

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

**TÜRK EDEBİYATINDA GÜLŞENÎ GELENEK:
ŞAİRLER, ESERLER, KAVRAMLAR**

(DOKTORA TEZİ)

SALİH YILMAZ

BURSA-2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATINDA GÜLŞENÎ GELENEK:
ŞAİRLER, ESERLER, KAVRAMLAR

(DOKTORA TEZİ)

SALİH YILMAZ

Danışman:
Prof. Dr. BİLAL KEMİKLİ

BURSA-2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı'nda 711722001 numaralı Salih YILMAZ, hazırladığı “Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar” başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, 07/07/2022 günü 13.00 - 15.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK
İstanbul Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Süleyman EROĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Hacı Bayram BAŞER
Yalova Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

20/06/ 2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: **Salih YILMAZ**

Öğrenci No: **711722001**

Anabilim Dalı: **İslam Tarihi ve Sanatları**

Programı: **Türk İslam Edebiyatı**

Tezin Türü ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora/ ☐ Sanatta Yeterlilik

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 320 sayfalık kısmına ilişkin, 08.06.2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20.06.2022

İmza

Adı Soyadı: Salih YILMAZ

Öğrenci No: 711722001

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Programı: Türk İslam Edebiyatı

Statüsü: Doktora

Danışman

(Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ, 20.06.2022)

ÖZET

Yazar adı soyadı	Salih YILMAZ
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim dalı	Türk İslam Edebiyatı
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi	/...../2022
Tez danışmanı	Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Türk Edebiyatında Gülşenî Gelenek: Şairler, Eserler, Kavramlar

Gülşenîlik, Halvetîliğin Rûşeniyye kolundan türeyen ve temelleri İbrahim Gülşenî tarafından Mısır / Kahire Bâbüzüveyle'deki tekkede atılan bir tarikattır. Gülşenîlik, Osmanlı şairlerinin en çok itibar ve intisap ettiği tarikat olmasıyla tasavvuf şiiri açısından önemli bir yere sahiptir.

Gülşenî şairlerin meydana getirdikleri eserleri dinî edebiyat bakış açısıyla ele alarak bu tarikatın edebî birikimini bir bütün olarak değerlendirmenin amaçlandığı tezimizde Gülşeniyye tarikatı hakkında genel ve öz bir malumat verilmiş, Gülşenîliğin etkili olduğu 16. - 20. yüzyıllar arasında manzum eser veren şairler ve bu şairlerin Türk edebiyatına kazandırdığı edebî birikim ortaya konmuştur. Gülşenî şairlerce yazılmış manzum eserler dil, üslûp, vezin, nazım şekilleri, nazım türleri gibi edebî yönlerden ve eserlerdeki dinî-tasavvufî kavramlar üzerinden incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Gülşenî, Gülşenîlik, Klâsik Şiir, Tasavvuf, Tasavvuf Edebiyatı, Türk Şiiri, Şairler

ABSTRACT

Name & surname	Salih YILMAZ
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	Islamic History and Arts
Subfield	Turkish Islamic Literature
Degree awarded	Doctorate
Date of degree awarded	/...../2022
Supervisor	Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ

Gulshaniyyah Tradition in Turkish Literature: Poets, Words, Concepts

Gulshanî sect is a sect that derives from the Rûshaniyye branch of the Halvetî order and whose foundations were laid by İbrahim Gulshanî in the lodge in Bâbuzuveyle, Egypt / Cairo. Gulshanism has an important place in terms of sufi poetry as it is the most respected and affiliated sect of Ottoman poets.

A general and concise information is given about the Gulshanî order in this thesis, which aims to evaluate the literary accumulation of this order as a whole by considering the works of Gulshanî poets from the perspective of "*religious literature*". In addition, the poets who wrote works in verse between the 16th and 20th centuries when Gulshanism was influential and the literary accumulation that these poets brought to Turkish literature were revealed. The poetic works written by Gulshanî poets were examined in terms of literary aspects such as; "*language, style, meter, verse forms, verse types, and religious-mystical concepts in the works*".

Keywords: Gulshanî, Gulshanism, Classical Poem, Sufism, Dervish Literature, Turkish Poetry, Poets

ÖNSÖZ

Türklerin 8. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte bu yeni dinin temel esaslarının halk kitlelerine aktarılması ihtiyacına bağlı olarak millî değerleri de ihtiva eden eserler telif edilmiştir. Yusuf Has Hacib'in 11. yüzyılda kaleme aldığı, yeni bir edebiyat döneminin başlangıcı kabul edilen siyasetname ve ahlâk kitabı *Kutadgu Bilig*, 12. yüzyılda Edib Ahmed'in ahlâk ve nasihat kitabı *Atebetü'l-Hakâyık* ve Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmet adını verdiği şiirlerini ihtiva eden *Dîvân-ı Hikmet* bu eserlerin ilk örnekleridir.

Ahmed Yesevî'nin Orta Asya'dan gelen dervişleri ile Anadolu'ya tohumları atılan Yesevî geleneği, tasavvuf şiirinin de bu topraklara yerleşmesinde etkili olmuştur. Bu dervişler gittikleri yerlerde inşa ettikleri tekkelerle bir yandan Anadolu'nun İslamlaşmasını, insanların mânevî yönden olgunlaşmalarını sağlarken diğer yandan tekkelerde söyledikleri hikmetli şiirlerle tasavvuf şiirinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Kutup ya da pîr denilen kurucu kişilerin manevî ekseni etrafında birer kültür ve irfan ocağı olan tekkeler; varlık, insan ve değerlere dair düşüncelerin sırlandığı bir mana dilinin inşasıyla geniş coğrafyalara ulaşmış ve asırlarca bir yandan sûfî şairleri yetiştirirken diğer yandan da tasavvufa meyleden şairler için cazibe merkezi olmuştur. Pek çok tarikatın müesseseseleştiği 16. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı şairleri şiirle iç içe yaşayan Mevlevîlik, Halvetîlik, Nakşîlik ve Halvetîliğin bir kolu olan Gülşenîliğe diğer tarikatlara nazaran daha fazla intisap ederek rağbet göstermişlerdir.

Tasavvuf şiirini diğer edebiyat geleneklerinden ayıran genel nitelikler olmakla birlikte her tasavvufî zümrenin ortaya koyduğu eserlerde kendine has hususiyetler de olacaktır. Kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ'nin tasavvufî zümrelerin müstakil olarak ele alınarak mensuplarının verdiği edebî eserlerin şekil, muhteva ve dil açısından incelenmesi gerektiğine ve bu suretle tasavvuf şiirinin genel olarak daha isabetli bir şekilde değerlendirilebileceğine, tasavvufî kavramların daha iyi anlaşılabilmesine dair görüş, öneri ve telkinleri bu çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Mevlevîlik, Bektaşîlik ve kısmen Halvetîlik ile ilgili tasavvufî zümre edebiyatı üzerine yapılmış akademik çalışmalar olmakla birlikte Gülşenîlik hakkında henüz böyle bir müstakil çalışma yapılmamıştı. Bu çalışmamızla Osmanlı şairlerinin tercih ettiği tarikatlardan biri olan, bir muhit ve dil inşa eden, ilk yapma dil olarak bilinen Baleybelen'in mucidi Muhyî'yi yetiştiren Gülşenîliğin mensubu olan şairler ve onların manzum eserleri incelenerek bu konudaki eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamızı giriş ve üç bölümden oluşturduk: Giriş bölümünün birinci kısımda araştırmanın önemi, amacı, kaynakları, sınırları ve metodunu izah ettik; ikinci kısımda ise Gülşeniyye tarikatının kurulması, yayılması, kolları, adabı, zikir ve evradı, sanatla ve diğer tarikatlarla ilişkisi ve ithama maruz kalan mensupları hakkında kısaca bilgi verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde manzum eseri bulunan Gülşenî şairlerin hayatları ve eserleri ile şiirlerinden örnek beyitleri verip, eser telif etmiş ancak şiir yazmamış

Gülşenîler ayrı bir kısımda ismen zikrettik. Şairleri, Gülşenî geleneğe bağlı olanlar ve Gülşenî olduğu bildirilen diğer şairler olarak iki ayrı kısımda ele aldık.

Gülşenî şairlerin manzum eserlerinin edebî ve dinî-tasavvufî muhteva yönünden incelendiği ikinci bölüm üç kısımdan oluştu: Birinci kısımda manzum eserleri dil, üslûp, vezin ve nazım şekilleri bakımından değerlendirdik, ikinci kısımda bu eserleri dinî-tasavvufî türler yönünden inceledik, üçüncü kısımda ise dinî-tasavvufî olmayan diğer türlere örnek olabilecek eserler hakkında bilgi verdik.

Üçüncü bölümde, Gülşenî şairlerin divanlarında öne çıkan dini-tasavvufî kavramları etimolojik kökeni, sözlük anlamı ve tasavvufî anlamı ile verip, bu anlamları Gülşenî şairlerin şiirlerinde kullandığı anlam ve tasavvur ile karşılaştırdık.

Sonuç bölümünde, çalışmada elde edilen sonuçları maddeler hâlinde belirttik.

Son olarak, konu tespitinden itibaren çalışmanın her aşamasında her türlü yardımı ve desteği gösteren, birikimlerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ başta olmak üzere, görüşlerinden faydalandığım hocalarım Doç. Dr. Süleyman EROĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY'a, bilgi ve tecrübeleriyle tezime katkıda bulunan Doç. Dr. Muhammet BEYLER, Doç. Dr. Hacı Bayram BAŞER, Dr. Öğr. Üyesi M. Recai Gündüz ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf OKTAN'a canıgönülden teşekkür ederim.

Salih YILMAZ
Bursa-2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar	xix
KISALTMALAR.....	xx
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, KAYNAKLARI, SINIRLARI VE METODU	1
A. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	1
B. Araştırmanın Kaynakları	2
C. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi.....	2
II. GÜLŞENİYYE TARİKATI.....	5
A. Gülşenîliğin Ortaya Çıkması ve Yayılması	5
B. Gülşenîliğin Kolları	6
1. Sezâiyye	6
2. Hâletiyye	6
C. Gülşenîlikte Adap, Zikir ve Evrâd	7
D. Gülşenîlerin Şiir Dışındaki Sanatlarla İlişkisi.....	8
1. Musiki	8
2. Hat.....	9
E. Gülşenîliğin Diğer Tarikatlarla İlişkisi	9
1. Mevlevîlik	9
2. Nakşîlik	10
3. Diğer Tarikatlar	11
F. İthama Maruz Kalan Bazı Gülşenîler	12
1. İbrahim Gülşenî.....	12
2. Muhyiddîn-i Karamânî	13
3. Usûlî.....	13
4. Lâyahî.....	13

5. Muhyî.....	14
---------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ

I. GÜLŞENÎ GELENEĞE BAĞLI ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ	16
1. Ârifî Hüseyin Çelebi (ö. 959/1552).....	16
2. Âşık Mûsâ Efendi (ö. 975/1567-68).....	18
3. Baba Dıraz (ö. 16. yy)	18
4. Bülendî (ö. 1030/1629)	19
5. Derviş İbrahim Efendi (ö. 1100/1688-89)	20
6. Hâletî (ö. 989/1581)	21
Divan.....	23
7. Hamdî-i Bursevî (ö. 1001/1593'ten sonra)	24
8. Hasan Efendi (ö. 1024/1615).....	25
9. Hasan Hüsâmî (ö. 1058/1648).....	27
10. Hasan Zarîfî (ö. 977 / 1569).....	29
11. Hasîb Efendi (ö. 1199/1784)	31
11.1. Divançe	33
11.2. Sisile-nâme-i Gülşenî (Gülşen-i Ebrâr)	33
12. Hayâlî-i Gülşenî (ö. 977/1569).....	33
Divan.....	35
13. Hulvî (ö. 1064/1653-54).....	36
Divan.....	37
14. İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)	38
14.1. Türkçe Divan.....	41
14.2. Arapça Divan	41
14.3. Farsça Divan.....	41
14.4. Ma'nevî	42
14.5. Kenzü'l-Cevâhir	42
14.6. Râz-nâme	42
14.7. Kıdem-nâme.....	42
14.8. Pend-nâme.....	42
15. İlâhî (ö. 979/1571-72)	43
16. İlhamî (ö. 980/1572-73)	45

17. Kâmî (ö. 1136/1723)	47
17.1. Divan.....	48
17.2. Tuhfetü'z-Zevrâ'	48
17.3. Manzûme-i Fîrûz-nâme	49
17.4. Behçetü'n-Nu'amâ	49
18. Kerîmî (ö. 992/1584).....	50
19. La'li-i Fenâî (ö. 1112/1701).....	51
Divançe	52
20. Latîfî-i Hânende (ö. 16. yy.).....	53
21. Lâyihî (ö. 973/1565-66)	54
22. Mahvî (ö. 1150/1737-38)	56
Divançe	57
23. Muhyî (ö. 1015/1606)	58
23.1. Divan.....	60
23.2. Gazâle-nâme.....	61
23.3. İhsân-nâme	61
23.4. Hedyü'l-Harameyn (Hüde'l-Harameyn).....	61
23.5. Nefehât'ül-Esrâr	61
23.6. Şehd-i Ebrâr	61
23.7. Elfiye-i Muhyîzâde.....	62
23.8. Muhtasar İlm-i Mevcûdât	62
23.9. Gül-i Sad-Berg	62
24. Münîrî (ö. 16. yy.).....	63
Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr	64
25. Müsellem Efendi (ö. 1166-68/1753-55)	64
Divan.....	65
26. Nazîr İbrahim (ö. 1188/1774-75).....	66
26.1. Divan.....	68
26.2. Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye (İddetü Ehâdîs).....	68
27. Örfî Mahmûd (ö. 1192/1778).....	69
27.1. Divan.....	70
27.2. Mahabbet-nâme-i Örfî	70
27.3. Leylâ vü Mecnûn.....	70
27.4. Berây-ı Şehr-i Edime.....	71

28. Refî' (Sa'îd) (ö. 1183/1769).....	71
Hayât-âbâd	73
29. Rindî Ahmed (ö. 1089/1678).....	74
30. Rindî Hızır (ö. 1031/1621).....	76
31. Safvetî (ö. 1005/1597).....	77
32. Sa'îd-i Gülşenî (ö. 19. yy?)	77
Divan.....	78
33. Sâlikî (ö. 16. yy.).....	79
34. Semâ'î Hasan (ö. 996/1587-88).....	80
35. Sezâî-yi Gülşenî (ö. 1151/1738).....	82
Divan.....	84
36. Sıyamî (ö. 1065/1654-55).....	85
36.1. Divan.....	88
36.2. Antakya Şehrengizi	88
37. Sîhrî (ö. 981-1004/1574-95).....	89
38. Şânî (ö. 1019/1610).....	91
38.1. Manzûme-i Avâmil	92
38.2. Gülşen-i Efkâr	92
38.3. Zerîatü'l-Ebrâr fî Na'ti'n-Nebiyi'l-Muhtar.....	93
39. Şeref (ö. 1329/1911).....	93
40. Şerîf Efendi (ö. 1318/1900).....	97
41. Şerîf Muhammed (ö. 20. yy.)	98
42. Şifâyî (ö. 1075/1664-65)	99
43. Usûlî (ö. 945/1538)	101
43.1. Divan.....	103
43.2. Yenice Şehrengizi	104
43.3. Manzum Hadis Tercümesi.....	104
44. Vâcid (ö. 18. yy.).....	105
45. Vâlihî (ö. 16. yy.).....	106
46. Vâlihî Kurtzâde (ö. 994/1586).....	107
47. Vassâf (ö. 1929)	109
Divan.....	113
48. Vefâ (ö. 1212/1797)	114
49. Yahyâ Dükaginzâde (ö. 990/1582).....	114

49.1. Divan.....	117
49.2. İstanbul Şehrengizi	117
49.3. Edirne Şehrengizi	117
49.4. Şâh u Gedâ	117
49.5. Gencîne-i Râz.....	118
49.6. Yûsuf u Zelîha.....	118
49.7. Kitâb-ı Usûl.....	118
49.8. Gülşen-i Envâr	118
50. Za' fî-i Gülşenî (ö. 974-978 / 1566-70).....	119
50.1. Türkçe Divan.....	122
50.2. Moton Şehrengizi	122
50.3. Vardar Yenicesi Şehrengizi	122
50.4. İştîp Şehrengizi.....	122
50.5. Farsça Divançe	123
51. Zârî (ö. 1040/1630)	124
II. GÜLŞENÎ OLDUĞU BİLDİRİLEN DİĞER ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ	
.....	124
1. Bekâyî (ö. 1000/1591).....	124
2. Hâtemî (ö. 1004/1595)	125
3. Hayretî (ö. 941/1534).....	127
3.1. Divan.....	129
3.2. Belgrad Şehrengizi	129
3.3. Yenice Şehrengizi	129
4. Hüdâyî Çelebi (ö. 991/1584)	130
Divan.....	131
5. İbn-i Kemâl (ö. 941/1535).....	131
Divan.....	132
6. İsyânî (ö. ?)	132
Divan.....	133
7. Kâşîfî (ö. 913/1507)	133
8. Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532)	134
8.1. Divan-ı Eş'âr	135
8.2. Maktel-i Hüseyin (Maktel-i Âl-i Resûl)	135
8.3. Salâmân ü Absâl.....	135

8.4. Şem' ü Pervâne	136
8.5. Gûy u Çevgân.....	136
8.6. Ferhâdnâme	136
8.7. Vâmık u Azrâ	136
8.8. Kıssa-i Evlâd-ı Câbir	136
8.9. Lugat-ı Manzûme	136
8.10. Şehrengîz-i Bursa	136
8.11. Vîs ü Râmîn	137
8.12. Heft Peyker	137
8.13. Mevlidü'r-Resûl	137
9. Nâilî-i Kadîm (ö. 1077/1666).....	138
Divan.....	138
10. Sadâyî (ö. 16. yy.?)	139
11.1. Divan.....	142
11.2. Dîvân-ı Nu'ût-i Salâhî.....	142
12. Senâî (ö. 1199/1784-85).....	143
Divan.....	144
13. Vehbî (ö. 1112/1701)	144
14. Yûsuf Sîneçâk (ö. 953/1546-47).....	146
Cezîre-i Mesnevî.....	148
III. GÜLŞENÎ MÜELLİFLER.....	149

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLERİN ESERLERİNDE EDEBÎ VE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVA

I. EDEBÎ MUHTEVA.....	151
1. Dil ve Üslûp	151
2. Vezin.....	153
3. Nazım Şekilleri	156
4. Ayet ve Hadis İktibasları	157
5. Gülşenîliğin Türk Şiirine Katkısı	158
II. GÜLŞENÎ ŞAİRLERDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVA.....	161
1. Türk Edebiyatında Dinî-Tasavvufî Türler	161
2. Allah'la İlgili Manzum Türler	162

2. 1. Tevhîd Manzûmeleri	162
2. 2. Münâcâtlar	163
2. 3. Esmâ-i Hüsnâlar	164
3. Hz. Muhammed'le İlgili Türler	165
3. 1. Na'tlar	166
3. 2. Esmâ-i Nebî.....	167
3. 3. Mevlidler	168
3. 4. Mu'cizenâmeler.....	169
4. İbadetler	170
4.1. Faziletnâmeler	170
5. Tasavvufî Türler.....	170
5.1. Menâkıbnâmeler.....	170
5.2. Etvâr-nâmeler (Etvâr-ı Seb'a).....	171
5.3. Nasihatnâmeler.....	171
5.4. Silsilenâme	172
5.5. Şathiyye.....	173
5.6. Dolapnâme	173
III. GÜLŞENÎ ŞAİRLERDE DİĞER EDEBÎ TÜRLER	174
1. Şehrengiz	174
2. Zafernâme	176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLERİN DİVANLARINDAKİ DİNÎ-TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

I. DİNÎ KAVRAMLAR	179
1. İTİKAT	179
1.1. Allah.....	179
1.2. Melekler	181
1. 2. 1. Cebrail, Cibrîl.....	181
1. 2. 2. Azrail.....	183
1. 2. 3. Mikail	184
1. 2. 4. İsrâfil	184
1.3. Kitaplar	184
1.4. Peygamberler	186

1. 4. 1. Âdem (a.s.)	186
1. 4. 2. İdris (a.s.)	187
1. 4. 3. Nûh (a.s.)	187
1. 4. 4. Şit (a.s.)	188
1. 4. 5. İbrahim (a.s.)	188
1. 4. 6. İsmail (a.s.)	189
1. 4. 7. Yakup (a.s.)	190
1. 4. 8. Yûsuf (a.s.)	191
1. 4. 9. Musa (a.s.)	192
1. 4. 10. Davud (a.s.)	194
1. 4. 11. Süleyman (a.s.)	194
1. 4. 12. Lokman (a.s.)	196
1. 4. 13. Hızır (a.s.)	197
1. 4. 14. Eyyub (a.s.)	199
1. 4. 15. Yunus (a.s.)	200
1. 4. 16. İlyas (a.s.)	200
1. 4. 17. Zekeriyya (a.s.)	200
1. 4. 18. Yahyâ (a.s.)	201
1. 4. 19. İsa (a.s.)	201
1. 4. 20. Muhammed (a.s.)	202
1.5. Ahiret	204
1. 5. 1. Kabir	205
1. 5. 2. Kıyamet	205
1. 5. 3. Cennet-Cehennem	206
1.6. Kaza ve Kader, Hayır ve Şer	208
2. İBADET	209
2.1. Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid	209
2.2. Namaz	211
2.3. Oruç	213
2.4. Hac ve Kâbe	214
2.5. Zekât	215
3. AYET VE HADİSLER	217
3.1. Ayetler	217
3.2. Hadisler	220

4. DİĞER BAZI DİNÎ KAVRAMLAR	221
4.1. İman-Küfür.....	221
4.2. Miraç.....	223
4.3. Sahabeler.....	224
II. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....	226
1. Varlıkla İlgili Tasavvufî Kavramlar	226
1.1. Allah İle İlgili Tasavvufî Kavramlar	226
1.1.1. Bî-nişân, Lâ-mekân	226
1.1.2. Gayb-Şehâdet	229
1.1.3. Hüviyyet.....	231
1.1.4. Sır.....	234
1.2. Vahdet – Kesret, Kâinat, Dünya İle İlgili Kavramlar	237
1.2.1. Adem-Vücûd.....	237
1.2.2. Belâ	239
1.2.3. Dünya.....	242
1.2.4. Fenâ-Bekâ	245
1.2.5. Mâ-sivâ.....	250
1.2.6. Taayyün.....	252
1.2.7. Tecellî.....	254
1.2.8. Vahdet-Kesret.....	257
1.3. İnsan ve Onun Varlığı İle İlgili Kavramlar.....	261
1.3.1. Cân	261
1.3.2. Gönül.....	266
1.3.3. Nefs.....	271
2. Bilgiyle İlgili Tasavvufî Kavramlar	276
2.1. Hayret, İrfân, Ledün, Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet vb. İle İlgili Kavramlar	276
2.1.1. Hayret.....	276
2.1.2. İrfân.....	278
2.1.3. Ledün İlmi.....	282
2.1.4. Marifet.....	284
2.1.5. Şeriat-Tarikat-Hakikat.....	287
2.2. Tasavvuf, Mürşid, Mürîd vb. İle İlgili Kavramlar	291
2. 2. 1. Cem-Fark.....	291
2. 2. 2. Halvet.....	294

2. 2. 3. İbrahim b. Edhem	296
2. 2. 4. Kabz-Bast	297
2. 2. 5. Kalender	299
2. 2. 6. Mahv-İsbât	301
2. 2. 7. Melâmet.....	304
2. 2. 8. Rind ü Zâhid.....	307
2. 2. 9. Rûşenî.....	311
2. 2. 10. Semâ ve Devrân.....	314
2. 2. 11. Sûfî.....	318
2. 2. 12. Tarikat Eşyaları	321
2. 2. 13. Tecrîd-Tefrîd	323
2. 2. 14. Telvîn-Temkîn.....	325
2. 2. 15. Terk	327
2. 2. 16. Zikr.....	331
3. Değerlerle İlgili Tasavvufî Kavramlar.....	335
3.1. Güzellik, Yücelik vb. İle İlgili Kavramlar	335
3. 1. 1. Cemâl	335
3. 1. 2. Kaf – Ankâ	340
3.2. Aşk İle İlgili Kavramlar	342
3. 2. 1. Aşk	342
3. 2. 2. Ene'l-Hak – Ene'l-‘Aşk.....	348
SONUÇ	353
KAYNAKÇA	357
EKLER	379
ÖZGEÇMİŞ	381

TABLÖLAR

Tablo 1. Gülşenî Şairlerin Divanlarında Kullandıkları Bahirler.....	154
Tablo 2. Gülşenî Şairlerin Müstakil Manzum Eserlerinde Kullandıkları Aruz Kalıpları	155
Tablo 3. Gülşenî Şairlerin Kullandıkları Nazım Şekilleri.....	157

KISALTMALAR

akt.	:	Aktaran
a.s.	:	Aleyhi's-selâm
bkz.	:	Bakınız
çev.	:	Çeviri
ed.	:	Editör
G.	:	Gazel
h.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
İlh.	:	İlâhi
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
K.	:	Kaside
Kt.	:	Kıta
m.	:	Milâdî
Mf.	:	Müfred
Mh.	:	Muhammes
Ms.	:	Musammat
Msd.	:	Müseddes
Mu.	:	Murabba
N.	:	Na't
P.	:	Pendnâme
r.	:	Rûmî
Tb.	:	Terkibibend
Tr.	:	Tarih
ts.	:	Tarihsiz
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Tv.	:	Tevhid
T.Y.	:	Türkçe Yazmalar

- s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem
s.nşr. : Sadeleştirek neşreden
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
vr. : Varak
Yay. : Yayınları/Yayıncılık/Yayınevi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, KAYNAKLARI, SINIRLARI VE METODU

A. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Din, eski çağlardan beri insanı ve sosyal hayatı en çok etkileyen ve biçimlendiren olgulardan biridir. Dinin insan ve toplum üzerindeki bu etkisi, insan hayatıyla iç içe geçmiş bir sanat dalı olan edebiyata ve edebî eserlere de yansımıştır. İslam'ın itikat ve ibadet ilkelerine bağlı olarak gelişen tasavvuf geleneği de edebiyatı besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Söyleyeni belli olan her edebî ürün -kimleri temsil ettiğine, hangi konuları işlediğine bakılmaksızın- edebiyat tarihinin kapsamı içerisinde kabul edilir.¹ Sûfî şairlerce meydana getirilmiş edebî eserler, edebiyat tarihi içerisinde önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Tasavvufun edebiyat üzerindeki etkisinin daha iyi ortaya konabilmesi için akademik çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşîkârdır. Özellikle tasavvufî düşüncenin geliştiği, yayıldığı dinî-tasavvufî zümrelerin ve bu zümrelerin mensuplarınca ortaya konan eserlerin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Hâl böyle olmakla birlikte tasavvufî zümreler üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır.

“Tarikat kuluçkası” ya da fabrikası olarak nitelendirilen ve tasavvufî duyuş ve düşünüşlerini edebî bir formda ifade etmeleri ve bir gelenek oluşturmalarıyla dikkat çeken Halvetîliğin² önemli kollarından biri olan Gülşenîyye tarikatına mensup şairler ve eserleri de öncelikle araştırılması gereken konulardan biridir. Gülşenîyye tarikatına mensup şairler hakkında yapılmış müstakil çalışmalar olmakla birlikte bu tarikatın edebî birikimini ortaya çıkarmaya ve bu birikimi bir bütün olarak değerlendirmeye yönelik bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir.

Tezin amacı, Gülşenîyye tarikatı mensubu kişilerin meydana getirdikleri eserleri dinî edebiyat bakış açısıyla değerlendirmek ve bu tarikatın edebî birikimini bir bütün olarak ortaya koymaktır.

¹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1982), 22-23.

² Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 1.

B. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin Gülşenî şairlerle ilgili bölümü için öncelikle bibliyografik kaynaklar, şair tezkireleri, Halvetiyye ve Gülşeniyye mensupları tarafından yazılan menâkıbnâmeler ve silsilenâmeler, vefeyâtnâmeler, tarih kitapları, edebiyat tarihleri, ansiklopedi maddeleri, yüksek lisans ve doktora tezleri, bilimsel çalışmalar ile kütüphane katalogları taranarak Gülşeniyye tarikatına mensup şairler ve bu şairler hakkındaki en doğru bilgiler tespit edilmeye çalışıldı. Tasavvufî zümre edebiyatı üzerine yapılmış bir çalışma olması itibarıyla Ali Öztürk'ün *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf* adlı doktora tezinden istifade edildi. Bilhassa Edirneli Gülşenî şairlerin tespitinde Uğurtan Yapıcı'nın *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*³ adlı yüksek lisans tezinden, Rıdvan Canım'ın *Edirne Şairleri*⁴ adlı kitabından ve Selami Şimşek'in *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*⁵ adlı kitabından yararlanıldı.

Gülşenî şairlerin manzum eserlerindeki dinî ve edebî muhteva incelenirken tür, şekil ve aruz bilgisine dair kaynaklardan, türler üzerine hazırlanmış müstakil çalışmalardan ve Gülşenî şairlerin divanlarından yararlanıldı.

Dinî ve tasavvufî muhtevanın incelendiği üçüncü bölümde dinî-tasavvufî kavramlara uygun beyitlerin seçilmesinde Mehmet Avçin'in *İbrahim Gülşenî Divanı* adlı doktora tezinden, Türkân Alvan'ın *Hayâlî-i Gülşenî* adlı yüksek lisans tezinden, Önder Yaşar'ın *Muhyî-i Gülşenî Divanı* adlı doktora tezinden, Necdet Şengün'ün “La'lî Mehmed Fenâî Efendi ve Divançesi” adlı makalesinden, Ali Rıza Özuygun'un *Hasan Sezâî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanı'nın Tenkit Metni ve İncelemesi* adlı doktora tezinden, Necdet Şengün'ün *Nazîr İbrahim ve Divanı* adlı doktora tezinden; başta Kur'an olmak üzere hadis kaynaklarından, Arapça, Osmanlı Türkçesi sözlükleri ile etimolojik sözlükten ve tasavvuf terimleri sözlüklerinden istifade edildi.

C. Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

Gülşeniyye tarikatına mensup olup taradığımız kaynaklarda bahsi geçen ve bir beyit bile olsa Türkçe şiiri tespit edilen Gülşeniyye tarikatına mensup şairler -dönemi, coğrafyası,

³ Uğurtan Yapıcı, *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁴ Rıdvan Canım, *Edirne Şairleri* (Ankara: Akçağ Yay., 1995).

⁵ Selami Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2008).

divan ya da tekke şairi olmasına bakılmaksızın- tezimizin kapsamına alınıp, eser telif edip şiiri tespit edilemeyen müellifler sadece ismen zikredildi. Sadece Gülşenîliğe mensup olanlar ile birden fazla tarikata mensubiyeti bulunup Gülşenî kimliği ön planda olanlar ve eserlerinde Gülşenî geleneği yansıtanlar “Gülşenî Geleneğe Mensup Şairler” bölümünde, diğer tarikatlara mensubiyeti öne çıkan ya da Gülşenîliği şüpheli olan şairler ise “Gülşenî Olduğu Bildirilen Diğer Şairler” bölümünde alfabetik sırayla tasnif edildi. Her iki bölümdeki şairlerin hayatları, edebî yönleri, manzum eserleri hakkında malumat ile şiirlerinden örnekler verildi. Tarihler, hicrî/milâdî⁶ olarak, milâdî takvimin kabul edildiği 1925 yılından sonrası için sadece milâdî yıl ile belirtildi. Üzerinde çalıştığımız divanlar, tezkireler ve diğer kaynakların neşri yapılmış olduğundan tezde yer alan şiir metinlerinde transkripsiyona gerek duyulmadı. Arapça ve Farsça kelimelerdeki medli ünlüler için “^”, hemze ve ayn harfleri ile terkipleri göstermek için “ ’ ”, metin tamiri yapılan yerler için “[]” işaretleri kullanıldı. Şiirlerdeki lafzen iktibaslar çift tırnak işreti içerisinde italik yazılarak belirtildi.

Dinî-tasavvufî kavramların incelenmesinde Gülşenî şairlere ait divanların tamamını derinlemesine incelemek tezin sınırlarını aşacağından ve müstakil çalışmaları gerektirdiğinden divanı incelenecek şairler sınırlandırılmıştır. Bu şairlerin belirlenmesinde muhit, kronoloji, şairin muhit içinde yetişmiş olması, tasavvufî terimleri sıkça kullanması, Gülşeniyye mensupları içindeki itibarı ve etkisi gibi hususlar dikkate alınmıştır.

Gülşenîlik Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Rumeli’de de teşkilatlanmakla birlikte temelde iki önemli muhit oluşturmıştır. Bunlardan biri Gülşeniyye tarikatının merkez tekkesinin inşa edildiği Mısır, diğeri ise tarikatın ikinci piri olarak kabul edilen Sezâî-i Gülşenî’nin 18. yy’da Sezâiyye kolunu kurarak Gülşenîliğe can verdiği Edirne muhitidir. Mısır muhiti 16. ve 17. yüzyılda, Edirne muhiti ise 18. ve 19. yüzyılda etkili ve verimli dönemini yaşamıştır. İbrahim Gülşenî, tarikatın kurucusu olmasıyla; Hayâlî-i Gülşenî, İbrahim Gülşenî’nin oğlu ve halifesi olmasıyla; Muhyî ise Hayâlî-i Gülşenî’nin terbiyesiyle yetişmiş halifesi ve damadı olmasının yanı sıra tasavvufî kavramlar bakımından oldukça zengin, hacimli bir divana sahip olmasıyla 16. ve 17. yüzyılda, Mısır’daki Gülşeniyye muhitinde öne çıkan şairlerdir. La’lî Efendi, Sezâî-i Gülşenî’yi

⁶ Hicrî takvimin milâdî takvime çevrilmesinde Türk Tarih Kurumunun “Tarih Çevirme Kılavuzu”ndan (<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>) yararlanılmıştır.

yetiştiren ve etkileyen şeyhi olmasıyla; Sezâî-i Gülşenî, Gülşeniyye'nin ikinci piri ve Sezâiyye kolunun kurucusu olmasıyla ve Nazîr İbrâhim, Sezâî-i Gülşenî'nin halifesi olmasının yanında tasavvufî kavramları sıkça kullandığı hacimli bir divana sahip olmasıyla 18. yüzyılda Edirne'deki Gülşeniyye muhitinde öne çıkan şairler olmuşlardır. Belirlenen şairlerin divanları neşredilmiştir.⁷ İbrahim Gülşenî, Hayâlî-i Gülşenî ve Sezâî-i Gülşenî'nin divanlarının ise birden fazla neşri bulunmaktadır.⁸ Hangi divan neşrinin tercih edileceğine neşrin akademik nitelik taşıması ve diğer neşre göre daha kapsamlı olması hususları dikkate alınarak karar verilmiştir. Tercih edilen neşirler, “Araştırmanın Kaynakları” bölümünde belirtilmiştir.

Belirlenen divanlardaki tasavvufî terimlerin taranmasında tümevarım, Halvetî ve Gülşenî şairlerin tahlil çalışması yapılmış divanlarındaki tasavvufî terimlerin incelenmesinde ise tümdengelim yöntemi benimsenerek öne çıkan tasavvufî terimler tespit edilmiştir.

Tasavvufî kavramlar üzerine yapılan bazı çalışmalarda terimlerin alfabetik olarak sıralanması bir usul olarak tercih edilmekle birlikte bu yöntem, birbiriyle ilişkili olan terimlerin dağınık olarak ele alınması gibi bir sonuç doğurmaktadır. Tasavvufî terimlerin ifade ettiği manaya göre gruplandırılması bu yönden daha isabetli olacaktır. Tasavvufî terimler üzerine yapılmış belli başlı çalışmalardaki tasnif yöntemi incelenmiş ve Ahmet Ögke'nin “*Vahîb-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*”⁹ adlı kitabında tasavvufî terimleri varlık, bilgi ve değerler olarak üç

⁷ Mehmet Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı, Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996); Mehmet Avcın, *İbrahim Gülşenî Divanı* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Türkân Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998); İnci Kiremitçi, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Önder Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı İnceleme-Metin* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Necdet Şengün, “La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2007); Sezaî-yi Gülşenî, *Divan Sezâyî-i Gülşenî*, haz. Şahver Çelikoğlu. İstanbul: Yazı Yay., 1985; Ali Rıza Özüygun, *Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvân'ının Tenkitli Metni ve İncelenmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Necdet Şengün, *Nazîr İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

⁸ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*; Avcın, *İbrahim Gülşenî Divanı*; Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*; Kiremitçi, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*; Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu; Özüygun, *Hasan Sezâyî*.

⁹ Ahmet Ögke, *Vahîb-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım* (Van: Ahenk Yayınları, 2005).

ana grupta topladığı usul, tasnif açısından daha verimli bulunduğu tasavvufi terimler bu usule göre tasnif edilmiştir.

Tasavvufi kavramlar incelenirken kelimenin etimolojik kökeni, sözlükteki anlamı, tasavvuftaki anlamı verildikten sonra incelenen divanlarda kavramın hangi terkiplerle kullanıldığı belirtilerek kavramla ilgili tasavvur ve anlam dünyası ortaya konmuştur. İncelenen divanlardan seçilen, tasavvufi kavramlarla ilgili tasavvuru yansıtan örnek beyitler üzerinde -varsa- edebi sanatlar belirtilmiş, şerhe ihtiyaç duyulan yerler açıklanmış ve bu beyitlerden hareketle Gülşenî şairlerin ele alınan kavrama yüklediği anlam tespit edilmeye çalışılmıştır.

II. GÜLŞENİYYE TARİKATI

Halvetîlik, Osmanlı döneminde en çok kol ve şubeye ayrılan tarikat olarak bilinmektedir. Önceleri Rûşeniyye, Ahmediyye, Şemsiyye ve Cemâliyye olmak üzere dört kola ayrılan Halvetîlik, zamanla ayrılan kollarla elliye yakın tasavvuf yolunun kaynağı olmuştur. Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî (ikinci kurucusu) olarak kabul edilen Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (ö. 868/1464) önde gelen dervişlerinden olan Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Rûşeniyye tarikatının kurucusu ve İbrahim Gülşenî'nin şeyhidir. Rûşeniyye'nin bir kolu olarak İbrahim Gülşenî tarafından kurulan Gülşenîlik, Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış, sadece tarikat dünyasında değil şiir ve musiki alanında da etkili olmuştur.¹⁰

A. *Gülşenîliğin Ortaya Çıkması ve Yayılması*

Gülşenîlik, İbrahim Gülşenî'nin Kahire'de temellerini attığı, Osmanlı'nın diğer bölgelerinde ise 16. yüzyıldan itibaren etkisini göstermeye başlayan bir tarikattır. Halvetîliğin Rûşeniyye kolundan türeyen Gülşenîlik, merkez tekkesinin inşa edildiği Mısır'da ve Sezâiyye koluyla Edirne'de yaygınlaşmıştır. Diyarbakır, Rumeli, İstanbul ve Bursa Gülşenîliğin teşkilatlandığı diğer yerler olmuştur. Şemlelizade Ahmed Efendi'nin (ö. 1089/1678) verdiği bilgiye göre¹¹ 17. yüzyılda Diyarbakır'da dört, Edirne ve İstanbul'da iki, Bulak, İskenderiye, Mekke, Halep, Urfa, Antalya, Şam ve Bursa'da

¹⁰ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017), 606.

¹¹ Şemleli-zâde Ahmed Efendi, *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, haz. Tahsin Yazıcıoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1992), 547.

birer Gülşenî dergâhı bulunmaktaydı.¹² Zaman içerisinde Gülşeniyye tekkelerinin sayısı -mevcut bilgilere göre- İstanbul'da on ikiye, Edirne'de beşe ulaşmıştır. Balkanlarda, Arnavutluk'ta Gülşeniyye tekkelerinin bulunduğu da verilen bilgiler arasındadır.¹³

B. Gülşenîliğin Kolları

Tarikat şeyhlerinin bağlı bulunduğu tarikatın adabında ve zikir usulünde yaptıkları birtakım değişikliklerle o tarikata bağlı kollar teşekkül etmiştir. Teşekkül eden bu kollar, adap ve usulde değişiklik yapan müçtehit şeyhlerin adıyla anılmıştır. Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolundan türeyen Gülşenîliğin de bu şekilde Sezâiyye ve Hâletiyye olmak üzere iki kolu meydana gelmiştir.

1. Sezâiyye

Gülşeniyye'nin Sezâ-i Gülşenî'ye nisbet edilen koludur. 16. yüzyılda oldukça muteber bir tarikat olan Gülşeniyye'nin 17. yüzyılda azalan etkisinden sonra 18. yüzyılda Edirne'de kurulan Sezâiyye kolu, Gülşeniyye'ye yeni bir soluk ve canlılık kazandırmıştır. Sezâ-i Gülşenî, halkı tarikata teşvik edebilmek için seyr ü sülûkla, zikir ve evrâdla ilgili bazı kolaylıklar yapmış ve dervişlerinin sayısını artırma gayretinde olmuştur. Sezâiyye koluna bağlı 21 şeyhten bahsedilmesi dikkate alındığında onun bu konuda başarılı olduğu söylenebilir.¹⁴ Müsellem Efendi, Refî', Nazîr İbrahim, Hasîb Efendi, Vefâ, Vâcid, Saîd-i Gülşenî, Şerîf Efendi, Şerefeddîn Şuayb Efendi, Şeref, Vassâf ve Şerîf Muhammed, Gülşenîliğin Sezâiyye koluna mensup şairlerdir.

2. Hâletiyye

Sadık Vîcdânî (ö. 1866-1939), *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*'de yakın zamanda yazılmış bazı eserlerde Gülşeniyye'nin Hâletiyye isminde bir kolundan bahsedildiğini ancak bu kolun kurucusu olduğu söylenen Hasan Hâletî Efendi ve silsilesi hakkında bilgi bulamadığı için konuyu Vassâf'a sorduğunu, Şerefeddîn Şuayb Efendi'nin Vassâf'a gönderdiği mektuplardan Hâletiyye şubesinin silsilesini aynen aktararak -Hâletî hakkında olmasa

¹² Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 14 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996), 256-259.

¹³ Himmet Konur, *İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 169, 171.

¹⁴ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 84-100.

da- silsilesi hakkındaki eksikliği bu vesileyle giderdiğini belirtmektedir.¹⁵ Bu silsileye göre Gülşenî şairlerden Mahvî, Gülşeniyye'nin Hâletiyeye koluna mensuptur. Şerefeddîn Şuayb Efendi ise hem Sezâiyye'ye hem de Mahvî aracılığıyla Hâletiyeye bağlı olduğundan zü'l-cenâhayn (iki kanatlı) olarak anılmıştır.¹⁶

C. *Gülşenîlikte Adap, Zikir ve Evrâd*

Her tarikatın mânevî yönden olgunlaşmayı sağlamak amacıyla uyulan kuralları yani kendine has bir adabı vardır. Şemlelizâde'nin *Şîve-i Tarîkat-ı Gülşeniyye* adlı eseri, tarikatın ilk dönemlerine ait adabı hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserde verilen bilgilere göre tekkeye gelen ve iltifatla karşılanan dervişlere şal, şemle ve hırka verilir. Derviş şeyh ile görüşürülür sonra Nil kenarına ve Bulak sefasına götürülür. Tekkeye gelen kişi dış kapıdan "Hû" diye seslenir. Dervişler içeriden bu sese mukabele ederler. Şeyhin ve diğer tekke büyüklerinin elleri öpülür, dervişlerle kucaklaşılır. Kendisine kalacağı hücre gösterilir. Üç günlük misafirlik bittiğinde tekkedeki görevlerden biri verilir.¹⁷

Gülşenîlerin zikir ve evrâd usulünde sabah namazından sonra Yasin suresi, tevhid, ayet dualar ve güneş doğmadan önce 450 kere Yâ Dâfi'ü, Yâ Mâni'u, Yâ Allah okunur. Sonra herkes hücrelerine çekilir. Vakti gelince işrak namazı kılınır. Öğle namazını müteakip Mülk suresi, tevhid ve belaların def edilmesi için 470 kere Yâ Raûfu, Yâ Vedûdu, Yâ Allah; ikindi namazını müteakip Nebe suresi ve kalp huzuru için 275 kere Yâ Bâsıtı, Yâ Muizu, Yâ Allah okunur. Akşam namazından sonra evvabin namazı kılınır, 415 kere Yâ Rahîm, Yâ Allah, Yâ Azîzu, Yâ Allah zikriyle meşgul olunur. Yatsı namazından sonra Mülk suresi ve tevhid okunduktan sonra kırk kere evrâd-ı fethiye¹⁸ ve evrâd-ı kahriye¹⁹ okunur. Gecenin üçte birine denk gelen son bölümünde gece namazı kılınır.²⁰

¹⁵ Sadık Vicdânî, *Tarîkatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye)*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderûn Yayınları), 203.

¹⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2011) 3/250.

¹⁷ Konur, *İbrâhîm Gülşenî*, 158, 159.

¹⁸ Allâhümme yâ Latîf, yâ Hâfız, yâ Dâfi', yâ Mâni', yâ Râfi', yâ Allâh.

¹⁹ Yâ Kâdir, Yâ Muktedir, Yâ Kaviyy, Yâ Kâim, Yâ Kayyûm, Yâ Kuddûs, Yâ Kâhir.

²⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 396.

Gülşenîler sesli zikir için halka biçiminde oturur, şeyhin işaretiyle Fatiha suresi okunur ve tevhid zikri çekilir. Kuûdî icra edilen bu zikirden sonra kıyâmî zikre geçilir. Ayakta iken “Gülşenî savtı” denilen ilahiler söylenir. Zikir hızlandıkça kudüm ve bendir gibi vurmali sazlar zikre eşlik eder. Devran zikrinde dervişler el ele tutuşur, daire hâlinde sağdan sola yürüyerek dönmeye başlarlar. Sol ayaklar zikir halkasının ortasına doğru iken sağ ayaklarını geri atarlar. Sol ayağa doğru öne eğilip sağ ayaklarına doğrulduklarında yukarıdan bakıldığında -ortası pembe, sarık kısmı yeşil olan Gülşenî tacının da etkisiyle- bir gülün açılıp kapanmasına benzer estetik bir görüntü meydana gelir.²¹

D. Gülşenîlerin Şiir Dışındaki Sanatlarla İlişkisi

Sûfiler için sanat, tasavvufî ruhu aktarma aracıdır. Bu ruhu aktarabilmek için bazen şiirler söylenmiş bazen de şiir musiki ile icra edilmiştir. Bazı sûfiler plastik sanatlara dâhil edilen hat sanatıyla meşgul olmuşlar, tasavvuf erbabınca söylenen şiirler bu hattatlar tarafından yazılarak başka bir sanat eserine dönüşmüştür.²²

Tekke ve dergâhlar sadece zikir ve riyazetle nefislerin terbiye edildiği mekânlar değildir. Bu mekânlar halkın eğitimi ile beraber dinî ölçüler içerisinde güzel sanatların da merkezi ve sanatçının koruyucusu hâline gelmiştir.²³ Bilhassa Mevlevî ve Halvetî tekkeleri, şiir ve musiki ile iç içe, bir yandan mensuplarına sanatın güzelliklerini yaşatırken diğer yandan sanatçıların yetişmesine uygun ortam hazırlayıp kültür ve sanat zenginliğine katkıda bulunmuştur. Başlangıcından itibaren Mevlevîlikle yakın ilişki içerisinde olan ve Halvetîlikten türeyen Gülşenîlikte -şiir dışında- musiki ve hat sanatı muteber sanat dallarıdır.

1. Musiki

Gülşenîler, sesli zikir esnasında okudukları ve “Gülşenî savtı” denilen ilahiler ile zikrin bir bölümüne eşlik eden kudüm, bendir gibi vurmali sazlar vesilesiyle musiki ile hep iç içe olmuşlardır. Hüseyin Akpınar’ın, *Gülşenîlikte Musiki ve Musikişinaslar* adlı doktora tezinde verdiği bilgilere göre Gülşenîler, tekkelerde dervişlere musiki nazariyatını

²¹ Kara, *Bursa’da Tarikatlar*, 611.

²² Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir* (İstanbul: İnsan Yay. 2004), 135.

²³ Mustafa Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yay., 1999), 185.

öğretmişler,²⁴ içlerinde Türk musikisinin önemli şahsiyetlerinden Ali Şirugani'nin de bulunduğu 16 musikişinas yetiştirmişler,²⁵ güfte ve beste olarak günümüze kadar ulaşmış yüzlerce eser meydana getirmişlerdir. Gülşenî şairlerden Latîfî-i Hanende, Sâlikî, Müsellem Efendi, Hasan Hüsâmî, Vâlihî (Kurtzâde), Sadâyî ve musiki ile ilgili bir risalesi,²⁶ bir güfte mecmuası²⁷ olan Sezâî-i Gülşenî musikişinaslığıyla tanınmışlardır.²⁸

2. Hat

Hat sanatı, Gülşenîlerin ilgi duyduğu sanat dallarından biridir. Gülşenî şairlerden Ârifî Hüseyin Çelebi, Rindî, La'lî-i Fenâî, Müsellem Efendi, Refî' (Sa'id) ve Örfî Mahmûd hattatlıklarıyla da tanınmaktadırlar. La'lî-i Gülşenî, hattatlığının yanında "La'lî mürekkebi" adıyla meşhur olan özel bir mürekkep de üretmiştir.

E. Gülşenîliğin Diğer Tarikatlarla İlişkisi

Bazı tasavvuf erbabı tek bir tarikata bağlı kalmakla yetinmemiş, hatta bazıları imkânı nisbetinde çok sayıda tarikata intisap ederek "câmiu't-turûk" olmaya çalışmışlardır. Gülşenî şairlerin intisap ettiği diğer tarikatlarda Mevlevîlik ve Nakşîlik öne çıkmaktadır. Bu tercihte kendilerine rehber edindikleri tarikat büyüklerinin kanaatleri ve meşreben bu tarikatlara yakınlık hissetmelerinin etkisi olmuştur.

1. Mevlevîlik

Köken olarak Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye kolundan doğan bir tarikat olmakla beraber Gülşenîlik'le en çok adı anılan tarikat Mevlevîlik olmuştur. Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* adlı eserinde Gülşenîliğin Mevlevîliğin bir yansıması²⁹ olduğunu söylemesi, bu yakınlığa işaret etmektedir. Bu durum genellikle iki sebebe dayandırılır: Birinci sebep, İbrahim Gülşenî'nin 300 sene önce şeyhi Rûşenî ile birlikte Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde

²⁴ Hüseyin Akpınar, *Gülşenilikte Musiki ve Musikişinaslar* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 99.

²⁵ Akpınar, *Gülşenilikte Musiki*, 140, 141.

²⁶ Recep Uslu, "Hasan Sezâyî Gülşenî'nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2002), 37-49.

²⁷ Serçin Erden, *Hasan Gülşenî'nin Güfte Mecmuası ve İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2004.

²⁸ Akpınar, *Gülşenilikte Musiki*, 120-138.

²⁹ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 188.

“Dîdem ruh-ı pâk-i Gülşenî-râ
Ân çeşm u çerâg-i Rûşenî-râ”³⁰

beytiyle anıldığı ve müjdelendiği rivayetidir. İkinci sebepse Gülşeniyye tarikatının kurucu şeyhi İbrahim Gülşenî’nin 26.000 beyitlik *Mesnevî*’ye, *Ma’nevî* adıyla 40.000 beyitlik Farsça nazire yazmış olmasıdır. Gülşenîlerin Kahire’deki merkez tekkesinin bazı hücreleri Mevlevîlere ayrılmış ve bu hücrelerde *Mesnevî* ve *Mânevî* birlikte okunmuştur.³¹ Gülşeniyye mensuplarınca her yönüyle örnek alınan İbrahim Gülşenî’nin bu yakınlığı tarikat içerisinde Mevlevîlere ve Mevlevîliğe olan sempatiyi asırlar boyu diri tutmuş, bu iki tarikat arasında sistem yönünden de benzerlikler ortaya çıkmıştır.³² Hem Mevlevîlikte hem de Gülşenîlikte postnişine “çelebi”, tarikata yeni giren kişiye “nev-niyâz” denmesi ve Gülşenî tâcının yeşil sarıklı olması yönünden Mevlevî sikkesine benzemesi iki tarikat arasındaki etkileşimin örneklerindendir.³³ Biyografik kaynaklarda verilen bilgilere göre Gülşenî şairlerden Usûlî, Za’fî-i Gülşenî, İlhamî, Semâ’î Hasan, Vâlihî Kurtzâde, Kâmî ve Vassâf aynı zamanda Mevlevî olmuşlardır. Diğer yandan Mevlevî olmalarıyla bilinen şairlerden Bekâyî, Hayretî, Salâhî, Vehbî, Yûsuf Sîneçâk ise aynı zamanda Gülşenî’dir.

Gülşenîler ile Mevlevîler arasındaki bu yakın ilişki Gülşeniyye mensubu olduğuna dair bir kayıt bulunmayan şair Ferâgî’nin (ö. 1014/1605) dikkatini çekmiş ve şu beyiti yazmasına vesile olmuştur:

“Gülşenî dervîşdür gül gonçelerdür Mevlevî
Bûlbûl-i hoş-hân okur geh Ma’nevî geh Mesnevî”³⁴

2. Nakşîlik

Osmanlı şairlerinin en çok tercih ettikleri tarikatlar sırasıyla Mevlevîlik, Halvetîlik, Nakşîlik ve Halvetîliğin bir kolu olan Gülşenîliktir.³⁵ Bu tarikatların şairler tarafından

³⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), 3/755, 756; Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk*, 198.

³¹ Kara, *Bursa’da Tarikatlar*, 613.

³² Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler* (İstanbul: Petek Yayınları, 1984), 96.

³³ Kara, *Bursa’da Tarikatlar*, 613.

³⁴ Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü’ş-Şuara*, haz. Namık Açıkgöz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 254-255; Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, haz. Gencay Zavotçu (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 187.

daha çok tercih etmesinde mensuplarının şiir ve musikiyle iç içe olmalarının önemli bir etkisi olmalıdır. Bu itibarla Gülşenî şairlerin Mevlevîlikten sonra en çok yakınlık duydukları tarikatın Nakşîlik olmasını, şairlerin teveccüh gösterdiği bir tarikat olmasıyla açıklamak mümkündür. Gülşenî şairlerden Hasan Zarîfî, İlhamî, Semâ'î Hasan, Derviş İbrahim Efendi, La'lî-i Fenâî, Hasîb Efendi, Şeref ve Vassâf aynı zamanda Nakşî şairlerdir. Nakşîliği ile bilinen Lâmiî Çelebi ve Salâhî ise Gülşenîliğe de intisap etmişlerdir.

Gülşenî şairler zaman zaman Nakşî ıstılahındaki kavramları şiirlerinde kullanmışlardır. Halk içinde Hak'la olmak anlamına gelen “halvet-der-encümen”³⁶ bunlardan biridir:

*“Encümente bulunur halvet-i dil ‘âlemde
Dâ’ima anlar olur vahdete zîrâ nâil”*

Nazîr İbrahim, G. 530/4

3. Diğer Tarikatlar

Bazı tarikat erbabı, tek bir tarikata intisap etmekle kifayet etmeyip imkân bulduklarında farklı tarikatlara mensup muteber şeyhlerden icazet alarak “câmiu't-turûk” olarak tüm tarikatları şahıslarında birleştirme gayretinde olmuşlardır. Gülşenî şairlerden La'lî-i Fenâî, Şerefeddîn Şuayb Efendi'de ve onu hayranlıkla takip eden Vassâf'ta bu gayret açıkça görülmektedir. Bu şairlerden La'lî-i Fenâî'nin Nakşîliğe, Uşşâkîliğe, Halvetîliğe (Şa'bânîliğe ve Sümbülîliğe); Şerefeddîn Şuayb Efendi'nin Nakşîliğe, Kâdirîliğe, Rufâîliğe, Celvetîliğe, Halvetîliğe ve Şa'bâniyye'ye intisabı vardır. Vassâf ise Mevlevîliğe, Nakşîliğe, Şa'bânîliğe (Bekriyye), Uşşâkîliğe ve Kâdirîliğe intisab etmiştir.

Gülşenîliğin ilk döneminde Gülşenî şairlerden Usûlî ve Za'fî, Kalenderîlik ve Hurûflikten etkilenmiş, bu sebeple ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Muhtemelen bu ithamların tesiriyle Gülşenî şairler Za'fî'den sonra bu iki zümreden uzaklaşmış, bunların yerine yukarıda zikredilen tarikatlara yakın durmuşlardır.

³⁵ Mustafa İsen, “Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri”, *Tezkireden Biyografiye* (İstanbul: Kapı Yay, 2010), 183-192 akt. Muhsin Macit, “Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi” *Bilig* 64 (2012), 193.

³⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yay., 2004), 250.

F. İthama Maruz Kalan Bazı Gülşenîler

Gülşenîler, tarikatın ilk döneminden itibaren, tarikatın kurucusu İbrahim Gülşenî'den başlamak üzere bilhassa itikadi konularda, zaman zaman ahlâkî meselelerde pek çok ithama maruz kalmışlardır. Tasavvuf erbabının itikadî konularda itham edilmesi elbette Gülşenîlerle sınırlı değildir. Benzer ithamlara maruz kalan ve Melâmî meşrep olan Gaybî'nin hulûl ve ittihad³⁷ dair yazdığı risale, tasavvuf ehline yöneltilen eleştirilere ve ithamlara bir reddiye niteliğindedir.³⁸ Keza Gaybî'ye atfedilen ve Sünnî-Hanefî itikadını yansıtan “Hüdâ Rabb'im” manzumesi³⁹ ithama maruz kalan tasavvuf ehlinin kendini ifade etme ihtiyacından doğmuş olmalıdır. Bayramî-Melâmî muhitten gelen ve insan-ı kâmil nazariyesinden ilhamla “kutupçu” bir anlayışa sahip olan Oğlanlar Şeyhi İbrahim de mülhitlik ve zındıklık ithamından nasibini alan şeyhlerdendir. Onun tasavvuf düşüncesini dile getirdiği mesnevisi *Müfîd ü Muhtasar*'ında ihtiyatlı bir dil kullanmasında maruz kaldığı ithamların etkisi olmalıdır.⁴⁰

Gönül diliyle söyleşen tarikat ehlini -şariat ahkâmını zahiren tatbik etmek maksadıyla- tenkit eden vaiz zümresinin ithamları, mülhitlik isnadına kadar varmış, en bilinen örneğiyle Hallâc-ı Mansûr'un ve Gülşenîlerden Muhyiddîn-i Karamânî'nin idam fetvasıyla öldürülmesine mesnet teşkil etmiştir.

1. İbrahim Gülşenî

Kanûnî döneminde Gülşenîliğin hızla yayılması ve İbrahim Gülşenî'nin şöhretinin giderek artması, taraftarlarının isyan çıkarabileceği endişesine sebep olmuş, bu endişenin üzerine bir de o tarihlerde Mısır kadısı olan Çivizâde Mehmet Efendi (ö. 995/1587), Gülşenîler hakkında mülhitlik ve zındıklık ithamıyla imamlıklarının caiz olmadığı, kestikleri hayvanların yenmeyeceği fetvasını verince Gülşenî, İstanbul'a çağırılmıştır. Kanûnî ile bizzat görüştürülen ve *Ma'nevî* adlı eseri şeriata uygunluk yönünden incelenen Gülşenî'nin tehlike arz etmediğine ve eserinde şeriata aykırı bir

³⁷ Hulûl: İlâhî zâtın insan veya başka bir maddî varlığın görünümünde ortaya çıkması. İttihâd: Yaratıcı ile yaratılmışın birleşmesi. Bkz. Bilal Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses* (İstanbul: Kitabevi, 2017), 169-171.

³⁸ Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 167-172.

³⁹ Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 177-187.

⁴⁰ Oğlanlar Şeyhi İbrahim, *Müfîd ü Muhtasar*, haz. Bilal Kemikli (İstanbul: Kitabevi, 2003), V.

ifade bulunmadığına karar verilmiş, bu üstü kapalı soruşturmadan sonra Gülşenî tekrar Mısır'a dönmüştür.⁴¹

2. Muhyiddîn-i Karamânî

Karamânî (ö. 957/1550), ithama maruz kalan Gülşenîler içinde adı öne çıkanlardan biridir. Vahdet-i vücud ve rû'yetullah konularında ehl-i sünnet inancına aykırı düşünceleri olduğu gerekçesiyle Şeyhülislam Ebussuud'un verdiği fetva ile idam edilmiştir.⁴² Karamânî'nin idam edilmesi Gülşenîlerde bir tedirginliğe sebep olur. Gülşenî şairlerden Zarîfî'nin kendisine yönelebilecek ithamlara mahal vermemek ve fitneye sebep olmamak için Nakşibendiyye şeyhi Emîr Buhârî'ye intisap edip Gülşenî kimliğini gizleme gereği duyması bu tedirginliğin bir sonucudur.⁴³

3. Usûlî

Usûlî, vahdet-i vücûd ve Hurûfilikle ilgili şiirlerinin, Nesîmî'nin şiirlerine yazdığı nazirelerin de etkisiyle ilhad (dinden çıkmak) ile itham edilen Gülşenî şairlerden biri olmuştur. Latîfî, tezkiresinde Usûlî'nin tasavvufî şiirlerinin Seyyid Nesîmî tarzında ilâhiler olduğunu, mana itibarıyla de Hurûfliğin öncüsü Fazlullah'ın sözlerine benzediğini, bu sebeple zamanın dervişlerinin Usûlî'ye "Fazlullâh-ı Sâni" ve "Seyyid Nesîmî sırrı" dediklerini belirtir.⁴⁴ Âşık Çelebi, tezkiresinde Usûlî'nin ilim tahsil ederken cezbeye kapılıp cübbeyi, sarığı terk edip derviş abası giyerek Mısır'a gittiğini, döndüğünde Gülşenîlere isnat edilen ilhad tohumunu Anadolu'ya ektiğini, Nesîmî'nin saçma sözlerinden türemiş sapkınlık fidanını onun diktiğini söyler, üstüne "Hak onların tohumlarını çürütsün, köklerini kurutsun." diye beddua eder.⁴⁵

4. Lâyihi

Kanûnî'nin veziriazamı Semiz Ali Paşa (ö. 972/1565) Mısır Beylerbeyi iken Lâyihi'nin ilim sahibi ve derviş hâinden haberdar olur, veziriazam olduğunda Lâyihi'yi soruşturup

⁴¹ Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı (Genel Bir Yaklaşım Denemesi)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 15 (2004), 212-213; Kara, *Bursa'da Tarikatlar*, 614.

⁴² Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Gülşenî Tarikatı", 213.

⁴³ Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâ'ik Fî Tekmîleti's-Şakâ'ik Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Onuk (PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 1/681.

⁴⁴ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 133.

⁴⁵ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, haz. Filiz Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 141, 142.

İstanbul'da buldurur. Lâyihi, Ali Paşa'nın sahip çıkması ile üç dört yıl süre içinde herkesçe meşhur ve muteber bir hoca olur ve 30 akçe ile padişah evkafından maaşa bağlanır.⁴⁶ Lâyihi'nin gördüğü itibardan rahatsız olan kethüda taifesinden bazıları rüşvet aldığına, itikadının bozuk olduğuna dair söylentiler çıkarırlar. İddiaların asılsız olduğu anlaşılnca cüzzam hastası olduğu ve onunla aynı sofraya oturmanın caiz olmadığını ileri sürerler. Bu söylentiler ve iddialardan sonra Ali Paşa ile arasını bozulan, imkânları elinden alınan Lâyihi, yoksul bir hâlde memleketi Siroz'a döner, yegâne varlığı olan kitaplarını vakfeder ve bir ay kadar sonra Siroz'da vefat eder.⁴⁷

5. Muhyî

980 (m. 1572-73) senesinde Edirne kadısı olan Çivizâde Mehmed Efendi, camide hutbe okurken Muhyî'nin bir kitap okuduğunu görür ve namazdan sonra Muhyî'yi ilmi mülahaza bahanesiyle huzuruna çağırır ve okuduğu kitabı sorar. Muhyî'nin İbn-i Arabî'nin *Fûsûsu'l-Hikem* kitabını okuduğunu öğrenen Çivizâde, Muhyî'yi evine çağırır ve mülhidlikle itham ederek azarlar. Bir süre Muhyî'nin hapsedilmesini emreder. Çivizâde daha sonra Muhyî'ye bu kitabın ehli olup olmadığını görmek için kitaptan bazı ibareler sorarak onu imtihan eder. Muhyî'nin cevaplarından etkilenen Çivizâde, ithamının yersiz olduğunu anlar ve Muhyî'yi serbest bırakır.⁴⁸

Yukarıda zikrettiğimiz örneklerden anlaşıldığı üzere vaiz zümresinin şariat hükümlerine uyulmasını temin etmek maksadıyla hâl ehli olan tarikat mensuplarına yapmış olduğu ithamlar, çoğu kez, şariat ve fıkıh ehli kişilerin meseleyi iyice tetkik etmeden peşin hüküm vermeleri ile ilgilidir. Gerekli tahkikat yapıldıktan sonra bu ithamların yersiz olduğu anlaşılmıştır. Bu itham ve tahkikatlar karşısında Gülşenîler, cüretkâr ve çatışmacı bir tavır içinde olmamış, uyumlu bir hâl sergilemişlerdir. İthama maruz kalan bazı Gülşenîler, tahkikat sürecinde kendilerini usulünce ifade etmişler, bazı Gülşenîler ise Kalenderîlik ve Hurûfîlik gibi sakıncalı görülen tarikatlardan uzaklaşıp Nakşîliğe intisap ederek olası ithamlardan kendilerini korumaya çalışmışlardır.

⁴⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 756.

⁴⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 201; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 756; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000), 495; Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî Şairlerin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Yay., 2001), 2/875.

⁴⁸ Mahmûd Cemaleddin El-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemât-ı Ulviyye Halveti Büyüklüklerinin Tatlı Halleri*, haz. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Semerkand Basım Yay., 2013), 529, 530; Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1517.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ

Şiire önem vermesiyle bilinen tarikatlardan biri olan Halvetîlikte olduğu gibi onun güçlü bir kolu olan Gülşenîlikte de şiir, tasavvufî düşüncüyü aktarma aracı olarak etkin bir şekilde kullanılmıştır. Gülşenî muhit içerisinde pek çok şair yetişmiş ve bu şairler Türk edebiyatına önemli eserler kazandırmışlardır.

Bu bölümde, Gülşenî şairler ve eserleri hakkında başta şair tezkireleri olmak üzere menâkıbnâmeler, silsilenâmeler, vefeyât-nâmeler, tarih kitapları, edebiyat tarihleri, şiir mecmuaları gibi ana kaynaklardan edinilen bilgiler, yakın dönemde yapılmış tez, makale, kitap, ansiklopedi maddeleri gibi akademik çalışmalarla ve kütüphane kataloglarından edinilen bilgilerle desteklenerek aktarılacaktır. Çelişkili bilgiler mümkün olduğunca tahkik edilecektir. Şairlerin öz olarak verilen biyografilerinin yanı sıra şair hakkında ana kaynaklarda yer alan ilginç bulunan bazı ayrıntılara ve şairlikleriyle ilgili kanaatlere yer verilecektir. Mensur eserler ismen zikredilip, manzum eserler hakkında konu, vezin, nazım şekli gibi genel bilgiler verilip Gülşenî geleneğe mensup şairlerin manzum eserlerinin en az bir yazma nüshası dipnotta belirtilecektir. Müstakil bir manzum eseri olmasa bile şairlerin çeşitli kaynaklarda nakledilen şiirlerinden örnekler verilecektir.

Gülşenî şairler tasnif edilirken Gülşenîliğe aidiyet duygusuyla bağlı olanlar ile sadece intisap edip başka tarikatlara bağlılığı öne çıkanlar birbirinden ayrı değerlendirilmiştir. Buna göre, diğer tarikatlara intisabı olsa bile Gülşenî geleneğe bağlı olan şairler “Gülşenî Geleneğe Bağlı Şairler”, Gülşeniyyeye bağlı olup başka tarikatlara aidiyeti daha güçlü olan şairler ile Gülşenîliği şüpheli olan şairler ise “Gülşenî Olduğu Bildirilen Diğer Şairler” olarak tasnif edilecektir. Manzum bir eseri bulunmayan Gülşenî müellifler ise sadece ismen zikredilecektir.

I. GÜLŞENÎ GELENEĞE BAĞLI ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ

1. Ârifî Hüseyin Çelebi (ö. 959/1552)

Asıl ismi Hüseyin'dir. Şiirlerinde Ârifî mahlasını kullanmıştır. Kuloğullarındandır.⁴⁹ Nerede doğduğu kesin olarak bilinmeyen şairin kaynaklarda İstanbullu olduğu belirtilmektedir.⁵⁰ İstanbul'da beytülmal kâtipliği ve defterdarlık yapmıştır.⁵¹ Üç lisana (Türkçe, Arapça, Farsça) şiir ve nesir yazacak kadar hâkimdir. Ahmed Paşa'nın *Güneş Kasidesi*'ne yazılan nazireler içinde Ârifî'nin yazdığı nazire emsallerine nispetle oldukça beğenilmiştir.⁵² Şiirde gazel ve kıtalarında daha başarılı olmuştur.⁵³ Nazire mecmualarında şiirleri bulunmaktadır.⁵⁴ Hüsn-i hatla meşgul olmuş; sülüs, nesih, rik'a, divanî hatlarında icazet almıştır.⁵⁵ Şiirde mahir, ârif, hoş sohbet, güzel ahlâklı, herkesçe sevilen, misafirperver, hafızası güçlü ve ilimle meşgul bir kişi olarak bilinmektedir.⁵⁶ Vezir İbrahim Paşa'nın (ö. 942/1536) Mısır'dan dönüşünde kendisine sunduğu bir kaside vesilesiyle Mahmud Çelebi (ö. 953/1546) kaleminde tezkirecilik talebinde bulunmuş, Anadolu ahkâm tezkirecisi⁵⁷ olarak vazifelendirilmiş ancak Mahmud Çelebi ile mizaçları uyuşmadığı için bir süre sonra bu görevinden uzaklaştırılmıştır. Ârifî bu hadise üzerine malını mülkünü satar, kalan parasını fakir fukaraya dağıtır, İstanbul'u terk edip Mısır'a gider. Zamanın meşhur ve muteber şeyhi İbrahim Gülşenî'nin hankahında tövbe edip tasavvuf yoluna girer ve şeyhinin vefat ettiği tarihe (942/1535) kadar hizmetinde bulunur. Tekrar İstanbul'a döndükten sonra on yıldan fazla bir süre yokluk içinde, yardıma muhtaç bir hâlde inzivaya çekilir.⁵⁸ Kanûnî Sultan Süleyman,

⁴⁹ Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 117. Kapıkulu ocağına mensup yeniçerilere 1512-1520 yılları arasında evlenme izni verilmişti. Bu kişilerin çocuklarına kuloğlu denmiştir. Kuloğlu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, "Kuloğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 26/358-359.

⁵⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/610; Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Rıdvan Canım, 117.

⁵¹ Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 363.

⁵² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/306.

⁵³ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 169.

⁵⁴ Edirneli Nazmî, *Mecma'un-Nezâir*, haz. M. Fatih Köksal (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 483.

⁵⁵ Mustafa İsen, "Ârifî Hüseyin Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 3/373.

⁵⁶ Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 117; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, haz. Süleyman Solmaz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 233; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 1031-1032.

⁵⁷ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 536.

⁵⁸ İsen, "Ârifî Hüseyin Çelebi", 3/ 373; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 1032.

şairin bu hâline merhamet gösterir ve onu on beş akçe ile silahtarlık ve şahinler kâtipliği ile taltif eder. Ârifî bu ihsan üzerine Kanûnî'ye gül redifli bir gazel sunar. Bu gazeli vesilesiyle kendisine beş akçe daha ihsan edilir.⁵⁹ Zamanın hâline muhalif duruşu sebebiyle bir batıya bir doğuya sürgün edilir. Önce Budin'e defterdarlık vazifesiyle daha sonra Bağdat'a serdar olarak gönderilir.⁶⁰ 959 (m. 1551) yılında İstanbul'da vefat eder.⁶¹

Edirneli Nazmî'nin (ö. 967/1559'dan sonra) *Divan*'ında yer alan iki mersiyeden birinin Ârifî hakkında olması ve Nazmî'nin nazire mecmuasında Ârifî'nin birçok şiirine yer vermesi Ârifî ile Nazmî'nin yakın arkadaş olduğunu düşündürmektedir.⁶² Nitekim Nazmî'nin, Ârifî'nin vefatına düşürdüğü tarih de bu düşünceyi desteklemektedir.⁶³

Şuara tezkirelerinde ve nazire mecmualarında şiirlerine rastlanan Ârifî'nin tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır. Başka bir eserine de rastlanmamıştır.

Ârifî, kıtalarıyla ve düşürdüğü tarihlerle tanınmıştır. Düşürdüğü tarihlerden en meşhuru İbrahim Gülşenî'nin vefatına düşürdüğü şu tarihtir:

“Güft hâtîf berây-ı û târih
Mâte kutbu'z-zamân Ârif”⁶⁴

Tasavvufane yazılmış terciibendleri vardır:

“Gözün ac âlem-i kübrâsın sen
Mazhar-ı eşref-i esmasın sen”⁶⁵

Aşağıdaki beyit şairin tasavvufun mertebelerini muhtasar olarak anlattığı bir terciibendinden alınmıştır:

“Ayn-ı ârifde vücûd-ı eşyâ
Görinür cümle ke'n-nakş-i fî'l-mâ”⁶⁶

⁵⁹ Beyânî, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 117; Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 536

⁶⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*, 1033.

⁶¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/610; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/306.

⁶² Edirneli Nazmî, *Dîvân*, haz. Sibel Üst (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 104.

⁶³ Edirneli, *Dîvân*, 3955.

⁶⁴ Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 537.

⁶⁵ Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 536.

⁶⁶ Gelibolulu, *Kühü'l-Ahbâr*, 170.

2. Âşık Mûsâ Efendi (ö. 975/1567-68)

Edirne yakınlarındaki Ada nahiyesi Ahur köyünde dünyaya gelen Âşık Efendi'nin asıl adı Atâyî'ye göre Muhammed, Hulvî'ye göre Mûsâ'dır. Osmanlı zaimlerinden iken asker olarak Mısır Seferi'ne katılmış, Yavuz Selim'in Mısır'ı fethettiği 923 (m. 1517) senesinde Gülşenîliğe bağlanmış, İbrahim Gülşenî'nin tesiriyle cezbeyle kapılarak Kahire sokaklarında bir süre bu hâliyle dolaşmıştır. Edirneli hacıların İbrahim Gülşenî'den bir halife rica etmeleri ve İbrahim Gülşenî'nin bu talebi kabul etmesiyle cezbe hâli sona ermiştir. Edirne'ye gönderilen Âşık Efendi, harabe hâldeki Şah Mâlik (Şah Melek) zaviyesini dervişleri ile onararak burada şeyhlik yapmaya başlamış, vefat ettiği 975 (m. 1567-68) senesine kadar *Mesnevî* ve *Ma'nevî* dersleri vermiştir.⁶⁷

Âşık Efendi'nin bilinen tek şiiri cezbe hâlinde Kahire sokaklarında dolaşırken söylediği şu beyitten ibarettir:

“Ser-i kûyuna sehv ile n'ola bassa kadem Âşık
Ser ü pâ fikrin etmez ne'yylesüm hem mest ü hem 'âşık”⁶⁸

3. Baba Dıraz (ö. 16. yy)

Şiirlerinde Şevkî mahlasını kullanan Baba Dıraz hakkındaki tek malumat Garîbî'nin tezkiresinde bulunmaktadır. Bu tezkireden edindiğimiz bilgilere göre şair, Vardar Yenicesi'nden ve İbrahim Gülşenî'nin müritlerindendir. Baba Dıraz, divâne ve harâbat ehli bir kişidir. Şeyhinden izin alarak gittiği Firengistan'daki tüccarların naklettiğine göre Venedik civarında ruhbanların tesirinde kalıp keşiş olmuştur. İbrahim Gülşenî ile aynı dönemde yaşamış olmasından hareketle 16. yüzyılda vefat ettiği söylenebilir. Baba Dıraz'ın tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır. Şiirindeki ifadelerinden kalender meşrep bir zat olduğu anlaşılmaktadır:

“Âsitân-ı Gülşenî'de biz meh-i sâl olmuşuz
Yüz sürüp gerçeklerin yolunda pâ-mâl olmuşuz
Hây u hûdan kurtuluban fârigu'l-bâl olmuşuz
Terk-i tecrîd ü kalender sâf u abdâl olmuşuz

⁶⁷ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/668; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 519, 520.

⁶⁸ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/669.

*Biz melâmet olmuşuz gurbet mezelletdir bize
Ehl-i ‘aşkuz dostum mihnet mahabbetdür bize
Kimse ragbet itmesün şefkat meşakkatdür bize
Terk ü tecrîd ü kalender saf u abdâl olmuşuz’’⁶⁹*

4. Bülendî (ö. 1030/1629)

Asıl adı İbrahim’dir. Kaynaklarda Edirneli olduğu söylenmekle birlikte *Tuhfe-i Nâilî*’de Anadolu’da doğduğu, Edirne’yi vatan edindiği belirtilmiştir.⁷⁰ Edirne’de tahsil görmüş ve Gülşenî tarikatı dervişlerinden olmuştur. Bir süre danışmentlik ve hatiplik yapmıştır. Hayatının önemli bir kısmını hatiplikle sürdüren Bülendî, bir gece evinde eşkıya baskınına uğramış ve aldığı yaralar yüzünden kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Ahmed Badi Efendi vefatına şu tarihi düşürmüştür:

*“Hem etdüm çâr mülhak hem duâ idüb dedüm târîh
Bülendiye İlâhî gülşen-i ‘adnin makâm olsun’’⁷¹*

Boyunun kısalığından dolayı şiirlerinde “Kûtehî mahlasını kullanan şair, daha sonra yükseklik anlamına gelen “Bülendî” mahlasını kullanmayı tercih etmiştir.⁷² Rıza’ya göre ise şairin ilk mahlası “Köhenî”dir.⁷³ “Kûteh” kelimesinin şairin boyunun kısalığı ile ilgili olması ve “bülent” kelimesiyle tezatlığı bakımından *Rıza Tezkiresi*’ndeki bilgi muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmıştır.

Bülendî temiz, zarif⁷⁴, hoş sohbet, şakacı, sanata meyyal ve yüce karakterli bir kişiliğe sahiptir. Mîr Hüseyin’in⁷⁵ muammalarına yazdığı şerhleri,⁷⁶ güzel gazelleri ve rubai

⁶⁹ Garîbî, *Tezkire-i Mecâlis-i Şu‘arâ-yı Rûm Garîbî Tezkiresi*, haz. İsrâfil Babacan (Ankara: Vizyon Yay., 2010), 88.

⁷⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/1236.

⁷¹ Niyazi Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî’nin “Riyâz-ı Belde-i Edirne” Adlı Eserinin Tezkire Kısmı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 101.

⁷² Canım, *Edirne Şairleri*, 266.

⁷³ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 76.

⁷⁴ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 76.

⁷⁵ Garîbî mahlasıyla şiirler yazan ve Parmaksız Mîr adıyla da anılan 16. yüzyılda yaşamış Acem asıllı şair. Bkz. Hüseyin Gönel, “Garîbî, Mîr Hüseyin”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 11 Haziran 2022).

⁷⁶ Saadetin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1942), 2/870.

nazım şekliyle yazılmış birçok şiiri bulunan şairin tespit edilen bir eseri bulunmamaktadır.

RÜBAİ

“*Kâşâne-i şâh-ı dehre mihmân olmam*
Mahlûk mürüvvetiyle şâdân olmam
Üftâde-i ka’r-ı çâh-ı Bâbil olsam
Minnet-keş-i rismân-ı nâdân olmam”⁷⁷

5. Derviş İbrahim Efendi (ö. 1100/1688-89)

1007 (m. 1597) senesinde Edirne’de doğmuştur.⁷⁸ Manisalı Semerci Dede’nin oğlu, Edirneli Mehmed Kâmî Efendi (ö. 1136/1724) ’nin babasıdır.⁷⁹

Rivayete göre Fatih Sultan Mehmet kendisinde bir hastalık hisseder ve temiz nefesinden şifa bulmak için Semerci Dede’yi huzuruna davet eder. Fatih, davete icabet eden Semerci Dede’nin vesilesiyle şifa bulur. Eğri Seferi’ne giderken Edirne’de tekrar hastalanır ve Semerci Dede’yi “Dedeciğim gel beni oku.” diyerek ikinci kez huzuruna davet eder. Bu davetten sonra Semerci Dede Edirne’ye yerleşir. Derviş İbrahim Efendi de o sıralarda Edirne’de dünyaya gelmiştir. İbrahim, buluşa erdiği yaşlarda Gülşenî tarikatına ilgi duyar ve bu arzusun tesiriyle rüyasında Mevlânâ, Hacı Bektâş-ı Velî ve Gülşeniyye tarikatının piri İbrahim Gülşenî’yi görür. Rüyada İbrahim Gülşenî’nin “Gel oğul.” hitabına muhatap olan Derviş İbrahim uyandıktan sonra Edirne’de Gülşenîlerin baş tacı kabul ettiği Veli Dede-zâde Şeyh Mehmed Efendi’ye intisap ederek Gülşenî dervişlerinden olur.⁸⁰ Bir süre Edirne’de ikamet eden şair daha sonra İstanbul’a gider. Üç yıl kadar Nakşî Emir Buhârî Âsîânesi şeyhi Seyyid Fazlullah Efendi’nin sohbetine devam eder. Hac niyetiyle bir kere yürüyerek bir kere de binekle Mekke’ye gider. Bağdat’ta Derviş Kânî’nin, İsfahan’da Şeyh Bahâüddin’in sohbetine devam eder. Acem

⁷⁷ Canım, *Edirne Şairleri*, 266.

⁷⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/858.

⁷⁹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/845.

⁸⁰ Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ’ik Uşşâkîzâde’nin Şakâ’ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci (PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 948-949.

diyarını boydan boya gezdikten sonra tekrar Edirne'ye döner ve otuz yıl kadar inzivaya çekilir.⁸¹

Edirne'de vefat eden İbrahim Efendi, Uzun Kaldırım Kabristanı'na defnedilmiştir.⁸² Oğlu Mehmed Kâmî Efendi, İbrahim Efendi'nin vefatına şu tarihi düşürmüştür:

*“Pîr-i rûşen-dil ü dervîş-nihâd İbrâhîm
İntikâl eyleyicek derd ile giryân oldum*

*Âh-ı pey-der-peyi mir'ât-ı derûnumda görüp
Âkıbet iki gözüm yaş ile dolmuş buldum*”⁸³

Tezkiretü'ş-Şuarâ'da tasavvufî düşünceyi ihtiva eden beyitleri zikredilen şairin tespit edilen başka bir eseri bulunmamaktadır.

*“Sûfiyâ bilmem siyeh-ser olduğuna sır nedir
Yeter artar yüz senin gibiye yüzün karası*

...

*Kûy-ı mahbûb-ı hakikatde sakın âh etme
Gece git Hak yoluna sâyeni hem-râh etme*

...

*Ben olmaga ben çün ki muayyen sensin
Ben ben degilim ve lîk sen sensin*”⁸⁴

6. Hâletî (ö. 989/1581)

Asıl adı Muhammed'dir. 960 (m. 1553) senesinde Diyarbakır'da doğmuştur. Şeyh İbrahim Gülşenî'nin oğlu ve halifesi olan Ahmed Hayâlî'nin torunu, Ali Safvetî'nin oğludur.⁸⁵ Hâletî hakkında Ali Emîrî oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁸⁶ Sadıkî ise şair hakkında Gülşenî soyundan geldiği bilgisiyle ve şairin bir beytini aktarmakla

⁸¹ Mirza-zâde Mehmed Sâlim, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. Adnan İnce (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 115.

⁸² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/858.

⁸³ Mirza-zâde, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 115.

⁸⁴ Mirza-zâde, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, 115-116.

⁸⁵ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 218.

⁸⁶ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 218-226.

yetinmiştir.⁸⁷ Diğer şair tezkirelerinde adı bile anılmamıştır. Ali Emîrî, Hâletî gibi muteber bir soydan gelen, belagat yönünden güçlü bir divana sahip şair hakkında şair tezkirelerinde ve edebiyat kitaplarında malumat bulunmamasına hayret etmiş ve bu durumu eleştirmiştir.⁸⁸

Hâletî, mensubu olduğu ilim ve irfan muhitinin de tesiriyle çok genç yaşta zahirî ve batınî ilimleri tahsil etmiş, güzel şiirler yazmaya muvaffak olmuş, günlerini ârif ve şairlerle sohbet ederek geçirmiştir.⁸⁹ Osmanlı padişahlarından Kanûnî, Yavuz ve II. Murad'ın; Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin; İbrahim Gülşenî, Ahmed Hayâlî gibi soyundan geldiği Gülşenî şairlerin; Bâkî, Rahmî-i Kadîm ve Şem'î-i Kadîm gibi dönemindeki şairlerin şiirlerine nazireler yazmıştır.⁹⁰ Hâletî, Gülşenî dervişler arasında çokça sevilmiş ve onun babası Ali Safvetî'den sonra şeyh olacağı beklentisi oluşmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ın fethinden sonra tacı tahtı teslim eden Mısır sultanı Kansu Gavri'nin kızı ve Tomanbay'ın karısı olan Sultan Akbirdi'yi Safvetî'nin babası Ahmet Hayâlî ile evlendirir. Gülşenî dergâhı da saraydan gelen bu varidattan nasiplenmiştir. Ali Safvetî'nin tek oğlu olan Hâletî'nin sevilen mizacı ve soyunun itibarına karşılık Safvetî'nin baba bir üvey kardeşi Seyyid Hasan Efendi'nin insanlarla münasebeti kesmiş hâli sebebiyle Safvetî yerine onun şeyh olacağı kimsenin aklına gelmemiştir.⁹¹ Fakat Hâletî, otuz yaşına ermeden vefat edince kimsenin aklına gelmeyen ihtimal vaki olur.

Gülşenî postunun varisi olarak görülen edip ve zeki bir gencin erken yaşta vefat etmesi, Gülşenî muhitte derin bir üzüntü meydana getirir. Şair Uyûnî, onun vefatına şu tarihi düşürür:

“Çün ki bâg-ı Gülşenî'nin goncası

Buldı gülzâr-ı İrem'de rif'ati

Rûh-ı pâki 'arşa pervâz eyleyip

Edicek mülk-i bekâya rihleti

⁸⁷ Ahmed Rauf Karhan, *Sâdıkî'nin Osmanlı Şairleri Tezkiresi* (İstanbul: Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34.

⁸⁸ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 225.

⁸⁹ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 218.

⁹⁰ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 221-225.

⁹¹ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 218.

Dedi târîhin ‘Uyûnî ağlayıp

Erdi bu dem Hakk’a sultân Hâletî”⁹²

Divan

Hâletî’nin iki binden fazla beyitten müteşekkil mürettep bir divanı⁹³ ile divan içerisinde *Pendnâme* adında aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbıyla yazılmış 59 beyitlik bir mesnevisi vardır. *Hâletî Divanı* hakkında İbrahim Altunel bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Bu çalışmada Hâletî’nin *Kıdem-nâme* adında bir mesnevisiden de bahsedilmektedir.⁹⁴ Ancak Mehmet Sait Çalka, *Kıdem-nâme* üzerine yazdığı ve eserin tenkitli neşrini yayımladığı makalesinde söz konusu mesnevinin Hâletî’ye değil İbrahim Gülşenî’ye ait olduğunu tespit etmiştir.⁹⁵

Gazel, kaside ve terciibendleri beğenilen Hâletî, şiirlerinde tasavvuf düşüncesini dile getirmiş ve Gülşenîye büyüklerinin vasıflarını anlatmıştır:

“Olmuştu inkıbâz ile memlû kulûb-ı nâs

Ermişti hâl-i gerdiş-i gerdûna inkılâb

Devr-i zamâneye erişip feyz-i himmetin

Lutfunla döndi öyle ki bu çarh-ı âsiyâb

Ser-çeşme-i velâyet ü şehir-i ‘ulûma bâb

Sultân ‘Aliyy-i Safvetî sâni-i bû türâb”⁹⁶

...

“Bî-vâsıta ermişiz visâle

Biz vâsıl-ı ittisâl-i ‘aşkız

Erbâb-ı sevâhil anlamazlar

Gavvâs-ı yemm-i le’âl-i ‘aşkız

⁹² Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 219.

⁹³ Hâletî, *Divân* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. Y., 783).

⁹⁴ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş Ekmekçi, *16. Yy. Diyarbakır Şairleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 40-45; İbrahim Altunel, *Hâletî-i Gülşenî (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 18-26.

⁹⁵ Mehmet Sait Çalka, “İbrahim Gülşenî ve Kıdemnâme Adlı Tasavvufî Mesnevisi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 59 (2017), 119-154.

⁹⁶ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 226.

Ey Hâletî bes değil midir bu
*Sâhib-nazar-ı me'âl-i 'aşkız'*⁹⁷

7. *Hamdî-i Bursevî (ö. 1001/1593'ten sonra)*

Asıl adı Hamdi olan şair, aslen Acem olduğu için Acem-zâde sanıyla da anılmıştır. Bursa'da yaşamış olan Hamdi Efendi, genç bir yaşta Mısır'a İbrahim Gülşenî'nin dergâhına giderek Gülşenî'nin vekili olan Şeyh Develi Seyyid Ali'ye biat edip onun hizmetine girmiştir. Bilahare Bağdat'a gitmiş orada *Gülşen-i Şu'ara* müellifi Ahdî ile görüşmüştür. Ahdî, tezkiresinde Hamdi Efendi'nin derviş yaratılışlı, fenâfillâh derecesine ulaşmış ve ileri görüşlü bir şair; herkesçe makbul olan, âşıkâne nükteleri dilden dile dolaşan bir kişi olduğunu söylemektedir. Hamdî-i Bursevî ile bizzat görüşüğünü söyleyen Ahdî'nin tezkiresinde şairin vefat tarihini vermemiş olması Hamdî'nin Ahdî'nin eserini tamamladığı tarihlerde hayatta olduğunu düşündürmektedir. Bu itibarla Hamdî'nin, Ahdî'nin eserine son ilaveleri yaptığı 1001 (m. 1593) senesinden⁹⁸ sonra vefat etmiş olması muhtemeldir.

Acem-zâde Hamdî'nin tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır. Hz. Hüseyin hakkında bir mersiyesi ve âşıkâne gazelleri vardır.

“Şerhalar çek sînene mâtem günü abdâl isen
Kane gark olmak ile sa'y it muhibb-i âl isen

Lâle-veş çâk idelüm cismimüzi mâtemdür
Âşikâr eyleyicek dâg-ı dili bir demdür

Ehl-i diller n'ola ger gezse fenâ şeklinde
*Pâdişâhlar bulunur bunda gedâ şeklinde*⁹⁹

...
“Merkadüm üzre benim gelme rakîbâ lutf it
*Küşte-i gurbet olan seng-i mezârı ne'yler*¹⁰⁰

⁹⁷ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 220.

⁹⁸ Ömer Faruk Akün, “Ahdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 1/514.

⁹⁹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 138, 139.

...
“Mürde-i ‘aşk olanın gonca-i dil sad-çâkidür

Görinen nergis çemende dîde-i gam-nâkidür”¹⁰¹

8. Hasan Efendi (ö. 1024/1615)

Seyyid Hasan Efendi adıyla da anılmaktadır. 960 (m. 1552-53) senesinde Mısır’da dünyaya gelmiştir. Gülşeniyye tarikatı şeyhlerinden İbrahim Gülşenî’nin torunu, Ahmed Hayâlî’nin oğlu, Ali Safvetî’nin kardeşi ve halifesidir.¹⁰² *Tuhfe-i Nâilî* ve *Hadâiku’l-Hakâik*’te oldukça öz bilgiler verilmekle yetinilmiş olan, şair tezkirelerinde adı geçmeyen Hasan Efendi’nin hayatı hakkında ayrıntılı malumat ile menkıbeleri *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*’de ve *Lemezât-ı Hulviyye*’de yer almaktadır.

Hasan Efendi, Gülşenî muhitin içinde doğmanın verdiği imkânla oldukça iyi bir eğitim görmüş, babası Ahmed Hayâlî’den, eniştesi Muhyî-i Gülşenî’den ve dönemin âlimlerinden feyz alarak ilim tahsil etmiştir. Hasan Efendi, Arapça ve Farsçaya bu dillerde şiir yazabilecek kadar hâkimdir.

Hasan Efendi yamalı kıyafetiyle, kendi hâlinde yaşayışıyla, tam olarak derviş-meşrep bir kişiliğe sahiptir. Bu hâliyle kardeşi Ali Safvetî’den sonra şeyh olacağı kimsenin aklına gelmez. Şeyhliğe Ali Safvetî’nin hem ilmi hem şiiriyle Gülşenî dervişler arasında çokça sevilen, Ali Safvetî’nin oğlu Hâletî’yi layık görürler. Gülşenî dervişlerin hayran olduğu Hâletî ise amcası Hasan Efendi’ye hayrandır. Bu hayranlığını ona gönül tahtının sultanı olarak hitap ettiği şiirinde açıkça beyan eder:

“Ey gönül tahtında sultânum Hasan

V’ey benüm cânımda cânânım Hasan

Haste oldum görmeyelden vechüni

Gel şifâ kıl ey benüm cânım Hasan

¹⁰⁰ Bekir Kayabaşı, *Kafzâde Faizî’nin Zübdetü’l-Eş’âr’ı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 275.

¹⁰¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/227.

¹⁰² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/194; Emîrî, *Tezkire-i Şu‘arâ-yı Âmid*, 263; Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâik*, 2/1251; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 545.

*Hâletî kaldı şeb-i hicrânda
Gel iriş ey mâh-ı tâbânım Hasan*”¹⁰³

Hâletî’nin erken yaşta vefat etmesi ve Ali Safvetî’nin hastalandığında şeyhliği kendisine devretmesi üzerine Hasan Efendi kendisini layık görmediği hâlde vazifeyi kabul etmek zorunda kalır.

Hasan Efendi 1005 (m. 1597) senesinde Ali Safvetî’nin vefatından sonra şeyh olmuş, bir süre sonra dervişleriyle birlikte Süveyş üzerinden deniz yoluyla hacca gitmiştir. 1022 (m. 1613) senesinde ağır bir şekilde hastalanmış ve hastalığından iki sene sonra vefat etmiş, Mısır’daki Gülşenî Tekkesi’ne defnedilmiştir.¹⁰⁴

Seyyid Hasan Efendi’nin tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır.

Halk içinde oldukça mütevazî hâliyle tanınan Seyyid Hasan, bu gazelinde maneviyatını övmekten çekinmemiştir:

*“Âsmân-ı ma’nevî’nün necmi şemsi mâhıyam
Sûretâ gerçi gedâyem ‘aşk ilinün şâhıyam
Ma’rifetden hırka-dâr oldum idindüm ‘aşkı tâc
Sûfî-i sûret neyem ben sûfî-i Allâhîyem
Tayy idüb nâsût bahrin gark-ı lâhût olmuşam
Bahr-ı vahdetdür makâmum anda gizli mâhiyem
Kudsiyân şehper vü bâlüm ins ü cinnün rehberi
Mazhar-ı nûr-ı sıfâtem zât-ı pâkün râhıyam
‘Arz-ı ‘uşşâk ile memlû gerçi kim arz u semâ
‘Âşık u mâşuk-ı ‘aşkam cümlesinün âhıyam
Âlem-i sûretde gerçi rehberümdür Gülşenî
Lîk ma’nâ âleminde ben anun hem-râhıyam*

¹⁰³ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 265.

¹⁰⁴ Hulvî, *Lemezât-ı Hulvîyye*, 546-549; Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâ’ik*, 2/1251; Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 266.

*Bahr-ı ‘aşka gark olub dir ki Hasan ‘âşıklara
Tâlib-i Hakk’am diyen gelsün yolun âgâhıyam’’¹⁰⁵*

9. Hasan Hüsâmî (ö. 1058/1648)

Derviş Hasan Gülşenî olarak da anılan şair aslen Edirneli’dir. Geçimini takke dikerek temin etmiştir.¹⁰⁶ Gülşeniyye dervişlerindendir.¹⁰⁷ Edirne’de ilim tahsil ettikten sonra İstanbul’a gitmiş, Güzelce Mahmud Paşa’nın (ö. 1015/1606) divan kâtibi olmuştur. Hüsâmî, çok yönlü bir şairdir. İyi derecede Farsça bilmesinin ve mesnevîhanlığının yanı sıra hat sanatıyla da iştigal etmiştir. Talik yazıyı Derviş Abdî’den öğrenerek usta bir hatat olmuştur. Kazancını yardıma muhtaç kimselere sarf eden cömert bir kişiliğe sahiptir.¹⁰⁸ Hüsâmî’nin Gülşenîlikten sonra Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625) vesilesiyle Bayramî-Melâmîliğe meylettiği ve rind-meşrep bir şair olduğu da söylenmektedir.¹⁰⁹

Hüsâmî, 1012 (m. 1604) senesinde şark seferi için İran’a gönderilen Cigalazâde Sinan Paşa (ö. 1014/1606) ile beraber Diyarbakır’a gitmiştir. Ali Emîrî, tezkiresinde şairin vefat tarihini 1016 (m. 1608) olarak vermiştir.¹¹⁰ Ancak Hüsâmî’nin Bağdat’ın fethi için düşürdüğü tarihin 1048 (m.1638-1639) senesine işaret etmesi bu bilgiyi geçersiz kılmaktadır:

*“Lafzen ü ma’nen târîh-i fethe
Gördüm ki yârân hayli ‘acizde*

*Dedüm Hüsâmî pes bî-tevakkuf
Bagdâd alındı bin kırk sekizde’’¹¹¹*

Döneminin şairlerinden Güftî Derviş’in Hüsâmî’nin vefatına düşürdüğü 1058 (m. 1648) tarihi bu itibarla daha muteberdir:

¹⁰⁵ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 268.

¹⁰⁶ Güftî, *Teşrifâtı ‘ş-Şu’ara*, haz. Kâşif Yılmaz (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 117.

¹⁰⁷ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 97.

¹⁰⁸ Güftî, *Teşrifâtı ‘ş-Şu’ara*, 217.

¹⁰⁹ Canım, *Edirne Şairleri*, 290.

¹¹⁰ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 261.

¹¹¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/191.

*“Gıtdi şânı ... imdi Rûm ’un
Eyleyüb azm-i bekâ terk-i cihân*

*Kabrini nûr ile memlû kıla Hak
Cilve-gâhı ola ‘arş-ı Rahmân*

*Fevtine düşdi bir a ’lâ târih
Kabr-i Dervîş Hasan ola cinân ”¹¹²*

Edirne’de vefat eden Hüsâmî, Mesudiye Camii bahçesine defnedilmiştir.¹¹³

Hüsâmî’nin tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır. Mısır Millî Kütüphanesi’nde müellifi Dervîş Hasan Gülşenî olarak kayıtlı *Nüzhet-nâme* adlı eserin şaire ait olması muhtemeldir.¹¹⁴

Hüsâmî nüktedan¹¹⁵ ve latif bir şair olarak nitelendirilmiş,¹¹⁶ şiirleri emsalsiz ve makbul bulunmuştur.¹¹⁷ Bu gazeli Edirneli Tîgî’nin “olmasa” redifli gazeline naziresidir:

*“Kim yanardı âteş-i ‘aşk ile cânân olmasa
Nâle eyler miydi bülbül verd-i handân olmasa*

*Çektiğim âlâm-ı hicri der idim cânâ sana
Kâkülün gibi eger ‘aklın perîşân olmasa*

*Küfr-i zülfün gibi ikrâr eylemezdik ‘aşkına
Ey perî-peyker eger sînende îmân olmasa*

*Lâle-veş dâg-ı derûnın eylemezdi âşikâr
Meskeni ‘âşıkların sahrâ-yı hicrân olmasa*

*Ey Hüsâmî kim bilirdi la ’line dil verdigin
Giryeden hicrinde yârin gözlerin kan olmasa ”¹¹⁸*

¹¹² Canım, *Edirne Şairleri*, 290.

¹¹³ Canım, *Edirne Şairleri*, 290.

¹¹⁴ Dervîş Hasan Gülşenî, *Nüzhet-nâme* (Mısır-Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, m Mecâmi Türkî, 11).

¹¹⁵ Güftî, *Teşrifâtı ’ş-Şu’ara*, 116.

¹¹⁶ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 261.

¹¹⁷ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 97.

10. Hasan Zarîfî (ö. 977 / 1569)

Asıl adı Hasan, mahlası Zarîfî olan şair, Şeyh Hasan Zarîfî adıyla tanınmıştır. Günümüzde Yunanistan'ın Doğu Makedonya bölgesi sınırları içinde yer alan Siroz (Serez) şehrinde dünyaya gelmiştir. İlim için geldiği İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra bir süre Kemal Paşazâde Efendi'nin hizmetinde kadı naibliği yapmış, daha sonra Zeyniyye tarikatı şeyhi Pîrî Efendi'ye tabi olmuş, riyazetten geçtikten sonra halifelik almış ve şeyh olarak vazifelendirildiği Bursa'da irşatla meşgul olmuştur. Hacca giderken uğradığı Mısır'da Müeyyediyye Camii'nde vaazından etkilendiği İbrahim Gülşenî ile görüşmüş, ondan icâzet alarak Rumeli Hisarı civarında Durmuş Dede Dergâhı olarak da bilinen Ali Baba Zâviyesi'ne şeyh olarak görevlendirilmiştir.¹¹⁹

925 (m. 1528-29) senesinde Kanûnî'nin davetiyle İstanbul'a gelen İbrahim Gülşenî'nin Mısır'a dönme vakti geldiğinde Kanûnî, Gülşenî'den tarikatını yayması için bir halifesini İstanbul'da bırakmasını ister. Gülşenî bu talebi yerine getirmesi için Hasan Zarîfî'ye müsaade eder. Önce Kumkapı civarında kiliseden bozma bir mescid ve hazineden de bir miktar para irşat vazifesi için Zarîfî'ye tahsis edilir. Bir süre sonra mescidin depremle yıkılması üzerine Pargalı İbrahim Paşa'nın (ö. 942/1536) eşi, Langa Mahallesi'nde inşa ettirdiği zaviyeyi Zarîfî'ye bağışlar ve Zarîfî burada irşada devam eder.¹²⁰

Hulvî'nin *Lemezât*'ında bildirdiğine göre Ebussuûd Efendi zaman zaman Zarîfî ile ders yapmak için bir araya gelmiş ve Zarîfî'nin ilminden hoşlandığı için kendisine bir molla abası hediye etmiştir.¹²¹ Zarîfî bazen de Boğazkesen Hisarı'ndaki mescitte vaazlar vermiştir.¹²²

Zarîfî 957 (m. 1550) senesinde Gülşeniyye'ye mensup Muhyiddîn-i Karamânî'nin (ö. 957/1550) şeriatı aykırı şathiyeler söylemesi sebebiyle idam edilmesi üzerine kendisine yönelebilecek ithamlara mahal vermemek ve fitneye sebep olmamak için Nakşibendiyye şeyhi Emîr Buhârî'ye intisap edip Gülşenî kimliğini gizleme gereği

¹¹⁸ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 261,262.

¹¹⁹ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2011), 3/182; Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/680.

¹²⁰ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/681.

¹²¹ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 515.

¹²² Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 516.

duymuştur.¹²³ Kendisi de Gülşenî olan Vassâf, Zarîfî'nin bu tutumunu hoş bulmayarak eleştirmiş ve Zarîfî'nin Gülşenî silsilesinde yer almadığını, bulunduğu tekkenin de Gülşenî asitanesi olmadığını söylemiştir.¹²⁴

Kaynaklarda İstanbul'da vefat ettiği ve Rumeli Hisarı civarındaki Kayalar Mahallesi'nde medfun olduğu belirtilen Zarîfî'nin vefat yılı *Tuhfe-i Nâilî*'de ve *Hadâiku'l-Hakâ'ik*'te 977 (m. 1569), *Sicill-i Osmanî*'de 980 (m. 1572) olarak verilmiştir.¹²⁵ Vefatına “*Zarîfnün diriga gitdi ruhi*” mısrasıyla düşürülen tarihin ebced hesabıyla işaret ettiği 977 senesi, vefat tarihi için daha muteberdir.

Kâşifu'l-Esrâr Matlau'l-Envâr, Zarîfî'nin bilinen tek eseridir. *Mesnevî*'nin 143 beytinin şerhini içeren ve Farsça kaleme alınmış bu eser hakkında Vahide Büyükoçak bir yüksek lisans tezi hazırlamış,¹²⁶ İbrahim Kunt bir kitap yayımlamıştır.¹²⁷ Eserin bilinen yedi yazma nüshası vardır.¹²⁸

Hadâiku'l-Hakâ'ik'te üç dilde şiir ve nesir yazmaya muktedir bir kişi¹²⁹ olarak bahsedilen fakat kaynaklarda şiirlerinden örnek verilmeyen Zarîfî'nin *Kâşifu'l-Esrâr Matlau'l-Envâr* adlı eserinde Hasan mahlasıyla yazdığı Farça şiirleri bulunmaktadır:

“*Bâ cemm ez-terk-i cihân bâşed ü tecrîd-i kabâ*

Destem ez-‘âlem-i gol bî gam-ı dil-şâd şodem”¹³⁰

...

Her çi âmed ez-Hoda bâ-dil ü cân derd-i kabûl

Z‘ân sebeb goft-i Hasan bende-i münkâd şodem”¹³¹

¹²³ Nev‘îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/681.

¹²⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/184.

¹²⁵ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/597; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1706; Nev‘îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/681.

¹²⁶ Vahide Büyükoçak, *Hasan-ı Zarîfî'nin Kâşif Al-Esrâr ve Matla' Al-Envâr Adlı Mesnevî Şerhi (Vrk. 1b -35b) Tercüme, İnceleme ve İndeks* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

¹²⁷ İbrahim Kunt, *Hasan-ı Zarîfî'nin Mesnevî Şerhi / Kaşifu'l-Esrâr ve Matla'u'l-Envâr* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2015).

¹²⁸ Hasan Zarîfî. *Kâşifu'l-Esrâr Matlau'l-Envâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü, 38273. Diğer nüshalar için bkz. Büyükoçak, *Hasan-ı Zarîfî'nin Kâşif Al-Esrâr ve Matla' Al-Envâr Adlı Mesnevî Şerhi*, 8-9.

¹²⁹ Nev‘îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/681.

¹³⁰ Bizim cemaatimiz terk-i dünya ve cübbemizden sıyrılmamızla oluştu. Âlemin gülü elimde olunca, gamsız ve huzurlu bir gönlüm oldu. Büyükoçak, *Hasan-ı Zarîfî'nin Kâşif Al-Esrâr ve Matla' Al-Envâr Adlı Mesnevî Şerhi*, 37.

Nazire mecmualarının en hacimlişi olarak bilinen *Pervâne Bey Mecmuası*'nda Edirneli Hafî'nin gazeline Zarîfî mahlasıyla yazılmış bir gazel bulunmaktadır. Mecmuanın derlendiği 968 (m. 1560-61) senesi ve nazireyi derleyen Pervâne b. Abdullah'ın saray hizmetkârlarından olması bu şiirin Hasan Zarîfî'ye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹³² Aynı dönemde yaşamış Mehmed Zarîfî Efendi Diyarbakır, Erzurum çevresinde, 15. yüzyıl şairi Zarîfî Çelebi Bolu, Göynük civarında yaşamış çok da meşhur olmayan şairlerdir. Çorlulu Zarîfî'nin ise eserlerinden yola çıkarak 965-967 (m. 1558-1559) yılları arasında doğduğu düşünülmektedir.¹³³ Bu itibarla aşağıda verilen şiirin bu şairlerden birine ait olma ihtimali oldukça düşük, Zarîfî'ye ait olması ise nisbeten daha yüksektir:

“Çünkü kıldı ol melekler işbu şehri ihtiyâr
Gitdi ‘akl u gitdi fehm ü gitdi elden ihtiyâr

Kaddi bâlâdur birinün birisi gonca-dehen
Birisinün rûyî meh-veş birisidür gül-‘izâr

Her kaçan sahrâda seyr eylerse ol meh leşkeri
Açılur dürlü çiçekler cennet olur ‘âşikâr

Ger baka bir kimseye ol çeşmi şehlâlar hemân
Cân vedâ’ eyler bedenden ‘akıl olur târumâr

Ey Zarîfî bunların binde birinün vasfını
Kılmayasın giçe senden niçe bin leyl ü nehâr”¹³⁴

11. Hasîb Efendi (ö. 1199/1784)

Çorumî-zâde Şeyh Muhammed Hasîb Efendi adıyla tanınmaktadır. Aslen Çorumlu olmakla birlikte bugün Tekirdağ ili sınırları içinde bulunan Hayrabolu'da yaşamış ve

¹³¹ Allah'tan her ne gelirse can u gönülden kabul ettim. Dolayısıyla itaatli bir kul olduğundan dolayı Hasan (şiir) söyledi. Büyükkoçak, *Hasan-ı Zarîfî'nin Kâşif Al-Esrâr ve Matla' Al-Envâr Adlı Mesnevî Şerhi*, 38.

¹³² Ömer Zülfe, “Pervâne Bey Mecmuası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007), 34/244.

¹³³ Gülşah Taşkın, “Zarîfî, Çorlulu”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 10 Mayıs 2020).

¹³⁴ Pervâne, *Pervâne Bey Mecmuası*, 771.

orada vefat etmiştir. Hasan Sezâî'den feyz alıp şeyh olmuştur.¹³⁵ Kanlıca'daki Ataullah Tekkesi şeyhi Nakşî Mehmed Atâullah Efendi'nin kızıyla evlenmiş, bu evliliğinden iki oğlu olmuştur.¹³⁶ Seksen yaşlarındayken kendi irtihaline mezar taşında da yazılı olan şu tarihi düşürdüğü, zikirle meşgul olarak vefat ettiği rivayet edilmiştir.¹³⁷

*“Ey beni mesned zât-ı nesîb
Eyledi ‘ukbâya güzer ol edîb
Rihletinin târihidir şübhesiz
Mâte mine’l-ışk Muhammed Hasîb”*¹³⁸

Hasib Efendi, Hayrabolu'da bulunan ve adıyla anılan caminin (Hasib Bey Camii) haziresinde medfundur. Yaşadığı dönemde âlim, faziletli, varlıklı ve fakirleri gözetten cömert bir insan olarak tanınmıştır.¹³⁹

Silahdarzade Tezkiresi'nde ve bu tezkiredeki Hasib'e ait bilgileri aynen aktaran *Şefkat Tezkiresi*'nde şairin Ataullah Efendi'nin dervişi olduğu bilgisi verilmiştir.¹⁴⁰ Muhtemeldir ki şair evlendikten sonra Nakşî olan kayınpederine intisab ederek Nakşibendiye tarikatına da girmiştir. Aşağıdaki beyitler bu ihtimali destekler mahiyettedir:

*“Gönül âyine¹⁴¹ imiş bilmez idim kıldım add
İkisi geldi müsâvî bi-hisâb-ı ebced
Nakşibend oldu bu remzile tarîk-i irşâd
Mâlik-i selîm olan anı itmez red
Ezelî bende-i dergâh Atâ oldu Hasîb
Eyledi bu gazelin maktânı ala sened”*¹⁴²

¹³⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227.

¹³⁶ Kürşat Şamil Şahin, “Çorumîzâde Seyyid Mehmed Hasîb Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 30 Mart 2020).

¹³⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227.

¹³⁸ “Mâte mine’l-ışk Muhammed Hasîb” ibaresinin ebced ile hesaplanmasıyla 1204 sayısı elde edilmektedir. Ancak tarihin yanına yazılan notta “şübhe” kelimesinin sonundaki “he” harfinin düşürülmesiyle 1199 sayısının elde edileceği belirtilmiştir. Şahin, “Çorumîzâde Seyyid Mehmed Hasîb Efendi”.

¹³⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227.

¹⁴⁰ Mehmed Emîn Silâhdâr-zâde, *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*, haz. Furkan Öztürk (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 84.

¹⁴¹ Beyitteki “gönül” ve “âyine” kelimelerinin ebced değeri 76’dır. Gönülün aynaya benzetilmesi ile ebced değerlerinin eşit olması şairin tespit ettiği hoş bir tesadüf tür.

11.1. Divançe

Hasîb Efendi'nin tespit edilen iki nüshası¹⁴³ olan ve Ramazan Ekinci ile Suat Donuk tarafından hazırlanıp neşredilen¹⁴⁴ küçük bir divanı vardır.¹⁴⁵

11.2. Sisile-nâme-i Gülşenî (Gülşen-i Ebrâr)

Hasîb'in Nakşî bir kimliği olsa da eserlerini daha çok Gülşenî kimliği ile vermiştir. Hasan Sezaî'nin gazellerini tahmis etmesinin yanı sıra Gülşenî silsilesini aruzun “fâil'âtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla, mesnevi nazım şekliyle yazdığı, “*Gülşen-i Ebrâr*” adıyla da anılan, *Sisile-nâme-i Gülşenî* ile manzum bir eser hâline getirmiştir.¹⁴⁶ Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'da naklettiği bu eser, bazı eksiklikleri giderilerek Ramazan Ekinci tarafından tekrar yayımlanmıştır.¹⁴⁷

“Ey olan gül-çîn-i gül-zâr Tarîk-i Gülşenî
Müstefiz-i feyz-i envâr-ı Tarîk-i Gülşenî
...
Öğren esrâr-ı tarîki hem dahi ashâbını
Her birinden beyt-i kalbe aç hakâyık bâbını
...
Bülbül-i Gülşen-serâ ya'nî Sezâyî Şeyh Hasan
Pertev-i şems-i Fenâyî nûr-bahş-ı encümen”¹⁴⁸

12. Hayâlî-i Gülşenî (ö. 977/1569)

Asıl adı Ahmed, mahlası Hayâlî, lakabı Şemsüddin, künyesi Ebu's-Safâ'dır.¹⁴⁹ İbrahim Gülşenî'nin oğlu ve halefidir.¹⁵⁰ Hicrî 890 (m. 1485-86) senesinde Tebriz'de

¹⁴² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227, 228.

¹⁴³ Hasîb Efendi, *Dîvân* (İstanbul: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Ozak Koleksiyonu, 232/I); Hasîb Efendi, *Dîvân* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet, 1617).

¹⁴⁴ Ramazan Ekinci - Suat Donuk, *Hayrabolulu Hasib Divanı*, İzmir: Serüven Kitabevi, 2015.

¹⁴⁵ Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. Mehmet Nuri Çınarcı (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 38.

¹⁴⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227.

¹⁴⁷ Ramazan Ekinci, “Hayrabolulu Hasîb ve Eserlerinden Örnekler”, *Yeni Türkiye* 67 (2015), 2373-2386.

¹⁴⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/229-235. Vassâf, Hasîb'in “Sisile-nâme-i Gülşenî” adlı manzum Gülşenî silsilesini Hasan Sezâyî'den itibaren yaşadığı döneme kadar olan silsileyi de ilave ederek zeyletmiştir. Bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/265-267.

¹⁴⁹ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 352.

¹⁵⁰ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/682.

doğmuştur.¹⁵¹ Doğduğu zamanlarda babasının mürşidi Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) şu beyti söyleyerek onu methetmiştir:

*“Bu körpe ulaldukca katı hûb olacaktur
Günden güne bir sevgili mahbûb olacaktur*

*Hindû saçını ragbet idüb oynadum öpdüm
Didüm bu inen Rûm’da mergûb olacaktur*

*Bilgiliisi masûmlarun pâk u ‘azîzi
Mısır’ın şehi şeh-zâde-i Ya’kûb olacaktur”*¹⁵²

Rûşenî’nin şiirinde de işaret ettiği gibi Hayâlî ilerleyen yaşlarında Mısır’a gitmiş, Mısır’ın fethinden sonra saltanatını teslim eden Mısır meliki Tomanbay’ın eşi ile evlenmiş, daha sonra da Kanûnî’nin daveti üzerine babasıyla gittiği İstanbul’da ragbet görmüştür.

Hayâlî, ilk tahsilini Tebriz’de babasının halifelerinden Muslihüddin-i Şirâzî’den alır. Şah İsmail’in Tebriz’i işgal etmesi üzerine hocasıyla beraber o sıralarda Hasankeyf’te bulunan babasının yanına oradan da Diyarbakır’a gider. Diyarbakır’da yedi sene kadar hocası Muslihüddin-i Şirâzî’den ilim tahsiline devam eder. Diyarbakır’ın da Şah İsmail tarafından istila edilmesi üzerine Urfa üzerinden Maraş’a oradan da Mısır’a ulaşır.¹⁵³ Mısır meliki Tomanbay’ın öldürülmesinden sonra Yavuz Sultan Selim adam göndererek Tomanbay’ın eşi Hond Fatıma bint Sultan Akbirdi ile Hayâlî’nin nikâhlanmasını emreder.¹⁵⁴

Hayâlî’nin ve babası İbrahim Gülşenî’nin Mısır’da gördüğü itibar Sadrazam İbrahim Paşa’nın nifakına sebep olur ve baba oğul hicrî 934 (m. 1528) senesinde Kanûnî tarafından saraya çağırılır. Hayâlî, bir sene kadar İstanbul’da kaldıktan sonra babasıyla tekrar Mısır’a döner.¹⁵⁵

¹⁵¹ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 353.

¹⁵² Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 353.

¹⁵³ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 353.

¹⁵⁴ Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, 282.

¹⁵⁵ Emîrî, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Amîd*, 354.

Hayâlî, 940 (m. 1533-34) senesinde babasının vefat etmesi üzerine babasının yerine şeyh olur.¹⁵⁶ Hicrî 949 (m. 1543) senesinde Hicaz'a gider, orada tarihçi ve *Âsafnâme* adlı eserin müellifi Lütî Paşa ile görüşür. 963 (m. 1556) senesinde daha önce deniz yoluyla gittiği İstanbul'a bu kez kara yoluyla gitmek için yola düşer. Kudüs'e, Şam'a ve Halep'e uğrar. İstanbul'a geldiğinde oldukça rağbet görür. İstanbul'da o yılın kışı oldukça şiddetli geçer. Hayâlî bundan fazlaca etkilenmiş olmalı ki şu mısraları söyler:

“Mısırın havâsı hûbdur

Her cânibi mergûbdur

Yazı kışı mergûbdur

Mısır'a varıyorum yine”¹⁵⁷

Hayâlî, tekrar Mısır'a döner. 977 (m. 1569-70) senesi şaban ayında bir Cuma gecesini şehadet getirip üç kere Allah lafzını söyleyerek vefat eder. Mısır'da Gülşenî Tekkesi'ne defnedilir.¹⁵⁸ Gülşenî şair Hâletî, Hayâlî'nin vefatına şu tarihi düşürür:

“Söyledi tarihi pîr-i Hâletî

Gitdi ey âh Ahmed İbn Gülşenî”¹⁵⁹

Divan

Türkçe, Arapça, Farsa yazılmış ârifane şiirler ile Fatih Sultan Mehmet, Sultan Bâyezit, Kanûnî Sultan Süleyman gibi padişah şairlerin; İbrahim Gülşenî, Hâletî gibi Gülşenî şairlerin; Hayâlî Bey, Emîrî gibi dönemindeki şairlerin şiirlerine nazireler¹⁶⁰ içeren, 6 mesnevi, 5 kaside, 16 musammat, 330 gazel, 12 tarih, 20 kıta ve 9 müfredden oluşan Hayâlî'nin mürettep divanı¹⁶¹ hakkında Türkân Alvan Çınar ve İnci Kiremitçi birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.¹⁶²

Hayâlî-i Gülşenî'nin divanındaki şiirlerden bazıları bestelenmiştir.¹⁶³ Bu şiiri bestelenmiş şiirlerine örnektir:

¹⁵⁶ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/682.

¹⁵⁷ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 355.

¹⁵⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/262.

¹⁵⁹ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 355.

¹⁶⁰ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 358-361.

¹⁶¹ Hayâlî-i Gülşenî, *Dîvân* (İstanbul: Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler Millet Kütüphanesi, 133).

¹⁶² Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*; Kiremitçi, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*.

¹⁶³ Akpınar, *Gülşenilikte Musiki*, 56.

“Gönül sūzân olupdur ‘aşk elinden
Ciger büryân olupdur ‘aşk elinden

Belâ vü derd ü mihnet gûşesinde
Besî hayrân olupdur ‘aşk elinden

Niceler tâc u taht u mâl u mülkden
Geçüp ‘uryân olupdur ‘aşk elinden

Göre bülbülleri kim mest ü hayrân
İşi efgân olupdur ‘aşk elinden

Cihânın müşkilâtı ey Hayâlî
Sana âsân olupdur ‘aşk elinden”¹⁶⁴

13. Hulvî (ö. 1064/1653-54)

Asıl adı Mahmud, mahlası Hulvî olan şair kaynaklarda Şeyh Cemâleddin Hulvî Efendi adıyla da anılmaktadır. Babası Ahmet Ağa saray helvacıbaşısıdır.¹⁶⁵ İstanbul Şehremini¹⁶⁶ civarında doğan Hulvî’nin doğum tarihi *Tuhfe-i Nâilî*’de 982 (m. 1574),¹⁶⁷ Uşşâkîzâde’nin *Şekâ’ik Zeyli*’nde ise 980 (m. 1572) olarak bildirilmiştir.¹⁶⁸ 14 yaşında iken -daha sonra intisâb edeceği- Şeyh Hasan Zarîfî Efendi ile birlikte hacca gitmiş, dönüşünde babası gibi helvacılık yapmıştır.¹⁶⁹ Genç yaşlarında iken Halvetiyye tarikatının Sümbüliyye koluna mensup Koca Mustafa Paşa şeyhi Zarîfî Hasan Çelebi’ye biat etmiş, onun vefat etmesi üzerine Sivâsî Efendi ile tarikat sülûkunu tamamlamıştır.¹⁷⁰ Sarayda görevli olan babasının da gayretiyle ilim tahsil etmiş ve IV. Murad döneminde altmış akçe ve zeâmet¹⁷¹ ile Dîvân-ı Hümâyûn Çavuşu olmuştur.¹⁷²

¹⁶⁴ Kiremitçi, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*, 284.

¹⁶⁵ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/222.

¹⁶⁶ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 824.

¹⁶⁷ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/222.

¹⁶⁸ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 824.

¹⁶⁹ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 15.

¹⁷⁰ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 824.

¹⁷¹ Osmanlı askeri teşkilatında askeri hizmette bulunanlara verilen 20.000-100.000 akçe arasında verilen dirlik. (bkz. Erhan Afyoncu, “Zeâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 162.

¹⁷² Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ’ik*, 824.

1007 (m. 1599) senesindeki Uyvar Seferi'ne katılmadığı için zeâmeti elinden alınan Hulvî, 1010 (m. 1601) senesinde çavuşluk vazifesinden istifa eder ve uzlete çekilir. 1028 (m. 1619) senesinde ikinci kez gittiği Hicaz'dan dönüşünde Mısır'a uğrar. Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne misafir olur. Tekke mensuplarının hâlinden etkilenen Hulvî, tekkenin şeyhi Necmeddin Hasan Efendi'ye bağlanarak Gülşeniyye tarikatına intisap eder, icazet alır ve irşât ile vazifelendirilir. İstanbul'a dönüşünde önceki şeyhi Hasan Zarîfî'nin vesilesiyle Davud Paşa Camii'nde Cuma vaizi olur. Haftanın diğer günlerinde Sultan Ahmed ve Sultan Mehmed camilerinde vaazlar verir. Şeyhi vefat edince Hulvî Tekkesi olarak da anılan Şehremîni'deki Şîrvânî Tekkesi'ne şeyh olarak tayin edilir. Şeyhliği müddetince dergâhında her çarşamba günü *Mesnevî* dersi verir, 20-30 kadar derviş ile beraber Gülşenî ayini yaptırır.¹⁷³ Vefatına kadar bu vazifeyi devam ettirir ve bu tekkenin haziresine defnedilir.¹⁷⁴ Nisârî Hüseyin Efendi (ö. 1075/1665) vefatına şu mısra ile tarih düşürmüştür: “*Cân-ı Hulvî eyledi ikbâl şehd-i cennete*”¹⁷⁵

Divan

Kaside, musammat ve ilahilerinde tasavvuf şiirinin, gazellerinde ise divan şiirinin nitelikleri görülen; 1 kaside, 12 musammat, 280 gazel, 2 ilahi ve 1 kıtadan oluşan Hulvî'nin mürettep divanı¹⁷⁶, Sevgi Yavuz tarafından yüksek lisans tezi¹⁷⁷ olarak hazırlanmıştır.

Hulvî'nin divanı dışında *Câm-ı Dil-nüvâz*¹⁷⁸ adında bir tercümesi, Yahyâ Bey'e (ö. 990/1582) bir naziresi ve *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemât-ı Ulviyye*¹⁷⁹ adında 22 fasıl, 32 lemezadan müteşekkil Halvetî büyüklerinin hâllerini, tabakatını ve menkıbelerini anlattığı bir eseri vardır.¹⁸⁰

¹⁷³ Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, 824.

¹⁷⁴ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 16.

¹⁷⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/61.

¹⁷⁶ Hulvî, *Dîvân* (İstanbul: Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, T. Y., 821).

¹⁷⁷ Sevgi Yavuz, *Cemaleddin Mahmud Hulvî Divanı (Metin-İnceleme)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

¹⁷⁸ Lâhicî'nin Gülşen-i Râz şerhinin tercümesidir. Sait Okumuş tarafından hazırlanıp yayımlanmıştır. (Cemâleddin Mahmûd Hulvî, *Câm-ı Dil-nüvâz*, haz. Sait Okumuş, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012).

¹⁷⁹ Cemâleddin Mahmûd Hulvî, *Lemezât-ı Hulvî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. Y., 1894); Mahmûd Cemaleddin El- Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemât-ı Ulviyye Halvetî Büyüklerinin Tath Halleri*, haz. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Semerkand Basım Yay., 2013).

¹⁸⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/61. Eserleri hakkında ayrıca bkz. Yavuz, *Cemaleddin Mahmud Hulvî Divanı*, 50-51.

“Câm-ı Cemin nûş itmege cân u gönül eyle taleb
Ehl-i hakikat nûş idüp mestânelerdür cümle hep

Bir cür’asın nûş eyleyen dehri ferâmuş eyleyen
Ma’nî sözün gûş eyleyen merdüm dise olmaz ‘aceb

Ger cinn ü ger ins ü melek seyrân-gehi olsa felek
Çalışmasan geçmez yılın mürşîd olur Hulvî sebeb”¹⁸¹

14. İbrahim Gülşenî (ö. 940/1534)

İbrâhim Gülşenî, hicrî 826 (m. 1423) senesinde Azerbaycan’da doğmuştur.¹⁸² Diyarbakırlıdır.¹⁸³ Babası Diyarbakırlı Şeyh Muhammed, annesi Hediyeullah’tır.¹⁸⁴ Kaynaklarda soyunun baba tarafından Oğuz Ata’ya,¹⁸⁵ anne tarafından Hz. Ali’ye¹⁸⁶ dayandığı nakledilmektedir. İki yaşındayken babası vefat ettiği için amcası Seyyid Ali tarafından büyütülmüştür. Küçük yaşlarından itibaren tefsir, hadis ve zâhiri ilimleri tahsil etmeye başlamış, ilmini tekmil etmeye gayret etmiştir.

Gülşenî, ilim ve irfanını artırabilmek için genç yaşta herkesten habersiz gittiği Tebriz’de Uzun Hasan’ın kazaskeri Mevlânâ Hasan ile görüşür. Mevlânâ Hasan, Gülşenî’nin ilim ve irfana kabiliyetini görür ve onu himayesine alır,¹⁸⁷ Dede Ömer Rûşenî’nin Tebriz’e daveti için de Gülşenî’yi görevlendirir.¹⁸⁸ Bu vesile ile Dede Ömer Rûşenî ile tanışan Gülşenî, ona muhabbet duyarak hizmetine girer ve Rûşenî’den hilafet alır.

Şah İsmail’in İran’da Şîliği ilan etmesiyle Gülşenî Tebriz’i terk edip Diyarbakır’a gider. Safevilerin Diyarbakır’a yönelmeleri sebebiyle buradan da ayrılarak Maraş’a oradan da Kudüs’e ve nihayet Mısır’a ulaşır.¹⁸⁹ Kahire’de Müeyyed Camii bitişiğindeki

¹⁸¹ Şeyhî Mehmed, *Vekâyi’u l-Fuzalâ*, 2/1339.

¹⁸² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/151. Tuhfe-i Nâilî’de şairin doğum tarihi hicrî 830 (m. 1426) olarak verilmiştir. (bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/857.)

¹⁸³ Başka bir rivayete göre Azerbaycanlıdır. (bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/857.) Garîbî Tezkiresi’nde şairin aslen Berda’ şehrinden olduğu belirtilmiştir. (bkz. Garîbî, *Tezkire-i Mecâlis*, 87.)

¹⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/151.

¹⁸⁵ Oğuz Ata oğlu Gündoğmuş oğlu Aydoğmuş oğlu Şehâbeddin oğlu Hacı İbrâhîm oğlu Diyarbakırlı Şeyh Muhammed oğlu İbrâhîm Gülşenî. (bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/857.)

¹⁸⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/151.

¹⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/152.

¹⁸⁸ Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, 69.

¹⁸⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/154.

hücrede kalmaya başlar. İlmî ve irfanî kemali kısa sürede fark edilir. Çevresinde toplanan ve istidadı olan talebelerine erbain teklif ederek riyazete başlatır. Talebelerinin sayısı o kadar artar ki Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethettiğinde (922/1516) Gülşenî'ye hürmet edip duasını ister. Hediye olarak da Müeyyedyeye karşısındaki bölgeyi Gülşenî'ye bağışlar.¹⁹⁰ 926 (m. 1520) senesinde yapımına başlanan ve beş yıl içerisinde tamamlanan Mısır'daki Gülşenî Tekkesi de bu arazi üzerine inşa edilir.¹⁹¹

İbrahim Gülşenî'nin Mısır'daki itibar ve şöhreti Kanûnî döneminde de devam eder. Gülşenî o sıralarda yüz yaşını geçmiştir. Şiflerden olduğuna dair iddiaların saraya ulaşmasının sonucunda¹⁹² Gülşenî, 935 (m. 1529) senesinde Kanûnî'nin davetiyle İstanbul'a gelir.¹⁹³ Damat İbrahim Paşa, Gülşenî'yi padişahla görüştürmek istemediğinden altı ay kadar Gülşenî'nin gelişinden padişahı haberdar etmeyerek görüşmeye mani olur. Bununla da kalmayıp İbrahim Gülşenî'nin saltanat davasında olduğu iftirası ile padişahı kışkırtmaya çalışır. Bu süre içerisinde Gülşenî sabırla bekler, kimseye hâlimden bahsetmez.¹⁹⁴ Kanûnî bir vesile ile Gülşenî'nin geldiğinden haberdar olur ve haber vermediği için İbrahim Paşa'yı azarlar. Gülşenî, padişahla görüşeceği Yalı Köşkü'nde huzura geldiğinde göğsünü açarak Damat İbrahim Paşa'nın Gülşenî'nin saltanat arzusu olduğuna dair iftirasına cevaben: "Bu tahtadan arzû-yı taht nasıl mümkün ve musavver olur?" diye sorar. Kanûnî, İbrahim Paşa'nın kusurunu telafi edip Gülşenî'nin gönlünü almak için ne gerekirse yapar.¹⁹⁵ Tasavvuf erbabını kınayan Şeyhülislam Ebussuud Efendi de İbrahim Gülşenî'nin hâlimden etkilenir ve sûfiler hakkındaki fikrinden vazgeçer. Fetva verirken sûfiler hakkında hüsnüniyet içinde olur. Şeyhülislam İbn-i Kemâl, Kanûnî'nin emriyle Gülşenî'nin *Manevî* adlı eserini inceler ve eserin ayet ve hadisleri açıkladığını, zahir ehlinin anlayamayacağı ilahî sırları içerdiğini söyler.¹⁹⁶ Gülşenî, bir süre sonra Mısır'a dönmek için müsaade ister. Padişahın kendisine bağışladığı ihsanları kabul etmeyip ihtiyaç sahiplerine dağıtarak Mısır'a döner.¹⁹⁷ Gülşenî, 940 (m. 1534) senesinde Mısır'da vefat eder ve Gülşenî

¹⁹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/152.

¹⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/153.

¹⁹² Garîbî, *Tezkire-i Mecâlis*, 87.

¹⁹³ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/390.

¹⁹⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/155.

¹⁹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/156.

¹⁹⁶ Şükrü Özen, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002), 240-242.

¹⁹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/157.

Tekkesi'ne defnedilir. Gülşenî'nin vefatına “*Mâte kutb ’uz-zamân İbrâhîm*”¹⁹⁸ ibaresiyle tarih düşürülmüştür.

İbrâhim Gülşenî, tarikatını Halvetîliğin Rûşeniyye kolu vasıtasıyla tesis etmiştir. Bununla birlikte Mevlevîliğe ve Mevlânâ'ya da oldukça yakındır. *Mesnevî*'deki bir beytin Gülşenî'yi ve şeyhi Rûşenî'yi 300 sene öncesinden müjdelediği oldukça meşhur bir rivayettir:

“*Dîdem ruh-ı pâk-i Gülşenî-râ*
Ân çeşm u çerâğ-i Rûşenî-râ”¹⁹⁹

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine -rivayetlere göre- 40 günde²⁰⁰ yazdığı 40.000 beyitlik *Ma'nevî* adındaki naziresi bu yakınlığın en bariz örneğidir.

Mevlânâ gibi dindar ya da günahkâr ayırımı yapmadan herkese kapısını açan İbrahim Gülşenî zaman zaman türlü ithamlara maruz kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri onun şöhretinin ve itibarının itikadı bozuk kişiler tarafından istismar edilmesidir. Zındık ve günahkâr taifeden kimileri ise Gülşenî geçinerek kendilerini meşrulaştırmaya çalışmışlar, bu sebeple mütedeyyin kesim İbrahim Gülşenî'ye tam olarak güvenmekte zorlanmıştır.²⁰¹

İbrâhim Gülşenî, önceleri bir rivayete göre Hey'etî²⁰² diğer bir rivayete göre ise Heybetî²⁰³ mahlasını kullanmış, Tebriz'de şeyhi Dede Ömer Rûşenî'ye intisap ettikten sonra şeyhinin mânevî işaretleriyle mahlasını Gülşenî olarak değiştirmiştir.²⁰⁴ Arapça şiirlerinde Halîlî mahlasını tercih etmiştir.²⁰⁵ Gülşenî'nin Türkçe, Arapça ve Farça divanları; *Ma'nevî*, *Simurg-nâme*, *Rubâiyyât*, *Çoban-nâme*, *Kıdem-nâme*, *Pend-nâme*, *Risâletü'l-Etvâr*, *Kenzü'l-Cevahir*, *Kaside-i Tâiyye*, *Anka-nâme*, *Makâmât-ı Âliyyât*, *Râz-*

¹⁹⁸ “Zamanın kutbu İbrâhîm öldü.” Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/390.

¹⁹⁹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/755-756.

²⁰⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/19.

²⁰¹ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Rıdvan Canım, 60.

²⁰² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/857; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/755.

²⁰³ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/388.

²⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/154.

²⁰⁵ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Divânı*, XXXVI.

nâme ve Evrâd-ı Gülşenî adında eserleri vardır.²⁰⁶ Eserlerinin tamamı dinî-tasavvufî muhteva ile yazılmıştır.²⁰⁷ Türkçe şiirlerinde dil oldukça sadedir oldukça az terkip kullanılmıştır. Hece ile yazdığı şiirleri olmakla birlikte genellikle aruz vezni kullanmayı tercih etmiştir. Aruzla yazdığı şiirlerde aruz kusurları oldukça fazladır.²⁰⁸

14.1. *Türkçe Divan*

Osmanlı Müellefleri'nde ve *Sefîne-i Evliyâ*'da 24.000 beyit ihtiva ettiği bildirilen²⁰⁹ *Türkçe Divan* üzerine tespit edilen yedi nüshanın dördü üzerinde Mehmet Akay tarafından yapılan karşılaştırmalı metin çalışması neticesinde 1700 beyitlik bir divan ortaya çıkmıştır. Divandaki şiirlerin 154'ü gazel, 17'si kaside, 3'ü tuyuğ nazım şekliyle yazılmıştır.²¹⁰ Mehmet Avçin'nin tespit ettiği dokuz yazma nüsha²¹¹ üzerinde çalışarak en hacimli üç nüsha ile ortaya koyduğu tenkitli metin, Mehmet Akay'ın karşılaştırmalı metninden oldukça kapsamlıdır. Bu divan metninde 1280 gazel, 5 tuyuğ, 1 murabba ve 1 mesnevi bulunmaktadır.²¹²

14.2. *Arapça Divan*

İbn-i Fârız'ın *Tâiyye* kasidesine nazire maksadıyla yazılmış 10.000 beyitlik bir eserdir.²¹³ Tek nüshası Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²¹⁴

14.3. *Farsça Divan*

20.000 beyitten oluşan, Mevlânâ, Yûnus Emre ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin tesirleri görülen oldukça hacimli bir divandır.²¹⁵ Bilinen dört nüshası vardır.²¹⁶

²⁰⁶ Eserleri için bkz. Muhyî-yi Gülşenî - Şemleli-zâde, Ahmed Efendi, *Menakib-i İbrahim-i Gülşenî ve Şîve-i Tarikat-ı Gülşenîye*, haz. Tahsin Yazıcı (Ankara : Türk Tarih Kurumu Yay., 1982), 477; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/19; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/165; Konur, *İbrâhîm Gülşenî*, 174.

²⁰⁷ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXIV.

²⁰⁸ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXVII.

²⁰⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/19; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/165.

²¹⁰ Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde*, 49.

²¹¹ İbrahim Gülşenî, *Dîvân* (İstanbul: Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 379). Diğer nüshalar için bkz. Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 53-56.

²¹² Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 51-53.

²¹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/165.

²¹⁴ Kayıt numarası tespit edilememiştir. akt. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXII.

²¹⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/165; Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXI.

²¹⁶ İbrahim Gülşenî, *Farsça Divan* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 272). Diğer nüshalar için bkz. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXI.

14.4. *Ma'nevî*

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılmış 40.000 beyitlik Farsça bir eserdir. Bilinen dört nüshası vardır.²¹⁷

14.5. *Kenzü'l-Cevâhir*

7500 kadar dörtlük ihtiva eden rübai ve tuyuğ nazım şekilleriyle yazılmış Farsça bir eserdir. Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²¹⁸

14.6. *Râz-nâme*

26 varaktan oluşan yazma bir eserde “*Râz-nâme-i Mevlânâ Gülşenî*” adıyla kayıtlı olan, nasihat içerikli, aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmış bir mesnevidir.²¹⁹

14.7. *Kıdem-nâme*

Varlığın ve Hz. Âdem'in yaratılışını, kesretteki vahdeti konu eden, aruzun “mef'ûlû mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış, 241 beyitlik tasavvufî bir mesnevîdir.²²⁰ Mehmet Sait Çalka tarafından tenkitli neşir olarak yayımlanmıştır.²²¹

14.8. *Pend-nâme*

Konu olarak dünyanın geçiciliği ve değersizliğini işleyen, kötü olan şeyleri belirtip bunların yapılmaması gerektiğini öğütleyen, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış 196 beyitlik didaktik, manzum bir eserdir.²²² Alim Yıldız tarafından neşredilmiştir.²²³

Gülşenî'nin Türkçe divanından alınan aşağıdaki gazel, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın “*Cân u dilde fânî itdün âkıbet*”²²⁴ mısrası ile başlayan şiiriyle benzerlik göstermektedir.

²¹⁷ İbrahim Gülşenî, *Ma'nevî-i Şerîf* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., esad Efendi, 2908). Diğer nüshalar için bkz. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXII, XXXIII.

²¹⁸ İbrahim Gülşenî, *Kenzü'l-Cevâhir* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, F. 1233) akt. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXIII.

²¹⁹ İbrahim Gülşenî, *Râz-nâme-i Mevlânâ Gülşenî* (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 932) akt. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXIII.

²²⁰ İbrahim Gülşenî, *Kıdem-nâme*. Ankara: Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, A 2920/2. akt. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXIV.

²²¹ Çalka, “İbrahim Gülşenî ve Kıdemnâme”, 119-154.

²²² Konur, *İbrâhîm Gülşenî*, 177; İbrâhîm Gülşenî, *Pend-nâme* (Konya: Mevlana Müzesi, Türkçe Yazmaları, 4032/3).

²²³ Yazma nüshalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Alim Yıldız, “İbrahim Gülşenî'nin “Pend-nâme”si”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002), 57-95.

²²⁴ İbrâhîm Hakkı Erzurumî, *Dîvân*, (Ankara: TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu), 54.

Tam olarak nazire niteliği taşınamamakla birlikte İbrahim Hakki'nın bu şiirden ilhamla şiirini yazmış olması muhtemeldir:

“İy gönül ıskun beni dîvâne kıldı âkıbet

Bilgümi ‘akl ehline efsâne kıldı âkıbet

Düşürüb daglara ‘ıskun âşinâlardan beni

Delü kimi halkılan bî-gâne kıldı âkıbet

Yahdı çün gönlümi ‘ıskun sahlamaga gencini

Ejdehânun yatagun vîrâne kıldı âkıbet

Katre-i nîsân kimi bu bahr-ı cânım dürr ü sâf

Hâ sedefden göz göre dür-dâne kıldı âkıbet

Kara giyüb gözlerim mugdan beter gör iy sanem

Kaşların mihrâbını büt-hâne kıldı âkıbet

Susayuban lebleründen tutuşub yanar gönül

Kanmaga andan lebün peymâne kıldı âkıbet

Yüz çevürme Gülşenî’den iy gönül her vech ile

Cân virüben çün seni cânâne kıldı âkıbet”²²⁵

15. İlâhî (ö. 979/1571-72)

Asıl adı Selmân olan şair, nesebinin Hz. Peygamber’e dayanması sebebiyle Mevlana Seyyid İlâhî olarak da anılmıştır. Şairler ocağı olarak bilinen Vardar Yenicesi’nde dünyaya gelmiş, muhitinin imkânlarıyla medrese tahsilini tamamladıktan sonra Saçlı Emir Efendi’den (ö. 963/1555-56) mülazım olmuştur.

İlâhî’nin dil öğrenmeye hususi bir ilgisi ve gayreti vardır. Arapçayı daha iyi öğrenebilmek için gece gündüz çalışmış, Farsçaya vukufiyetinde de akranları içinde

²²⁵ Akay, *İbrahim Gülşenî’nin Dîvânı*, 12.

seçkin bir yere sahip olmuş,²²⁶ Nevâî dili olarak da adlandırılan Çağataycayı öğrenmiştir.²²⁷

Îlâhî, bir dönem Gülşeniyye tarikatına intisab etmiş, o neşve ile Gülşenî tekkesinde güzel şiirler söylemiş ancak oldukça kayıtsız bir kişiliğe sahip olması sebebiyle bu konuda istikrarlı olamamıştır.²²⁸

Şiirlerinde önceleri Selmân mahlasını kullanan Seyyid Îlâhî, daha sonra bu mahlasın çokça kullanılmasından rahatsız olup hemşehrisi merhum Nakşî şeyhi Abdullah Îlâhî'ye (ö. 896/1491) öykünerek Îlâhî mahlasını kullanmayı tercih eder. Kendisine “Selmân mahlasında ortaklıktan kaçındın ama bu mahlasta da aynı mahzur yok mudur?” diye soranlara “Ama Şeyh Îlâhî'nin güzelliğe dair şiiri yoktur.” diye cevap verir.²²⁹ Oysa şiirler karışmasa da hemşehri olunca biyografilerin karışması mukadderdir. Nitekim onun Îlâhî mahlasını kullanması bazı kaynaklarda bu iki ayrı şahısla ilgili bilgilerin karıştırılmasına sebep olmuş, Seyyid Îlâhî ile ilgili sehven Nakşî şeyhlerinden olduğu bilgisi verilmiştir.²³⁰

Seyyid Îlâhî hiddetli bir tabiata sahip olmakla birlikte gönlü rindâne, dili sade, sözü nazik ve güzel, şiiri mutluluk veren, muamma söylemede ve muamma çözmede mahir, irfan sahibi fakat laübalî bir kişi olarak tanınmıştır.²³¹ Bu laübalilik genel olarak Osmanlı dönemi şairlerini, özelde Gülşenî şairleri töhmet altında bırakabilecek, bazı ithamlara mesnet teşkil edebilecek kadar şaibelidir. Kınalızâde, “*Garâib eş'ârı ve acâib güftârı vardır. Keyfiyyet-i hâli eş'ârından rûşen ü aşkâr olur.*” deyip onun bu kabilden iki beytini nakletmiştir:

“*Kul itdi bizi kendüye hüsn ü edeb ile*

Kız Musli diyen şâh-ı levend er lakab ile

²²⁶ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 229; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 115; Riyâzî, *Riyâzü's-Suara*, 185.

²²⁷ Ramazan Ekinci, “Osmanlı Kültür Merkezlerinden Vardar Yenicesi ve Tezkirelere Göre Vardar Yenicesi Şairleri”, *Turkish Studies* 7/4 (2002), 1672.

²²⁸ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 229.

²²⁹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 146.

²³⁰ Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/91; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 115; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 198.

²³¹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 115; Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 229; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 198; Ekinci, “Osmanlı Kültür Merkezlerinden Vardar Yenicesi”, 1672.

Ferhâd ile Şîrîn anılır Kays ile Leylâ
*‘Âlemde İlâhî dahı Muslî Çelebiyle’*²³²

İlâhî ile Şam’da bizzat görüştüğünü söyleyen Gelibolulu Âlî’nin bildirdiğine göre şair, Âlî’nin bazı eserlerine erişince çabucak istinsah etmeye çalışmış ve bu eserler İlâhî için bazı nüktelere ilham kaynağı olmuştur.²³³

979 (m. 1571-72) senesinde mülazımlık yapmakta iken genç bir yaşta vefat eden²³⁴ İlâhî’nin kaynaklarda zikredilen bir eseri olmadığı gibi tespit edilen bir divanı da bulunmamaktadır. Bununla birlikte şiirlerinin döneminde çok beğenildiği konusunda kaynaklar hemfikirdir. Şiirleri genel itibarıyla âşıkânedir. Bu beyitler onun seçkin beyitlerindendir:

“Ey İlâhî bedenün kılca degülken ne ‘aceb
*Âh-ı pür-sûzun olur ejder-i âteş-efşân’*²³⁵

...
“Sırrımı fâş eyledi ol nokta nokta hâller
*Kumda oynasun begüm şimden gerü remmâller’*²³⁶

...
“Âşıkun râh-ı belâda çeşme iden yaşını
*Çeşmeler üzre iki târîh kılmış kaşını’*²³⁷

...
“Gönlün aldun ‘âşık-ı dil-hastenün ey cevri çok
*Anun için gayri dil-ber sevmege hiç gönli yok’*²³⁸

16. İlhamî (ö. 980/1572-73)

Şeyh Muhammed İlhamî adıyla da tanınmaktadır. Siroz’da doğmuştur.²³⁹ İlim tahsili için gittiği İstanbul’da tasavvufa meyletmiş Mısır’a İbrahim Gülşenî Tekkesi’ne

²³² Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 198-199.

²³³ Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 229.

²³⁴ Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, 146; Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 229; Kayabaşı, *Kafzâde Faizî’nin Zübdetü’l-Eş’âr’ı*, 351; Riyâzî, *Riyâzü’ş-Şuara*, 185. Tuhfe-i Nâilî’de şairin vefat tarihi 985 (m. 1577) olarak verilmiştir. Bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/55.

²³⁵ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 115.

²³⁶ Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 229.

²³⁷ Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, 147.

²³⁸ Kayabaşı, *Kafzâde Faizî’nin Zübdetü’l-Eş’âr’ı*, 351.

yönelerek burada sülûkunu tamamlamıştır. Tekrar İstanbul'a döndüğünde Terceman Camii'nde imamlık ve hatiplik yapmış, şeyh olduğu Terceman Tekkesi'nde *Mesnevî* ve *Ma'nevî* okutmuştur. Takvalı, hadis ve tefsir ilimlerine vakıf bir kişi olarak tanınmıştır. Faydalı irfanî bilgileri ihtiva eden *İlhâmî Cöngi* adıyla adıyla bilinen halk arasında meşhur ve makbul bir cöngü vardır.

Nev'i-zâde Atayî, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*'te İlhâmî'nin bir şiirini nakletmemiş ancak İlhâmî mahlasıyla yazdığı şiirlerin tezkirelerde yer aldığına dair bilgi vermiştir.²⁴⁰ İlhâmî'nin şair olduğuna dair bilgi veren *Sicill-i Osmânî*'de de şiir örneği bulunmamaktadır.²⁴¹ Mevcut şuara tezkirelerini taradığımızda Sirozlu ve Gülşenî olan bir şair tarafından İlhâmî mahlasıyla yazılmış şiirler bulunamamıştır. Bazı şuara tezkirelerinde²⁴² ise İlhâmî mahlasıyla şiir yazan ve burada bahsi geçen kişiyle aynı dönemde yaşadığı Ahdî'nin “Bu devir sulehâsındandır.” ifadesiyle anlaşılan bir şairden daha bahsedilmektedir. Bu kişi de İstanbul'da yaşamış, zahirî ilimleri tahsil ederken tasavvufa meyletmiş ve *Mesnevî* okumuştur.²⁴³ Tezkirelerde şiiri nakledilen, asıl adı ve ölüm tarihi belirtilmeyen bu kişinin Nakşibendî dervişlerinden olması gibi farklı bir yönü vardır. Şuara tezkirelerinde ilk bakışta İlhâmî mahlaslı iki farklı şairden bahsediliyor gibi görünmektedir. Dügümü çözen ipucu Kınalızâde'nin verdiği “Bu devirde Dragman şeyhi iken ahirete intikal ve irtihal etmiştir.”²⁴⁴ bilgisinde saklıdır. Dragman kelimesi²⁴⁵ Tanzimat öncesinde tercüman kelimesi yerine kullanılmış Batı kökenli bir kelimedir ki bu da Muhammed İlhâmî'nin Mısır'dan döndükten sonra şeyhlik yaptığı tekkenin ismidir.²⁴⁶ Dolayısıyla aynı şairden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki İlhâmî daha sonra Nakşibendiye tarikatına girmiştir ya da Gülşenîlerin bazı ithamlara maruz kalmalarıyla ilgili olarak Gülşenî kimliğini gizlemiştir.

²³⁹ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/695. Tuhfe-i Nâilî'de Serezli olarak yazılmıştır. Bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/52.

²⁴⁰ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/696.

²⁴¹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/794.

²⁴² Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 108; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 198; Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 112.

²⁴³ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 108.

²⁴⁴ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 198.

²⁴⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yay., 1992), 603; Kubbealtı Lugati, “Dragma” (Erişim 12 Nisan 2020).

²⁴⁶ M. Baha. Tanman, “Dragman Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994), 524-525.

Tespit edilen bir divanı bulunmayan İlhâmî'nin tezkirelerde şu gazeli nakledilmiştir:

“Şâd olurdun ne kadar münkesirü'l-bâl olsan

Ehl-i 'ışk içre eger derd ile hoş-hâl olsan

Safhanı kıl ü makâl ile siyâh itmez idün

Nûr-ı tevhîde irüp vâkıf-ı ahvâl olsan

Zer gibi hâlis olub hâle irürdün anı

Süzülüp pûte-i 'ışk içre eger kâl olsan

Başa iltürdün işi zülfi hevâsında anun

Sürünüp nice zamân derd ile pâmâl olsan

Gördüğün hûba gönül virmek olurdı kârın

Sen de İlhâmî gibi 'âşık-ı meyyâl olsan”²⁴⁷

17. Kâmî (ö. 1136/1723)

Kâmî Muhammed Efendi adıyla da anılmıştır. Manisalı Semerci Dede'nin torunu, Edirneli Dervîş İbrahim Gülşenî'nin (ö. 1100/1688-89) oğludur.²⁴⁸ 1059 (m. 1649) senesinde Edirne'de Hacı Hallac Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.²⁴⁹ Babasının Gülşenî şeyhi olması sebebiyle Gülşenî adabını ve erkânını yakından müşahade etmiş ve bu muhit içerisinde yetişmiştir.²⁵⁰ Tasavvufî terbiyesini Gülşenî şeyhi La'lî-i Fenâî'den alan Kâmî, Muradiye Mevlevihanesi şeyhi Neşâtî'den de edebiyat ve Farsça öğrenmiştir.²⁵¹

Kâmî, 1086 (m. 1675) senesinde Ankaravî Mehmed Efendi'den (ö. 1098/1687) icazet alarak müderris olmuş, bir süre sonra müderrislik görevinden azledilmiştir. 1101 (m. 1689) senesinde İvaz Efendi Medresesi'ne, 1103 (m. 1691) senesinde Nişancı Paşa-ı Atîk Medresesi'ne, 1105 (m. 1693) senesinde Behrâmiye Medresesi'ne, 1107 (m. 1695)

²⁴⁷ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 108, 109.

²⁴⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/845.

²⁴⁹ Canım, *Edirne Şairleri*, 361.

²⁵⁰ Râmiz, *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraî'at'ın İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*, haz. Sadık Erdem (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. Yay., 1994), 256.

²⁵¹ Gülgün Yazıcı, “Kâmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001), 279.

senesinde Topkapısı Ahmet Paşa Medresesi'ne, 1109 (m. 1697) senesinde İstanbul Uzunçarşı'daki İbrahim Paşa Medresesi'ne, 1111 (m. 1699) senesinde Sahn-ı Seman Medresesi'ne, 1112 (m. 1700) senesinde Rüstem Paşa Medresesi'ne, 1114 (m. 1702) senesinde Kasım Paşa Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmiştir. 1116 (m. 1704) senesinde Medine payesi alarak Bağdat kadısı olmuştur. Bir süre sonra bu görevlerinden azledilip İstanbul'a döndükten sonra Şam payesi ile fetva eminliğine getirilmiş, evkaf müfettişliği yapmıştır. Bir süre Galata kadısı, ardından Kahire kadısı olarak görevlendirilmiş ancak bu görevinden de azledilmiştir.²⁵² İstanbul'da vefat eden Kâmî, Üsküdar Karaca Ahmet Türbesi karşısına defnedilmiştir. Vefâtına şu tarih düşürülmüştür:

“Nezr ide bir fâtiha cûyân olan târîhini

Menzil-i Kâmî Efendi gülşen-i Firdevs ola”²⁵³

Kâmî'nin mürettep bir divanının yanı sıra *Tuhfetü'z-Zevrâ*, *Manzûme-i Fîrûz-nâme*, *Behçetü'n-Nu'amâ* adında mesnevileri; *Riyâz-ul-Kâsımîn*, *Salavât-ı Mes'ûdiye Tercümesi*, *Terceme-i Fetavâ-yı Kâidiyye*, *Mehâmü'l-Enâm*, *Mehâmü'l-Fukahâ*, *Nefisetü'l-Uhreviyye*, *Hûz Ma Safâ*, *Terceme-i Salât-ı Su'ûdî*, *Riyâzu'l-Kâsımîn*, *Manzûme-i Âsâf-nâme* adında dinî ve ilmî eserleri vardır.²⁵⁴

17.1. Divan

Genellikle tasavvufî muhtevaya sahip 592 şiirden oluşan mürettep bir divandır.²⁵⁵ Tespit edilen yirmi bir nüshası vardır. *Kâmî Divanı* üzerine Gülgün Yazıcı ve Ali Yıldırım doktora çalışması yapmışlardır.²⁵⁶

17.2. *Tuhfetü'z-Zevrâ*

Kâmî'nin Bağdat kadısı iken kaleme aldığı, Bağdat'ta medfun olan evliyaı konu alan, aruzun “mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış, 581 beyitlik bir mesnevidir.²⁵⁷ Ali Yıldırım tarafından yayımlanmıştır.²⁵⁸

²⁵² Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 380.

²⁵³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/845.

²⁵⁴ Kâmî'nin eserleri için bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/391-392; Canım, *Edirne Şairleri*, 362; Yazıcı, “Kâmî”, 279-280.

²⁵⁵ Kâmî, *Dîvân* (İstanbul: Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi, 357/1).

²⁵⁶ Gülgün Yazıcı, *Edirneli Kâmî ve Divanı'nın Tenkitli Metni* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998); Ali Yıldırım, *Edirneli Mehmed Çelebi: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995).

17.3. *Manzûme-i Fîrûz-nâme*

Şâhın azatlı kölesi Fîrûz ile Gülrüh'un aşk hikâyesini anlatan, aruzun “fâ'ilâtün fâilâtün fâ'ilün” vezniyle yazılmış, 159 beyitlik bir mesnevidir. Özlem Ercan tarafından yayımlanmıştır.²⁵⁹

17.4. *Behçetü'n-Nu'amâ*

Behcetü'l-Feyhâ, *Behcetü'l-Mu'ammâ* isimleriyle de kaynaklarda zikredilen eser Kâmî'nin Bağdat Kadısı iken yazdığı, Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın idari faaliyetlerini konu eden, aruzun “mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış, 225 beyitlik bir mesnevidir.²⁶⁰ Ali Yıldırım tarafından yayımlanmıştır.²⁶¹

Kâmî zarîf, nüktedan, ilim ve irfan sahibi bir şair olarak tanınmıştır.²⁶² Tarih düşürmede başarılı bir şairdir. Tasavvufî terbiye aldığı ve babasının da şeyhi olan La'lî-i Fenâî'nin (ö. 1112/1701) vefatına şu tarihi düşürmüştür:

“Meded kopdı nihâl-i Gülşenî'den bir gül-i La'lî”²⁶³

Kâmî, döneminin önde gelen şairlerinden biridir. Tezkirelerde belagat ustası ve maharetli bir şair olarak anılmıştır.

“Olma sihâm-ı dest-i kazâdan emîn amân

Tîr âşikâre gelmededir der-kemîn kemân

La'l-i lebinde zâhir olup nev-demîde hat

Dedim huçeste-bâd nigîn-i zemîn zamân

Başınçün etme va'de-i teşrîfine dîrûg

Ey cevr-pîşe oldu dîrûga yemîn yamân

²⁵⁷ Kâmî, *Tuhfetü'z-Zevrâ* (Edirne: Selimiye Yazma Eser Ktp., Badi Efendi, 2136/2).

²⁵⁸ Ali Yıldırım, “Kâmî'nin Tuhfetü'z-Zevrâ Adlı Mesnevîsi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 81-111.

²⁵⁹ Özlem Ercan, “Kâmî Mehmed Efendi ve Fîrûznâme”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* III (2002), 115-134.

²⁶⁰ Kâmî, *Behçetü'n-Nu'amâ* (Edirne: Selimiye Yazma Eser Ktp., Badi Efendi, 2136).

²⁶¹ Ali Yıldırım, “Kâmî'nin Behçetü'l-Feyha Mesnevîsi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1-2 (1995), 280-301.

²⁶² Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 380.

²⁶³ Nuran Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 740.

Eksik değil rakîb çü vâv-ı semâniye

Olsun gerekse dil-ber-i dürr-i semîn semân

Şi'rin müvaşşah eyle sanâyi'le Kâmiyâ

*İster edâ-yı tâze vü hem nev-zemîn zamân*²⁶⁴

18. Kerîmî (ö. 992/1584)

Abdulkerîm Efendi adıyla tanınan Kerîmî, İbrahim Gülşenî'nin halifelerinden Edirneli Gülşenî Şeyh Âşık Mûsâ'nın gözetiminde sülûkunu tamamlayarak Şah Melek Zaviyesi'nde halifesi olmuş, 992 (m. 1584) senesinde memleketi olan Edirne'de vefat etmiştir.²⁶⁵ Gülşenî şairlerden Şânî Efendi'nin²⁶⁶ şeyhi olan Kerîmî, ârif ve şair bir kişi olarak tanınmıştır. Vefatına "*Oldı Kerîm Efendiye dâru'l-cinân makâm*" mısrası ile tarih düşürülmüştür.²⁶⁷

Osmanlı Müellifleri'nde²⁶⁸ ve bu kaynağı esas alan yeni çalışmalarda²⁶⁹ Kerîmî'nin 963'te (m. 1555) telif edilmiş, varlığın beş külli mertebesini ifade eden ve "hazarât-ı hams" olarak adlandırılan tertiple oluşturulmuş bir mevlidi olduğu söylene de Üzeyir Aslan'ın neşrettiği bu mevlid metninde eserin telif tarihinin 863 (m. 1458) olarak verilmesi dikkate alındığında eserin Edirneli Kerîmî'ye ait olması mümkün görünmemektedir.²⁷⁰

Kerîmî'nin Şeh Melek Zâviyesi'ndeki sandukası üzerinde Vefâ Efendi'nin şu beyitleri yer almaktadır:

"Şeyh-i sâni hazret-i Abdülkerîm

Menba'-ı feyz idi ol kalb-i selîm

Gel Vefâ dergâhına yüz ur anun

*Tâ olasın mazhar-ı lutf-ı Rahîm*²⁷¹

²⁶⁴ Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Suarâ*, 381.

²⁶⁵ Canım, *Edirne Şairleri*, 185; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112.

²⁶⁶ Bkz. Şânî maddesi.

²⁶⁷ Selami Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Buhara Yay., 2008), 72.

²⁶⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112.

²⁶⁹ Canım, *Edirne Şairleri*, 185; Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 73.

²⁷⁰ Üzeyir Aslan, "Fetihten Sonra Yazılmış Türkçe İlk Mevlid-i Manevî: Kerîmî'nin İrşâd'ı", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2009), 22.

²⁷¹ Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 72.

Tespit edilen bir divanı bulunmayan Kerîmî'nin kaynaklarda şu iki beyti nakledilmiştir:

*“Îlâhî ma'rîfet nûrın delîl it
Sirâc-ı 'akla kudretten fetîl it*

*Kulûbün kâlebini rûşen eyle
Ma'ânî sırrı ile gülşen eyle”²⁷²*

19. La'lî-i Fenâî (ö. 1112/1701)

Şiirlerinde Fenâî mahlasını kullanan Şeyh Muhammed La'lî Efendi, aslen Kastamonuludur.²⁷³ Vassâf'ın Harîrî-zâde'den naklederek bildirdiğine göre önce Şa'bâniyye şeyhi İsmail Çorumî'ye bağlanıp etvâr-ı seb'adan dördüncü tavra kadar yükselmiş, bilahere Edirne'ye gelerek Uşşâkî şeyhi Sâdık Efendi'ye daha sonra da Gülşenî şeyhi Muhemmed Sırrî Efendi'ye intisap etmiş, şeyhinin vefatından sonra İstanbul'a giderek Sümbüliyye şeyhi Alâeddin Efendi'ye uyarak erbain çıkarmıştır. Yine bu dönemde Balad şeyhi Seyyid Hasan Nuri, Manisa şeyhi Hasan Kenzî ve bazı şairlerle görüşüp sohbet etme imkânı bulmuş, sülûkunu tamamladıktan sonra tekrar Edirne'ye dönmüştür. Hac için Hicaz'a gittiğinde Şa'bânî Karabaş-ı Veli (ö. 1097/1686) ile görüşmüş, Şeyh Ahmed-i Cüryânî'ye (ö. 1119/1707) intisap etmiştir.²⁷⁴ Edirne'ye döndüğünde vefat eden Gülşenî şeyhi Şeyh Seyyid Ali yerine şeyh olmuş, Gülşeniyye, Nakşibendiyye, Uşşakiyye, Şa'bâniyye, Sümbüliyye tarikatlarını birleştirerek Şeyh Şucâ' Zaviyesi'nde altı sene kadar irşad ile meşgul olmuştur. Nazîr İbrahim, La'lî Efendi'nin tarikatları kendinde birleştirmesi ile ilgili olarak şu şiiri söylemiştir:

*“Azîzim Hazret-i La'lî Efendi
Tarîk-i Gülşenî'nin ser-bülendi*

*Tarîk-i Halvetî'de pîşvâdır
Dahi Uşşâkiyâna reh-nümâdır”*

²⁷² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/125; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/112.

²⁷³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/785.

²⁷⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/191.

La'li Efendi hat sanatı ile ilgilenmiş, Seyyid Hasan Efendi'den hat meşk etmiştir.²⁷⁵ Kendi ürettiği mürekkebi, güzel görünümü sebebiyle La'lî mürekkebi adıyla meşhur olmuştur.²⁷⁶

Edirneli Derviş İbrahim Gülşenî'yi ve Hasan Sezaî-i Gülşenî'yi yetiştiren bir şeyh olması La'li Efendi'nin mânevî ilminin kudretini göstermektedir. Halifesi Hasan Sezâî bir ilâhisinde Fenâî'den şöyle bahseder:

“İşit bu Sezâyî'den ne gördi Fenâyî'den
Dôst vechini gösterdi mir'ât-ı mücellâya”²⁷⁷

La'lî Efendi 1112 senesi zilhicce ayında (m. 1700 mayıs-haziran) Edirne'de vefat etmiş ve şeyhi olduğu Gülşenî tekkesine defnedilmiştir.²⁷⁸ Gülşenî şairlerden Edirneli Kâmî (ö. 1136/1723) La'lî-i Fenâî'nin vefatına şu tarihi düşürmüştür:

“Meded kopdı nihâl-i Gülşenî'den bir gül-i La'lî”²⁷⁹

La'lî Efendi'nin bir *Divançe*'si, *Etvâr-ı Seb'a* tercümesi²⁸⁰ ve İbrahim Gülşenî'nin *Ma'nevî* adlı eserinin ilk 562 beytinin şerhi olan *Şerh-i Ebyât-ı Ma'nevî-i Gülşenî*²⁸¹ adlı bir eseri vardır. İbrahim Gülşenî'nin *Ma'nevî* adlı eserinin La'lî-i Fenâî tarafından şerhi mahiyetindeki eser hakkında Ayhan Tek yüksek lisans tezi hazırlamıştır.²⁸²

Divançe

La'lî Efendi'nin 28 şiiri ihtiva eden divançesi²⁸³ Necdet Şengün tarafından yayımlanmıştır.²⁸⁴

²⁷⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/192.

²⁷⁶ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, haz. Ramazan Ekinci (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 102; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/192; İsmail Hakkı Aksoyak, “La'li/Fenayî, Şeyh La'li Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 14 Nisan 2020), 1.

²⁷⁷ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 102.

²⁷⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/192.

²⁷⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/158.

²⁸⁰ Abdullah Şimşek, “La'lî Muhammed Fenâyî'nin Etvâr-ı Seb'a Risâlesi”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 35 (2015), 255-268.

²⁸¹ İbrahim Gülşenî'nin biyografisi ve Hasan Sezâyî'nin mektupları ile birlikte 1289 (m. 1872) yılında basılmıştır. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/158; Şengün, “La'lî Mehmed Fenâî Efendi ve Divânçesi”, 249.

²⁸² Ayhan Tek, *İbrahim Güşenî'ye Ait Mânevî Adlı Eserin La'lî Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2009.

²⁸³ La'lî Mehmed Fenâî, *Divân* (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 358).

²⁸⁴ Şengün, “La'lî Mehmed Fenâî Efendi ve Divânçesi”, 254-270.

“Ey Fenâyî gel fenâ bahrinde ol misl-i sade
Açma agzın tâ kemâlin bula dürr-i men ‘aref
Her ne gelse dûşdan hoş gör bulasın tâ şeref
Bâg-ı vahdet bülbüli seçmez gülini hârdan²⁸⁵

...
Nâr-ı ‘aşk itdi tecellî kime nûr-ı nûrdan
Geçdiler anlar behişt ü hem kusûr u hûrdan²⁸⁶

...
Bahr-i nûra gark olu-ben oldı anlar bî-nişân
Oldılar hayy-ı ebed müstagnî nefh-i sûrdan

Nâr-ı dilden hem-çü Mûsâ iktibâs-ı nûr idüb
Înşirâh-ı dil-nümûn oldı ana dil Tûr’dan

Mâlik-i mülk-i Süleymân pâdişah-ı taht-ı dil
Bu cihanda kendüyi kemter tutanlar mûrdan

Bil Fenâyî haddüni tavrın ta’addî eyleme
Bul Hudâ’nun rahmetini olma kavm-i bûrdan²⁸⁷

20. Latîfî-i Hânende (ö. 16. yy.)

Babası Acem diyarından Halep’e geldiği, evlenip yerleştiği için Acem-zâde Latîfî Çelebi²⁸⁸ adıyla da anılmıştır. Halep’te doğmuştur. Dervişmeşrep bir kişiliğe sahiptir. Kılık kıyafetine pek önem vermemiş, hırpani bir hâlde gezmiştir. Mısır’daki Gülşenî Tekkesi’ne giderek İbrahim Gülşenî’ye hürmetini arz etmiş, halifesi Ahmed Hayâlî’ye intisap ederek Gülşenî dervişlerinden olmuştur. Sesinin güzelliği ile meşhur olduğundan “Hânende” adıyla anılmıştır. Şiir söylemede mahirdir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen Latîfî Çelebi’nin -Ahmed Hayâlî’ye bağlanmış olmasından hareketle- 16. yüzyılda yaşadığı ve öldüğü söylenebilir.

²⁸⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/159.

²⁸⁶ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 102.

²⁸⁷ Şengün, “La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi”, 265.

²⁸⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/889.

Tespit edilen bir divanı bulunmayan Latîfî-i Hânende'nin Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Aşağıdaki beyitler Farsça ve Türkçe şiirlerine örnektir:

“Tenem-râ suht dâg-ı dil-berân âheste âheste

Resîd in âteş-i sûzân be-dil âheste âheste

...

Deşt-i Hitâ'da aldı hatun bûyını gazâl

Müşk oldu nâfesinde anun katre katre kan

...

N'ola 'üryân gelüben 'âleme 'üryân gitsem

El uzatmaya 'alâyık diken-i dâmenüme”²⁸⁹

21. Lâyhî (ö. 973/1565-66)

Asıl adı Mustafâ olan Lâyhî aslen Sirozludur. İlme ve irfana meyletmiş, Sahn-ı Semân müderrislerinden Kemal Çelebi ile tahsilini tamamlayıp icazet almıştır.²⁹⁰ Daha sonra tasavvufa meyledip gizlice Mısır'a gitmiş, Gülşenî Tekkesi'ne intisap ederek uzunca bir zaman orada hizmet etmiş²⁹¹ ve Gülşenî dervişlerince itibar görmüştür.²⁹² Mısır'dan Mekke'ye geçmiş, hac görevini ifa edip bir süre burada ibadetle ve ilmî sohbetle meşgul olmuştur.²⁹³ Yokluk içinde İstanbul'a dönen Lâyhî bir süre münzevi bir hayat yaşamıştır.²⁹⁴ Kanûnî'nin veziriazamı Semiz Ali Paşa (ö. 972/1565) Mısır Beylerbeyi olduğu esnada Lâyhî'nin ilim sahibi ve derviş hâinden haberdar olmuş, veziriazam olduğunda soruşturup Lâyhî'yi İstanbul'da buldurmuştur. Lâyhî, Ali Paşa'nın sahip çıkması ile üç dört yıl kadar süre içinde herkesçe meşhur ve muteber bir hoca olmuş, 30 akçe ile padişah evkafından maaşa bağlanmıştır.²⁹⁵

Lâyhî'nin gördüğü itibardan rahatsız olan kethüda taifesinden bazıları rüşvet aldığına, itikadının bozuk olduğuna dair söylentiler çıkarırlar. İddiaların asılsız olduğu anlaşılınca

²⁸⁹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 259, 260.

²⁹⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 2/755.

²⁹¹ Beyânî, *Tezkîretü's-Şu'arâ*, 170.

²⁹² Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 2/755.

²⁹³ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 201.

²⁹⁴ Beyânî, *Tezkîretü's-Şu'arâ*, 170.

²⁹⁵ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 2/756.

cüzzam hastası olduğu ve onunla aynı sofraya oturmanın caiz olmadığını ileri sürerler. Lâyihi cüzzamlı olduğu iddiasına nükteli ve şairene bir cevapla “*Meczûm degül idügime câzimüm.*”²⁹⁶ derse de kimse dinlemez. Bu söylentiler ve iddialardan sonra Ali Paşa ile arası bozulan, imkânları elinden alınan Lâyihi eski yoksul hâliyle memleketi olan Siroz’a döner, yegâne varlığı olan kitaplarını vakfeder ve döndükten bir ay kadar sonra 973 (m. 1565-66) senesinde Siroz’da vefat eder.²⁹⁷

Lâyihi Farsçaya olan hâkmiyeti ile tanınmıştır. Aruz ve kafiye bilgisi takdir edilmiş, tevhid anlayışını ifade eden şiirleri ise vasat bulunmuştur.²⁹⁸ Tarihî ve ilmî konular üzerine yazdığı bir mecmuası vardır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiir yazmaya muktedir²⁹⁹ olan Lâyihi’nin tespit edilmiş bir divanı bulunmamaktadır.

*“Kamuya feyzün irer bârgâhdur işigün
Şu resme ki felek-i mihr ü mâhdur işigün*

*Tarîk-i Ka’be-i tahkîke reh-revân olana
Cenâb-ı Hazret’e bir şâh-râhdur işigün*

*Kapunda secde idersem revâdur ey Ka’bem
Safâ vü Merve hakı kible-gâhdur işigün*

*Çerâg-ı hüsnüne mihr ü meh oldı iki ışık
Gedâ-yı ‘ışık olana tekve-gâhdur işigün*

*Vilâyet ıssı şu sultân-ı dehrsın sen kim
Livâ-yı ma’delete arsa-gâhdur işigün*

*Kapundan özge olur mı bu Lâyihi’ye sened
Garîb ü bî-kes olana penâhdur işigün*”³⁰⁰

²⁹⁶ Cüzzamlı olmadığımı eminim.

²⁹⁷ Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 201; Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*, 2/756; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 495; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/875.

²⁹⁸ Beyânî, *Tezkîretü’ş-Şu’arâ*, 170; Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 260.

²⁹⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 495, Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/900.

³⁰⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-şu’arâ*, 2/757.

22. Mahvî (ö. 1150/1737-38)

Tekirdağ'ın Hayrabolu ilçesinden olan Muhammed Mahvî Efendi hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Bu bilgilere göre Mahvî, bir süre ilim tahsil ettikten sonra Halvetiyye tarikatına intisap etmiştir. 1150 (m. 1737-38) senesinde vefat etmiş,³⁰¹ Hayrabolu'daki Çorumlu Mustafa Bey Camii haziresine defnedilmiştir.³⁰²

Mahvî'nin Halvetî olduğu doğru fakat eksik bir bilgidir. *Tomâr-ı Turûk-ı 'Aliyye*'de Gülşeniyye şeyhlerinden Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'nin Hüseyin Vassâf'a gönderdiği mektuplar kaynak gösterilerek oluşturulmuş silsilede Mahvî'nin, Gülşeniyye'nin Hâletiyye kolu şeyhlerinden Edirneli İsmâil Âşir Efendi'nin halifelerinden olduğu bilgisi verilmiştir. Malum olduğu üzere Gülşeniyye, Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolundan doğmuştur. Yine bu kaynakta belirtildiğine göre Gülşenîliğin Hâletiyye kolunun Hayrabolu ve Edirne'de tanınıp gelişmesi de Mahvî Efendi'den sonra olmuştur.³⁰³ Mahvî'nin Gülşenî olduğuna dair diğer bir bilgi de *Sefîne-i Evliyâ*'da geçmektedir. Vassâf, Gülşeniyye'nin Sezâiyye kolu şeyhi Şerefeddîn Şu'ayb Efendi hakkında malumat verirken onun 1290 (m. 1873) senesinde Muammer Mahvî ile görüştüğü ve ondan icazet alarak Hâletiyye kolundan da Gülşenî olduğu ve böylece Gülşeniyye tarikatında “zü'l-cenâhain” olduğu bilgisini vermiş, Mahvî'yi Hâletiyye silsilesinde de ayrıca zikretmiştir.³⁰⁴ Muhammed Mahvî Efendi bu görüşme gerçekleştiğinde Hayrabolu'daki Halkalı Dergâhı'nın şeyhidir.³⁰⁵

Hayrabolu Çorumlu Mustafa Bey Camii haziresindeki mezar taşında Gülşenî şeyhlerinden Müsellem Efendi'nin Muhyî'nin vefatına tarih düşürdüğü beyitler de Mahvî'nin Gülşenî olduğunu açıkça göstermektedir:

“Hem-nâm-ı fahr-i âlem mânend-i ibn-i Meryem

Gitti cû'undan itdi terk-i libâs-ı kesret

³⁰¹ Fatîn Dâvûd, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, haz. Ömer Çiftçi (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 435; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/929; Şemseddin Sâmî, *Kamûs'ul-Âlâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1889), 6/4231.

³⁰² Selami Şimşek, “Anadolu ile Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ'da Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Süleyman Uludağ Kitabı*, haz. Mustafa Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 388.

³⁰³ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk*, 204.

³⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/250.

³⁰⁵ Semih Ceyhan, “Şuayb Şerefeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010), 223.

*Zâhirde tab’-ı likâ bâtında sâhib-irşâd
Bir pîr-i Gülşenî’den almıştı ol icâzet*

*Hiç add idüb cihâmı târih okur Müsellem
Mahvî Efendi oldu rehîn-i dâr-ı vahdet’’³⁰⁶*

Divançe

Fatîn, Mahvî’nin mürettep bir divanı olduğunu söylese de³⁰⁷ Şemseddin Sâmî’nin naklettiği³⁰⁸ üzere bu eser bir divançe niteliğindedir. Tespit edilen tek nüshası³⁰⁹ bulunan, 103 gazel ve 2 tarih ihtiva eden divançe Deva Özder ve Eda Tok tarafından yayımlanmıştır.³¹⁰

Mahvî, iyi bir eğitim görmüş, Arapçaya hâkim bir şairdir. Bununla birlikte şiirlerinde sade denilebilecek bir dil kullanmış, Türkçe deyimlere yer vermiştir.³¹¹

*“Dil-i nâlânımı inletdi seher nâlânın
Nedir ey bülbül-i şûrîde ne bu efgânın
Kızılın urdu yüzüne meye yek reng oldu
Ruh-ı gülgûn ile sâkî lebi ol cânânın*

*Getir ey bâd-ı sabâ bâga peyâmın o mehin
Şeb-i hecrini münevver edelim devrânın*

*Mey ü mahbûb ile gülşende hemân şâd olalım
Yeter oldu gamını çekmeyelim dünyânın*

*Meye meyl eylesin Mahvî neye meyl etsin
Ki komaz zerre kadarca kederin insânın’’³¹²*

³⁰⁶ 1310 Tarihli Edirne Salnâmesi, 694 akt. Şimşek, “Anadolu ile Balkanlar Arasında”, 388.

³⁰⁷ Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 435.

³⁰⁸ Sâmî, *Kamûs ’ul-Âlâm*, 6/4231.

³⁰⁹ Mahvî, *Divânçe* (İstanbul: Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Y 0527).

³¹⁰ Deva Özder - Eda Tok, “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Mahvî ve Dîvânçe’si”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (2020), 584-618.

³¹¹ Özder - Tok, “Mahvî ve Dîvânçe’si”, 616.

23. Muhyî (ö. 1015/1606)

Asıl adı Muhammed Muhyiddin olan Muhyî, 935 (m. 1528) senesinde Edirne’de doğmuştur. Şiraz’dan gelip Edirne’ye yerleşen bir aileye mensup olması sebebiyle Acem Fethioğlu ve Acem Muhyî; Gülşenî olması sebebiyle Muhyî-i Gülşenî adlarıyla da anılmıştır. Babası Ekmekçizâde Fethullah, annesi Şerife Hatun’dur. Babası ve erkek kardeşleri defterdarlık görevinde bulunmuşlardır. Edirne’deki ulemadan ilim tahsil edip icazet alan Muhyî, bir süre halktan uzaklaşarak dini eserlerin mütalaasıyla meşgul olmuş, daha sonra tasavvufa ilgi duymuştur.³¹³ 18 yaşındayken İstanbul’a gitmiş ve Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Muhyiddin Karamânî (ö. 957/1550) gibi o zamanın önemli şahsiyetlerinin meclislerine iştirak etme fırsatı bulmuştur. Yine bu dönemde Kanûnî’ye Kapağası Haydar Ağa aracılığı ile Farsça ve Türkçe kasideler sunmuştur. Farsçaya hâkimiyeti sebebiyle kendisine “Küçük Acem” denmiştir.³¹⁴

Muhyî, ilme olan iştiağının tesiriyle bulduğu her anı okumak ve yazmak için bir fırsat bilmiştir. Rivayete göre 980 (m. 1572-73) senesinde zamanın Edirne kadısı Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587), camide hutbe okurken Muhyî’nin bir kitap okuduğunu görür ve namazdan sonra Muhyî’yi ilmî mülâhaza bahanesiyle huzuruna çağırır ve okuduğu kitabı sorar. Muhyî’nin İbn-i Arabî’nin *Füsûsu’l-Hikem* kitabını okuduğunu öğrenen ve bu kitabı gördüğü yerde yakması ile meşhur olan Çivizâde, onu evine çağırır ve mülhidlikle itham ederek azarlar. Bir süre Muhyî’nin hapsedilmesini emreder. Hapiste iken Edirneli Gülşenî şeyhi Kerîm Efendi (ö. 992/1584), Muhyî’yi ziyarete gelir. Başına gelenlerin Hallac-ı Mansûr’un tutukluluğu üzerine yazdıklarını tamamlamaması olduğunu söyler. Muhyî hikâyenin eksik kısmını tamamlar. Bir gece Çivizâde, Muhyî’ye kitaptan bazı ibareler sorarak onun bu kitabın gerçekten ehli olup olmadığını görmek için imtihan eder. Muhyî’nin cevaplarından etkilenen ve endişelerinin yersiz olduğunu anlayan Çivizâde, Muhyî’yi serbest bırakır.³¹⁵ Muhyî, bu hadiseden bir süre sonra Mısır’a defterdar olan kardeşini ziyaret etmek için yola çıkar,³¹⁶ Halep’e uğrayarak Kübreviyye tarikatının bir şeyhinden icazet alır. Oradan

³¹² Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 435.

³¹³ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 274; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 529; Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâ’ik*, 2/1517; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/162; Canım, *Edirne Şairleri*, 232.

³¹⁴ Canım, *Edirne Şairleri*, 232.

³¹⁵ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 529, 530; Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâ’ik*, 2/1517.

³¹⁶ Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâ’ik*, 2/1517.

dervişleriyle birlikte hacca gider, sonra Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne ulaşır ve Şeyh Ahmed Hayâlî'ye intisâb eder.³¹⁷

Muhyî, şeyhi Ahmed Hayâlî'nin gözetiminde sülûkunu tamamlar. Şeyhinin kızı ile evlenerek hem damadı hem de halifesi olur. Ömrünün sonuna kadar burada irşâd ve telif ile meşgul olur. 1015 (m. 1606) senesinde Mısır'da vefat eder ve Gülşenî zaviyesine defnedilir.³¹⁸

Âlim, ârif, şair, münşi sıfatlarını şahsında toplamayı hakkıyla başarmış nadir şahsiyetlerden olan Muhyî, edebiyatımızda en çok eseri olan müelliflerden de biridir. Kendi ifadesine isnad edilen bir rivayete göre manzum ve mensur toplam 200 kadar eseri olan Muhyî'nin bu eserlerinden ancak 55'i tespit edilebilmiştir.³¹⁹

1. Divan, 2. Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî, 3. Nefehât'ül-Eshâr, 4. Kavâ'id-i Bâleybelen, 5. Ahlâk-ı Kerîm ve İcmâl-i Ahlâk, 6. Hüsn ü Dil, 7. Elfiye-i Muhyîzâde, 8. Kalb-i Hakîkatü'l-Hakâ'ik, 9. Risâle-i Şemsiyye, 10. İcâd-ı Esmâ, 11. Nazîre-i Dîvân-ı Hâce Süleymân, 12. Gazâle-nâme (manzum), 13. Gazâle-nâme (mensur), 14. Muhtasar İlmi Mevcûdât, 15. Mukatta'ât, 16. Risâle-i Vâkı'a, 17. Risâle-i Mu'ammayât, 18. Mu'ammâ-yı Mersiye-i Gülşenîzâde, 19. Risâle-i 'Arz-ı Hâl, 20. Şerh-i Müstezâd-ı Muhyî, 21. Risâle fi Esmâ'illâhi'l-Hüsnâ, 22. Nefehât-ı Misk-i Anberî, 23. Tahmîsât, 24. Tercî-i Bend, 25. Lugaz, 26. Murabba'ât, 27. Hüde'l-Harameyn, 28. Tefsîr-i Sûretü'l-Kadr, 29. Kitâb-ı Me'âb, 30. Kitâb-ı Hakku'l-Yakîn, 31. Risâle fi'l-Akâ'id, 32. Füyûzu'l-Velî, 33. Risâle-i Mâ-beyne'l-İşâeyn, 34. Silsiletü'l-Aşk, 35. Şerh-i Hadîs-i Cibrîl, 36. Şerh-i Hadîs-i Erba'in, 37. Sûret-i Arz-ı Hâlât, 38. Kasâ'id, 39. Mesâdir-i Elsine-i Erba'a, 40. Rubâiyyât, 41. Kitâb-ı Hakku'l-Yakîn, 42. Füyûzu'l-Vâlî, 43. Şemsiye-i Musavvere, 44. İttihâdü'l-Esmâ Bi'l-Hüvviyet, 45. Keşf-i Şehr-i İmân Hurûf-ı Sırr-ı Usturlâb-ı İhsân, 46. Zencîr-i Zeheb, 47. Risâle-i fi'l-Akâid, 48. Risâle-i Kâfiye (Bünyâd-ı Şi'r-i Ârif), 49. Sîret-i Murâd-ı Cihân³²⁰, 50. Hakâyiku'l-Hikem, 51.

³¹⁷ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 530. Bazı kaynaklar Muhyî'nin Şeyh Ali Safvetî'ye intisap ettiğini söylemektedir. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/162; Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 2/1518.

³¹⁸ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 531; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/162.

³¹⁹ Canım, *Edirne Şairleri*, 233.

³²⁰ Abdullah Arı, *Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Abdullah Arı, "Muhyî-i Gülşenî'nin Sîret-i Murâd-ı Cihân İsimli Eseri", *Sûfî Araştırmaları* 3 (2011), 51-76.

Mesâhidü'l-Vücûd ve Meşâhidü's-Şuhûd, 52. *Reşahât-ı Muhyî*, 53. *Gül-i Sad-Berg*, 54. *Kitâb-ı Meâb*, 55. *Şehd-i Ebrâr*.³²¹

Muhyî'nin *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî* adlı mensur eseri, Gülşeniyye tarikatı için önemli kaynaklardan biridir. Gülşeniyye'nin kurucusu İbrahim Gülşenî'nin menkıbelerini aktaran ve on altı tekallübden oluşan eser, Tahsin Yazıcı tarafından edisyon kritiği yapılarak Arap alfabesiyle,³²² Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından Latinize edilerek yayımlanmıştır.³²³

Muhyî, Müslümanlar arasında dil birliğini sağlamak amacıyla “Bâleybelen”³²⁴ adında tarihinin ilk yapma dilini üretmiştir. *Kavâ'id-i Bâleybelen*, bu dilin kaidelerinin anlatıldığı 12 risaleden oluşmaktadır.³²⁵ *Mesâdir-i Elsine-i Erba'a*³²⁶ ise Bâleybelen dilinin sözlüğüdür.³²⁷

Reşahât-ı Muhyî, Fahreddîn-i Safî'nin Nakşibendî silsilesine mensup şeyhlerin biyografilerine dair yazdığı *Reşahât* adlı eserinin -telif niteliği taşıyacak kadar-³²⁸ genişletilmiş tercümesidir. Tespit edilen tek yazma nüshası³²⁹ bulunan eser Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi tarafından yayımlanmıştır.³³⁰

23.1. Divan

Türkçe gazeller ile Arapça ve Farsça şiirlerden oluşan divan, mürettep bir şekilde oluşturulmamış, tek nüshası Mısır Milli Kütüphanesinde bulunan ve sadece Muhyî'ye

³²¹ Muhyî'nin eserleri hakkında bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/163; Canım, *Edirne Şairleri*, 233; Tahsin Yazıcı, “Muhyî-i Gülşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31(İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006), 80-81; Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 12-19; Volkan Karagözlü, “Muhyî-i Gülşenî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 18 Nisan 2020).

³²² Muhyî-yi Gülşenî - Şemleli-zâde, Ahmed Efendi, *Menakib-i İbrahim-i Gülşenî ve Şîve-i Tarikat-ı Gülşenîye*, haz. Tahsin Yazıcı (Ankara : Türk Tarih Kurumu Yay., 1982).

³²³ Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhîm-i Gülşenî*, haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014).

³²⁴ Farklı kaynaklarda “Bâlîbilen”, “Baley Belen”, “Bâlî Belen” gibi farklı okunuşlarla yer almaktadır.

³²⁵ Mustafa Koç, *Bâleybelen Muhyî-i Gülşenî İlk Yapma Dil* (İstanbul: Klasik Yay., 2005); Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/163; Nev'îzâde, *Hadâîku'l-Hakâ'ik*, 2/1518; Canım, *Edirne Şairleri*, 233; Muhyî-i Gülşenî, *Mecmûa-i Muhyî*, vr.47b-87a.

³²⁶ Muhyî-i Gülşenî, *Mecmûa-i Muhyî* (Kahire: Mısır- Milli Kütüphanesi (Darü'l-Kütübi'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye-Mecâmi-i Türkî), 23); İstanbul: İSAM Ktp., (fotokopi nüsha), 8906), vr. 402b-407a.

³²⁷ Örnek olarak, anzarliva: baklava, kızan: kazan, kazan: kazma.

³²⁸ Yazıcı, “Muhyî-i Gülşenî”, 80.

³²⁹ Muhyî, *Reşahât-ı Muhyî* (İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 302).

³³⁰ Muhyî, *Reşahât-ı Muhyî Reşahât-ı Aynü'l Hayât Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014).

ait şiirleri ihtiva eden *Mecmûa-i Muhyî*'de dağınık hâlde yer almıştır.³³¹ 57 kaside, 2 terciibend, 1 terkihibend, 32 mesnevi, 9 musammat, 213 gazel, 144'ü tarih olmak üzere 260 kıta, 137 rubai ve 50 adet nazm, 35 matla, 81 müfred ve 89 mısradan müteşekkil divan hakkında Önder Yaşar'ın doktora tezi bulunmaktadır.³³²

23.2. *Gazâle-nâme*

Hafız Ahmed Paşa'nın Kahire'de karışıklık çıkarak Gazâle Araplarına karşı verdiği mücadeleyi anlatan, aruzun “fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl” kalıbıyla yazılmış, 355 beyitlik bir mesnevidir.³³³ Önder Yaşar tarafından yayımlanmıştır.³³⁴

23.3. *İhsân-nâme*

Muhyî'nin bir Hristiyan güzeline olan aşkını anlatan aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış 432 beyitlik mesnevisidir.³³⁵ Mustafa Koç tarafından yayımlanmıştır.³³⁶

23.4. *Hedyü'l-Harameyn (Hüde'l-Harameyn)*

Muhyiddîn-i Lârî'nin *Fütûhü'l-Harameyn* adlı Farsça hac rehberinin mesnevi nazım şekliyle ve 1940 beyitle Türkçeye tercümesidir.³³⁷

23.5. *Nefehât'ül-Esrâr*

Şairin Gülşenî tarikatindeki mânevî seyrini, tasavvuf yolunu ve şeyhini anlattığı, mesnevi nazım şekliyle yazılmış 2354 beyitlik bir eserdir.³³⁸

23.6. *Şehd-i Ebrâr*

Hz. Muhammed'in mucizelerinin, başta dört halife olmak üzere bazı sahabelerin menkıbelerinin anlatıldığı, aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış

³³¹ Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*.

³³² Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*.

³³³ Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, vr. 407b-412b.

³³⁴ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 12; Önder Yaşar, “16. Asırdan Bir Zafer-Nâme Örneği: Muhyî-i Gülşenî'nin Gazâle-nâme Adlı Eseri”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 12 (2020), 72-112.

³³⁵ Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, vr. 214b-221b.

³³⁶ Mustafa Koç, “16. Yüzyıl'da Kaleme Alınmış Bir Aşk Metni: Muhyî-i Gülşenî'nin İhsân-nâme Adlı Mesnevisi”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 8 (2005), 185-237.

³³⁷ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 12-13; Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, vr. 24b-44a.

³³⁸ Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, vr. 1b-24a.

1505 beyitlik Türkçe bir mesnevidir.³³⁹ Muhyî'nin bu eseriyle ilgili Ceren Ulusoy ve Zehra Kale yüksek lisans,³⁴⁰ Nilüfer Çelik doktora³⁴¹ tezi hazırlamıştır.

23.7. *Elfiye-i Muhyîzâde*

Muhyî'nin tasavvufî gazellerini içeren eseridir.³⁴²

23.8. *Muhtasar İlm-i Mevcûdât*

Rubai ve müstezat nazım şekilleriyle Türkçe ve Farsça olarak yazılmış şiirlerden oluşan bir eserdir.³⁴³

23.9. *Gül-i Sad-Berg*

Aruzun “fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir girişle başlayan manzum yüz hadis tercümesidir.³⁴⁴

Muhyî'nin Gülşenîlere yapılan itikadî ithamlara cevap niteliğindeki bu şiiri değişik formlarda bestelenmiş ve halk arasında okunan ilâhilerden olmuştur:

“Zâhîd bize ta’n eyleme

Hak ismin okur dilimiz

Sakın efsâne söyleme

Hazrete varır yolumuz

...

Muhyî sana olan himmet

Âşık isen cânâ minnet

³³⁹ Muhyî-i Gülşenî, *Şehd-i Ebrâr* (Konya: Konya Müzesi Kütüphanesi, 2311).

³⁴⁰ Ceren Ulusoy, *Muhyî-i Gülşenî “Şehd-i Ebrâr” Mesnevîsi* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014); Zehra Kale, *Muhyî'nin Şehd-i Ebrâr İsimli Manzum Dört Halife Menâkıbnâmesi (İnceleme-Metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

³⁴¹ Nilüfer Çelik, *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

³⁴² Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, 320b-332b.

³⁴³ Muhyî, *Mecmûa-i Muhyî*, 416b-434b.

³⁴⁴ Muhyî-i Gülşenî, *Gül-i Sad-Berk*, (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1231/1, 1234); İ. Çetin Derdiyok, “Gül-i Sad-Berk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996), 225-226.

Elif Allah mim Muhammed
Kisvemizdedir dalımız”³⁴⁵

24. Münîrî (ö. 16. yy.)

Biyografik kaynaklarda adına rastlanmayan Münîrî'nin hayatı hakkındaki bilgiler *Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr* adlı eserindeki şiirlerden hareketle elde edilmiştir. Bu bilgilere göre şair Kanûnî döneminde Gelibolu'da yaşamıştır:

“Oturmışdum Geliboli'de bir gün
Ferâgat köşesinde şöyle mahzûn

...

Tokuz yüz elli altı idi tarih
Ki icâze irişdi bu müsenâ”³⁴⁶

Münîrî'nin İbrahim Gülşenî'ye yazdığı kasidesindeki ifadelerinden Mısır'daki Gülşeniyye Tekkesi'ne gittiği ve orada Gülşenî'den tahsil ve terbiye gördüğü, dolayısıyla Gülşeniyye'ye intisap ettiği anlaşılmaktadır:

“Anunla kim açıldı bize bu râh
Pes anmak vâcib oldu anı her gâh

Ne Rabb'imiz ne nefsimiz bilirken
Ne disek sözümüzde yanılırken

Kamış gibi egilirken yel ile
Akarken çöp gibi her bir sel ile

Hüdâ'dan yana kıldı bizi irşâd
Fütühât ile oldu cânımız şâd

Anunla hâsıl oldu bunca refâtâr
Anunla zâhir oldu gizlü esrâr

Anunla nefsimüz buldı felâhı
Anunla cânımız buldı cenâhı”³⁴⁷

³⁴⁵ Canım, *Edirne Şairleri*, 236-237.

³⁴⁶ Meheddin İspir, *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden-i Esrâr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014), 1.

Yine bu bilgilerden hareketle Münîrî'nin Gelibolu'ya Gülşenî'nin halifesi olarak gönderilmiş olması ihtimal dâhilindedir. Şairin *Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr* adlı eserini tamamladığı 956 (m. 1549) tarihinde hayatta olduğu ve bu tarihten sonra vefat ettiği söylenebilir.

Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr

Münîrî'nin bilinen tek eseridir ve tek nüshası vardır.³⁴⁸ Attar'ın *Bülbülüyye* adlı mesnevisinin hikâyelerle zenginleştirilmiş 5213 beyitlik çevirisidir. Aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılan nasihatnâme niteliğindeki eser, Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Selim adına düzenlenmiştir.³⁴⁹ Meheddin İspir tarafından yayımlanmıştır.³⁵⁰

25. Müsellem Efendi (ö. 1166-68/1753-55)

Ebu'l-Vefâ Şeyh Gülşenî Ahmed Müsellem Efendi adıyla anılmıştır.³⁵¹ 1106 (m. 1694-95) senesinde Belgrad'da dünyaya gelmiştir.³⁵² Daha sonra geldiği Edirne'de Gülşenî şeyhi Hasan Sezâî'ye intisap etmiş, şeyhinin damadı ve halifesi olmuştur. Hasan Sezâî Efendi'nin vefatından sonra 15 sene kadar daha yaşamış, yeniden inşa ettirdiği Velî Dede Dergâhı'nda şeyhlik vazifesini ifa etmiş, vefat ettiğinde de bu dergâhın haziresine defnedilmiştir.³⁵³

Müsellem Efendi'nin vefatına düşürülen pek çok tarih vardır:

Hüseyin Vassâf, derin bir muhabbet duyduğu Müsellem Efendi'nin kabrini defalarca ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerden birinde kabrin başucuna avizeli bir kandil asarak vefatına aşağıda son mısrası verilen bir gazel ile tarih düşürmüştür:

³⁴⁷ İspir, *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi*, 2-3.

³⁴⁸ Münîrî, *Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Böl.), 100.

³⁴⁹ İspir, *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi*, 27.

³⁵⁰ Meheddin İspir, *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi*; Meheddin İspir, “Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Adlı Eserin Şairi Münîrî Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/2 (2008), 183-191.

³⁵¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/953.

³⁵² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/238.

³⁵³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/953; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/166; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/237-238; Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 159-160.

“ ‘Ayn-i cennet meşhed-i pâk-i Müsellem Gülşenî’ ”³⁵⁴

Vassâf ve Mehmed Tâhir’in naklettikleri tarih olan “hıtâmuhû misk” ibaresindeki harflerin ebced değerine göre vefat tarihi 1166 (m. 1753) olarak hesaplanmıştır.³⁵⁵

Diğer tarih ise *Tuhfe-i Hattâtîn*’in müellifi Müstakimzâde Süleymân Sâdettin Efendi’ye aittir:

“Didüm târîh olunca ser-fürû bir de bu mısra’la
Bekânun gülşeni Ahmed Efendi’ye müsellemdür”

Beyti nakleden Nâil Tuman, “bekâ” kelimesindeki “ba”nın çıkarılmasıyla Müsellem Efendi’nin vefat tarihini 1168 (m. 1754-55) olduğuna işaret ederek Osmanlı Müellifleri’nde verilen 1166 tarihinin yanlış olduğunu belirtmiştir.³⁵⁶

Müsellem Efendi şairliğinin yanı sıra, hüsnühat ile de ilgilenmiştir. Haffâfzâde Hüseyin Efendi’den hat meşk etmiş, Cân bâzzâde’den talik hat öğrenmiştir. 1157 (m. 1743) senesinde yaptırdığı çeşmenin üzerindeki talik hatlı “mine’l mâi külle şey’in hayy”³⁵⁷ ayetinin hattı da ona aittir.³⁵⁸

Arif, âlim, şair, hattat, musikişinas, kâmil ve mükemmil bir kişi olarak tanınan Müsellem Efendi’nin tasavvufî muhteva ile yazılmış bir divanı ve Hasan Gülşenî’nin etvâr-ı seb’ayı (nefsin yedi mertebesini) konu eden *Kasîde-i Şümû’-ı Lâmi*’ine yazdığı bir şerhi vardır.³⁵⁹

Divan

Müsellem Efendi’nin Türkçe ve Farsça şiirlerden oluşan ve 170 gazel, 8 tarih, 19 kıta, 9 matla ve 5 müfret ihtiva eden mürettep divanı³⁶⁰ üzerine Meryem Kurumehmet ve

³⁵⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/240.

³⁵⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/166; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/238.

³⁵⁶ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/953.

³⁵⁷ “Her şeyi sudan yarattık.” (Enbiya 21/30).

³⁵⁸ Selami Şimşek, *Edirneli Şeyh Ahmed Müsellem el- Gülşenî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvân’ı*, İstanbul: Buhara Yay., 2016.

³⁵⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/238-240; Havva İskender Tekin, *Ahmed Müsellem Edirnevî’nin Şerh-i Kasîde-i Şümû’-ı Lâmi’ İsimli Eseri İnceleme ve Metin* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); M. Numan Tan, “Ahmed Müsellem Efendi, Şerh-i Kasîde-i Şümû’-ı Lâmi’ fi Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (2011), 302-304.

³⁶⁰ Müsellem Efendi, *Dîvân*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, 361.

Zafer Topak yüksek lisans tezi hazırlamışlar, Selami Şimşek ise bir kitap yayımlamıştır.³⁶¹

Müsellem Efendi'nin -nakaratları itibarıyla muhtemelen bestelenmiş- bu mütekerrir murabbası Gülşeniyye tarikatına aidiyyet duygusunu ifade eden şiirlere güzel bir örnektir:

*“Ger sorarsan intisâb u zât u nâm u şânımız
Bülbül-i şûrîdeyiz biz Gülşenî ‘uşşâkıyız
Rûz u şeb zikr-i Hudâdır nâle vü efgânımız
Bülbül-i şûrîdeyiz biz Gülşenî ‘uşşâkıyız
Biz hevâ-yı ‘aşkıla düşdük fezâ-yı gurbete
Kasdımız uçmakdır âhir âşiyânı vahdete
Bir gül-i bî-hâr için konduk bu bâg-ı kesrete
Bülbül-i şûrîdeyiz biz Gülşenî ‘uşşâkıyız
Cânımız gül bezmimiz gülşen-i nîm-dîde şarâb
Na’ra-i mestânemiz yâ Hû Müsellem dil kebâb
Biz ezel meyhânesinde böyle olduk neş’e-yâb
Bülbül-i şûrîdeyiz biz Gülşenî ‘uşşâkıyız”³⁶²*

26. Nazîr İbrahim (ö. 1188/1774-75)

1105 (m. 1693-94) senesinde Edirne’ye bağlı Hacı Hallaç Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Babası Emîniye Medresesi müderrislerinden Hacı Mustafa Efendi, dedesi Edirneli Şeyh İbrahim Gülşenî’dir. İlim ve irfan muhitinin içinde doğmuş olmanın verdiği imkânlarla tahsilini Edirne’de tamamlayan Nazîr, bir süreliğine Edirne’ye gelen İsmail Hakkı Bursevî’den de ders almış ve Bursevî, Nazîr hakkında şu beyti söyleyerek Mısır’a kadı olacağını ima etmiştir:

*“Ma ‘ârif Mısır’ının şîrîn kandi
‘Azizü’l-vakt İbrâhîm Efendi”³⁶³*

³⁶¹ Meryem Kurumehmet, XVIII. yy. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu’l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Dîvânı’nın Tenkitli Metni, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Zafer Topak, Ahmet Müsellem Efendi ve Divan’ın Tenkitli Metni. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006; Şimşek, Edirneli Şeyh Ahmed Müsellem el- Gülşenî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvân’ı, 39-139.

³⁶² Vassâf, Sefîne-i Evliyâ, 3/243.

Nazîr, La'lî-i Fenâî'nin vefatından sonra şeyh olan babası Mustafa Efendi'ye intisâb ederek 30 sene kadar hizmetinde bulunmuştur. Rivayete göre gördüğü bir rüya üzerine babası Mustafa Efendi'nin isteği ile Nazîr, Sezâî-i Gülşenî'ye intisabetmiş ve kendisinden aldığı feyizle sülûkunu tamamlamıştır.³⁶⁴

Nazîr, müderrislik ve Edirne mahkemesinde kâtiplik ile meşgul olduktan sonra Bâbâ-yı 'Atik (Babaeski), Tekfur Dağı ve Kesriye kasabasında kadı vekilliği yapmış, ardından Mısır'da ve Zağra-i 'Atik'te (Eskizağra'da)³⁶⁵ kadı olmuştur. Eskizağra'da görev yaptığı yere yakın bir hankah inşa ederek burada zikirle meşgul olarak zamanını geçirmiştir.³⁶⁶

Nazîr İbrahim'in, "Nazîrâ-yı edîb" ibaresinin ebced hesabı ile karşılığı olan 1118 (m. 1774-75) senesinde vefat ettiği konusunda kaynaklarda bir ihtilaf yoktur ancak vefat ettiği yer konusunda iki bilgi bulunmaktadır: *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*'de belirtildiğine göre Nazîr, Edirne'de,³⁶⁷ *Edirne Tarihi*'ne göre ise kadılık yaptığı Eskizağra'ya yakın bir köyde vefat etmiştir.³⁶⁸ *Osmanlı Müellifleri*'nde ve *Sefîne-i Evliyâ*'da her iki bilgi de ihtimal olarak nakledilmiştir.³⁶⁹ Nazîr'in Edirne'ye dödüğüne dair bir kayda rastlanmamıştır ve Eskizağra'da inşa ettiği hankahta zikir ile meşgul olarak zamanını geçirmesi, burada ömrünün sonuna kadar kaldığına işaret olarak kabul edilirse Eskizağra'da vefat etmiş olması daha muhtemel görünmektedir.

Nazîr, oldukça velut bir müelliftir. Mutasavvıf bir şair olmasının yanı sıra tarihle de ilgilenmiştir. Nazîr'in divanı dâhil olmak üzere tespit edilen dinî ve ilmî 30 eseri vardır:

1. *Dîvân*, 2. *Risâle-i Ehâdis-i Kudsiyye*, 3. *Risâle-i Erbaîn Alâ Kelimeteyn*, 4. *Risâle-i Ehâdis-i Erbaîn-i Sülâsiyye*, 5. *Münci'l-Melâl ve Mevsilü'l-Kemâl*, 6. *Kavsiye Bâ-*

³⁶³ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 354-357.

³⁶⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/225; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/45.

³⁶⁵ Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde kalan Zağrâ-yı Atik, Osmanlı yönetimine girdikten sonra Rumeli eyaletinin bir kazası olmuş ve Edirne'ye bağlanmıştır. (Bkz. Şahin, İlhan "Eski Zağra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 395).

³⁶⁶ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 354; Mirza-zâde, *Tezkiretî's-Şuarâ*, 441; Canım, *Edirne Şairleri*, 409.

³⁶⁷ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 219.

³⁶⁸ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul: Bellek Yay., 2011), 274; İsmail Hakkı Aksoyak, "Nazîr/Nazîrâ, İbrahim Nazîr Çelebi Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 20 Nisan 2020).

³⁶⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/45; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/225.

³⁷⁰ Nazîr'in eserleri hakkında bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/225-226; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/45-47; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 357; Necdet Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 27-63; Aksoyak, "Nazîr/Nazîrâ".

Ehâdis-i Şerife ve Ebyât-ı Latîfe Der-Tîr-i Endâzî, 7. *Letâyif-i İmam-ı Azam*, 8. *Muammayât-ı Manzume*, 9. *Risâle-i Nu'ût-ı Şerife*, 10. *Tercüme-i Risâle-i Etvârı Seb'a*, 11. *Tercüme-i Kaside-i Münferice (Manzum)*, 12. *Şerh-i Kıt'a-i Aynân-i Aynân, İnsan-nâme*, 13. *Şerh-i Gazel-i Mevlânâ*, 14. *Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî*, 15. *Beyân-ı Rûh Bâ-Akvâl-i Sahîhâ*, 16. *Manzûme-i Ahlâkıyye*, 17. *Behçetü'l-Ebrâr ve Lem'atü'l-Esrâr*, 18. *Tuhfetü'l-Letâyif fi'n-Nevâdiri ve'l-Emsâli ve'l-Garâyib*, 19. *Tuhfe-i Gülşeniyye (Beyân-ı Tarîkat-ı Gülşenî)*³⁷¹, 20. *Câmi'ul-Mu'cizât*, 21. *Tuhfetü'z-Zevra*, 22. *Mühtasar Osmanlı Tarihi*, 23. *Muhtasar Edirne Tarihi*, 24. *Tercüme-i Câmi'ul-Hikâyât*, 25. *Mecmua-i Mekâtib*, 26. *Şerh-i Gazel-i Usûlî*, 27. *Beyân-ı Hurûf-ı Teheccî*, 28. *Tuhfetü's-Sâlikîn*³⁷², 29. *Nasihat-nâme (manzum)*, 30. *Risâletü'l-Fürûk*.

26.1. Divan

Şiirlerinde Nazîr ve Nazîrâ mahlaslarını kullanan Nazîr'in divanı³⁷³ Necdî Şengün tarafından doktora tezi³⁷⁴ olarak hazırlanmıştır. Genel itibarıyla tasavvufî muhteva ile yazılmış mürettep divanda 5 tevhid, 5 münâcât, 54 na't, 32 kasîde, 207 tarih, 111 musammat, 843 gazel, 47 lügaz ve muammâ, 159 rubâî ve kıt'a, 219 matla ve müfred bulunmaktadır.³⁷⁵

26.2. *Risâle-i Ehâdis-i Erbaîn-i Sülâsiyye (İddetü Ehâdis)*

Arapça manzum kırk hadis risalesidir.³⁷⁶ Dört varaktan oluşan eserin kendi içinde kafiyeli üçlüklerden meydana gelmesi, vezinsiz yazılması, her üçlüğün başında terkip hâlinde esmâ-ı nebî yer alması gibi bazı ilginç hususiyetleri vardır.³⁷⁷

Aşağıdaki na't Nazîr'in beğenilen ve nazire yazılan şiirlerinden biridir. Mevlevî şair Yaman Dede'nin (ö. 1962) meşhur, "*Amân lafzı senin ism-i şerîfinle müsâvîdir /*

³⁷¹ Himmet Konur, "Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazîr İbrâhîm'in Beyân-ı Tarîkat-ı Gülşenî'si", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Arastırma Dergisi* I/3, (2000), 64-79.

³⁷² *Tuhfetü's-Sâlikîn*, Nazîrâ'ya ait müsveddelerin daha sonra bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş bir eserdir. Bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/226.

³⁷³ Nazîr İbrahim, *Dîvân*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 424/2); (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi (Murad Molla Kütüphanesi)), 493.

³⁷⁴ Necdî Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*.

³⁷⁵ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 31.

³⁷⁶ Nazîr İbrahim, *Risâle-i Ehâdis-i Erbaîn-i Sülâsiyye* (Saraybosna: Gazi Hüsrev Begova Biblioteka (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi)), 4253.

³⁷⁷ Necdî Şengün, "Nazîr İbrâhîm-i Gülşenî ve Farklı Bir Kırk Hadîs Denemesi (Risâle-i Ehâdis-i Erbaîn-i Sülâsiyye)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 279-298.

Anınçün ‘âşıkın zârı amândır yâ Resûlallâh” beytinin Nazîr’e ait bu şiirin üçüncü beytinden mülhem yazılmış olması muhtemeldir:

“Der-i lutfun bize dâru’l-emândur yâ Resûlallâh

Sa’âdet re’fet andan râygândur yâ Resûlallâh

Melâz u melce-i bi’l-cümle mahlûk oldu dergâhun

Ana Cibrîl’i Hakk’ın pâs-bândur yâ Resûlallâh

Senün ism-i latîfün zikri her dem zikr-i Hak ile

Lisân-ı ümmetünde tev’emândur yâ Resûlallâh

Egerçi cürmüme hadd ü nihâyet yok benim amma

Muhabbet âlüne dilde nihândur yâ Resûlallâh

Tarahhüm eyle lutf ile Nazîrâ derd-mendündür

Şefâ’at iltimas eyler zamândur yâ Resûlallâh”³⁷⁸

27. Örfî Mahmûd (ö. 1192/1778)

Asıl adı Mahmûd olan Örfî, Ağazade Örfî Mahmûd Ağa adıyla da anılmaktadır. 1116 (m. 1704) senesinde³⁷⁹ Edirne’nin Bevvâb Sinan Mahallesi’nde doğmuştur. Babası Edirne Bostancıbaşı Suhte Hacı Ali Ağa,³⁸⁰ annesi Rabia Hanım’dır.³⁸¹ Edirne’de yetişmiş ve tahsilini de Edirne’de tamamlamıştır.³⁸² Kevkeb Hâfız Mehmed ve Ahmed Şuglî’den hat dersleri almıştır.³⁸³ Müellifi olduğu *Edirne Tarihi* eserindeki ifadelerinden Örfî’nin Gülşenî olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁴ Babası gibi Bostancıbaşı ocağı kethüdalığı yapmış ve bu meslekten emekli olmuştur. Kaynaklarda vefat tarihi 1186 (m.1772) senesinden sonra olarak verilen ve İstanbul yolunda Nâzîr Çeşmesi mezarlığında Buçuktepe’ye giden yol üzerinde, babasının kabrinin yanına defnedildiği belirtilen Örfî’nin mezarının 1293’te (m. 1877’te) meydana gelen ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı’nda, Edirne’nin işgali esnasında kaybolduğu söylenmektedir.³⁸⁵ Rifat Osman ise *Edirne Rehniimâsı* adlı eserinde bizzat gördüğünü söylediği mezar taşından naklederek Örfî’nin 1192 (m.

³⁷⁸ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 313.

³⁷⁹ Abdülkadir Özcan, “Örfî Mahmud Ağa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 34 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 94.

³⁸⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/657; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 244.

³⁸¹ Lokman Turan, “Örfî, Mahmûd Ağa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 21 Nisan 2020).

³⁸² Canım, *Edirne Şairleri*, 406.

³⁸³ Turan, “Örfî, Mahmûd Ağa”.

³⁸⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/5.

³⁸⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/5; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 244.

1778) senesinde vefat ettiğini, mezarının Şeyh Çelebi Camii yakınında olduğunu ancak eseri yazmasından 11 sene kadar evvel mezar taşının kaybolduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

Şiir ve nesirde kudretli, hoşsohbet bir kişi³⁸⁷ olmasının yanı sıra tarihçi ve hattat olarak da tanınan Örfî'nin divanı dâhil 5 eseri bulunmaktadır.³⁸⁸ Bu eserlerden biri, tarihçi ve hattat yönünü yansıtan, Osmanlı'nın kuruluşundan yaşadığı döneme kadar olan tarihî seyri kendi hattıyla kaleme aldığı iki ciltlik *Mefhûmu't-Târîh* adlı eseridir. *Osmanlı Müellifleri*'nde eserin Ali Emîrî Efendi'de mevcut olduğu belirtilmiştir.³⁸⁹

27.1. Divan

Örfî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı ve sade bir dille yazdığı gazellerin çoğunlukta olduğu divanında Edirne hakkında da çok sayıda şiir bulunmaktadır. Klasik tertibe uygun olarak hazırlanmış divanda 48 kaside, 9 musammat, 110 tarih manzumesi, 748 gazel, 48 kıta ve nazım; 94 müfret beyit bulunmaktadır.³⁹⁰ *Örfî Divanı*³⁹¹ üzerine Çağdaş Albayrak yüksek lisans tezi hazırlamış ve divanın tenkitli metni Lokman Turan tarafından yayımlanmıştır.³⁹²

27.2. Mahabbet-nâme-i Örfî

Örfî'nin aşk tecrübesini hasbihal ederek anlattığı, aruzun “mef’ûlü mefâ’ilün fe’ûlün” kalıbıyla yazılmış, 149 beyitten oluşan bir mesnevidir.³⁹³ Müberra Gürgendereli tarafından yayımlanmıştır.³⁹⁴

27.3. Leylâ vü Mecnûn

Selimiye Kütüphanesi 2195 numarada kayıtlı *Mahabbet-nâme* nüshası içinde yer almaktadır. *Muhabbet-nâme*'nin devamı niteliğindeki eserde Örfî, kendi aşkı ile Leylâ ile Mecnun hikâyesinde anlatılan aşk arasında benzerlikler kurarak teselli arayışını dile getirmiştir. Aruzun “mef’ûlü

³⁸⁶ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, haz. Ratip Kazancıgil (PDF: Edirne Valiliği Kültür Yay., 2013), 125.

³⁸⁷ Râmiz, *Âdâb-ı Zurfâ*, 220.

³⁸⁸ Eserleri hakkında bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/5; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 244; Özcan, “Örfî Mahmud Ağa”, 94-95; Turan, “Örfî, Mahmûd Ağa”.

³⁸⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/5.

³⁹⁰ Turan, “Örfî, Mahmûd Ağa”.

³⁹¹ Örfî, *Dîvân*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2195.

³⁹² Çağdaş Albayrak, *Ağazâde 'Örfî Divanı (Transkripsiyonlu Metin Aktarımı)*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Örfî Mahmûd Ağa, *Divan (İnceleme-Metin)*, haz. Lokman Turan (Ankara: Vizyon Yay., 2011).

³⁹³ Örfî, *Mahabbet-nâme-i Örfî*, Edirne: Selimiye Kütüphanesi, 2195.

³⁹⁴ Müberra Gürgendereli, “Örfî Mahmûd Ağa ve Mahabbetnâme Mesnevîsi” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6 (2002), 85-106.

meḡâ'ilün fe'ûlün" kalıbıyla yazılmış 216 beyitlik mesnevi³⁹⁵ Müberra Gürgendereli tarafından yayımlanmıştır.³⁹⁶

27.4. Berây-ı Şehr-i Edirne

Meḡhûm'ut-Târîh adlı eserin "Der Vâsf-ı Şehr-i Edirne" başlıklı bir bölümünün ayrı bir kitap hâline getirilmesiyle oluşturulmuş, içerisinde şehrengiz niteliği taşıyan bir manzume³⁹⁷ ve Edirne'deki mimari eserlere düşürülen tarihleri ihtiva bir eserdir. 1172 (m. 1757) yılında tahta geçen III. Mustafa'ya sunulmuştur.

Örfî'nin bazı kaynaklarda *Nasîhatnâme* adında mesnevi nazım şekliyle yazılmış 47 beyitlik bir eserinin daha bulunduğu söylenmekle birlikte ayrı bir eser mi yoksa divandaki şiirlerden biri mi olduğu tartışmalıdır. Aşağıdaki beyitler "Nasîhatnâme" başlıklı bu şiirden alınmıştır:

"Diler isen eger fevz-i selâmet
Bu pendümle 'amel eyle temâmet
Muradun menzil almak ise tahkîk
Hadeng-âsâ gerekdür istikâmet
Sakin noksân-bîn olma 'ayıbdur
Kemâle irmek istersen be-gâyet
Mezemet eyleme bir şahsı zinhâr
Degildür lâyı u 'ırz u diyânet
İder mahrûm-ı hâl insânı gıybet
Ki olmaz kîl ü kâl ehlinde hâlet"³⁹⁸

28. Refî' (Sa'îd) (ö. 1183/1769)

Asıl adı Mehmed'dir. Şiirlerinde kırk yaşına kadar Sa'îd daha sonra Refî' mahlasını kullanmış,³⁹⁹ Kâtib-zâde Kadı Mehmed Refî' Efendi adıyla tanınmıştır. Babası çavuşlar

³⁹⁵ Diğer nüshası: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Bölümü, Ağah Sırrı Levend Kitapları, 442.

³⁹⁶ Müberra Gürgendereli, "Örfî Mahmûd Ağa ve Mahabbetnâme Mesnevîsi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6 (2002), 85-106.

³⁹⁷ Maşallah Kızıldaş, "Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume: "der vâsf-ı Yenişehir-i Fenâr" (Yenişehirli Avnî), "şehr-i Edirne'nün evsâfidur" (Edirneli Örfî Mahmud ağa), "şehr-i Bitlis redifli şiir" (Müştak Baba)", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2010), 413-442.

³⁹⁸ Turan, *Divan (İnceleme-Metin)*, 170.

kâtibi Mustafa Efendi'dir.⁴⁰⁰ Kâtib-zâde unvanıyla anılması da bu vesileyledir. İstanbul'da Sultan Selim Camisi civarındaki Koğacı (Kovacı) Dede Mahallesi'nde dünyaya gelmiş ve İstanbul'da yetişmiştir. Refî' küçük yaşlarından itibaren kendini ilme adanmış, zamanını farklı alanlarda ilmini artırmak ve sanatını geliştirmek için sarf etmiş,⁴⁰¹ bu gayretinin karşılığı olarak genç yaşta önemli görevlere getirilmiştir. Refî' ilk olarak 1117 (m. 1705-06) senesinde Rumeli kazaskeri Ebezâde'nin mülazımı olarak göreve başlamış, 1126 (m. 1714-15) senesinde müderris olmuş,⁴⁰² Mîmâr Mustafa ve Şehid Mehmed Paşa medreselerinde dersler vermiştir. Sırasıyla önce Galata kadılığına, 1160 (m. 1747) senesinde Bursa kadılığına, bir süre sonra da Mekke payesine erişmiştir. 1172 (m. 1758) senesinde İstanbul kadısı olmuş, bir sene kadar sonra Anadolu payesi almış, aynı yıl içinde hekimlikteki mahareti sebebiyle sarayın hekimbaşısı olmuştur.⁴⁰³ 1173 (m. 1760) senesinde getirildiği Anadolu kazaskerliği görevine iki sene kadar devam etmiştir. 1176 (m. 1762) senesinde aldığı Rumeli payesiyle Rumeli kazaskeri olmuş ve 1178 (m. 1764) senesinde bu görevinden azledilmiştir.

Hüsnühatta talik yazıyı öğrendiği Ârif Abdülbâkî Efendi'den ve Eğrikapılı Hoca Râsim Efendi'den icazetle zamanının önde gelen hattatlarından biri olmuş, Nuruosmaniye Camii'nin celî yazılarını yazmıştır.⁴⁰⁴

1183 senesinin Rebiyülevvel ayında (m. Temmuz-Ağustos 1769), hekimbaşılık görevine devam ederken ve yaşı 90'a yaklaşmışken İstanbul'da, doğduğu mahallede vefat etmiş,⁴⁰⁵ Koğacı Dede Türbesi'nde Şeyhülislam Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁴⁰⁶ Çeşmîzâde Mustafa Reşîd Efendi, Refî'in vefatına şu tarihi düşürmüştür:

³⁹⁹ Muhittin Serin, "Kâtibzâde Mehmed Refî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002), 43.

⁴⁰⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/367; Altuner, *Safâî ve Tezkiresi*, 319.

⁴⁰¹ Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 230.

⁴⁰² Sâmi, *Kamûs'ul-Âlâm*, 3/2292; Es'ad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, haz. Rıza Oğraş (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 134.

⁴⁰³ Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 202; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/1371.

⁴⁰⁴ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/1371; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/234; Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 231.

⁴⁰⁵ Vefat tarihi Sicill-i Osmani'de, Kâmûs'ul-Âlâmda ve Silâhdâr-zâde Tezkiresi'nde 1182 olarak verilmekle birlikte vefatına düşürülen tarihin karşılığı olan 1183 senesi tercih edilmiştir. Bkz. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/1371; Sâmi, *Kamûs'ul-Âlâm*, 3/2292; Silâhdâr-zâde, *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*, 132.

⁴⁰⁶ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/367.

“Gitdi ol ferd-i zamâne dedi târîh Reşîd
Kıla ‘adn içre mekân rûh-ı reisü’l-hükemâ”⁴⁰⁷

Refî’, Gülşenî şeyhi Edirneli La’lî Efendi’ye intisap ederek nefis terbiyesi ile Gülşenî dervişlerinden olmuştur.⁴⁰⁸ Refî’in Gülşenî olduğu aşağıdaki beyitinden de anlaşılmaktadır:

“Karâr itme Refîâ Gülşenî bülbüllerindensin
Dem-â-dem na’t-ı pâk-i Mustafâ’da durma feryâd it”⁴⁰⁹

Refî’in şiirleri latif bulunmuş ve zamanın şairleri tarafından beğenilmiştir.⁴¹⁰ Kaside, na’t ve gazeller yazmışsa da bunlarla bir divan teşekkül etmemiştir.⁴¹¹

Refî’in *Risâle-i İllet-i Sadr*, *Risâle-i Evcâ’i’l-Mefâsıl*, *Risale-i Bâh u Habl*, *Risâle-i İllet-i Mesâne*, *Risale-i Pâ-zehr* ve *Anber* adlı tıp risaleleri⁴¹² ve *Bahnâme*’si vardır.

Hayât-âbâd

Yazma nüshalarından biri Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi’nde bulunan 48 varaklık mesnevi⁴¹³ Refî’in bilinen tek manzum eseridir.⁴¹⁴ İsmail Orman, eserin birer kopyasının Süleymaniye Kütüphanesi ile Topkapı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunduğunu ve hattat olan müellifin hattıyla 1131(m. 1719) yılında yazılmış bir nüshanın özel koleksiyonda muhafaza edildiğini bildirmiştir.⁴¹⁵

Aşağıdaki şiir Refî’in bestelenmiş bir na’tıdır:

“Cemâlün gösterüb güldür dil-i mahzûnları şâd it
Kerem-kâra meded ‘âşıkları bir gül ile yâd it

*Harâb oldı gam-ı hicrûnle sultânım meded senden
Visâlünle kerem kıl bendeni ma’mûr âbâd it*

⁴⁰⁷ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 92.

⁴⁰⁸ Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, 139; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/1371.

⁴⁰⁹ Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, 139.

⁴¹⁰ Mirza-zâde, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 231.

⁴¹¹ Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, 139.

⁴¹² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3/234.

⁴¹³ Refî’, *Hayât-âbâd* (İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., 1115).

⁴¹⁴ İsmail Hakkı Aksoyak, “Refî/Sa’îd, Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 22 Nisan 2020).

⁴¹⁵ İsmail Orman, “Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi”, Ketebe.org (Erişim 07 Mart 2020).

Semender-veş yeter yandı firâkın nârına diller

Visâlün gülşenine gel efendüm anı âzâd it

Ne denlû rû-siyehsem yüz sürüb dergâhuna geldim

Beni de bendelerden yâ Resûlallâh ta'dâd it

Karar itme Refî'â Gülşenî bülbüllerindensin

Dem-â-dem na't-ı pâk-i Mustafâ'da durma feryâd it"⁴¹⁶

29. Rindî Ahmed (ö. 1089/1678)

Şemlelizâde Şeyh Ahmed Gülşenî adıyla tanınmıştır. Aslen Bursalıdır. İlim tahsili için gittiği Mısır'da tanışıp görüştüğü Muhyîzâde Şeyh Hasan vesilesiyle Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'nde bulunmuş, Gülşenî tarikatına girerek sülûkunu tamamlamıştır.⁴¹⁷ Şeyh Hasan'dan hilafet olarak 1060 (m. 1650) senesinde anne babasını ziyaret etmek üzere Bursa'ya döndüğünde ⁴¹⁸ Gülşeniyye'ye intikal ettirdiği ⁴¹⁹ Ali Mest Edhemî Zâviyesi'nde imamlık ve irşâd ile meşgul olmuş, Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi'nin inşa ettirdiği Ulu Cami yakınındaki sıbyan mektebinde muallimlik yapmıştır.⁴²⁰ Hüsnühatta kabiliyetli ve muhtemelen müstensihlik de yapmış olan Rindî, altı ciltlik *Mesnevî*'yi talik hatla iki kez yazmış, pek çok mecmua ve risale meydana getirmiştir.⁴²¹ Bursa'da 27 Cemaziyelevvel 1089 (m. 17 Temmuz 1678) tarihinde⁴²² vefat eden Rindî *Osmanlı Müellifleri*'nde bildirildiğine göre muallimlik yaptığı mektebin haziresine,⁴²³ *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'da ve *Vakâyü'l-Fuzalâ*'da

⁴¹⁶ Râmiz, *Âdâb-ı Zırafâ*, 139; Yunus Mucan, *Tanzimat'tan Bugüne Divan Şiiri Geleneginde Yazılmış Na'tlerin İncelenmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 133.

⁴¹⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/97.

⁴¹⁸ Şemleli-zâde, *Şive-i Tarikat-i Gülşeniye*, LXV.

⁴¹⁹ Kara, "Gülşeniyye", 257.

⁴²⁰ Mehmet Şemseddin Ulusoy, *Ezhâr-ı Şemsî*, Mustafa Kara Kitaplığı (fotokopi nüsha), 83; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/97; Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 147; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1395.

⁴²¹ Ulusoy, *Ezhâr-ı Şemsî*, 83; Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa: Asa Kitabevi, 1998), 305.

⁴²² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/376.

⁴²³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/98.

yazılanlara göre ise şeyhlik yaptığı zaviyeye defnedilmiştir.⁴²⁴ Vefatına meşhur “Mûtû kable en temûtû”⁴²⁵ hadisi ile tarih düşürülmüştür.⁴²⁶

Âlim, ârif, Kur’an ehli, nüktedan ve Farsçaya hâkim bir kişi olarak anılan Rindî, Gülşenîyye tarikatının usul ve adabını (şeyhe nasıl biat edileceği, müridin vazifelerinin neler olduğu, tekkeye paranın nasıl temin edileceği, pişirilen yemekler, tertip edilen törenler, derviş ve şeyhin nasıl yaşadığı) ve Gülşenîyye tarikatının eski Mısır geleneklerinden nasıl etkilendiği gibi bilgileri ihtiva eden, 27 varak, 28 şiveden oluşan *Şîve-i Tarikat-ı Gülşenîyye*’nin müellifidir. Eserin bilinen tek yazma nüshası⁴²⁷ Tahsin Yazıcı tarafından Arap harfleriyle yayımlanmıştır.

Osmanlı Müellifleri’nde İbrahim Gülşenî’nin menkıbelerini anlatan bir eserinden (*Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*) daha bahsedilmekle birlikte bu eser mevcut değildir.⁴²⁸

Şiirlerini Rindî mahlasıyla yazan şairin, aynı dönemde yaşayan Nakşî Şeyh Açıkbâş Mahmûd Efendi’nin söylediği, “*Şer’ ile yürüyelim ‘âleme sultân olalım / İttifâk ile gözüm mahrem-i sübhân olalım*” matla’lı şiirine söylediği naziresinde “Resmî” mahlasının yer alması muhtemelen müstensih hatasından kaynaklanmıştır:

“*Meş’al-i şer’ be-kef bâdiye-pûyân olalım*
Taleb-i Ka’be-i tahkîk ile cûyân olalım”

Rehberin Hızr ola bu tîh-i firâk içre dilâ
Râh-ı tevfkde çün Mûsî-yi İmrân olalım

Etmeyip gerden-i cemmâzeyi muhtâc-derây
Kays-ı şûrîde-sıfat derd ile nâlân olalım

Çünkü mestâneleriz ne taleb-i râh u rahîl
Künc-i mey-hânede hep bî-ser ü sâ mân olalım

⁴²⁴ İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu (Ankara: Anıl Matbaacılık, 1998), 152, 153; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*, 2/1395.

⁴²⁵ “Ölmeden önce ölünüz.” Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzilü'l-ilbas amma iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nas*, (Haleb: Mektebetü't-Türasî'l-İslâmî, Tarihsiz), 2/402.

⁴²⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/97; Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 147.

⁴²⁷ Şemleli-zâde, *Şîve-i Tarikat-ı Gülşenîye*, LXIV-LXVI.

⁴²⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/98.

*Şu 'le-i nâr-ı Hicâz-ile olup hâkister
Dîde-i mihr ü mehe kuhl-i Sıfâhân olalım*

*Etdi teklif-i nazîrin bizi şâ'ir Resmî
Ba'dezîn şî'r ederek sâhib-i dîvân olalım*”⁴²⁹

30. Rindî Hızır (ö. 1031/1621)

Edirneli Derviş Hızır adıyla da anılan Rindî hakkında mevcut kaynaklarda aktarılanlar, Gülşenî dervişlerinden olduğu, şiirlerinin beğenildiği ve 1031 senesinde vefat ettiği bilgisi ile sınırlıdır.⁴³⁰ Bu kaynaklarda Rindî'nin bir kıtası ve bir gazeli nakledilmiştir:

*“Rindî bu dehr-i dünün zevkine lâ-tesellüm
Ehl-i hevânun evvel şevkine lâ-tesellüm*

*A'dâ-yı bed-nihâdun lâzım mı anman adın
Yüz bin olursa başdan cavkına lâ-tesellüm*⁴³¹

...

*Yaratdı hâkden hallâk-ı 'âlem çün benî Âdem
Bu çarhın âsiyâbında ögünür bilirim dânem*

*Şikeste şîşe-veş durmaz akar her dem gözümde yaş
Ne mümkündür seni ey kûşe-i çeşmim görem bî-nem*

*Gehî pâkîze-gevher tâlib-i gavvâs-ı deryâyım
Geh olur gülşen içre serv-i ra'nâ ararım cûyem*

*Bugün rahm etmedin çâk-ı girîbânım görüb cânâ
Huzûr-ı Hak'da yarın dâmen-i pâkin tutam gîrem*

*Eger ki iltifâtın olmadıysa Rindî'ye hergiz
Dokuz câmını eflâkin kamu bir bir soram porsem*”⁴³²

⁴²⁹ Ulusoy, *Ezhâr-ı Şemsî*, 83; Atlansoy, *Bursa Şairleri*, 305.

⁴³⁰ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 123; Peremeci, *Edirne Tarihi*, 238.

⁴³¹ Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 123.

⁴³² Peremeci, *Edirne Tarihi*, 238; Canım, *Edirne Şairleri*, 260.

31. *Safvetî* (ö. 1005/1597)

Şeyh Seyyid Ali Safvetî Efendi adıyla tanınmıştır. İbrahim Gülşenî'nin torunu, Hayâlî-i Gülşenî'nin oğlu ve halifesidir.⁴³³ Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin kızı ve Mısır Sultanı Tomanbay'ın karısı Fatıma bint Sultan Akbirdi, Mısır Seferi'nde Tomanbay'ın esir alınarak öldürülmesinden sonra Yavuz Sultan Selim'in emriyle Ahmed Hayâlî ile evlendirilmiş ve Safvetî bu evlilikten Mısır'da dünyaya gelmiştir.⁴³⁴ Hem baba tarafından hem anne tarafından soylu bir aileye mensup olması iyi bir eğitim almasına vesile olmuş, her ilimden bir miktar nasiplenmiş, özellikle tefsir ilminde muteber bir âlim olmuştur.⁴³⁵

Safvetî, babası Ahmed Hayâlî'nin vefat ettiği 977 (m. 1569-70) senesinde ve babasının vasiyeti üzerine şeyh olmuş, Gülşenî dervişlerin irşadıyla ilgilenmiştir.⁴³⁶ 989 (m. 1581) senesinde tek çocuğu Muhammed Hâletî'yi henüz 29 yaşındayken kaybetmenin üzüntüsüyle yaşayan Safvetî, hastalandığında yerine kardeşi Seyyid Hasan'ın şeyh olmasını vasiyet ederek 5 Ramazan 1005 (m. 23 Nisan 1597) tarihinde vefat etmiş ve dedesi İbrahim Gülşenî'nin Mısır'daki türbesine defnedilmiştir.⁴³⁷

Sicill-i Osmânî'de ve Atâyî'nin *Şakâ'ik Zeyli*'nde bir divanı olduğu belirtilen Safvetî'nin divanının yazma nüshası mevcut değildir. *Tuhfe-i Nâilî*'de şu iki beyti nakledilmiştir:

“Kadem rencîde kıldun ey şeh-i mümtâz hoş geldün

Bu hâk-i nâtiuvânı eyledün i'zâz hoş geldün

Hemân hecrün gamıydı Safvetî'nün yâr-i gam-hârı

*Keremler eyledün ey dilber-i mümtâz hoş geldün”*⁴³⁸

32. *Sa'îd-i Gülşenî* (ö. 19. yy?)

Tuhfe-i Nailî dışında kaynaklarda adı geçmeyen ve hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olan Hüseyin Sa'îd Efendi, Moralı Mehmed Pîr Efendi'nin oğludur. Mora'nın

⁴³³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/561.

⁴³⁴ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 218; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 535.

⁴³⁵ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1241; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 536.

⁴³⁶ Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1434.

⁴³⁷ Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*, 265- 266; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1434.

⁴³⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/561.

liman şehri olan Anabolu'da dünyaya gelmiştir. Yazma nüshası Millet Kütüphanesi, Reşit Efendi kısmında 761 numarada kayıtlı bir divanı bulunmaktadır.⁴³⁹ Bünyamin Aydın'ın yüksek lisans tezi⁴⁴⁰ olarak çalıştığı bu divandan öğrendiklerimize göre Gülşenî olan Sa'id'in şiirlerinde Sezâî-i Gülşenî tesiri açıkça görülmektedir. Gülşenîlerin kullandığı teşbih ve mecazları şiirlerinde kullanmakla yetinen şair, orijinal bir söyleyiş ortaya koyamamıştır. Ketebe kaydından divanın 1212 (m. 1798) senesinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu tarih ve divanında düşürdüğü tarihler dikkate alındığında Sa'id'in 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyıl başlarında yaşadığını ve 19. yüzyıl içerisinde vefat ettiğini söylemek mümkündür.

Divan

Müellif hattıyla yazılmış tek nüshası olan divanda tevhid, münacat, nat, mersiye, medhiye nazım türlerinde toplam 122 şiir, 10 tarih ve 10 musammat yer almaktadır.⁴⁴¹

Aşağıdaki gazel Sezâî-i Gülşenî'nin "*Hâsidü'l-kalbe deme nush-ı hakîkatle makâl / Ne revâ boynuna kelbin takasın zer hâlhâl*" matla'lı gazeline⁴⁴² yazılmış bir nazire niteliğindedir:

*"Kul olanlar emre dâ'im eylemekdir imtisâl
İmtisâl-i emr etmeyenler feyz-yâb olmak muhâl*

*Cümle maksûda muhabbetle irilür bî-gümân
Bul muhabbet ehlini kul ol ve andan dersin al*

*İrgürür ehl-i muhabbet seni bir menzile kim
Hey ne menzildir bu menzil deyü eylersin su'âl*

*Sana dahi menzilin esrârı oldukda 'ıyân
Ketm edersin söylemezsin hem olur dilin de lâl*

*Eyle ihsân yâ İlâhî Sa'ide ol menzîl
Çün irer sâlik o menzile 'ıyân olur cemâl'*⁴⁴³

⁴³⁹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/440.

⁴⁴⁰ Bünyamin Aydın, *Sa'id-i Gülşenî Divanı* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

⁴⁴¹ Muhsin Macit, "Sa'id-i Gülşenî, Hüseyin", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 26 Nisan 2020); Muhsin Macit, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi", 204.

⁴⁴² Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 131.

33. Sâlikî (ö. 16. yy.)

Asıl adı Ahmed'dir. Edirne'de dünyaya gelmiştir. Kanûnî dönemi şairlerindendir.⁴⁴⁴ Şairliğinin yanı sıra pehlivan, okçu ve na'than olarak da tanınmıştır.⁴⁴⁵ Edirne Muradiye Külliyesi'nde na'thanlık yapmış, bir dönem de İstanbul'da Galata azablarına⁴⁴⁶ katılmıştır.⁴⁴⁷ İbrahim Gülşenî ile birlikte Mısır'a gitmiş Gülşenî dervişlerinden olmuştur.⁴⁴⁸ Bazı kaynaklarda Sâlikî hakkında menfî ifadeler oldukça fazladır. Âşık Çelebi, onu sarhoş ve kavgacı olarak nitelendirmiş, Mısır'a gitmesiyle ilgili olarak “*Mukallid Araplardan oldu. Sonunda orada o hâl ile helak oldu.*” sözleriyle hakkında memnuniyetsizliğini söylemekten çekinmemiştir.⁴⁴⁹ Şemseddîn Sâmî, şarap ve kadın düşkünü olduğunu nakletmiş, Ahdî ise müsbet yönlerini sıraladıktan sonra hayıflanarak rindmeşrep hâlini eleştirirken onun şairlerle ne zaman şiir hakkında konuşsa rekik sözleriyle dostlarını kırdığını ve onların huzurlarını kaçırmaktan geri durmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁰ Kınalızâde ise onun içkiye düşkünlüğünü “her şehrûn sâkin-i mey-hânesi” sözüyle ifa etmekle kalmayıp üstüne “*Şâhid-i şem'-i şarâbun sûhte-pervânesi*” mısraını da yeri gelmişken zikretmiştir.⁴⁵¹ Ahir ömrünü Arap diyarında seyahat ederek geçiren Sâlikî, muhtemelen 16. yüzyılda Mısır'da vefat etmiştir.⁴⁵²

Tespit edilen bir divanı bulunmayan şairin şiirlerine biyografik kaynaklarda ve nazire mecmualarında rastlanılmaktadır. Aynı dönem şairi Nev'î'nin (ö. 1007/1599) pek çok şair tarafından tanzir edilen “*Yüzlerinden ref' idicek burka' ol meh-pâreler / Mihri şevkinden bularun yüzini meh pâreler*” matla'lı şiirine nazire olarak yazdığı gazeli bunlardan biridir:

*“Zühdümün iffet nikâbın ey dirîgâ pâreler
Her zamân bu lu'b ile bu yirdeki meh-pâreler*

*Gice gündüz zülfi ile hâlinün alı bu kim
Yüz yüzüme kosa mâhum aralar ol karalar*

⁴⁴³ Aydın, *Sa'id-i Gülşenî Divanı*, 76.

⁴⁴⁴ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 191.

⁴⁴⁵ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 43.

⁴⁴⁶ Osmanlı ordusundaki bekâr asker.

⁴⁴⁷ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/405; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 405.

⁴⁴⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 406; Canım, *Edirne Şairleri*, 120.

⁴⁴⁹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 406.

⁴⁵⁰ Sâmî, *Kamûs'ul-Âlâm*, 4/2493; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 186.

⁴⁵¹ Kınalızâde, *Tezkiretü's-su'arâ*, 416.

⁴⁵² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/405; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 191; Canım, *Edirne Şairleri*, 120.

*Kevkeb-i bahtum görüp aydur müneccim ey garîb
Tâli'ünde görmedüm eşkün gibi seyyâreler*

*Sînem açup öldüğümünden sonra bagrum üzre gör
Hecr okunun yâresinden sad hezârân yâreler*

*Şâd-mân ol Sâlikî mergün temâşâsına yâr
Zülf-i şeb-rengin kesüb ruhsâr hâlin karalar*”⁴⁵³

34. Semâ’î Hasan (ö. 996/1587-88)

Asıl adı Hasan olan Semâî, aslen İstanbulludur. Solak⁴⁵⁴ olan bir kişinin terbiyesiyle yetiştiği için Solak-zâde, Solak Hasan, Solak Hüsnü adlarıyla da anılmıştır. Semâ’î, genç yaşlarında iken Hasan adına yakışır şekilde yakışıklı bir delikanlıdır. Kınalızâde onun endamlı ve hayranlık uyandıracak kadar güzel bir civan olduğunu ayrıntılı bir şekilde ve süslü ifadelerle anlatır. Gençken acemi oğlanları ocağında yetişerek yeniçeri olmuş, dönemin önde gelen devlet adamlarına hizmet etmiştir.

Semâ’î bir süre sonra hizmetinde bulunduğu kişilerin muamelelerinden incinip görevini terk eder. Tasavvufa meyledip Mevlevî dervişlerinden olur. Esrar Dede’nin birdirdiğine göre Semâ’î mahlasını alması da bu sıralarda vecd ile sema etmesi vesilesiyle olmuştur.⁴⁵⁵

Semâ’î’ bu beyti Mevlevîliğin tesiriyle yazmış olmalıdır:

*“Hem-demüz biz figân ile ney ile
Dem ü lahmuz kebâb ile mey ile*”⁴⁵⁶

Semâ’î daha sonra dönemin muteber tarikatı olan Gülşenîliğe ilgi duyarak Mısır’a gitmiş Gülşenî Tekkesi’nde sülûkunu tamamlamış, akabinde Bağdat’ta şeyhlik yapmıştır.⁴⁵⁷ Gelibolulu Âlî, Semâ’î’nin ahir ömründe Anadolu’ya döndüğünde

⁴⁵³ Edirneli, *Mecma’un-Nezâir*, 429.

⁴⁵⁴ Padişahın muhafızlığını yapan ve tören bölümünde yer alan yeniçeri.

⁴⁵⁵ Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 446; Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 187; Esrar Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 147.

⁴⁵⁶ Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 446.

⁴⁵⁷ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 187.

Gülşenîlikten vazgeçtiğini, Şeyh Ahmed Sâdık’a biat ederek Nakşî olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁸

Gülşenîlerin sıkça maruz kaldığı kınama ve ithamlardan Semâ’î de nasibine düşeni almıştır. Aşağıdaki beyitler bu hâlin yansıması niteliğindedir. Semâ’î’nin Nakşîliğe geçmesinin sebebini biraz da bu meselede aramak gerekir:

“Ey beni seng-i melâmetden ider ‘âr diyen
Bil benem ol başı meydâna koyup yâr diyen”⁴⁵⁹

Fakruma bakma şehâ eyleme tahkîr beni
Kul fakîr ise ne var yaradan Allâh ganî”⁴⁶⁰

Vefat tarihi Riyâzu’ş-Şuarâ’da ve Zübdetü’l-Eş’âr’da 997 (m. 1588-89), Sicill-i Osmânî’de 998 (m. 1589-90) olarak verilmiş olmakla birlikte Sipâhî Bey’in tarih düşürdüğü “Döne döne gitdi ‘ukbâya Semâ’î hey meded” mısrasının ebced hesabıyla karşılığı olan 996 (m. 1587-88) senesi, mesnedi olması açısından daha muteberdir.⁴⁶¹

Esrâr Dede, Semâ’î’nin divanı olduğunu bildirmiştir ancak mevcut değildir. Semâ’î tezkirelerde temiz tabiatlı, zihni açık; şiiri akıcı, belîğ, zarîf, hoş, nükteli, övgüye mazhar ve lisanı temiz olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶²

“Pertev ki şem’-i mihr-i ruh-ı yârdan gelür
Bir lem’adur tecellî-i didârdan gelür

Tab’um çerâğı Kâsım-ı Envârdan yakar
Bûy-i vefâ dehânuma ‘Attârdan gelür

Nukl-i şarâb meclis-i gamda yeter bana
Şol hûn-ı dil ki dîde-i hûn-bârdan gelür

Halvetde su yirine içer sûfî bâdeyi
Gördün mi kâfiri bize inkârdan gelür

⁴⁵⁸ Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 248.

⁴⁵⁹ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 148.

⁴⁶⁰ Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 447.

⁴⁶¹ Riyâzî, *Riyâzü’ş-Şuara*, 187; Kayabaşı, *Kafzâde Faizî’nin Zübdetü’l-Eş’âr’ı*, 353; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1494; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/452; Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 148.

⁴⁶² Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, 147; Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 187; Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 248; Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 447.

Âzürde hâtır olma Semâ’î-i bî-dile

Mestânedür o hâne-i hammârdan gelür”⁴⁶³

35. Sezâî-yi Gülşenî (ö. 1151/1738)

Gülşeniyye tarikatının Sezâiyye kolunun kurucusu ve ikinci piridir. Asıl adı Hasan, babası Ali Bey, dedesi Kurtbeyzâde Hüseyin Bey’dir. Şeyh Hasan Sezâî Efendi adıyla ve Câbî Dede lakabıyla anılmıştır. Sezâî, 1080 (m. 1669) senesinde Mora’nın liman kenti olarak bilinen Gördüs’te dünyaya gelmiş, 18 yaşına kadar yaşadığı Mora’nın 1098 (m. 1687) yılında Venedikliler tarafından işgal edilmesi üzerine önce deniz yoluyla İstanbul’a hicret etmiş, oradan da IV. Mehmed’in yanına gitmek maksadıyla Edirne’ye ulaşmıştır.⁴⁶⁴

Edirne’ye geldiğinde Ali Bey isminde bir kişi Sezâî’ye sahip çıkmış, onu askerlerin künye ve ödenek işlerinin halledildiği Mukabele Kalemi’nde vazifelendirmiş ve Şeyh Seyyid Osman Efendi adındaki bir kişinin kızıyla evlendirmiştir. Sezâî’nin bu evlilikten iki oğlu ve üç kızı olmuştur.⁴⁶⁵

Sezâî, Mora’dan İstanbul’a giderken gemide görüştüğü Halvetî şeyhin telkiniyle ilmini artırmaya azm eder. Bir yandan da bir mürşid arayışı içerisinde. İlk olarak Âşık Musa Efendi Tekkesi’ndeki Şeyh Muhammed Sırrî Efendi’ye intisap ederek bir süre hizmetinde bulunur. Şeyhinin vefatı üzerine Şeyh Şucâ’ Zaviyesi’ndeki Gülşenî şeyhi La’lî Mehmed Fenâî Efendi’ye intisap eder.⁴⁶⁶ Burada tekkenin vakıf gelirlerini toplamakla görevlendirilmesi vesilesiyle kendisine Câbî Dede denmiştir.⁴⁶⁷

Sezâî, Gülşenî kimliğini şiirlerine de aksettirmiştir:

“Gülşenîyem nisbetüm gülzârdur

Bülbülem kârum hemîşe zârdur”⁴⁶⁸

⁴⁶³ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 187.

⁴⁶⁴ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/426; Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 242; Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 400; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/190; Canım, *Edirne Şairleri*, 383.

⁴⁶⁵ Himmet Konur, “Sezâî-yi Gülşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009), 80.

⁴⁶⁶ Mirza-zâde, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 247; Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 242; Râmiz, *Âdâb-ı Zurâfâ*, 160; Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 400; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/190.

⁴⁶⁷ Canım, *Edirne Şairleri*, 383.

⁴⁶⁸ Özuygun, *Hasan Sezâyî*, 368.

Rivayet edildiğine göre Niyâzî-i Mısırî, sürgün edildiği Limni'ye gitmeden önce Edirne'deyken onun maruz kaldığı bu hâlden çok müteessir olan La'lî-i Fenâî, hem üzüntüsünü iletmek hem de duasını almak için Sezâî'yi Mısırî'ye gönderir. Mısırî yolda iken Sezâî ona yetişir, elini öper, şeyhinin üzüntüsünü iletir, yolu üzerine yatar ve gördüğü muamele için ondan af diler. Mısırî onun samimi hâlini görünce “Kalk evladım, affa sezasın.” der. Bu söz Sezâî mahlasına işaret olur.⁴⁶⁹

Sezâî, Gülşenî tarikatı adabını öğrenip sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet almıştır. La'lî-i Fenâî 1112 (m. 1700-01) senesinde vefat ettiğinde Sezâî, Şeyh Velî Dede Dergâhı'nda şeyhtir. La'lî-i Fenâî'nin yerine şeyh olan Mahmûd Efendi'nin 6 ay kadar sonra vefat etmesi üzerine makamını damadı ve halifesi Müsellem Efendi'ye bırakan Sezâî, şeyhinin Âşık Musa Tekkesi'ndeki makamına geçmiş ve şeyhliğe orada devam etmiştir.⁴⁷⁰ Halkın yanı sıra dönemin önemli devlet adamları da Sezâî'ye ilgi duyup intisap etmişlerdir.⁴⁷¹

Sezâî 1715 yılında Mora'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi üzerine dervişleriyle beraber Mora'ya gitmiş, doğduğu evi Gülşenî dergâhı hâline getirerek irşat faaliyetinde bulunmuş ve yarımada İslam kültürünün yeniden canlanmasına katkı sağlamıştır.⁴⁷²

Sezâî, Edirne'ye döndükten sonra tekkesinde irşat vazifesine devam etmiş, 1151 (m. 1738) senesinde vefat ettiğinde Edirne Lalapaşa Göl Mahallesi'nde bulunan ve Sezâî Tekkesi adıyla anılan Âşık Musa Tekkesi cümle kapısının sağ tarafına defnedilmiştir. Daha sonra türbe hâline getirilen kabri günümüzde de Edirne'nin ziyaret yerlerinden biri olmuştur.⁴⁷³

Hasan Senâî (ö. 1151/1738'den sonra), Sezâî'nin vefatına “*Kudse pervâz eyledi rûh-ı Sezâyî Gülşenî*” mısrasıyla tarih düşürmüştür.⁴⁷⁴ Sezâî'nin vefatına düşürülen diğer

⁴⁶⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/190; Sezâî-yi Gülşenî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*, 7; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/84.

⁴⁷⁰ Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 247; Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 242; Râmiz, *Âdâb-ı Zuraîfâ*, 160; Sezâî-yi Gülşenî, *Divan*, 7.

⁴⁷¹ Konur, “*Sezâî-yi Gülşenî*”, 80.

⁴⁷² Sezâî-yi Gülşenî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*, 6.

⁴⁷³ Sezâî-yi Gülşenî, *Divan*, 7, 8.

⁴⁷⁴ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/426.

tarikhler şunlardır: “*Kutb iken göçdi Sezâyî Rahmetullâhi Aleyh*”, “*Didi Hâtîf Sezâyî rihlet etdi*”⁴⁷⁵

Kaynaklarda Sezâî’den “Gülşenî tarikatının gülü” olarak bahsedilir. Şiirleri belagat ve fesahat yönünden güçlü, ârifane ve şairâne bulunmuş, şiirindeki letafet sebebiyle kendisine “Osmanlının Hâfız-ı Şîrâzî’si” denmiştir.⁴⁷⁶ Sezâî, tasavvufî şiire hâkimiyeti kadar divan şiirinde de kudretli bir şairdir. Mürettep divanında hemen her nazım şeklinden başarılı örnekler görmek mümkündür.⁴⁷⁷

Sezâî’nin hacimli mürettep bir divanı, Mektûbât’ı ve Niyâzî-i Mısırî’nin bir gazeline yazdığı şerhi bulunmaktadır.⁴⁷⁸ *Mektûbât-ı Sezâyî*, Sezâî’nin ailesine, yakın çevresine ve devlet adamlarına gönderdiği mektuplardan oluşturulmuş bir eserdir. Cezair Yarar tarafından sadeleştirilerek yayımlanan⁴⁷⁹ bu mektuplar, Sezâî’nin hayatı, tasavvufî düşünceleri, yakın çevresiyle ilişkileri gibi pek çok ayrıntıyı ihtiva etmesi bakımından da önemlidir. Niyâzî-i Mısırî’nin, “Halk içre bir âyîneyim herkes bakar bir an görür” mısrasıyla başlayan gazeline Sezâî’nin yazdığı şerh, “*Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî*” başlığıyla Şahver Çelikoğlu’nun hazırladığı divanın sonunda yer almaktadır.⁴⁸⁰ Musiki ile yakından ilgilenen Sezâî’nin *Zübde-i Makâle-i İlm-i Mûsikî* adında bir risalesi ve *Mecmû’a-i Güfte* adında bir güfte mecmuası vardır.⁴⁸¹

Divan

Çoğu tasavvufî muhtevada yazılmış 5 kaside, 2 terakibibend, 12 murabba, 2 muhammes, 2 tahmis, 2 müseddes, 396 gazel, 6 rubâî, 33 nazım, 10 kıta, 3 tarih, 6 müfred, 31 matla ve 7 ilahiye ihtiva eden divan⁴⁸² hakkında Ali Rıza Özuygun’un bir doktora tezi⁴⁸³ ve Şahver Çelikoğlu’nun yayımladığı bir kitabı⁴⁸⁴ vardır.

⁴⁷⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/84.

⁴⁷⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/84.

⁴⁷⁷ Canım, *Edirne Şairleri*, 384.

⁴⁷⁸ Eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Konur, “*Sezâî-yi Gülşenî*”, 80-81.

⁴⁷⁹ Sezâî-yi Gülşenî, *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*.

⁴⁸⁰ Sezâî-yi Gülşenî, *Divan*, 257-261.

⁴⁸¹ Uslu, “Hasan Sezâyî Gülşenî’nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri”, 40-47; Erden, *Hasan Gülşenî’nin Güfte Mecmuası ve İncelenmesi*.

⁴⁸² Sezâî-yi Gülşenî, *Dîvân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 3159/1, 3543/2). Diğer yazma nüshalar için bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/426; Canım, *Edirne Şairleri*, 384.

⁴⁸³ Özuygun, *Hasan Sezâyî*.

⁴⁸⁴ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu.

Sezâî'nin bu ilahisi halk arasında günümüzde de çokça okunmaktadır:

*“Ey âşık-ı dil-dâde gel nûş idelüm bâde
Bir bâde gerek ammâ kim içile me'vâda*

*Sâkîsi ola Mevlâ akdâhı anun esmâ
Bir kerre içen kat'â gam görmeye dünyâda*

*Bir kez içen 'âşıkdur yolunda hem sâdıkdur
'Âşk öğretme lâyıkdur Mecnûn ile Ferhâd'a*

*Ol câma olan tâlib câm ile ola râgıb
Nefsine ola gâlib dil baglaya üstâda*

*...
İşit bu Sezâyî'den ne gördi Fenâyî'den
Dost vechini gösterdi mir'at-i mücellâda*⁴⁸⁵

Bu beyitler Sezâî'nin ârifane şiirlerine örnektir:

*“Yârin 'uşşâk koyup ayrılamaz yanından
Zerreler dûr ola mı mihr-i dırâhşânından*

*Merd-i kâmil şerefîn ber-ter ider gurbetde
Kadri artar güheriün çıksa eger kânından*⁴⁸⁶

Sezâî, divan şiirinin mazmunlarını tasavvufî muhteva ile uyumlu bir şekilde kullanabilmiştir:

*“Zülfün içre vechini cânâ çü pinhân eyledin
Ehl-i îmânı o vech ile perîşân eyledin*⁴⁸⁷

36. Sıyamî (ö. 1065/1654-55)

Mehmed Ali Efendi adıyla da tanınan Sıyamî Galatalı şairlerdendir. Esnaf bir babanın oğlu olan şairin mesleği divan kâtipliğidir. Mahlasındaki Sıyam, Acem topraklarında bir

⁴⁸⁵ Sezaî-yi Gülşenî, *Divan*, 175; Özuymun, *Hasan Sezâyî*, 475, 476.

⁴⁸⁶ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., 1985), 205.

⁴⁸⁷ Sezaî-yi Gülşenî, *Divan*, 8.

dağın ismidir.⁴⁸⁸ Bir dönem Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'nde bulunmuş, Gülşenî dervişi iken keşfi ve kerameti zahir olmuş, İstanbul'a döndüğünde Kasımpaşa'ya yerleşmiştir.

Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*'da Sıyâmî hakkında ayrıntılı bilgiler aktarırken oldukça alaycı ifadelerle yer verir. Ahdî'ye göre Sıyâmî derviş geçinen cahil bir kimsedir. Remil denilen kum falına bakarak kazandığı birkaç dinarı gönül erbabına harcamıştır. Sıyâmî'nin bir gecede beş yüz beyit söylemeye kadir olduğunu söylerken bile kastının övgü olmadığı bir sonraki cümlesindeki “*erbâb-ı nazm gibi ma'ânî bulmaga mukayyed degüldür*” ifadesinden anlaşılmaktadır. Kazara şiirinde bir mana çıkarsa da o kesinlikle başkasından çaldığıdır diyerek şiirde maharetsiz olmasından öte şairi bir de mana hırsızlığıyla itham etmiş, iddiasına mesnet olarak da Sadrî'nin Sıyâmî hakkındaki şu beytini nakletmiştir:

“Şâ'irüm diyü alursun biregü ma'nîlerin
Be Sıyâmî niye iki nef'î bu nakkâllıgun”

Ahdî, Sıyâmî'nin yüz kitap, elli divan yazdığı bilgisini verirken bunların değersiz müsveddelerden ibaret olduğunu, hepsi toplansa bir sayfa dahi ortaya çıkmayacağını söylemeden geçemez.⁴⁸⁹

Sıyâmî hakkındaki bu mütalaaların ne kadar gerçeği yansıttığını ve Ahdî'nin neden bu kadar alaycı ifadeler kullandığını bilemiyoruz ancak sebebi her neyse sevilmeyen bir kişi olduğu aşîkârdır. Nitekim 16. yy nazire mecmualarından *Mecmû'a-i Letâîf*'te Sıyâmî hakkındaki hakareti aşan sözler Ahdî'nin istihzasını aratacak mahiyettedir. Şiiri hakkındaki “saçma sapan, pis sözler” gibi eleştiriler bir yana Sıyâmî'nin kişiliğine, annesine, eşine, kız kardeşine sarf edilen ve şairin neredeyse nakledilen her şiirinin başına yazılması ihmal edilmeyen galiz sözler, eleştiriden çok aşırı kin ve nefrete işaret etmektedir.⁴⁹⁰ Buna rağmen mecmuada Sıyâmî'nin 29 şiirinin yer alması garip bir çelişkidir. *Mecmua-i Letâîf*, hakkında doktora tezi hazırlayan İncinur Atık Gürbüz, tezinde divan şiiri geleneğinde, şairler arasında bu tür kaba ifadelerle atışmaların olduğunu, Sıyâmî ve ailesi hakkında sarf edilen galiz ifadelerin de dost meclisindeki

⁴⁸⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/459; Mehmed Sâlih Yümnî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Yümnî*, haz. Sadık Erdem (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2013), 7- 8.

⁴⁸⁹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 206.

⁴⁹⁰ Gürbüz, *Mecmû'a-i Letâîf*, 324.

şair arkadaşların atışması kabilinden olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹¹ Mecmuanın adının “latifeler” anlamına gelmesi bu düşüncüyü desteklemektedir.

Sıyâmî için söylenenler tümüyle menfi değildir. Nitekim 16. yüzyıl divan şairi Garâmî (ö. 994/1586), şairname türüne dâhil edilebilecek *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ* adlı eserinde onun şiirinden övgüyle bahsetmiştir:

“*Orucda yenen kâhî vü zülbiyyedür hemân*
Lezzetde dilâ işbu Sıyâmî gazelleri”⁴⁹²

Sıyâmî’in nerede vefat ettiği ile ilgili malumat kaynaklarda mevcut değildir. *Tuhfe-i Nâilî*’de bildirildiğine göre şair, 1065 (m. 1654-55) senesinde vefat etmiştir.⁴⁹³

Sıyâmî’nin şiirleri bazı kaynaklarda yerden yere vurulmakla birlikte bu değerlendirmeler objektiflikten oldukça uzaktır. Dolayısıyla şiiri hakkında tarafsız bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Kaynaklarda zikredilen şiirlerin birkaçına bakmakla bile bu değerlendirmelerin insaftan uzak olduğu anlaşılabılır. *Mecmû‘a-i Letâif*’te bulunan şu beyitler şiirinin niteliğini ve manaya bakış açısını göstermesi yönünden ilginçtir:

“*Kâf-ı vahdetde gel ‘Ankâ olalum ey sâkî*
Keyf-i ‘ışk ‘âşık-ı gam-dideyi şeh-bâz eyler

Bu hayâl-i zilli ko gel berü ey sûretger
Şâhid-i ma’nîyi gel gör ki nice bâz eyler”⁴⁹⁴

Ahdî’nin elli divanı olduğunu istihza maksadıyla söylemesi dışında kaynaklarda eserlerinden bahsedilmeyen Sıyâmî’nin Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Kütüphanesi’nde bulunan bir divanı⁴⁹⁵ ve divanının içinde bir şehrengizi vardır.

⁴⁹¹ Gürbüz, *Mecmû‘a-i Letâif*, 36.

⁴⁹² Ey gönül, şu Sıyâmî’nin gazelleri lezzet bakımından oruçta yenen çörek ve zülbiyye tatlısıdır. Bkz. Fatih Başpınar, “16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Garâmî’nin Tezkiretü’ş- Şu‘arâ İsimli Şairnamesi”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2015), 13.

⁴⁹³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/459.

⁴⁹⁴ Gürbüz, *Mecmû‘a-i Letâif*, 325.

⁴⁹⁵ Sıyâmî, *Dîvân*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Kütüphanesi, Ağâh Sırrı Levend Kitapları Bölümü, 48, 49).

36.1. Divan

Kaside, gazel, rübailerden oluşan divanı mürettep değildir. Şiirlerinde sade, anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiş, deyim ve atasözlerini kullanmıştır. *Sıyâmî Divanı* Vesile Albayrak Sak tarafından inceleme-metin olarak yayımlanmıştır.⁴⁹⁶

36.2. Antakya Şehrengizi

Sıyâmî Divanı'nın 2a-5b varakları arasında yer alan, aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış 89 beyitlik kısa bir şehrengizdir. Eserde başta İbrâhim Gülşenî olmak üzere Mısır’dan dönerken uğradığı Antakya’daki Gülşeniyye tarikatına mensup 20 şahsın vasıfları övülerek anlatılmıştır. Vesile Albayrak Sak, Antakya Şehrengizi’ni makale olarak yayımlamıştır.⁴⁹⁷

Yümnî’nin bildirdiğine göre Sıyâmî, Sultan Murad’ın Bursa’da yaptırdığı Üç Göz hakkında ve 1048(m. 1638) senesine işaret eden bir tarih düşürmüştür.⁴⁹⁸

Ahengi ve manasıyla başarılı kabul edilebilecek ve Sıyâmî’nin tasavvufî kavramları da kullandığını gösteren bu gazel, onun şiiri hakkındaki ağır eleştirileri yalancı çıkaracak niteliktedir:

“Tolansun bezmi sâkî ser-be-ser mestâneleler dönsün

Safâdan raksa girsün ehl-i dil peymâneleler dönsün

Bu meydân-ı mahabbetde sunulmaz herkese devlet

Bu bezme âşinâlar gelmesün bigâneleler dönsün

Tecellî eylesün şem’-i hakikat bezm-i ‘irfâna

Girüp zerrât-ı ‘âlem raksa hem dîvâneleler dönsün

Şebistânunda ‘arz-ı nûr-ı hüsn it sen perî-zâdum

Cemâlüm şem’inün tâbendesî pervâneleler dönsün

Şu resme mest ü evkâr olalum ‘ışkun şarâbından

*Sıyâmî başumuz üstinde bu mey-hâneleler dönsün”*⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Sıyâmî, *Sıyâmî Divanı (İnceleme-Metin)*, haz. Vesile Albayrak Sak (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019).

⁴⁹⁷ Vesile Albayrak Sak, “Sıyâmî’nin Antakya Şehrengizi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 51-70.

⁴⁹⁸ Yümnî, *Tezkire-i Şu‘arâ-i Yümnî*, 7-8.

37. Sihrî (ö. 981-1004/1574-95)

Asıl adı Mehmed olan şair aslen İstanbulludur. Kız Memi lakabıyla da tanınmaktadır. Sihrî, medrese tahsilinden sonra Defterdar Sirozlu Hasan Çelebi'nin önce mülazımı, Hasan Çelebi'nin şehremini olmasından sonra kâtibî, Halep'e defterdar olduğunda da at pazarı emini olmuştur.⁵⁰⁰

Rivayete göre Sihrî, Halep'te at pazarı emini iken bir genci iğfal ettiği ithamıyla gencin yakınları tarafından Üveys Paşa'ya⁵⁰¹ şikâyet edilir. Üveys Paşa'nın Hasan Çelebi'ye düşmanlığı ve hıncı vardır. Bu durumu fırsat bilip Hasan Çelebi'den alamadığı intikamını onun adamından almak ister ve Sihrî'yi hadım ettirerek cezalandırır. Sihrî'ye Kız Memi denmesi de bu sebeptendir. Hadisenin İstanbul'da duyulmasıyla alay etmede bu lakapla yetinilmemiş dönemin şairlerinden İşretî bir de üstüne şu tarihi söylenmiştir:

“*Vayli Kız Memi oldı hâdım*” (960)⁵⁰²

Kaynaklarda nakledildiğine göre Sihrî'nin bu dönemindeki içkiye düşkün ve rind-meşrep hâli, hakkındaki ithamı haklı çıkaracak mahiyettedir. Şemsettin Sâmî'nin üstü kapalı geçiştirdiği bu konuyu Kınalızâde, Gelibolulu Âlî ve Beyânî alenen, zevke düşkün hâlini de ifşa ederek nakletmiştir. Ahdî ise Sihrî'nin töhmet ile bir zulme maruz kaldığını söyleyip ifşa etmek yerine ayıbını örtmeyi tercih etmiştir. Hatta bu vesileyle nefsin hazlarından arındığını, zalim nefsin kazasından temizlendiğini söyleyerek bu durumu hayra yormuştur.⁵⁰³ Sihrî, bu talihsiz olaydan sonra dünya işlerinden el etek çekip tövbe ederek Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne varmak üzere yola düşer. Tasavvufî terbiye ile sülûkunu tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönerek ilim erbabının hizmetinde bulunur. Ahdî, Sihrî'nin bu vesileyle “hâdim-i şuarâ ve zurafâ”⁵⁰⁴ lakabıyla anıldığını söyler.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ Gürbüz, *Mecmû'a-i Letâif*, 855.

⁵⁰⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/416; Sâmî, *Kamûs'ul-Âlâm*, 4/2539; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 423.

⁵⁰¹ Gelibolulu Âlî'ye göre bu kişi Halep Beylerbeyi Kubâd Paşa'dır. Bkz. Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 153.

⁵⁰² Kınalızâde, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 423.

⁵⁰³ Sâmî, *Kamûs'ul-Âlâm*, 4/2539; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 423; Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 153; Beyânî, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 88; Ahdî, *Gülşen-i Su'arâ*, 183, 184.

⁵⁰⁴ Şairlere ve zarif insanlara hizmet eden.

⁵⁰⁵ Ahdî, *Gülşen-i Su'arâ*, 184.

Tarih düşürmede mahir ve meşhur olan⁵⁰⁶ Sihri'nin cüret edilip hadım oluşuna tarih düşüren olmuştur ama vefatına tarih düşüren olmamıştır. Bu sebeple vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir. *Tuhfe-i Nâilî*'de şairin III. Murad döneminde vefat ettiği bilgisinin verilmesinden hareketle vefatının 981-1004 (m. 1574-95) yılları arasında olduğu söylenebilir.⁵⁰⁷

Gençlik hâlleri acımasızca kınanan Sihri'nin şiirine söz gelince hakkı teslim edilmiştir. Sihri'nin şiiri, mahlası gibi büyüleyici bulunmuş, şairliğiyle akranı arasında mümtaz bir şahsiyet olduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁸ Şuara tezkirelerinde ve *Pervâne Bey Mecmuası*'nda şiirleri yer alan Sihri'nin muhtemelen divan oluşturacak kadar şiiri yoktur. Nitekim şairin tespit edilen bir divanı da bulunmamaktadır.

Gençlik döneminde yazdığı şiirler âşıkâne ve rindânedir:

“Âyet-i hüsnün okınmasun diyü cânâ galat
Yazdı kudret kâtibi ebrûnu med hâlin nukat”⁵⁰⁹
...
“Bezmd e sâkî hevâsıyla harâret kesb idüp
Sihriyâ sanma habâb olan ‘arak dökdi şarâb”⁵¹⁰
...
“Cihânda sînesi üstinde her kim bir cevân besler
Demi zevk ü safâ ile geçer cân üzre cân besler”⁵¹¹

Bu beyitleri ise muhtemelen Gülşenî olduktan sonra ahir ömrüne yakın bir zamanda söylemiştir:

“Geçer ‘ömrüm degül bâkî gurûr itme bu dünyâdur
Denî dünyâyı fânî fehm ider her kim ki dâîdur
Yolın varur tarîk ile çıkarur işini başa
Mahabbet şâh-râhı içre her kim bî-ser ü pâdur

⁵⁰⁶ Sâmi, *Kamûs 'ul-Âlâm*, 4/2539; Beyânî, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 89; Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 423.

⁵⁰⁷ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/416.

⁵⁰⁸ Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 423; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 184.

⁵⁰⁹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/416.

⁵¹⁰ Kınalızâde, *Tezkîretü 'ş-Şu'arâ*, 423.

⁵¹¹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 184.

*Ne buldun zâhidâ sûretde gel bu vâdiden vaz gel
Hakikat 'âlemin seyr eyle gör özge temâşâdur*

*Bugün ey husrev-i şîrîn-zebânem bezm-i 'âlemde
Kime hân-ı gamun acı gelürse bana halvâdur*

*Kelâmun Sihriyâ izhâr-ı i'câz itdi 'Îsâ-veş
Sözüni anlamayanlar Yehûdî-vâr a'dâdur*⁵¹²

...

*"Îlâhî isterüm cismüm ser-â-ser tâze dâg olsun
Bir er yatar disünler kabrüm etrâfi çerâg olsun"*⁵¹³

38. Şânî (ö. 1019/1610)

Eski adıyla Larende olan Karaman'da dünyaya gelen Şânî'nin asıl adı *Osmanlı Müellifleri*'nde ve *Sefîne-i Evliyâ*'da İbrahim, *Hadâiku'l-Hakayık* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de Mehmed olarak kayıtlıdır.⁵¹⁴ Şânî, II. Selim döneminde (1566-1574) İstanbul'a gelerek medrese tahsili görmüş, II. Selim'in hocası Hoca Ataullah Efendi'den (ö. 979/1571) mülazım olmuştur.⁵¹⁵ Yedi yıl mülazımlık yaptıktan sonra kırk akçe maaşla Hasköy'deki Mahmut Paşa Medresesi'ne müderris olmuş, 1001 (m. 1593) senesinde imtihanla mertebesini yükselterek Tûtî-i Latîf Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1004 (m. 1596) senesinde Rodos fetvasına, 1006 (m. 1597) senesinde Şam fetvasına nakledilmiş, 1007 (m.1599) senesinde Trablusşam'a kadı olarak tayin olunup azledildiği 1008 (m.1599) senesine kadar bu görevine devam etmiştir. 1009 (m. 1600) senesinde Maraş kadılığına, 1011 (m. 1603) senesinde Erzurum kadılığına, 1015 (m. 1606) senesinde Diyarbakır kadılığına tayin edilmiştir. 1016 (m. 1607) senesinde yeniden Erzurum kadılığına getirilen Şânî, 1019 (m. 1610) senesinde Erzurum'da vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.⁵¹⁶

⁵¹² Pervâne, *Pervâne Bey Mecmuası*, 1002.

⁵¹³ Beyânî, *Tezkîretü'ş-Şu'arâ*, 89.

⁵¹⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/185; Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 2/1386; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/474.

⁵¹⁵ Kınalızâde, *Tezkîretü'ş-Şu'arâ*, 462; Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 2/1387.

⁵¹⁶ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 2/1387.

Şânî, Kerîmî mahlaslı Gülşenî şeyhi Abdülkerim Efendi'nin halifelerindendir.⁵¹⁷ Kerîmî'nin Edirne'de Şah Melek Zaviyesi'nde şeyhlik yaptığı ve Şânî'nin onun halifelerinden olduğu bilgilerinden hareketle Şânî'nin bir süre Edirne'de bulunduğu söylenebilir.

Şânî Efendi'nin 989 (m. 1581) senesinde telif ettiği *Mir'atü's-Safâ* adlı eserini Gülşenî şeyhi Kerîm b. Gülşenî için yazdığını belirtmesi, onun Gülşenîliğe ilgisinin medrese tahsilinin devam ettiği yıllarda başladığına bir işaret sayılabilir.⁵¹⁸ İbrahim Gülşenî'nin şeyhi Ruşenî'nin bir gazelini tahmis etmesi de Gülşeniyye'ye mensubiyetinin ve muhabbetinin bir ürünü olmalıdır.⁵¹⁹

Âlim, ârif, şair, güzel ahlâklı, nezih lisanlı bir kişi olarak tanınan Şânî'nin şiileri de zarif bulunmuştur.⁵²⁰

Şânî'nin ikisi Türkçe (*Gülşen-i Efkâr*, *Manzûme-i Avâmil*) dördü Arapça (*Mir'atü's-Safâ*, *Zerîatü'l-Ebrâr fî Na'ti'n-Nebîyyi'l-Muhtar*, *Risale fî's-Semâvati* ve *'l-Erâdin ve mâ Fihinne*, *El-Ucalâ*) olmak üzere bilinen yedi eseri vardır.⁵²¹

38.1. *Manzûme-i Avâmil*

987 (m. 1579) senesinde telif edilmiş olan eser aruzun “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmış 132 beyitlik manzum bir nahiv kitabıdır.⁵²²

38.2. *Gülşen-i Efkâr*

Akıl, ilim, hilm ve devlet kavramlarının kişileştirilerek anlatıldığı dinî-tasavvufî içerikli, aruzun “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazılmış, 1730 beyitlik alegorik bir mesnevidir.⁵²³ *Gülşen-i Efkâr* -sadece didaktik bir kaygıyla yazılan benzeri eserlerden farklı olarak- mecazlar ve edebî ifadelerle sanat yönünden güçlü bir eserdir. *Gülşen-i*

⁵¹⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/185.

⁵¹⁸ Cengiz Veli Kurmuş, *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr İnceleme-Metin* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2010), 8.

⁵¹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/186, 187.

⁵²⁰ Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 2/1388; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/185.

⁵²¹ Eserleri için bkz. Cengiz Veli Kurmuş, *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr İnceleme-Metin*, 16-17.

⁵²² Şânî, *Manzûme-i Avâmil* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Böl., 2573).

⁵²³ Şânî, *Gülşen-i Efkâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, 3040).

Efkâr hakkında Mevlûde Alparslan yüksek lisans tezi,⁵²⁴ Cengiz Veli Kurmuş doktora tezi hazırlamıştır.⁵²⁵

38.3. *Zerîatü 'l-Ebrâr fî Na 'ti 'n-Nebîyyi 'l-Muhtar*

Mülemma niteliği taşıyan 95 beyitlik bir na'ttır.⁵²⁶

Şânî'nin müderris kimliği ile şeyh kimliğinin bir araya gelmesinin tabîî bir sonucu olarak şiirlerinde didaktik bir üslûp ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki gazeli bu tür şiirleri için güzel bir örnektir:

*“Bende-i ‘aşk ol iki ‘âlemde sultânlık budur
Mantiku't-tayrı muhabbet bil Süleymânlık budur*

*‘Ârif isen bir işit bir söyle bir gör cümleyi
İkilikte kalma hod-bîn olma şeytânlık budur*

*Sîretin düz ma'rifet ile derûnun zeyn kıl
Sûretin düzme sanub ey sûfî insânlık budur*

*Merdüm-i âzâr olma kibrden pâk it dilin
Hayr-hâh ol herkese cehd it müselmânlık budur*

*Sen nesin kanden gelürsin kandedir azmin yine
Şânî idrâk itmesen bil mahz-ı nâdânlık budur”⁵²⁷*

39. *Şeref (ö. 1329/1911)*

Şeyh Şerefeddîn Şu'ayb Efendi adıyla tanınmaktadır. Mahlası Şeref'tir. 1258 (m. 1842) senesinde Edirne'nin Sabûnî Hacı Halil Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.⁵²⁸ Babası

⁵²⁴ Mevlûde Alparslan, *İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkâr Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlil)* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁵²⁵ Cengiz Veli Kurmuş, *Lârendeli Şânî Gülşen-i Efkâr İnceleme-Metin*.

⁵²⁶ Şânî, *Zerîatü 'l-Ebrâr fî Na 'ti 'n-Nebîyyi 'l-Muhtar* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Böl., 3782) akt. Kurmuş, *Lârendeli Şânî*, 16.

⁵²⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/185, 186.

⁵²⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/483; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/99; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 212.

Veli Efendi Dergâhı Gülşenî şeyhi Seyfullah Efendi, kardeşi Gülşenî şeyhlerinden Şeyh Tal'at Efendi'dir. Şu'ayb Efendi Sezâî-i Gülşenî'nin de beşinci kuşaktan torunudur.⁵²⁹

Öğrenim yaşına gelince Konyalı Hacı Mahmûd Efendi'den Kur'an ve temel dinî bilgileri, Kütahyalı Osman Efendi'den Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, bir süre de cami derslerine devam etmiştir. Temel bilgileri edindikten sonra Berber-zâde Muhammed Efendi'den gramer, belagat ve mantık gibi alet ilimlerini tahsil etmiştir.

20 yaşlarında iken babası vefat eden Şu'ayb Efendi İstanbul'a gider ve Mustafa Hilmi Efendi'ye intisap ederek Gülşenî tarikatına dâhil olur. Sezâî-i Gülşenî soyundan gelmesi hürmetine kendisine teberrüken tac ve hırka giydirilip icazet verildikten sonra Edirne'ye döner. Edirne'de bir yandan kendisine öğretilen zikir ile meşgul olurken diğer yandan ilim tahsiline devam eder. Üç sene sonra tekrar İstanbul'a gider ve yeniden icazet alır. Edirne'ye döndüğünde babasının vefatıyla boşalan Veli Dede Dergâhı'na şeyh olur. Şu'ayb Efendi şeyh olduktan sonra da ilim tahsiline devam ederek Edirne Eski Cami müderrisi Hâfız İsmâîl Rüşdî Efendi'den tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri alır.⁵³⁰

Harîrî-zâde Şeyh Muhammed Kemâleddîn Efendi ile görüşen ve aralarında muhabbet oluşan Şu'ayb Efendi Harîrî-zâde'den Nakşîyye, Celvetiyye, Şa'baniyye, Kâdiriyye, Rufâiyye ve Halvetiyye icazetlerini de almış, Harîrîzâde'ye Gülşenî tarikatından feyz vermiştir.

Şu'ayb Efendi, 1290 (m. 1873) senesinde Gülşeniyye'nin Hâletiyye koluna mensup Muhammed Mahvî Efendi ile görüşmüş ve kendisinden feyz almıştır. Bu itibarla Sezaiyye koluna mensup iken Hâletiyye koluna da bağlanarak iki cenahtan Gülşenî olmuştur.⁵³¹ Böylece tarikatları şahsında toplamasıyla “câmiu't-turûk” olan Şu'ayb Efendi, Harîrîzâde yoluyla melâmet neşvesine erişmiş “*Gey melâmet hırkasın sultânlık anda gizlidir*” diyerek melâmet hırkasını giymiştir.⁵³²

⁵²⁹ Sezâyî-i Gülşenî damadı Müsellem Efendi oğlu Muhammed Vefâ Efendi oğlu Şeyh Şu'ayb Efendi oğlu Seyfullah Efendi oğlu Şerefeddîn Şu'ayb Efendi. Bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/249; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 212; Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 92-93.

⁵³⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/249; Canım, *Edirne Şairleri*, 459.

⁵³¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/250.

⁵³² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/258.

1893 (m. 1311) senesinde İstanbul'a giden Şu'ayb Efendi, Merkez Efendi şeyhi Ahmed Mes'ûd Efendi ile görüşüp tekrar Edirne'ye döner.⁵³³ Kışları geçirdiği Uzunköprü'de iken geçirdiği kalp rahatsızlığı sebebiyle vefat eder. Cenazesi trenle Edirne'ye getirilir. Eski Cami'de ulemanın, şeyhlerin, askerlerin halkın katıldığı kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılınır, daha sonra Veli Efendi Dergâhı'na getirilip bir gece zikirlerle dua edilir, ertesi gün Müsellem Dergâhı haziresine defnedilir.⁵³⁴ Vassâf, onun vefatına “şeyh-i ‘ârif-i billâh” ibaresiyle⁵³⁵; Şu'ayb Efendi'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Şehrî ise “*Dem-i hûya verip demi pîr-i azîz Şerefeddin*”, “*Verdi hûya dem-i hû pîr-i âlem Şerefeddin*”, “*Habîbi hû dedi vardı cenâb-ı Şâh Şerefeddin*” mısralarıyla tarih düşürmüştür.⁵³⁶

Şu'ayb Efendi âlim, ârif ve edip bir kişidir. Vassâf'ın ifadesiyle Şu'ayb Efendi, Gülşenîliğin son demlerinde Gülşenîyye tarikatının müceddidi olmuştur. Anadolu, Rumeli ve Arabistan'da yetiştirdiği, Vassâf'ın 65'ini isimleriyle sıraladığı çok sayıda halifesi vardır.⁵³⁷ Şuayb Efendi'nin vefatı esnasında yanındaki bir kâğıtta yazılı muhtemelen kendine ait nutuğun makta beytinde zikredilen mahlas üzere o, Gülşenî Sâni'dir:

“Fâris-i meydân-ı ‘aşkım Gülşenî Sâni bugün

Mürdeler ihyâ eder ol cân ile cânân benim”⁵³⁸

Şu'ayb Efendi'nin *Keşfü's-Salât* adında namazla ilgili bir risalesi, *Risâle-i Nûr* adında Allah'ın “Nûr” ismini İbn-i Arabî, Niyâzî-i Mısırî ve Sezâî-i Gülşenî'nin düşünceleri doğrultusunda izah ettiği bir risalesi ile *Salât-ı Meşîyye*, *Îzâhu'l-Merâm fî Meziyeti'l-Kelâm* adlarında şerhleri, *Mürâselât* adında toplanmış mektupları ve bazı kaynaklarda nakledilen şiirleri vardır.⁵³⁹

⁵³³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/258.

⁵³⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/271, 272; Şimşek, *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, 96.

⁵³⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/274.

⁵³⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/287.

⁵³⁷ Bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/277, 278.

⁵³⁸ Vassâf bu şiirin bir benzerini “Eşref-i Sâni” mahlaslı olarak Yâdigâr-ı Şemsî'de gördüğünü bildirmiştir. Bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/263.

⁵³⁹ Eserleri için bkz. Semih Ceyhan, “Şuayb Şerefeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010), 224; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/260-269.

Şerhu'n-Nokta ve'l-Kalem adıyla da bilinen *Îzâhu'l-Merâm fî Meziyeti'l-Kelâm* adlı eser Sezâî-i Gülşenî'nin “*Kalem-i sun'-ı ezel her ne ki tahrîr itdi / Kayd idüp suhf-ı ebede anı takdîr itdi*” matla'lı gazelinin şerhidir.⁵⁴⁰ Yaman Arıkan tarafından çevirisi yapılarak yayımlanmıştır.⁵⁴¹

Mürâselât ise Şu'ayb Efendi'nin talebi üzerine Edirne'ye gelen ve kendisine intisap ederek müridi olan Hüseyin Vassâf'a gönderdiği 63 mektubun toplanmasıyla oluşmuş bir eserdir. Şadiye Çimen tarafından hazırlanan *Şuayb Şerefuddîn-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları* adlı yüksek lisans tezi içerisinde bu mektuplara yer verilmiştir.⁵⁴²

Bu şiir Şu'ayb Efendi'nin Bâdî'nin talebi üzerine kendisine gönderdiği iki gazelden biridir:

*“Reng u elvân-ı cihânla itme cânâ ittisâf
Sil gönülden gayr fikrin itme kendin sîne-sâf
Nûr-ı 'irfân ile keşf it anla nefsün hîlesin
Kıl sefer mülk-i derûna eyle dil beytin tavâf*

*Taht-ı dilde hükm idüp ey şâh dîvân itmege
Çün gerekdür nefis ile çok ictihâd u i'tilâf*

*Hakk'a vuslat ister isen ser-fürû kıl âdeme
Âdem-i ma'nî durur zîrâ hakikatde mutâf*

*Vâkıf-ı esrâr olan bir kâmilün gir kalbine
Ey Şeref bulmak dilersen dü-cihânda sen mu'âf⁵⁴³*

⁵⁴⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/99.

⁵⁴¹ Şeyh Şuayb Şerefuddin, *Kâinatın Mihveri*, çev. Yaman Arıkan (İstanbul: Buhara Yay., 1976).

⁵⁴² Şadiye Çimen, *Şuayb Şerefuddîn-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002).

⁵⁴³ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 213.

40. Şerîf Efendi (ö. 1318/1900)

1246 (m. 1830) senesinde Edirne’de dünyaya gelen Şerîf Efendi, Gülşenî şeyhi Şerefeddîn Şu’ayb Efendi’nin halifelerindendir. Edirne’de Evkaf Başkâtipliği yapmıştır. Ârif, âşık, sadık ve muhterem bir insan olarak tanınmıştır. 1 Muharrem 1318 (m. 1 Mayıs 1900) tarihinde Edirne’de vefât emiştir.⁵⁴⁴

Şerîf Efendi, vefatından kısa bir süre önce şeyhi Şerefeddîn Şu’ayb Efendi’ye gönderdiği ve sonunda bir dörtlük bulunan bir mektubu, Şu’ayb Efendi’nin damadı Şeyh Mustafa Efendi, 27 Mayıs 1331 (m. 8 Haziran 1915) tarihinde yazdığı bir mektupla beraber Vassâf’a gönderir. Vassâf’ın naklettiği bu mektupta yazılanlara göre Şerîf oldukça mütevazı ve konuştuğunda ârifane sözler söyleyen bir kişidir. Çoğunlukla Hz. Peygamber’den konu açar hem kendi ağlar hem çevresindekileri ağlatır. Vefat ettiği günün sabahında gayet sağlıklı bir şekilde evinden çıkıp Evkaf Dairesi’ndeki işine gider. İşini bitirdikten sonra bir mektup yazar, zarfa koyup masasına bırakır. Dairedekilere hastalandığını ve evine gideceğini söyler ve onlardan helallik ister. Eve gidince kendisine yatak hazırlatır. Evdekilere emir geldiğini, Hakk’a gideceğini, arkasından ağlamamalarını söyledikten sonra abdest alır, yatağına uzanır ve “hû” zikriyle meşgul olur ve o hâl üzere vefat eder. Şerîf’in salâsının okunduğunu duyan Vali Ârif Paşa, durumu tanıdıklarına sorduğunda dairedeki masasına bıraktığı mektuptan haberdar olur. Defterdâr huzurunda mektubu açtırır, mektubun muhatabını öğrenir ve mektubu o sıra Uzunköprü’de bulunan Şerefeddîn Şu’ayb Efendi’ye gönderir. Şu’ayb Efendi’nin damadı aracılığıyla Vassâf’a intikal eden mektuptaki ifadelere göre Şerîf Efendi rüya âleminde ve yakaza hâlinde Hz. Muhammed’i ve nûr-ı Hakk’ı görmüş ve vahdete erişmiştir. Bu sebepten terk-i cân gerekmiştir. Şerîf Efendi veda mahiyetindeki mektubunun sonuna yaşadığı bu hâli anlattığı dörtlüğü ilave etmiştir:

*“Bulıcak ‘âlemde kâmil kemâlin
Kimseye ‘arz ider sanma ahvâlin
Görmek isteyen yârin cemâlin
Nümâyân olur elbette tal’at-ı Mevlâ”*⁵⁴⁵

⁵⁴⁴ Şimşek, *Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, 92; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/301.

⁵⁴⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/302-303.

41. Şerîf Muhammed (ö. 20. yy.)

Şeyh Muhammed Şerîf Efendi adıyla tanınmıştır. Aslen Tekirdağlıdır. Babası Nakşibendî şeyhi İsmail Efendi, dedesi Emîr Muhammed Efendi'dir. Küçük yaşta yetim ve öksüz kalan Şerîf, rüşdiye tahsilinden sonra maliyede çalışmaya başlamış, daha sonra bu görevinden ayrılarak Hoca Muhammed Efendi'den *Mesnevî* ve Hâfız-ı Şirâzî dersi almış; Gelibolu'da Müderris Ali Efendi'den ve Dağıstânî Hacı Ahmed Efendi'den gramer, belagat, mantık gibi alet ilimlerini tahsil etmiştir. Hacı İsmail Efendi'nin müsaadesiyle yedi sene kadar *Delâil-i Hayrat* okumuş ve bu eseri ezberlemiştir. 1330 (m. 1883) senesinde Tekirdağ'da Sa'diyye şeyhi Hacı Hâfız Rif'at Efendi'ye bağlanarak beş sene kadar hizmetinde bulunmuştur. Rivayete göre bir gece rüyasında Gülşeniyye şeyhi Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'yi görmüş ve mânevî âlemde ona intisap etmiştir. Bu rüya üzerine Edirne'ye gitmiş ve 7 Rebiulahir 1307 (m. 1 Aralık 1889) tarihinde Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'ye intisap ederek Gülşeniyye tarikatına girmiştir.⁵⁴⁶ Önceleri evinde kırk kadar ihvanıyla zikir meclisleri tertip etmiş, bilahere camilerde Gülşenî ayinleri yaptırmıştır. Şeyh Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'den Gülşenî sülûkunu tamamladıktan ve Şeyh Tal'at Efendi'den icazet aldıktan sonra Osman Baba Zaviyesi'ne şeyh olmuştur. Bir dönem geçimini temin etmek için jandarmalık yapmış ve bu meslekten emekli olmuştur. Hayatı hakkında *Sefîne-i Evliyâ* dışındaki kaynaklarda bilgi bulunmadığından ve *Sefîne*'de de bildirilmediğinden dolayı Şerîf'in vefat tarihi bilinmemektedir. Vefat tarihinin bildirilmemesi Vassâf'ın vefat ettiği tarihlerde Şerîf'in hâlâ hayatta olmasına bir işaret olabilir ve bu itibarla Şerîf'in Vassâf'ın vefat ettiği 1929 senesinden sonra vefat ettiği düşünülebilir.

Vassâf'ın bildirdiğine göre bir divanı ve âşıkâne şiirleri olan Şerîf Efendi'nin divanı mevcut değildir. Adını duyduğunda ağlayacak kadar hayran olduğu şeyhi Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'ye yazdığı, ilk ve son bendi aşağıda verilen mütekerrir müseddes methiyesi onun ehli beyt sevgisini ve Gülşeniyye'ye aidiyetini göstermesi bakımından ilginçtir:

"Hazret-i Hakk'ın kuluyum hem Rasûlün ümmeti

Ehl-i beytin câkeriyim ehl-i 'aşkın pey-revi

⁵⁴⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/296.

*Râhım erkân-ı tarîkat mezhebim Hakk mezhebi
Meşrebim sahbâ-yı vahdet Hayderîyim Hayderî
Mürşidim kutb-ı hakikat Şeyh Şu'ayb-ı Gülşenî
Cedd-i pâkidir Müsellem hem Sezâî Gülşenî*”⁵⁴⁷

...

*“Âh kim gitdi ‘azîzim kaldı dilde hasreti
Dâgdâr oldu derûnum yakdı nâr-ı firkati
‘Âlem-i ‘ukbâya kıldı ‘aşk ile ol rihleti
Eşk-i hasret ile yâd it ey Şerîf ol hazreti
Mürşidim kutb-ı hakikat Şeyh Şu'ayb-ı Gülşenî
Cedd-i pâkidir Müsellem hem Sezâî Gülşenî*”⁵⁴⁸

Şerîf’in *Beyân-ı Erkân u Hakâyıkı’s-Salât* adında namaza dair bir manzumesi vardır. İlk dört beyti şöyledir:

*“Zât-ı Hak’dan kullarına fazl u rahmetdir salât
Hem Rasûl-i Kibriyâ’dan mahz-ı şefkatdir salât
Ümmet için ol rasûle tuhfe-i lutf-ı Hudâ
Leyle-i İsrâ’da bahş olmuş ne ni’metdir salât

Sâki-i sahbâ-yı vahdet neş’esiyle mest ider
Âşık-ı billâh için bir özge hâletdir salât

Cân fedâ eyle Şerîf ehl-i salâtın yoluna
Gel basîret üzre kıl kesretde vahdetdir salât*”⁵⁴⁹

42. Şifâyî (ö. 1075/1664-65)

Edirneli Şifâyî’nin asıl adı Abdülbâkî’dir. Hekim olması sebebiyle Şifâyî mahlasını kullanmış, mühür yapımında mahir olduğundan dolayı Mühürücü Dervîş Bâkî adıyla da

⁵⁴⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/297.

⁵⁴⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/298.

⁵⁴⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/301.

tanınmıştır.⁵⁵⁰ Genç yaşta tahsilini tamamlamış, bir dönem Arabistan ve İran coğrafyasında dolaşmış, 1043 (m. 1633-34) senesinde Edirne'ye döndüğünde Sultân Bâyezîd Hân-ı Sâni Dâru's-şifâsı'nda başhekim olmuştur.⁵⁵¹ Kaynaklarda müştereken bildirildiğine göre Gülşenî dervişlerindendir. Safâyî'nin ifadesiyle o, Gülşeniyye'ye intisap ederek "gülşen-i ma'ârifin bülbül-i gûyâsı" olmuştur.⁵⁵² Şifâyî Edirne Muradiye Hastanesi'nde başhekim iken 1075 (m. 1664-65) senesinde vefat etmiştir.⁵⁵³

*"[Ş]âh-ı 'ıskın [bir] vezîr-i kâr-dânıdır gönül
Mülk-i Rûm'un hak bu kim sâhib-kırânıdır gönül*

*Okların gözler o hûn-rîzin şikâf-ı sînede
Ey Şifâyî kal'a[sı] ten dîde-bânıdır gönül"*⁵⁵⁴

Bilinen bir divanı bulunmayan ve şiirlerine tarihî ve biyografik kaynaklarda rastladığımız Şifâyî'ye ait aşağıdaki gazelin son beytindeki tıpla ilgili "dârû", "ilâc", "perhîz" ve "hakîm" kelimeleri şairin mesleğinin şiirine aksetmesi olarak düşünülebilir:

*"İşve mest ü sâgar-ı çeşm ise leb-rîz-i nigâh
Gamze huşyâr-ı tegâfûl şîve engîz-i nigâh*

*Gülbün-i gülzâr-ı lutfî remz-i sîr-âb-ı sitem
Gonce-i nâz-ı girişme hande-âmîz-i nigâh*

*Âh bî-dil nâle müstagnî temennî bî-niyâz
Oldu dil-sûz-ı tesellî âteş-i tîz-i nigâh*

*Gamze dârû-yı tegâfülle ilâc itmiş hakîm
Çeşm-i nâz eyler Şifâyî yine perhîz-i nigâh"*⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/477; Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 406; Abdurrahmân Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*, çev. Ratip Kazancıgil (Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1996), 136.

⁵⁵¹ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 216.

⁵⁵² Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 406; Yümnî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Yümnî*, 9; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 216; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1618.

⁵⁵³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/477; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/105; Yümnî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Yümnî*, 9; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2/1618.

⁵⁵⁴ Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, 136.

⁵⁵⁵ Yümnî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Yümnî*, 9, 10.

43. Usûlî (ö. 945/1538)

Asıl adı Abdullâh⁵⁵⁶ olan Usûlî, şairler menbaı olarak bilinen Vardar Yenicesi'ndendir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra tasavvufa meyletmiş,

*“Zâl-i dünyâyâ gönül virme Usûlî var iriş
Gülşenî dirler vilâyet içre bir er var imiş”⁵⁵⁷*

diyerek Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne gitmiş ve İbrahim Gülşenî'ye intisap etmiştir. Birkaç defa erbain çıkarmış ve Gülşenî halifelerinden olmuştur.

Usûlî, şeyhinin vefatından sonra memleketi Yenice'ye dönüp bir süre uzlete çekilmiştir. İbrâhim Gülşenî'nin vefatına yazdığı mersiyye şeyhinin vefatının onu ne denli üzdüğünü göstermektedir:

*“Yazık degil mi niçe bir ey devr-i kîne-dâr
Derd ü gamıla agladasın bizi zâr zâr
...
Hâlüm harâb ü dîde pür-âb u ciger kebâb
Dil bî-karâr u şîşe-i hâtırda inkisâr
...
Ol bir Hü mâ idi ki Usûlî kullı dahı
İkbâli sâyesinde şeh-i kâm-rân idi”⁵⁵⁸*

Esrâr Dede'nin tezkiresindeki ifadelerinden öğrendiğimize göre Usûlî, Yenice'ye döndüğünde Gülşenîliğin yanında Mevlevîliğe olan muhabbetini de izhar etmiş, hatta Hayâlî Bey, Derûnî, Günâhî, Derviş Garîbî gibi bazı Yeniceli şairleri Mevlevîliğe sevk etmiştir.⁵⁵⁹

Usûlî bir süre de akıncı beylerinden Evrenosoğlu Abdi Bey'e musahiplik yapıp onunla Rumeli sancak şehirlerini dolaşmıştır. 945 (m. 1538-39) senesinde memleketi Yenice'de

⁵⁵⁶ Bayram Ali Kaya, “Usûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012), 213.

⁵⁵⁷ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-su'arâ*, 141.

⁵⁵⁸ Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, 363-365.

⁵⁵⁹ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 237.

vefat eden Usûlî'nin vefatına “Vâh kim gitti Usûlî derd-mend” mısrasıyla tarih düşürülmüştür.⁵⁶⁰

Usûlî derviş tabiatlı, kalendermeşrep bir şairdir. Tasavvufa meylettiği ve bir şeyh arayışında olduğu dönemde söylediği şu beyit onun İbrahim Gülşenî'yi neden tercih ettiği hakkında da fikir vermektedir:

*“Secdeler eylen gelün abdâllar kim bunda bir
Tekye-i hakda terâş olmuş kalender var imiş”*⁵⁶¹

Latîfî'nin bildirdiğine göre Usûlî, yokluk içinde inzivaya çekilen, kanaat ile yaşayan, muhtaç bir hâle düşse de kimseye el açmayan müstağni bir kişidir.⁵⁶² Usûlî'nin bu kişiliği şiirine de yansımış ve o, vâkıf olduğu tasavvufî kavramları şiirlerinde sıkça kullanmıştır.⁵⁶³

Usûlî, ilhad ile itham edilen Gülşenî şairlerden biridir. Onun vahdet-i vücûd ve Hurûflikle ilgili şiirleri bu tür ithamlara mesnet teşkil etmiştir. Divanının ilk gazelindeki bu beyit Usûlî'deki Hallâc-ı Mansûr etkisini açıkça ortaya koymaktadır:

*“Vücûd-ı mutlakun bahri ne mevci kim ider peydâ
Ene'l-hak sırrını söyler eger mahfî eger peydâ”*⁵⁶⁴

Tezkireciler içerisinde Usûlî'yi ilhad ithamıyla en ağır şekilde eleştiren Âşık Çelebi olmuştur. Usûlî'nin ilim tahsil ederken cezbeye kapılıp cübbeyi, sarığı terk edip derviş abası giyerek Mısır'a gittiğini, döndüğünde Gülşenîlere isnat edilen ilhad tohumu Anadolu'ya ektiğini, Nesîmî'nin saçma sözlerinden türemiş sapkınlık fidanını onun diktiğini söyleyen Âşık Çelebi, bu ağır sözlerin üzerine bir de “Hak onların tohumlarını çürütsün, köklerini kurutsun.” diye beddua etmiştir.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 102; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 195; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1/47; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/76; Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 25.

⁵⁶¹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 141.

⁵⁶² Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Rıdvan Canım, 134.

⁵⁶³ Ayşe Büyükyıldırım, “Usûlî Dîvânı'nda Tasavvufî Unsurlar”, *Osmanlı Araştırmaları: Journal of Ottoman Studies* 26 (2005), 145.

⁵⁶⁴ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 102.

⁵⁶⁵ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 141, 142.

Latîfî, tezkiresinde Usûlî'nin tasavvufî şiirlerinin Seyyid Nesîmî tarzında ilâhiler olduğunu, mana itibariyle de Hurûflîğin öncüsü Fazlullah'ın sözlerine benzediğini, bu sebeple zamanın dervişlerinin Usûlî'ye Fazlullâh-ı Sânî ve Seyyid Nesîmî sırrı dediklerini belirtmiştir. Usûlî'ye Hurûflîlik isnat edilmesinin bir sebebi de onun Hurûflîlik düşüncesinin önde gelen şairlerden olan Nesîmî'nin şiirlerine nazireler yazması ve bir gazelini de tahmis etmiş olmasıdır:

*“Nükte-i sırr-ı nefahtüden çün urdun bir demi
Nokta-i vahidde derc etdin sevâd-ı a'zamı
Ya'ni kıldın nüsha-i kübra vücûd-ı âdemi
Kâf ile nûndan yaratdın on sekiz bin 'âlemi
Kudretinle erba'in günde tamam oldu cesed”*⁵⁶⁶

Usûlî'nin Hurûflîğe ilgisi olmakla birlikte bu düşünce bazı şiirleriyle sınırlıdır. Ayrıca Usûlî, Nesîmî'nin “İlm-i hikmetden bilersen gel beri gel ey hâkim / Sen Nesîmî mantıkından dinle Fazlullâhı gör” beytindeki gibi Hurûflîğe çağıran, bu düşüncenin propagandasını yapan bir yaklaşım içerisinde olmamıştır.⁵⁶⁷

Usûlî şiirlerinde daha çok ilahî aşkı işlemiş, sade ve samimi bir dil kullanmış, atasözleri ve deyimlere de yer vermiştir. Şiirlerindeki hayaller eşsiz bulunmuştur:

*“Dilde hayliden hayâl-i zülf-i dilber var imiş
Cânum içinde yatur bin başlu ejder var imiş”*⁵⁶⁸

Usûlî'nin bir divanı ve divan nüshalarının içerisinde yer alan, hadis tercümesi ve Yenice şehrengizi ile birlikte bilinen üç eseri vardır.⁵⁶⁹

43.1. Divan

Usûlî'nin 3 münâcât, 1 mîrâciye, 5 kaside, 10 musammat, 147 gazel ve 4 kıtayı ihtiva eden divanı⁵⁷⁰ tenkitli metin olarak Mustafa İsen tarafından yayımlanmıştır.⁵⁷¹ Divan

⁵⁶⁶ Murat Keklik - Murat Aslan, “Usûlî Divanı'nda Gülşenîlik ve Hurûflîlik”, *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırmalar*, ed. Zeki Taştan vd. (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 165.

⁵⁶⁷ Keklik - Aslan, “Usûlî Divanı'nda Gülşenîlik ve Hurûflîlik”, 165-166.

⁵⁶⁸ Sehî Beg, *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd. (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 166.

⁵⁶⁹ Eserleri hakkında bkz. Kaya, “Usûlî”, 214.

⁵⁷⁰ Usûlî, *Dîvân* (İstanbul: Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi, 31).

üzerine Ayşe Yaşar ve Fatma Atıcı'nın yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.⁵⁷²
Divandaki gazel ve musammatları sanat yönünden daha güçlüdür.⁵⁷³

43.2. Yenice Şehrengizi

Münacaatla başlayan ve Yenice'nin güzellerinin tasvir edildiği aruzun “mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış 191 beyitlik bir şehrengizdir.⁵⁷⁴ Mustafa İsen tarafından tenkitli olarak neşredilmiştir.⁵⁷⁵

43.3. Manzum Hadis Tercümesi

Bazı divan nüshalarının⁵⁷⁶ baş kısmında da yer almaktadır. Eserde 69 hadis ve Hz. Ali'nin 10 vecizesi aruzun “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbıyla manzum olarak tercüme edilmiştir.⁵⁷⁷ Adem Ceyhan tarafından tenkitli metin olarak neşredilmiştir.⁵⁷⁸

Nesîmî'nin aynı redifle söylediği şiiriyle benzerlik taşıyan⁵⁷⁹ Usûlî'nin aşağıdaki gazelinde rindâne ve coşkun bir söyleyiş dikkati çekmektedir:

“Cân u dilden yâr kim ey yâr senden dönmezem

Tîg-i mihnetle yüregüm yâr senden dönmezem

Müdde'îler dâr-ı dünyâda beni Mansûr-vâr

Bogazumdan itseler ber-dâr senden dönmezem

Âsitânun kible-gâhından yüzüm döndürmezem

Hem be-hakk-ı Ahmed-i Muhtâr senden dönmezem

Şimdi mi didüm belî ancak belâ-yı ‘ışkuna

Tâ ezelden itmişem ikrâr senden dönmezem”⁵⁸⁰

⁵⁷¹ Usûlî, *Usûlî Dîvânı*, haz. Mustafa İsen (PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).

⁵⁷² Ayşe Yaşar, *16. Yüzyıl Şairi Usulî Divânı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990; Fatma Atıcı, *Usûlî Dîvânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

⁵⁷³ Mustafa İsen, “Usûlî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 11 Mayıs 2020).

⁵⁷⁴ Usûlî, *Külliyât* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3304), 19a-36b.

⁵⁷⁵ Mustafa İsen, “Usûlî'nin Yenice Şehrengizi”, *Mehmet Kaplan İçin*, haz. Zeynep Kerman (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988), 131-148.

⁵⁷⁶ Örnek olarak: Usûlî, *Dîvân* (İstanbul: Ali Emiri Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi, 31).

⁵⁷⁷ Kaya, “Usûlî”, 214.

⁵⁷⁸ Adem Ceyhan, “Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30/0 (2003), 147 – 188.

⁵⁷⁹ Usûlî, *Usûlî Dîvânı*, 42.

44. Vâcid (ö. 18. yy.)

Vâcid Efendi hakkında bilgi veren yegâne kaynak Nûri Osman Hanyevî'nin (ö. 1230/1815) *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid* adlı eseridir. Bu eserde bildirildiğine göre Vâcid, 1051 (m. 1737) senesinde Hanya muhafızı olarak Girit'e tayin edilen Sadrazam Gürcü İsmail Paşa ile beraber hazine kitabeti vazifesiyle Girit'e gelmiştir. Girit'te Nûri Osman Hanyevî'nin babasının da dâhil olduğu dost meclislerine katılmıştır. Sezâî-i Gülşenî ve Şehrî Çelebi'den inabetle Gülşeniyye tarikatına intisap etmiş, Gülşeniyye muhitinde muteber bir kişi olmuştur. Girit'e beraberinde geldiği Gürcü İsmail Paşa'nın 1738 yılında vefat etmesi üzerine "Meskenin dârü'n-na'îm" ibaresinin yer aldığı bir beyitle İsmail Paşa'nın vefatına tarih düşürmüştür. Vâcid bir süre sonra İstanbul'a dönmüş ve defterdar olarak Belgrat'a tayin edilmiş, seyahat hâlinde iken vefat etmiştir.⁵⁸¹

Nûri Osman Hanyevî, şiire mahareti olan Vâcid'in pek çok şiiri olduğunu belirtmiş ve şiirlerinden örnekler vermiştir. Tespit edilen bir divanı bulunmayan Vâcid'in bilinen şiirleri de Hanyevî'nin naklettiği bu beyitlerden ibarettir:

*"Ol şûhla bir nisbetim olsaydı benim de
Bûs-ı lebine fursatım olsaydı benim de*

*Cânımı dirîg eyler idim nevk-i müjenden
Kurbanlığına tâkatım olsaydı benim de*

*Hurşîd-i cihân-tâbı ederdim katı mahcûb
Bir mâh-ı felek-tal'atım olsaydı benim de*

*Ham-yâze-i hicrin mi çekerdim senin ey şûh
Agyâr kadar devletim olsaydı benim de*

*Âgâha nazîre der idim ben dahi Vâcid
Kudsî-nefese sohbetim olsaydı benim de"*⁵⁸²

⁵⁸⁰ Usûlî, *Usûlî Dîvânı*, 248.

⁵⁸¹ Nûrî Osman Hanyevî, *Girit Şâirleri (Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid)*, haz. Orhan Kurtoğlu (Ankara: Akçağ Yay., 2006), 77, 78.

⁵⁸² Hanyevî, *Girit Şâirleri*, 78.

...

“Yâr ile bir sahn-ı gülşen-gâha düşmüş kalmışız

Bülbülüz kim nagme-rîz-i âha düşmüş kalmışız

Gâh ta'n-âmîz a'dâ geh leked-hâr-ı gamız

Çârsû-yı siflerde efvâha düşmüş kalmışız

Biz harîm-i âşiyân-ı kuds-i vahdetken dirig

Vâcidâ yazık ki vahşet-gâha düşmüş kalmışız”⁵⁸³

45. Vâlihî (ö. 16. yy.)

Asıl adı bilinmeyen Vâlihî günümüzde Uzunköprü ilçesi olarak bilinen Edirne'nin Ergeneköprüsü kasabasında doğmuştur. Tahsil için geldiği İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi müderrisi Muhassî Sinan Efendi'nin danışmendi olup medreseden icazet alma seviyesine geldikten sonra hakkından feragat etmiş ve tasavvuf yoluna meyletmiştir. Birkaç şeyhe uğrayıp bir şeyhe bağlandıktan sonra Gülşeniyye halifelerinden Hasan Zarîfî Efendi'nin hizmetine girmiş, onun terbiyesi ile sülûkunu tamamlayarak icazet almış ve halifesi olmuştur.⁵⁸⁴ Vâlihî'nin vefat tarihine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte Hasan Zarîfî'nin dervişi olması münasebetiyle 16. yüzyılda yaşadığı ve vefat ettiği söylenebilir.

Vâlihî hakkında bilgi veren yegâne kaynak Kınalızâde'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sıdır. Atâyî ise ondan aldığı bilgileri tekrarlamıştır. Vâlihî ile Kınalızâde'nin tezkiresinde farklı bir sayfada ve başlıkta yer alan Kurtzade Vâlihî arasında aynı mahlası kullanmaları dışında, Edirneli olmaları, medrese tahsili gördükten sonra Gülşeniyye'ye intisap etmeleri, aynı dönemde yaşamaları gibi iki kişinin birbiriyle karıştırılmasına yetecek kadar benzerlik vardır. Bu benzerlikler yüzünden bazı kaynaklarda bu iki şahsın, farklı yönleri gözden kaçırılarak, aynı kişi olduğu sanılmış ve diğeri hakkındaki bilgiler Kurtzâde Vâlihî'nin bilgilerine eklenmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Hanyevî, *Girit Şâirleri*, 78, 79.

⁵⁸⁴ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 888; Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1018.

⁵⁸⁵ Canım, *Edirne Şairleri*, 188; Kadri Hüsnü Yılmaz, “Vâlihî, Kurdzâde Şeyh Vâlihî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 14 Mayıs 2020).

Tespit edilen bir divanı bulunmayan Vâlihî'nin bilinen şiirleri Kınalızâde'nin naklettiği beyitlerle sınırlıdır:

“Mesîhâ-veş olurlar dir görür âdemde bir dem var

Anı zâyî' ider hayfâ ki bilmez nice âdem var

Okudunsa eger mihr-i nigînünden olan nakşı

Süleymân-ı zemân oldun yûri destünde hâtem var

Nisâr itmek diler dil pâyına ol serv-i bâlânun

Gözüm yaşı ile cânumdan artuk Vâlihî nem var

...

Nakşda seyr eyleyen nakkâşı baksun nakşuna

Cânını cân isteyen virsün leb-i cân-bahşuna”⁵⁸⁶

46. Vâlihî Kurtzâde (ö. 994/1586)

Şeyh Vâlihî Efendi adıyla tanınmaktadır. Aslen Edirnelidir. Kurt Mu'arrif adıyla tanınan bir kişinin oğlu olduğu için Kurtzâde olarak da anılmıştır.⁵⁸⁷ Vâlihî, önceleri içki meclislerine, zevke, eğlenceye düşkün bir kişi iken⁵⁸⁸ vaktini gece gündüz ilme sarf ederek, medrese tahsilini tamamlayıp çevresinde bilgisiyle meşhur bir kişi olduktan sonra Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne gitmiş, Hayâlî-i Gülşenî'ye intisap ederek bir süre hizmetinde bulunmuş, icazet alarak Edirne'ye dönmüştür.⁵⁸⁹ Ahdî'nin bildirdiğine göre bu sıralarda *Mesnevî*'nin gizli manalarını anlamak için de çaba sarf etmiştir.⁵⁹⁰ Tefsir ve hadis ilmine vukufiyeti, etkili hitabeti sebebiyle Edirne Sultan Selim Camii'ne kürsü vaizi olarak görevlendirilmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 888.

⁵⁸⁷ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/1144; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 237.

⁵⁸⁸ Sâmi, *Kamûs 'ul-Âlâm*, 6/4671; Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 891.

⁵⁸⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/476; Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1016; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 368; Faik Reşâd, *Eslâf*, haz. Emrah Aydemir - Fatih Özer (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 118. Âşık Çelebi, Vâlihî'nin Gülşenîliği ile ilgili herhangi bir bilgi vermeyip onun Nakşibendiyye'ye yöneldiğini söylemiştir. Bkz. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 237.

⁵⁹⁰ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 294.

⁵⁹¹ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1016.

Vâlihî, latife etmeyi seven bir kişidir. Rivayete göre bir talebe cami çıkışında hürmeten Vâlihî'nin ayakkabılarını çevirir. Vâlihî, gencin yüzüne bakıp, bundan sonra bunları bizim başımıza giymemiz gerekir diye latife eder.⁵⁹²

Vâlihî bir vaizle aralarında geçen münakaşa sebebiyle 971 (m. 1563-64) senesinde padişah tarafından sürgüne gönderilir. Âşık Çelebi, bu hadiseyi naklederken Vâlihî'nin başına gelen bu talihsizliğe üzüldüğünü ifade eder ve ilâhî bir ilham ile padişahın onu bağışlamasını diler.⁵⁹³ Vâlihî'nin bu münakaşasında fevri bir kişiliğe sahip olmasının da etkisi olmalıdır. Yine bir rivayete göre Vâlihî genç yaşlarında vaaz için kürsüde iken sevdiği kadının bir âşığını cemaat içerisinde görmüş, hışımla kürsüden inip hücum edince adam korkudan camiye terk etmek zorunda kalmıştır.⁵⁹⁴ Bu hadiseyi ayrıntılarıyla nekleden Beyânî ve Hibrî'nin anlattıklarına göre ise Vâlihî çok da haksız değildir. Sevimsiz bir gençle gönül bağı olan bir güzel, Vâlihî'nin kürsüde vaaz ettiği esnada kürsünün karşısına geçip vaazı dinlemeyip rahatsız edici tarzda kendi aralarında konuşmaya başlamışlardır. Vâlihî önce sabretmiş ancak lakayt bir şekilde sohbete devam etmeleri üzerine sinirlenip sözlerini karıştırmış ve konuşamaz hâle gelince daha fazla tahammül edemeyip kürsüden inmiş ve genci dışarı kovalamıştır.⁵⁹⁵

Vâlihî 994 senesinin Zilkade ayında (m. Ekim, Kasım 1585) Edirne'de vefat etmiş, Tunca nehri kenarındaki Şeyh Şucâ' Tekkesine defnedilmiştir. Adaşı Üsküplü Vâlihî vefatına “Mâte kutbu'l-ârifin” ibaresiyle tarih düşürmüştür.⁵⁹⁶

Dürüstlüğü, fazileti ve etkili hitabetiyle tanınan Vâlihî'nin tasavvufî muhtevaya sahip, sanat yönü güçlü şiirlerinden oluşan mürettep bir divanı olduğu söylenmektedir ancak ne yazık ki bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.⁵⁹⁷ Biyografik eserler onun şiirinden müstereken övgüyle bahseder. Âşık Çelebi'ye göre Vâlihî, üslûp olarak Molla Câmî ve Hâfız'ın yolundan gitmiştir. Düşürdüğü tarihler latif bulunmuş, Farsça şiir yazmadaki mahareti de takdir edilmiştir.⁵⁹⁸

⁵⁹² Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1016; Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 369.

⁵⁹³ Nev'izâde, *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, 1/1017; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 238.

⁵⁹⁴ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 369.

⁵⁹⁵ Beyânî, *Tezkîretü's-şu'arâ*, 223; Hibrî, *Ensü'l-Müsâmirîn*, 149-150.

⁵⁹⁶ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/1144; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/476; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1650.

⁵⁹⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/476.

⁵⁹⁸ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 294; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 237; Kınalızâde, *Tezkîretü's-şu'arâ*, 891.

“İncinür bana güzeller disem ol şeh yegdür
İncinürlerse dahi gam yemen Allâh yekdür”⁵⁹⁹

...
“Marîz-ı ‘ışk kim dermân bana sen şâha kalmışdur
Yetiş kim derd-i hicrînle işüm Allâh’a kalmışdur

...
Virünce jâle peyâmın dehân-ı cânânun
Su sepdî yüregine gonce-i gülîstânun”⁶⁰⁰

...
“Kanlar saçılup penbesine dâgumun ey gül
Bu kâse-i ser toptoludur saçma karanfîl”⁶⁰¹

47. Vassâf (ö. 1929)

Sefîne-i Evliyâ adlı eserinin sonunda yer alan “Terceme-i Hâl-i Âcizî” başlığı altındaki otobiyografisinden edindiğimiz bilgilere göre Hüseyin Vassâf, r. 8 Mart 1288 (m. 20 Mart 1872) tarihinde İstanbul’un Aksaray semtindeki Kovacıdede Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Hüseyin, mahlası Vassâf ve künyesi Osmanzâde’dır. Babası Ürgüplü Hacı Osman Efendi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın ve ardından vali olan İbrahim Paşa’nın vefatlarına kadar maiyetinde bulunduktan ve hizmetinde bulunduğu Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa’nın vefatından sonra r. 1281 (m. 1864-65) senesinde Vassâf’ın annesi Gürcü Fâtıma Emsâl ile evlenmiştir. Vassâf, küçük yaşlarda iken iki kardeşini ve sekiz yaşında iken annesini kaybetmiştir. R. 1309 (m. 1893) senesinde evlenmiş ve bu evlilikten üç oğlu, bir kızı olmuştur.⁶⁰²

Vassâf, Mehmed Efendi’den aldığı derslerle başladığı ibtidâî tahsilini Şükrü Efendi’den aldığı derslerle tamamlar. Medrese-i Hayriyye, Mekteb-i Osmânî ve Vâlîde Rüşdîsi’nde gördüğü eğitimlerden ve üç yıl süren Mekteb-i Mülkiyye İdâdîsi tahsilinden sonra ağabeyinin de çalıştığı Rûsûmât Emâneti Evrâk Kalemi’nde göreve başlar ve 32 sene kadar bu görevine devam eder. Daha sonra Galata Dahiliyye Gümrüğü’nde kontrol memurluğu ile başladığı görevinde İhrâcât Gümrükleri Müdürlüğü’ne kadar terfi edip r. 1331 (m. 1915) senesinde Sirkeci Müdürlüğü’ne tayin edilir. R. 1336 (m. 1920)

⁵⁹⁹ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 294.

⁶⁰⁰ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 370.

⁶⁰¹ Beyânî, *Tezkîretü’ş-Şu’arâ*, 224.

⁶⁰² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/313-316.

senesinde terfi ettiği İstanbul Rûsûmat Başmüdürlüğün'den r. 1338 (m. 1922) senesinde emekli olur.⁶⁰³

Vassâf'ın tasavvufa meyli küçük yaşlarında başlamıştır. Babası Hacı Osman Efendi Nakşibendiyye'ye mensup olmakla birlikte diğerk tarikatlara da hürmet duyan bir kişidir. Vassâf'ın ismini -hatta henüz kundakta iken mahlasını- babasının hürmet ettiği Topkapı civarındaki Pazar Tekkesi şeyhi Ahmed Zarîfî Efendi vermiştir. Hacı Osman Efendi bir süre de *Mesnevî* derslerine devam etmiş, Vassâf da babasından gelen şevkle on beş yaşında iken bu derslere iştirak etmiştir. Yine bu yaşlarda kendi iştıyakıyla *Bostân*, *Hâfız*, *Ârûz-ı Endülüsi* okumuş; *Gülşen-i Râz*'dan feyiz almıştır. Meşhur mesnevihan ve Mevlevî şeyhi Es'ad Dede'den *Kasîde-i Hamriyye* okuma fırsatı bulan Vassâf, tasavvuf tohumunu gönlüne eken kişinin de Es'ad Dede olduğunu ve içinde bulunduğu muhitte Mevlevî şeyhlerinin takdirlerine mazhar olduğunu belirtmiştir. Vassâf, bazı günler Nakşibendiyye şeyhlerinden Abalı Hâfız'ın dergâhına uğrayıp bazı günler de Sünbül Hânkâhı'ndaki Şeyh Rızâeddîn Efendi'den feyz almıştır.⁶⁰⁴

Celvetiyye şeyhi İsmail Hakkı Bursevî'nin etraflica okuduğu eserlerinden aldığı feyz, Vassâf'ı r. 1312 (m. 1894-95) senesinde Bursa'ya sürükler. Bursa'da İsmâîl Hakkı'nın ve evliyaların kabirlerini ziyaret eder. Bu vesile ile *Bursa Hâtırâsı* adlı seyahatnamesini kaleme alır. R. 1314 (m. 1896-97) senesinde Şa'bânîyye'nin Bekriyye kolu şeyhi Muhammed Sultân Efendi'ye intisap ederek bir sene sonra icâzet alır.⁶⁰⁵ R. 1318 (1900-01) senesinde Bâyezîd Câmisi'nde Hüsnü Efendi'den Buhârî dersine birkaç sene devam ettikten sonra Necîb Efendi'den de *Kasîde-i Bürde* dersi okur. R. 1323 (m. 1905) senesinde Gelibolu'ya giderek Yazıcıoğlu Muhammed'in türbesini ziyaret ettikten sonra hacca gider. *Hâtıra-i Hicâziyye*⁶⁰⁶ adındaki eserini de bu esnada yazar.

Şeyhi Muhammed Sultân Efendi'nin vefatı üzerine gıyaben muhabbet duyduğu Gülşeniyye şeyhi Şerefeddîn Şuayb Efendi ile mektuplaşarak haberleşmeye başlar.⁶⁰⁷ Şu'ayb Efendi'nin daveti üzerine Edirne Uzunköprü'ye giderek kendisine intisap eder. On sene kadar şeyhinin hizmetinde bulunur. Şeyhinin vefatından sonra şeyhinin halifesi

⁶⁰³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/314-316.

⁶⁰⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/315.

⁶⁰⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/316.

⁶⁰⁶ Hüseyin Vassâf, *Hâtıra-i Hicâziyye*, haz. Mehmet Akkuş (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2012).

⁶⁰⁷ Bu mektuplar daha sonra "Mürâselat" adıyla bir araya getirilmiştir.

Şehrî Efendi tarafından kendisine Gülşeniyye hilafeti verilir. Vassâf bu pâyeyi tevazu ile kabul eder.⁶⁰⁸

Vassâf, r. 1327 (m. 1909) senesinde Hacı Bayramı Velî'yi ziyaret için Ankara'ya, r. 1330 (m. 1912) senesinde de Yahyâ Peygamber'in kabrini ziyaret için Beyrut'a oradan da ashabın ve başta İbn-i Arabî olmak üzere tasavvuf büyüklerinin kabirlerini ziyaret etmek üzere Şam'a geçer. Ba'lbek, Humus, Halep, Hama ve Kudüs'te benzeri ziyaretleri yaptıktan sonra Limni'ye Niyâzî-i Mısırî'nin kabrini ziyaret için gitmeye niyetlense de 1. Dünya Savaşı şartlarında yollar kapandığı için bu emeline nail olamaz.

Vassâf, sülûkunu tamamlamak üzere son olarak Mustafa Hilmî-i Sâfî Efendi'ye intisap eder. R. 1342 (m. 1926) senesinde Mustafa Sâfî Efendi'nin halifesi Safiullah Efendi'den Uşşâkiyye icazetini alır. Vassâf bu icazetle Pötürgeli Ali Rızâ, Sivaslı Ömer Rüşdü, Göreleli Osman Sıdkı, Ankaralı Mehmed Mecdi olmak üzere 4 halife yetiştirmiş, 4 kadının da sülûkunu tamamlatmıştır.

Şeyh Müştâk-ı Kadirî'nin biyografisini yazıp onun adına *Risâle-i Müştâkiyye*'yi yazmasına mukabil olarak Şeyh Kemter Efendi Vassâf'a Kâdirî icazeti vermiş ve onun Kâdirî seması yapmasına müsaade etmiştir. Başının dönmesine rağmen saatlerce sema etmesi üzerine Kemter Efendi Vassâf'a "Sumûhî" lakabını vermiştir.⁶⁰⁹

Vassâf, r. 1341 (m. 1923) senesinde evliya kabirlerini ziyaret maksadıyla Tekirdağ'a oradan da şeyhi Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'nin kabrini ziyaret için Uzunköprü'ye gider. Şeyhinin ruhuna hatimler okur. Bilahere Sezâî-i Gülşenî'nin ravzasına yüz sürer. Sandukasının etrafında tevhid âlemi yapar. Vassâf'ın tercüme-i hâlini Sezâî-i Gülşenî'nin bir beytine naziresiyle bitirmesi onun Gülşenîliğe hususi bir hayranlık ve aidiyet hissettiğinin bir işareti olmalıdır.⁶¹⁰

Vassâf, 21 Ekim 1929 tarihinde Arnavutköy'de vefat etmiş ve vasiyeti gereği Rumelihisarı Kabristanı'na defnedilmiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/317, 318.

⁶⁰⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/318-320, 323-325.

⁶¹⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/322.

⁶¹¹ Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, "Hüseyin Vassâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1999), 18.

Şâbâniyye, Gülşeniyye, Uşşâkıyye ve Kâdiriyye'den hilâfeti olan Hüseyin Vassâf, çocukluğundan itibaren hiçbir taassup içinde olmadan, hayatta ya da vefat etmiş ayırımı yapmadan imkânının ve gücünün yettiği nisbette farklı coğrafyalardaki Allah dostlarından feyz alma iştiağıyla seyahat hâlinde olmuştur. En önemli eseri *Sefîne-i Evliyâ* da bu iştiağıyla toplanan malzemenin ürünüdür. Vassâf, her velîye ayrı bir hürmet duymakla birlikte bunların içerisinde 10 yıl hizmetinde bulunduğu Şerefeddîn Şu'ayb Efendi'nin ayrı bir yeri vardır. Gerek *Sefîne-i Evliyâ*'da Şu'ayb Efendi'den mahsus bir hürmetle bahsetmesinden, gerekse türbesine iki kez gidip türbesini hediyesi ile ihya etmesinden bu durum fark edilmektedir. Farklı tarikatlardan icazet almasının bir sebebi de Şu'ayb Efendi'yi örnek alması olmalıdır. Nitekim Şu'ayb Efendi de Nakşîyye, Celvetiyye, Şa'baniyye, Kâdiriyye, Rufâiyye ve Halvetiyye'den icazet almıştır.

Vassâf, oldukça velûd bir müellif ve şairdir. Tercümeihâlinde belirttiği üzere 32 eseri vardır: 1. *Sefîne-i Evliyâ*; 2. *Divan*; 3. *Gülzâr-ı Aşk*; 4. *Vesîletü'n-necât*; 5. *Kitâb-ı Külliyyât*; 6. *Müntehabât-ı Ezhâr-ı İrfân*; 7. *Mürâselât*; 8. *Es'adnâme*; 9. *Risâle-i Hayriyye*; 10. *Risâle-i Müştâkiyye*; 11. *Risâle-i Salâhiyye*; 12. *Kemâlnâme-i Şeyh Hakkı*; 13. *Gülzâr-ı Şâdî der Beyân-ı Menâkıb-ı Mehmed Emin Tokadî*; 14. *Ravza-i Sâdâtta Bir Şemme*; 15. *Bursalı Mehmed Tâhir Bey*; 16. *Kemâlî'l-Kemâl*; 17. *Aynü'l-hayât*; 18. *Lücec-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısrî*; 19. *Mir'ât-ı İncilâ-yı Hakikat*; 20. *Tertîb-i Cedîd Coğrafyâ-yı Umûmî*; 21. *Hulâsa-i Coğrafyâ-yı Umûmî*; 22. *Hâtıra-i Hicâziyye*; 23. *Suriye'de Bir Cevlân* 24. *Bursa Hâtırası*⁶¹²; 25. *Vâkı'ât*; 26. *Mir'âtü'l-Kemâl*; 27. *Feyzü'l-Kemâl*; 28. *Tevfîknâme*; 29. *Risâle-i Şevkiyye*; 30. *Remzînâme*; 31. *Esrâr-ı Kur'âniyye'den Bir Nebze*; 32. *Güldeste-i Hakikat*.

Vassâf'ın bu eserlerin dışında *Mahfil*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Cerîde-i Sûfiyye* gibi dergilerde yayımlanmış şiir ve makaleleri bulunmaktadır. Şiirlerinin bir kısmı bestelenmiştir.⁶¹³

Vassâf'ın tarikat silsileleri, şeyhlerin biyografileri ve eserleri hakkında bilgiler ihtiva eden eseri *Sefîne-i Evliyâ* mutasavvıf şairler hakkındaki en önemli kaynaklardan biridir. Eser, Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz tarafından 5 cilt hâlinde yayımlanmıştır.⁶¹⁴

⁶¹² Hüseyin Vassâf, *Bursa Hatırası*, haz. Bilal Kemikli - Mustafa Kara (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2010).

⁶¹³ Vassâf'ın eserleri için bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5/327-332; Kurnaz - Tatçı, "Hüseyin Vassâf", 18-19.

Şu'ayb Efendi'nin talebi üzerine Edirne'ye gelen ve kendisine intisap ederek müridi olan Hüseyin Vassâf'a gönderdiği 63 mektubun toplanmasıyla oluşmuş *Mürâselât* adlı eser Mehmet Akkuş tarafından yayımlanmıştır.⁶¹⁵

Vassâf'ın Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inin şerhi olan *Gülzâr-ı Aşk*, Mustafa Tatcı, Musa Yıldız ve Kaplan Üstüner tarafından yayımlanmıştır.⁶¹⁶

Divan

Vassâf'ın kaside ve gazel nazım şekilleriyle genel olarak tarikat büyükleri için yazdığı şiirlerinden oluşan divanda⁶¹⁷ çeşitli vesilelerle düşürülen tarihlere de yer verilmiştir. Mustafa Tatcı, Mehmet Akkuş ve İsmail Kasap tarafından yayımlanmıştır.⁶¹⁸

Gülşeniyye şeyhlerinden Hasib Efendi'nin Sezâî-i Gülşenî'ye kadar Gülşeniyye silsilesini manzum olarak yazdığı *Sisile-nâme-i Gülşenî*'nin Sezâî'den sonraki bölümünü Vassâf tamamlamıştır:

“*Tarîk-i Gülşenî'ye nisbetim var andelîb-âsâ*
Meşâmm-ı cânıma gül-bû-yı Yûsuf gelmede cânâ

Cenâb-ı Şeyh Şerâfeddîn Efendi mürşîdimdir bil
Gülistân-ı muhabbetde yegâne bir gül-i ra'nâ

...

Gülistân-ı hakâyık bülbülü pîrim Sezâîdir
İrişsün feyz-i lutfu kalbime her dem nesîm-âsâ

Der-i ihsânun bir abdidir Vassâf-ı bî-evsâf
Şefâ'at-hâhıym dâim ola çeşm-i dilim bînâ”⁶¹⁹

⁶¹⁴ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2011).

⁶¹⁵ Hüseyin Vassaf, *Gül Bahçesinden Mektuplar-Mürâselât*, haz. Mehmet Akkuş (İstanbul: H Yayınları, 2016).

⁶¹⁶ Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk*, haz. Mustafa Tatcı vd. İstanbul: H Yayınları, 2019.

⁶¹⁷ Vassâf, *Dîvân*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2311.

⁶¹⁸ Hüseyin Vassâf, *Divan*, haz. Mustafa Tatcı vd. (İstanbul: Kırkambar Yay., 2012).

⁶¹⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/265-267.

48. Vefâ (ö. 1212/1797)

Gülşenî şeyhlerinden Sezâî-i Gülşenî'nin torunu ve Müsellem Efendi'nin oğlu olan Ahmed Vefâ Efendi, mensubu olduğu muhitte babasından aldığı ilim ve irfanla yetişmiş, babasının vefatı üzerine 1166 (m. 1753) senesinde Gülşenî Veli Dede Dergâhı'nda şeyh olmuştur.⁶²⁰ *Hadîkatu's-Salât* adında kırk hadis eseri vardır. Tespit edilen bir divanı bulunmayan ve şiirlerinde Vefâ mahlasını kullanan Ahmed Vefâ Efendi, Sezâî-i Gülşenî'nin bazı şiirlerini tahmis etmiştir:

*“Vefâ-yı rû-siyeh bî-çâre fazlın ilticâ eyler
Kapunda bendedir her demde cûdun ilticâ eyler
Kerem-kâra senin lütfunla rahmın ilticâ eyler
Sezâî derd-mendin bâb-ı lütfun ilticâ eyler
Bilir kim dergehin dârü'l-emândır Yâ Rasûlallâh”*⁶²¹

49. Yahyâ Dükaginzâde (ö. 990/1582)

Aslen Arnavut olan ve Arnavut vilayetinde doğan⁶²² Yahyâ Bey, Dükagin neslinden geldiği için “Dükaginzâde”, taşlık bir yerden gelmesi sebebiyle “Taşlıcalı” olarak anılmıştır. Babasının izinden giderek devşirme yeniçerilerden olmuş, öğrenmeye olan hevesi ile yeniçeri ocağının kâtibi Şehâbeddin Bey'in ilgisini çekmiş, Kemalpaşazâde ve Fenârîzâde gibi dönemin önemli şair ve âlimlerinin meclislerine katılma fırsatı bulmuştur. Kanûnî'nin Irakeyn Seferi'ne katılan Yahyâ Bey, “*Çekelim gün gibi ak sancakla şarka çeri / Kara topraga karalum kıralum surh-seri*” matlasıyla başlayan kasidesini padişaha sunmak ister. Maksudı Hayâlî Bey'e teveccüh gösteren padişahın ilgi ve ihsan görmektir. Kaside Rüstem Paşa'ya ulaşınca Yahyâ Bey, padişahın göremediği himayeyi Rüstem Paşa'dan görür ve kısa zamanda terfi ederek sultan vakıflarına müteveli olarak görevlendirilir.⁶²³

Yahyâ Bey'in Şehzade Mustafa'nın katledilmesi üzerine yazdığı meşhur mersiyyede kendisine hamilik yapan ve mütevellilik görevine getiren Rüstem Paşa'yı padişahı

⁶²⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/243; Peremeci, *Edirne Tarihi*, 275; Canım, *Edirne Şairleri*, 414.

⁶²¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/245

⁶²² Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 930.

⁶²³ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 930; Bayram Ali Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), 156.

kandırmakla ve şehzadenin katlinden sorumlu olmakla itham etmesi üzerine defterdar olması beklenen Yahyâ Bey, Rüstem Paşa tarafından mütevellilik görevinden azledilir, otuz bin akçe ile zeamet verilip günümüzde Bosna Hersek sınırları içinde yer alan İzvornik sancağına sürgün edilir.

Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da 982 (m. 1574/1575) senesinde Yahyâ Bey'le görüşüp ona Şehzâde Mustafa Mersiyyesi meselesini sorduğunu söylemektedir. Âlî'nin naklettiğine göre Yahyâ Bey bu şiiri izhar etme maksadı olmadan, mahlassız olarak şairler arasında okunmak üzere yazmış, ancak bir dostu kendisi uyurken çadırında bulmuş ve ifşa etmiştir.⁶²⁴ Sadece şairler arasında kalmak üzere yazılmış olsa bile Yahyâ Bey'in şiirinin sonrasında ifşa olma ihtimalini göze alarak, görevinden azledilme pahasına, bildiği hakikati söylemek konusunda, söz konusu sadrazam bile olsa, sözünü sakınmayan, mesleğinin gerektirdiği şekilde cesur bir şair olduğu aşikârdır.

Yahyâ Bey, İzvornik'e sürgün edilmesinden sonra bir daha İstanbul'a dönmemiş, Rumeli sınırındaki Yahyalı Akıncılar Ocağı'na katılmıştır. 1560 senesindeki Zigetvar Kuşatması'nda son bir kaside daha sunup padişahın çocuklarını himaye etmesini istemiştir.

1561 senesinde Rüstem Paşa'nın ölümü üzerine hiciv maksatlı yazdığı mersiyyenin son bendine zeyl olarak eklediği bu beyitle Yahyâ Bey, paşanın dirisinden sakınmadığı sözünü ölüsünden de sakınmayarak beddua ile kırınglığını açıkça dile getirmiştir:

*“Gülmez idi yüzi mahşerde dahi gülmeyesi
Çog iş itdi bize ol saglıg ile olmayası”*⁶²⁵

Yahyâ Bey, hayatının son yıllarında Gülşenî şeyhi Üryanî Mehmed Dede'ye intisap ederek tamamen tasavvufa yönelmiştir.⁶²⁶ Hamse sahibi bir şair olan Yahyâ Bey, son mesnevîsi olan ve tasavvufî unsurlarla zenginleştirdiği *Gülşen-i Envâr*'da Gülşenî kimliğini açıkça ortaya koymuş ve şeyhini övdüğü şu beyitlere yer vermiştir:

*“Zâhiri vîrâne vü mihnet-zede
Bâtını ma'mûr Muhammed Dede*

⁶²⁴ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 225.

⁶²⁵ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 225.

⁶²⁶ Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, 156.

...
Sağ elüni sîneme sokdı 'ıyân
Mürde idüm sanki sagaldum hemân

Sînemün üstinde o beş barmagı
Oldı bana zevk ü safâ ırmagı

Kıldı rumûz ile inâyet bana
Hamse içün verdi icâzet bana”⁶²⁷

Bu beyitlerden anlaşıldığı üzere Yahyâ Bey’in mesnevîsini yazması şeyhinden aldığı ilham ve izinle olmuştur. Muhtemeldir ki bu mesnevîsine verdiği isim de Gülşeniyye’ye mensup olmasıyla ilgilidir. *Gülşen-i Envâr*’ın telif tarihi 957 (m. 1550) olarak verilmeyle birlikte bu tarihe şüpheyile yaklaşılmaktadır.⁶²⁸ Şayet bu bilgi doğruysa Yahyâ Bey vefatından 32 sene önce Gülşeniyye’ye bağlanmış olmalıdır. Bu mesnevinin nüshalarından birindeki⁶²⁹ Zilhicce 978 (m. Mayıs 1571) istinsah tarihi⁶³⁰ dikkate alındığında ise Yahyâ Bey’in ömrünün en az son 12 senesinde Gülşeniyye’ye mensup olduğunu söylemek mümkündür.

Yahyâ Bey, 990 (m. 1582) senesinde İzvornik’te vefat etmiş ve İzvornik yakınlarındaki Lozniçe’ye defnedilmiştir.⁶³¹

Hamse sahibi olan Yahyâ Bey, divan şiirinin en kudretli şairlerinden biridir. Şuara tezkirelerinde onun şiirinden övgüyle bahsedilmiştir. Âlî, onu gazel ve mesnevîde hâl sahibi olgun bir şair olarak nitelendirmiş, edasını sevimli, tarzını yeni, Arapça terkiplerini kusursuz bulmuştur.⁶³² Sehî Bey, Âlî’nin “yeni tarz” tespitine ilaveten Yahyâ Bey’in lafızlarını şirin bulmuş, tarzının renkli olduğunu söylemiştir.⁶³³ Kınalızâde, Yahyâ Bey’in şiirleri için “inci saçan” nitelendirmesini yapmış, şiir dilinin saf ve pak olmasını şairin “erbâb-ı hüner”den olmasına bağlamıştır. Ahdî ise belagatini,

⁶²⁷ Kadriye Yılmaz, “Bir Nazire Örneği Olarak Taşlıcalı Yahyâ’nın Gülşen-i Envâr’ı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2015), 119.

⁶²⁸ Bayram Ali Kaya, “Gülşen-i Envâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 14 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996), 253.

⁶²⁹ Yahyâ Bey, *Gülşen-i Envâr* (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1636).

⁶³⁰ Kaya, “Gülşen-i Envâr”, 253.

⁶³¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/1214; Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, 156.

⁶³² Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 226.

⁶³³ Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, 181.

fesahatini ve tarzını süslü sözlerle övdükten sonra onun mesnevide benzersiz olduğunu belirtmiştir.⁶³⁴

Yahyâ Bey'in -içerisinde Edirne ve İstanbul şehrengizlerini de ihtiva eden- bir divanı ile beş mesnevisi vardır.⁶³⁵

49.1. *Divan*

34 kaside, 45 musammat, 3 tarih, 1 müstezad, 2 şehrengiz, 515 gazel ve 20 kıtadan oluşan mürettep bir divandır.⁶³⁶ Mehmet Çavuşoğlu tarafından tenkitli neşir olarak yayımlanmıştır.⁶³⁷

49.2. *İstanbul Şehrengizi*

İstanbul'un güzellerini ve güzelliklerini anlatan aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış 345 beyitlik şehrengiz,⁶³⁸ karşılaştırmalı metin olarak Mehmet Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁶³⁹

49.3. *Edirne Şehrengizi*

Yahyâ Bey'in divanı içinde yer alan ve Edirne'nin güzellikleri ile 14 güzelinin anlatıldığı, aruzun “mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış 215 beyitlik bir şehrengizdir.⁶⁴⁰

49.4. *Şâh u Gedâ*

Beşerî aşktan ilâhî aşka geçişi anlatan, aruzun “fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla yazılmış 1000 beyitlik mesnevi⁶⁴¹ hakkında Pınar Aydemir bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁶⁴²

⁶³⁴ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 304.

⁶³⁵ Eserleri hakkında bkz. Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, 157.

⁶³⁶ Yahyâ Bey, *Dîvân*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, 1302). Diğer nüshalar için bkz.

Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, 157.

⁶³⁷ Yahyâ Bey, *Divan*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1977).

⁶³⁸ Yahyâ Bey, *İstanbul Şehrengizi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2692).

⁶³⁹ Mehmed Çavuşoğlu, “Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engizi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVII (1969), 73-108.

⁶⁴⁰ Yahyâ Bey, *Dîvân*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, 1302), vr. 26a.

⁶⁴¹ Yahyâ Bey, *Şâh u Gedâ* (Ankara: Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 399).

⁶⁴² Pınar Aydemir, *Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ'sı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

49.5. *Gencîne-i Râz*

Aruzun “fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün” kalıbıyla yazılmış, 3051 beyitlik tasavvufî bir mesnevidir.⁶⁴³ Halkın anlayabileceği bir dille yazılmış didaktik eser, Bekir Çınar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶⁴⁴

49.6. *Yûsuf u Zelîha*

Beşeri aşkı konu alan, aruzun “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ûlün” kalıbıyla yazılmış, 5179 beyitlik bir mesnevidir.⁶⁴⁵ Mehmet Çavuşoğlu ve Mehmet Kanar tarafından yayımlanmıştır.⁶⁴⁶

49.7. *Kitâb-ı Usûl*

Usul-nâme adıyla da anılan, aruzun “fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûlün fe‘ûl” kalıbıyla yazılmış 3100 civarında beyitten oluşan eserde⁶⁴⁷ hikâyelerle adalet, doğruluk gibi ahlâkî kavramlar işlenmiştir.⁶⁴⁸

49.8. *Gülşen-i Envâr*

Dinî, tasavvufî ve mahalli konuların hikâyelerle işlendiği aruzun “müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün” kalıbıyla yazılmış 2810 beyitlik mesnevi⁶⁴⁹ hakkında İbrahim Doğanyigit bir yüksek lisans tezi hazırlamış,⁶⁵⁰ Ayşe Sağlam ise doktora tezinde mesnevinin karşılaştırmalı metnini yayımlamıştır.⁶⁵¹

Yahyâ Bey, Gülşenî olduktan sonra yazdığı *Gülşen-i Envâr*’da hayatını bu beyitlerle özetlemiştir:

“Kıldı beni Hâlik-i kevn ü mekân

Bende-i efgende-i Osmâniyân

⁶⁴³ Yahyâ Bey, *Gencîne-i Râz* (Ankara: Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Mü 1380).

⁶⁴⁴ Bekir Çınar, *Taşlıcalı Yahya Gencine-i Raz (İnceleme-Metin)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

⁶⁴⁵ Yahyâ Bey, *Yûsuf u Zelîhâ* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 5682).

⁶⁴⁶ Yahyâ Bey, *Yûsuf ve Zelîhâ*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979; Yahya Bey, *Yûsuf ile Züleyha*, haz. Mehmet Kanar (İstanbul: Say Yay., 2011).

⁶⁴⁷ Yahyâ Bey, *Kitâb-ı Usûl* (İstanbul: Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 994).

⁶⁴⁸ Kaya, “Taşlıcalı Yahyâ”, 157.

⁶⁴⁹ Yahyâ Bey, *Gülşen-i Envâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1636).

⁶⁵⁰ İbrahim Doğanyigit, *Yahya Bey (Taşlıcalı) Gülşen-i Envar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

⁶⁵¹ Ayşe Sağlam, *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse’si* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 627-862.

*Niteki taşdan çıkan âb-ı zülâl
Oldum o dem tâlib-i bahr-i kemâl*

*Hem-dem olup âlim ü dânlara
Uğradı yolum niçe deryâlara*

*Kendümi fâzıllara kıldım celîs
Mürşid-i kâmillere oldum enîs*

*İki hüner verdi bana Zü'l-celâl
Biri şecaât biri fazl u kemâl*

*Birisi miras idi el-hak bana
Biri zekâretten oldu iktizâ*

*Kıldı sipâhî beni şâh-ı güzîn
Eyledi ashâb-ı yemîne karîn*

*Pâdişâh-ı devr-i zamân âkıbet
Virdi bana mertebe-i tevliyet*

*Gerçi bana zulm-i azîm itdiler
Âkıbetü'l-emr zâim itdiler*

*Oldı murâdum ki sülûkum diyem
Gördüğümü bildiğimi söyliyem”⁶⁵²*

50. Za'fî-i Gülşenî (ö. 974-978 / 1566-70)

Asıl adı Ali⁶⁵³ olan Za'fî, -hakkında yapılan araştırmalarda elde edilen tespitlere göre- Gelibolu'dandır.⁶⁵⁴ Kaynaklarda Za'fî-i Gülşenî ile ilgili verilen bilgilerde pek çok hata

⁶⁵² Yılmaz, “Bir Nazire Örneği”, 118-119.

⁶⁵³ Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn, *Risâle-i Tâciyye*, Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Yz. A 3913, vr. 17b akt. Abdurrahman Adak, *Za'fî-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvanının İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 16.

⁶⁵⁴ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 36-40.

ve karışıklık bulunmaktadır. *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*'de verilen bilgilere göre Za'fî Dede, İbrahîm Gülşenî'nin halifesi iken daha sonra Mevlevî olmuş,⁶⁵⁵ Ahmed Âgâh Dede ve Şahidî'nin sohbetlerine iştirak etmiş, Şuhûdî Dede, Günâhî Dede ve 'Arşî Dede'nin terbiyesiyle yetişmiş; Günâhî, Şâhidî ve muhitindeki diğer şairlere özenerek şiirlerine tahmis, terci' ve nazireler yazmış kalender-meşrep, Mevlevî-mezhep bir kişidir.⁶⁵⁶ Esrâr Dede'nin yakın arkadaşı olan ve kendisinden *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*'yi yazmasını isteyen Şeyh Gâlib, Za'fî'nin İbrahim Gülşenî'nin halifesi olduğu bilgisini doğruladıktan sonra bir düzeltme yaparak Mevlevîliğin Za'fî için muhabbetten ibaret olduğunu ve tarikat ehlinin serpûşları arasında zikredilen "za'fiye tacı"nın da ona ait olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁷

Ali Emîrî, tezkiresinde Za'fî-i Gülşenî'ye ait bir beyti İbrahîm Gülşenî'nin oğlu Za'îfî Gülşenî-zâde'ye ait göstererek nakletmiştir.⁶⁵⁸ Bu karışıklık daha sonraki kaynaklara da sirayet etmiş ve *Tuhfe-i Nâilî*'de Za'fî-i Gülşenî'ye ait olan divanın Za'îfî Gülşenî-zâde'ye ait olduğu bilgisi verilmiş, dahası Za'fî'nin asıl adının Muhammed olduğu yanlışlığına düşülmüştür.⁶⁵⁹

Ahdî, Za'fî hakkındaki bilgilerde Gülşenî olduğu bilgisini vermememiştir ancak Dânişî ile ilgili bölümde Gülşeniyye'yi inkâr eden Arab-zâde'nin deniz yoluyla Mısır'a giderken geminin batması üzerine boğularak ölmesi hadisesini anlatırken dolaylı olarak Za'fî'nin Gelibolu'da Gülşenî Tekkesi'nde şeyhlik yaptığı bilgisini de aktarmıştır.⁶⁶⁰ Yine bu hadise ile ilgili anlatılanlardan öğrendiğimize göre Za'fî'nin Gelibolu'daki tekkesi Arab-zâde tarafından harap edilmiştir. Muhtemeldir ki Za'fî'nin tekrar Mısır'a gitmesi bu olaydan sonra olmuştur. Nitekim Muhyî-i Gülşenî'nin 977 (m. 1569) senesinde yazdığı *Reşahât-ı Muhyî* adlı eserinde Za'fî Fıskiyesi'nden bahsetmesinden

⁶⁵⁵ Esrâr Dede bu bilgiyi verirken Gülşeniyye'nin Mevlevîliğin bir yansıması olduğunu söylemiştir. Bkz. Esrâr Dede, *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 188.

⁶⁵⁶ Esrâr Dede, *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 188.

⁶⁵⁷ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 48; Zehrâ Göre, "Za'fî-i Gülşenî'nin Moton Şehrengizi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 2/4, (Kasım 2015), 43; Esrâr Dede, *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, LI.

⁶⁵⁸ Emîrî, *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Amîd*, 121.

⁶⁵⁹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 2/569.

⁶⁶⁰ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 155.

hareketle Za'fî'nin, Hayâlî-i Gülşenî'nin şeyh olduğu dönemde, Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'nde 974-78 (m. 1566-70) yılları arasında vefat ettiği düşünülmektedir.⁶⁶¹

Latîfî Tezkiresi'nde Za'fî'nin Kalenderîliğine mesnet teşkil edebilecek bilgilere yer verilmiştir. Za'fî'nin bedenen zayıf ve mumya gibi görüldüğünden dem vurduktan sonra Latîfî, onun afyon bağımlısı bir kişi olduğundan bahsetmiş, delil olarak da afyonla ilgili bir beytini nakletmiştir:

*“Ey cefâ-hû bana cevri eylemez isen ölürüm
Cevrün afyonına zîrâ katı mu'tâd oldum”*⁶⁶²

Za'fî-i Gülşenî'nin şiirlerinde Kalenderilik, Bektâşîlik Hurufîlikle ilgili unsurlara rastlanmasından yola çıkarak Gülşenîliğin ilk döneminde bu tür inanışlara açık olduğu söylenebilir. Za'fî'nin Hurûfîliğe dair bir risalesinin⁶⁶³ bulunmasının yanı sıra bazı beyitlerinde Hurufîliğin kurucusu Fazl-ı Hak olarak bahsettiği Fazlullah'ı övmesi Hurufîlikle ilgisini ortaya koymaktadır:

*“Fazl-ı Hak'dan Za'fîyâ buldun hayât-ı câvidân
‘Aynuna alma sakın sen münkirün inkârını”*⁶⁶⁴

Za'fî şiirlerinde Hurûfîlikle ilgili unsurları kullanmaktan da çekinmemiştir:

*“Çâr-deh harfün rumûzın anlayub esrârını
Ahmed'e nâzil olan Tâ-hâ'yı bildüm n'eydüğün”*⁶⁶⁵

Fazlullah'ı övmesi ve Hurûfîlikle ilgili unsurları şiirlerinde işlemesinin dışında Nesîmî'den övgüyle bahsetmesi, on iki imamı öven ve düvazdeh denilen türde şiir yazması Za'fî'nin Bektaşî kültüründen etkilendiğinin işaretleridir.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Muhyî, *Reşahât-ı Muhyî*, 23; Mustafa Koç, “16. yy Osmanlı Coğrafyasında Karanlıkta Kalmış Nakşî-Ahrârî, Yesevî ve Kübrevî Şeyhleri”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 7 (2005), 238, 239; Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 93.

⁶⁶² Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Rıdvan Canım, 342.

⁶⁶³ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 98.

⁶⁶⁴ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 120.

⁶⁶⁵ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 121.

⁶⁶⁶ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 128-129.

Za'fî'nin bir Türkçe divanı ve bir Farsça divançesi ile Hurufilikle ve za'fiye tacıyla ilgili iki risalesi vardır. Bu eserlerin dışında Za'fî'ye isnad edilen başka eserler olmakla birlikte bunların Za'fî'ye aidiyeti kesin değildir.⁶⁶⁷

50.1. *Türkçe Divan*

1 münâcât, 15 kasîde, 35 musammat, 3 şehrengîz, 1 târih, 391 gazel, 4 koşma, 1 müfred, 2 matla ve 4 târih'ten oluşan mürettep bir divandır. Kasidelerden üçü ve gazellerden biri Türkçe, Farsça, Arapça ve Çağatayca kullanılarak yazılmış mülemmalardır.⁶⁶⁸ Za'fî Divanı⁶⁶⁹ hakkında Abdurrahman Adak bir doktora tezi hazırlamıştır.⁶⁷⁰

Za'fî Divanı'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış Moton, İştîp, Vardar Yenicesi şehrengizleri ile muhammes nazım şekliyle yazılmış İsfekiye ve Abkır şehrengizleri bulunmaktadır.

50.2. *Moton Şehrengizi*

Za'fî Divanı'nın 45b-49a varakları arasında yer alan, Moton'un güzellerinin anlatıldığı, aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 111 beyitlik şehrengizdir. Zehra Göre tarafından yayımlanmıştır.⁶⁷¹

50.3. *Vardar Yenicesi Şehrengizi*

Divanın 37a varağında yer alan, Vardar Yenicesi'ne dair, aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla yazılmış, 114 beyitlik bir şehrengizdir. Bilal Çakıcı tarafından yayımlanmıştır.⁶⁷²

50.4. *İştîp Şehrengizi*

Makedonya sınırları içindeki İştîp hakkında, aruzun “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün” kalıbıyla ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış, divan nüshası içerisinde yer alan, 83 beyitlik bir şehrengizdir. Bilal Çakıcı tarafından yayımlanmıştır.⁶⁷³

⁶⁶⁷ Eserleri hakkında bkz. Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 95-110.

⁶⁶⁸ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 137-139.

⁶⁶⁹ Za'fî-i Gülşenî, *Dîvân* (İstanbul: Ali Emîrî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi, 254).

⁶⁷⁰ Abdurrahman Adak, *Za'fî-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvanının İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

⁶⁷¹ Göre, “Za'fî-i Gülşenî'nin Moton Şehrengizi”, 41-57.

⁶⁷² Bilal Çakıcı, “Za'fî'nin Vardar Yenicesi Şehrengizi”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Şinasi Tekin Hatıra Sayısı III* 32/1 (2008), 169-193.

⁶⁷³ Bilal Çakıcı, “The Shahrangiz of Shtip by Za'fî”. *International Journal of Central Asian Studies* 14 (2010), 95-107.

50.5. Farsça Divançe

Za'fî Divanı'nın 124b-139a varaklarında yer alan divançede 6'sı musammat, 42'si gazel ve 2'si tarih olmak üzere Farsça toplam 50 şiir bulunmaktadır.⁶⁷⁴

Za'fî, bu beyitle mahlasını nasıl seçtiğini şairane bir şekilde ifade etmektedir:

“Görüb bu Za'fûmî sâyem gürîzân oldı havfinden
Sarılup kalkaram kûyında âh u zâra düşdükçe”⁶⁷⁵

Vahdet-i vücûd düşüncesini hoş bir üslûpla ve ahenkli bir şekilde anlatan bu gazeli onun şiirdeki maharetini ortaya koymaktadır:

“Bu mezâhir kim vücûd-ı mutlak izhâr eyledi
Kendidür kim kendüsine ‘arz-ı dîdâr eyledi
Satdı hüsnin aldı ‘aşkın ara yerde kimse yok
Kendi aldı kendi satdı kendi bâzâr eyledi
Kendüsiyle ma'nide râz-ı ene'l Hak söyleyen
Şûretâ Mansûr'a üstâd itdi ber-dâr eyledi
Âdem için halk itmişken dıraht-ı gendümi
‘Illet-i işyân idüp adın güneh-kâr eyledi
Birinün adını Mûsâ birinün Fir'avn idüp
Kendinün emrini yine kendi inkâr eyledi
Satmada satan öziyken buna ma'nidür görün
Özge sûretten gelüp kendin harîdâr eyledi
Özge binâdur ki yapdukça vücûd-ı Âdemi
Kubbe-i şeş-sû düzetdi çâr-dîvâr eyledi
Bu ne kudret bu ne tebdîl-i hakîkatdür görün
Âteş-i Nemrûd'ı İbrâhim'e gül-zâr eyledi

⁶⁷⁴ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 95-96.

⁶⁷⁵ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, 188.

*Hamdülillah irgürüp darü 'ş-şifâ-yı vahdete
Za'fî-i bî-çârenün derdine dermân eyledi*”⁶⁷⁶

51. Zârî (ö. 1040/1630)

Noktazâde Ca'fer Çelebi adıyla tanınan Zârî, İstanbulludur. Yeniçeri iken tasavvufa meylederek Mısır'daki Gülşenî Tekkesi'ne gitmiş, Gülşeniyye tarikatına intisap etmiş ve vefat ettiği 1040 (m. 1630) senesine kadar burada yaşamıştır.⁶⁷⁷ Tespit edilen bir divanı bulunmayan Zârî'nin biyografik kaynaklarda nakledilen tek bir beyti vardır:

*“Bu şeb ol dil-ber-i 'âlî-cenâbı hâbda gördüm
Öninde 'arz-ı hâl itdüm ayagina yüzüm sürdüm*”⁶⁷⁸

II. GÜLŞENÎ OLDUĞU BİLDİRİLEN DİĞER ŞAİRLER VE MANZUM ESERLERİ

1. Bekâyî (ö. 1000/1591)

Hatîbzâde Abdülbâkî Bekâyî Dede adıyla da tanınan⁶⁷⁹ Bekâyî, Kefeli bir hatibin oğludur. Şam'da Vezir Mustafa Paşa'nın Mevlevîhanesi'nde mesnevihanlık yapmıştır.⁶⁸⁰ Bekâyî bir süre ilim tahsiline teşebbüs etmiş, bir süre Mısır'da Gülşenî hankahında misafir olarak kalmış ve İbrahim Gülşenî'nin hizmetinde bulunmuş, bir süre Mevlevî olmuş ancak belli bir yola mukayyet olmamıştır. Bekâyî, sadece meşreben değil meskenen de azade bir tabiata sahiptir. Hayatının bir kısmı uç beyleri ile sohbetle, Rum illerinde seyahat edip vardığı yerlerde vaaz verip nasihat etmekle geçmiştir. Kaynaklarda herhangi bir eserinden söz edilmeyen ve tespit edilmiş bir divanı bulunmayan Bekâyî'nin şiirlerindeki söyleyiş beğenilmiştir.⁶⁸¹

*“Ger dilersen keşf-i esrâr-ı Ma'nevî vire el
Feth ola her müşkilâtı mümkünâtun ola hâl*

⁶⁷⁶ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 188-189.

⁶⁷⁷ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 388; Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 124; Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 5/1705; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 1/400.

⁶⁷⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 388; Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 124; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 1/400.

⁶⁷⁹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 101.

⁶⁸⁰ Kınalızâde, *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*, 237.

⁶⁸¹ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü 'ş-Şu'arâ*, 183

*Dest-i kudret ref' idüb çeşm-i revânımdan 'ilel
Pertev ura hâne-i kalbünde 'aşk-ı lem-yezel*

*Nûr-ı zatu'llâha kalbün itmek istersen mahal
Sür yüzün deryâ-yı pâk-i Hazret-i Monlâ'ya gel*,⁶⁸²

2. Hâtemî (ö. 1004/1595)

Asıl adı İbrahim⁶⁸³ olan şair aslen Edirnelidir.⁶⁸⁴ Önceleri Matemî mahlasını kullanmış daha sonra Hâtemî mahlasını tercih etmiştir.⁶⁸⁵ Devlet ricalinden Za'im Dîvâne Mahmud Çelebi'nin oğlu, Sancak Beyi Mehmed Bey'in torunudur. O da babası ve dedesi gibi devlet vazifesine meyletmiş ve tımarlı sipahilerden olmuştur. Ancak bu görevi uzun sürmemiş mülkünü terk edip Gülşeniyye tarikatına girmiştir.

Bir süre Haydârilîge, bir süre Kalenderîlihe heveslenen Hâtemî, yaya olarak gittiği hac vesilesiyle uzunca bir yolculuğa çıkar. Mısır'ı, Bağdat'ı, Şam'ı ve Haleb'i dolaşır. Buralarda ilim ehli kimselerle görüşüp sohbetlerinde bulunur. 977 (m. 1569) senesinde seyahatinden dönüşünde Konya'ya uğrar. Orada Şehzade Selim'in musahiplerinden Durak Çelebi'nin defterdârı olur ve kendisine müteferrika unvanı verilir.⁶⁸⁶ Hâletî bu sıralarda Mâtemî mahlasıyla Şehzâde Selim'e çâr-ender-çâr niteliği taşıyan kasidesini sunar. Kaside çok beğenilir ancak şehzade, Mâtemî mahlasında uğursuzluk olduğunu söyleyip şaire mahlasını Hâtemî ile değiştirmesini emreder.⁶⁸⁷

Hâtemî, Ahdî'nin bizzat görüştüğü şairlerdendir. Ahdî, tezkiresinde İstanbul ve Edirne'de Hâtemî'yle sohbet ettiğini beyan etmiştir. Bu bilgilere göre Hâletî çok meşhur bir şair olmamakla birlikte aruzda, kafiye ve muamma bilmekte mahirdir. Aşıkâne gazelleri ve kasideleri beğenilmiştir. Şiirdeki başarısı Acem şairlerin bile

⁶⁸² Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 58.

⁶⁸³ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 237.

⁶⁸⁴ Kamûsu'l-Âlâm'da (bkz. Sâmî, *Kamûs'ul-Âlâm*, 3/2008) şairin Burgoslu olduğu belirtilmişse de şair hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda (*Rızâ Tezkiresi*, *Riyâz'uş-Şu'arâ*, *Gülşen-i Şu'arâ*, *Zübdetü'l-Eş'âr*, *Künhü'l-Ahbâr*, *Tuhfe-i Nâilî* ve *Osmanlı Müellifleri*'nde) şairin Edirneli olduğu kaydedilmiştir. Burgos, bugün Bulgaristan sınırlarında bulunan Burgaz şehridir. Bu şehirde Hâletî'nin dedesi Mehmed Bey'in adına bir cami bulunmaktadır. (bkz. *Riyâzî*, *Riyâzü'ş-Şuara*, 10.)

⁶⁸⁵ *Riyâzî*, *Riyâzü'ş-Şuara*, 130.

⁶⁸⁶ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 240.

⁶⁸⁷ Canım, *Edirne Şairleri*, 210; Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 240.

takdirini kazanmıştır. Derviş meşrep ve hoş sohbet bir kişiliğe sahiptir. Bununla birlikte yakın çevresinde bazı şüphe ve suizanlarla itham edildiği belirtilmiştir.⁶⁸⁸

Hâtemî Edirne’de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Mama-zâde Hâdî, şairin vefatına şu tarihi düşürmüştür:

“Hâtemîye tevbe vü tevîk ile irdi ecel

N’ola ki târîh olursa ana hatm-i bî-bedel ”⁶⁸⁹

Bazı kaynaklarda Hâtemî’nin mürettep bir divanı olduğu söylenmekle birlikte böyle bir eser mevcut değildir.⁶⁹⁰ Bununla birlikte Zahide Efe, “16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi” adlı makalesinde Almanya Berlin Devlet Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms. Or. Oct. 3652 numarada kayıtlı bir nazire mecmuasında Hatemî’nin bir divançesi olduğunu belirtmiş, şairin biyografik kaynaklardan ve nazire mecmualarından tespit ettiği şiirleri de dâhil ederek Hâtemî’nin 248 manzumeden oluşan şiir varlığını ortaya koymuştur.⁶⁹¹

Hâtemî’nin II. Selim’e sunduğu “Edrine” redifli kaside, Edirne şehrengizlerine güzel bir örnektir:

“Devr-i gülde reşk-i cennetdür fezâ-yı Edrine

Dem-be-dem hûb olmada hüsn ü bahâyı Edrine

Âb-ı Kevser hâki misk ü sengi sîm-i hâmdur

Gayret-i Firdevs-i a’lâdur bînâ-yı Edrine

Teşnesin ihyâ eder dil mürdesine cân virür

Hızr u Îsâ gibidür âb u hevâ-yı Edrine ”⁶⁹²

Mehmed Tâhir, halk arasında darbimesel olarak söylenen ve Ziya Paşa’ya atfedilen aşağıdaki beytin Hâtemî’ye ait olduğunu belirtmiştir. Zahide Efe’nin bir nazire

⁶⁸⁸ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 146.

⁶⁸⁹ Vefata tarih olan “hatm-i bî- bedel” ibaresinin ebcel karşılığı 1040’tır. Bu sayıdan “bedel” kelimesinin ebced karşılığı olan 36 çıkarıldığında 1004 sayısı elde edilir. (bkz. Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 237)

⁶⁹⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/163.

⁶⁹¹ Zahide Efe, “16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8/20 (2019), 114-150.

⁶⁹² Canım, *Edirne Şairleri*, 210, 211.

mecmuasında tespit ederek hazırladığı divançede de bazı farklılıklarla⁶⁹³ yer alan bu beytin Ziya Paşa'ya ait olması mümkün görünmemektedir:

*“Tîz-reftâr olanun pâyine dâmen dolaşır
İrişür menzil-i maksûdına âheste giden”*⁶⁹⁴

3. Hayretî (ö. 941/1534)

Asıl adı Mehmed olan şair bazı kaynaklarda Mehmed Hayretî Çelebi,⁶⁹⁵ Baba Hayretî-i Gülşenî⁶⁹⁶ adlarıyla anılmaktadır. Şair ocağı olarak bilinen Vardar Yenice'sindendir. Yûsuf Sîneçâk'ın kardeşidir.⁶⁹⁷ Kalendermeşrep bir kişiliğe sahiptir. Geçimini tımarlı sipahilikten temin etmekle birlikte fakirlik ve kanaat ile oldukça müstağni bir ömür sürmüştür.

Bir rivayete göre Hayretî, İbrahim Paşa'ya bir kaside sunar. İbrahim Paşa bu kasideyi o kadar beğenir ki Hayretî'ye himmette bulunmayı vaat eder. O sıralarda Hayretî'nin hemşehrisi Hayâlî Bey'e Hayretî'yi nasıl bildiğini sorar. Hayâlî Bey, Hayretî hakkında, “O, ne makam mevki korkusuna sahiptir ne de padişaha hizmet, paşaya bağlılık sevdasındadır. İstiğna sahibidir. Perişanlık içinde başka bir zenginlik içinde yaşar.” mealinde sözler söyler ve Hayretî'nin nazire yazamadığı için hayıflandığı şu beytini aktarır:

*“Ne Süleymân'a esirüz ne Selîm'ün kuluyuz
Kimse bilmez bizi bir şâh-ı kerimün kultyuz”*⁶⁹⁸

Beyânî'nin naklettiğine göre Hayretî'ye haset edenler İbrahim Paşa'ya onun Şîf mezhebinden olduğunu da söylerler.⁶⁹⁹

İbrahim Paşa, bu beyanlara istinaden Hayretî'ye cüz'i bir tımar ihsan eder. Hayretî ise “Dil-i bîmara bu denlü merhem ile timâr olunmaz” deyip ihsanı geri çevirmekle kalmaz, o kızgınlıkla memleketi olan Vardar Yenice'sine gidip bir süre Yahyalı beyleriyle bir

⁶⁹³ “İrişür menzil-i maksûdına âheste giden / Tîz-rev olsa kişi pâyine dâmân dolaşır” Bkz. Efe, “16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi”, 120.

⁶⁹⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/163.

⁶⁹⁵ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 234.

⁶⁹⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/80.

⁶⁹⁷ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 273.

⁶⁹⁸ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, 273-274.

⁶⁹⁹ Beyânî, *Tezkîretü's-su'arâ*, 58.

süre de Mihalli beyleriyle ülfet eder.⁷⁰⁰ Bahşişlerle kıt kanaat geçinir. Ömrünün son demlerinde görme yetisini kaybeder. Yol gösteren biri olmadan adım atamaz hâle gelir. O hâl üzere doğduğu kasabada vefat eder⁷⁰¹ ve kendi inşa ettiği tekkenin haziresine defnedilir.⁷⁰² Beyânî, vefatına şu tarihin düşürüldüğünü nakleder: “Hayretî âh devrden göçdi.”⁷⁰³

Hayretî’nin Vardar’da vefat ettiği konusunda Âşık Çelebi, Ahdî, Gelibolulu Âlî, Latîfî, Riyâzî ittifak hâlinde dir. *Osmanlı Müellifleri*’nde verilen Hayretî’nin kardeşi Yûsuf Sîneçâk ile beraber İstanbul Sötlüce’de medfun olduğu bilgisi tahkike muhtaçtır.⁷⁰⁴ Bilhassa Hayretî ile aynı dönemde yaşayan ve Hayretî’nin hemşehrisi Hayâlî Bey’in yakın arkadaşı olan Âşık Çelebi’nin Hayretî’nin mezarını meşhur ve malum olarak bildirmesi Sötlüce’deki kabrin bir makam olabileceğini düşündürmektedir.

Hayretî’nin meşrebi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Gelibolulu Âlî, onun önce Mısır’a gidip İbrahim Gülşenî’ye biat ettiğini, daha sonra Mevlevî dervişlerine katıldığı bilgisini vermektedir.⁷⁰⁵

Aşağıdaki beyitler Hayretî’nin Mısır’da bulunan İbrahim Gülşenî’ye gidip ona hizmet etme ve onun yolunda mânevî saadete erme isteğini ifade ettiğı gazelindendir:

*“Ben de tapunda serverâ derbân olayın varayın
Ya’nî sa’âdet mülkine sultân olayın varayın*

*Ma’mûr iken bu hân mân-ı genc-i nihân olmaz ‘ayân
Ey Hayretî yap yap hemân virân olayın varayın”*⁷⁰⁶

Âşık Çelebi’ye göre Hayretî, Alevî-meşrep,⁷⁰⁷ Latîfî’ye göre ise Ca’ferî-mezhep bir kişidir.⁷⁰⁸ Hayretî, bir şiirindeki “Ca’ferî-mezheb safâyî canlarız.”⁷⁰⁹ ifadesiyle bu

⁷⁰⁰ Riyâzî, *Riyâzû’ş-Şuara*, 129.

⁷⁰¹ Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, 274.

⁷⁰² Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, haz. Rıdvan Canım, 206.

⁷⁰³ Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 58.

⁷⁰⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/80.

⁷⁰⁵ Gelibolulu, *Kühü’l-Ahbâr*, 129.

⁷⁰⁶ Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 58.

⁷⁰⁷ Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ*, 273.

⁷⁰⁸ Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, haz. Rıdvan Canım, 205.

⁷⁰⁹ Mustafa Tatcı, “Hayretî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 17 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998), 61.

bilgiyi doğrulamaktadır. Hayretî bir dönem Gülşenîliğe heveslenmiş ve bağlanmış olsa da daha sonra Rumeli'deki abdalların tesiriyle Caferî ve Alevî olmuştur. Divanındaki şiirlerin muhtevasında da bu tesirin izleri görülmektedir:

“Her gedâ bir pâdişâha bende olmuştur velî
Biz de Rûm abdâliyuz bizüm ‘Alîdür şâhumuz”⁷¹⁰

Hayretî'nin âşıkâne ve rindâne yazılmış gazelleri vardır. Şiirlerinde tasavvufî terimleri kullanmada maharetlidir.⁷¹¹ Üslubu tatlı, ahenk unsurlarında başarılıdır.⁷¹² Beyânî'nin bildirdiğine göre “Rum şairleri” içerisinde belagatinin kemaliyle anılmıştır.⁷¹³ Şiirleri latif ve manidardır.⁷¹⁴

3.1. *Divan*

Hayretî'nin 20 kaside, 35 musammat, 1 müstezad, 487 gazel ve 7 kıtayı ihtiva eden kapsamlı mürettep divanı Mehmet Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri tarafından yayımlanmıştır.⁷¹⁵

3.2. *Belgrad Şehrengizi*

46 beyitlik bir münacatla başlayan ve 261 beyitten oluşan şehrengizde bir serhat şehri olan Belgrad'ın 28 güzeli edebî sanatlar ve kelime oyunları ile tasvir edilmektedir. Mehmet Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁷¹⁶

3.3. *Yenice Şehrengizi*

Bahar tasviriyle başlayan, Yenice'nin ve Yeniceli on güzelin tasvir edildiği 73 beyitlik bir şehrengizdir. Mehmet Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁷¹⁷

⁷¹⁰ Hayretî, *Divan (Tenkitli Basım)*, haz. Mehmet Çavuşoğlu - M. Ali. Tanyeri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1981), 223 (G.144/3).

⁷¹¹ Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 136.

⁷¹² Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 273.

⁷¹³ Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 58.

⁷¹⁴ Sâmi, *Kamûs'ul-Âlâm*, 3/2004.

⁷¹⁵ Hayretî, *Divan (Tenkitli Basım)*, haz. Mehmet Çavuşoğlu - M. Ali. Tanyeri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1981).

⁷¹⁶ Mehmed Çavuşoğlu, "Belgrad Şehrengizi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1974), 325-356.

⁷¹⁷ Mehmed Çavuşoğlu, "Yenice Şehrengizi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5 (1976), 81-100.

Hayretî'nin dünya nimetlerinin geçici olduğuna dair yazdığı bu hikemî beyitleri Latîfî tarafından tanzîr edilmiştir:

“Cihân halkını hep benden bu fânî mülki yurdun tut

Geçüp devlet serîrinden sa'âdetle oturdun tut

Elinden rûzgâr-ı zûr-kârun kurtuluş yokdur

Hezârân pençe-i pulâdı bir lu'b ile burdun tut

Sürüp cümle murâdâtın çıkar meydân-ı kalbünden

Murâd atına bindün hem murâd atını sürdün tut”⁷¹⁸

4. Hüdâyî Çelebi (ö. 991/1584)

Asıl adı Mustafa olan ve Aziz Mahmûd Hüdâyî ile karıştırılmaması için Hüdâyî-i Kadîm adıyla da anılan şair, aslen İstanbulludur.⁷¹⁹ Hüdâyî şairliğinden ziyâde musikişinaslığı ile temayüz etmiştir. Sesinin güzelliği sebebiyle Salâ Muslisi adıyla meşhur olmuş, Kanûnî'nin eşinin adını taşıyan Haseki Hürrem Sultan Camii'nde müezzinlik yapmıştır.⁷²⁰ Şair Sâ'î'nin, “Hüdâyî rehberin ola hidâyet-i Yezdân” mısrasıyla düşürdüğü tarihe göre 991senesinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁷²¹

Hüdâyî'nin Gülşenî olabileceği ile ilgili bilgi “Gülşenî Tekkesi zâkiri Hüdâyî Çelebi” ibaresiyle *Türk Musikisi Antolojisi*'nde geçmektedir.⁷²² Hüseyin Akpınar, *Gülşenilikte Musiki ve Musikişinaslar* adlı tezinde bu bilginin yanında Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde “Nev-zuhur Hânendeler” başlığı altında Hüdâyî'nin Gülşenî tarikatının zâkir ve şâkirlerinden olduğunun belirtildiğini söylemektedir.⁷²³ Ancak bu başlık altında bahsedilen Hüdâyî Çelebi değil Sadâyî Çelebi'dir.⁷²⁴ Hüdâyî'nin divanında Nakşî şeyhi Hakîm Efendi için yazdığı bir kaside olması onun Nakşîliğe

⁷¹⁸ Latîfî, *Tezkiretü's-Su'arâ*, haz. Rıdvan Canım, 207.

⁷¹⁹ Beyânî, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 232.

⁷²⁰ Gelibolulu, *Künhü'l-Ahbâr*, 221.

⁷²¹ Kayabaşı, *Kafzâde Faizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr*, 598.

⁷²² Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 1/55.

⁷²³ Akpınar, *Gülşenilikte Musiki*, 121.

⁷²⁴ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2013), 1/ 404.

hürmetinin olduğunu düşündürmektedir.⁷²⁵ Buna karşılık divanında Gülşenîliği ile ilgili bir bilgi ya da işaret bulunmaması Hüdâyî'nin Gülşenîliğini tartışmalı kılmaktadır.

Divan

Hüdâyî-i Kadîm'in bilinen tek eseri olan divanı, Mehmet Demiralay tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁷²⁶

Hüdâyî'nin şiirleri genellikle klasik Türk şiiri formunda ve âşıkânedir. Dinî kavramlar daha çok sevgilinin güzelliğini anlatmak için teşbih yoluyla anılmıştır:

“Misâl-i Ka’be ayâ nûr-ı dîde-i ‘uşşâk
Gören cemâlünü müştâk görmiyen müştâk”⁷²⁷

5. İbn-i Kemâl (ö. 941/1535)

Şemseddîn Ahmed bin Süleymân bin Kemâl Paşa ve Kemâlpaşazâde adıyla anılan İbn-i Kemâl aslen Tokatlıdır. II. Bâyezîd, Sultan Selîm ve Kanûnî dönemlerinde yaşamış; zahîrî ve batınî ilimlere vakıf, tarihçi, fakîh, müderris ve şeyhülislam olarak tanınmıştır.⁷²⁸

Muhyî-i Gülşenî'nin *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî* adlı eserinde anlattıklarına göre İbn-i Kemâl, Kanûnî'nin emri üzerine İbrahim Gülşenî'nin *Ma'nevî* adlı eserini küfürle alakalı yönleri bakımından incelemiş, ekserisi tefsir ve ilâhî sırlar ihtiva eden bu eserin sırrına zâhîrî ilimlerle vakıf olunamayacağını söylemiştir.⁷²⁹ Muhyî Mısır'a giderken Kemalpaşazâde'nin ona şeyhlerin duasını alması hususunda nasihat etmesi onun -o dönemde- tasavvuf ehline duyduğu hürmetin bir göstergesidir.⁷³⁰ Vassâf'ın bildirdiğine göre ise İbn-i Kemâl, İbrahim Gülşenî İstanbul'a geldiğinde kendisi ile görüşüp ve ona intisap etmiştir.⁷³¹ Gülşenîliği konusunda diğer kaynaklarda bilgiye rastlanmaması ve divanında Gülşenî olduğuyla ilgili bir emarenin olmaması İbn-i Kemâl'in Gülşenîliğini tartışmalı kılmaktadır. Bu itibarla İbn-i Kemâl'in teberrüken veya İbrahim Gülşenî'ye

⁷²⁵ Hakan Yekbaş, *Hüdâyî-i Kadîm Divanı (Edisyon Kritik Metin İnceleme)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 14.

⁷²⁶ Mehmet Demiralay, *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy.) ve Divanı İnceleme-Tenkitli Metin* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2007).

⁷²⁷ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 917.

⁷²⁸ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 70-73; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/179; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 63.

⁷²⁹ Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, 342, 350.

⁷³⁰ Muhyî, *Menâkıb-ı Gülşenî*, 324.

⁷³¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/157.

hürmeten Gülşenîliğe intisap ettiğini ancak bu yönünü eserlerine konu etmeyi tercih etmediğini söylemek de mümkündür. İbn-i Kemâl'in raks ve devrâna dair yazdığı risalesinde⁷³² ve *Münîretü'l-İslâm* adlı eserinde Halvetîlerin devranını raks olarak görmesi, raksın tüm mezheplerde haram olduğu iddiasıyla bu şekilde yapılan zikirlerin haram olacağına dair fetvası⁷³³ onun tasavvufa fikhî zaviyeden baktığı hakkında fikir vermektedir. Dolayısıyla Gülşenî'ye bir muhabbet duysa bile bunu gizlemeyi tercih etmesi ihtimal dâhilindedir.

Velut bir müellif olan İbn-i Kemâl'in Mehmed Tâhir'in bildirdiğine göre 300 civarında mecmua eseri vardır.⁷³⁴ Şiirlerini sade bir dille hikemî tarzda yazan İbn-i Kemâl, şiirlerinde mahlas kullanmamıştır.

Divan

İbn-i Kemâl Divanı, Mücahit Kaçar tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış,⁷³⁵ divanın tenkitli metni Mustafa Demirel tarafından yayımlanmıştır.⁷³⁶

“Geh safâ viridi mey ‘aşk-ı dile gâh keder
‘Âlemün hâli budur böyle gelür böyle gider”⁷³⁷

6. İsyânî (ö. ?)

İsyânî hakkında -*Tuhfe-i Nâilî* dışında- taradığımız hiçbir biyografik kaynakta bilgi bulunmamaktadır. *Tuhfe-i Nâilî*'de verilen bilgi ise şairin Millet Kütüphanesi 300 numarada kayıtlı bir divanı olmasıyla sınırlıdır.⁷³⁸ Talip Çukurlu tarafından neşredilen⁷³⁹ ve tasavvufî şiirleri ihtiva eden divandaki bir beyti sebebiyle İsyânî'nin Gülşenî olması ihtimal dâhilindedir:

⁷³² “*Sûfiyede Raks ve Devrân Hakkında Bir Risâle*” Bkz. Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 123.

⁷³³ Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 123.

⁷³⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/223; Eserleri için bkz. M. A. Yekta Saraç, *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri* (İstanbul: Şule Yay., 1999).

⁷³⁵ Mücahit Kaçar, *İbni Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi – Belâgat - Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁷³⁶ İbn-i Kemâl, *Dîvân*, haz. Mustafa Demirel (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1996).

⁷³⁷ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 73.

⁷³⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 682.

⁷³⁹ İsyânî, *İsyânî Dîvânı*, haz. Talip Çukurlu (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022).

“ ‘*Andelibiz Gülşenî bâğında eyleriz figân*
Sûretâ biz kemteriz ma’nîde sultân gelmişiz”⁷⁴⁰

İsyânî’nin başka bir beytinde pirinin Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1165-66) olduğunu söylemesi ve vefatına bu beyitle tarih düşürmesi ise onun Kadirî olduğunu düşündürmektedir:

“*Himmeti olsun bülend ol pîrimizdir şüphesiz*
Târîhi ‘aşk-ı kemâldir rıhleti cennet-i bekâ”⁷⁴¹

Divan

28 varaktan ve toplam 59 manzumeden oluşan divanda 25 gazel, 23 mesnevi, 10 murabba ve 1 muhammes bulunmaktadır.⁷⁴²

7. Kâşîfî (ö. 913/1507)

Mudurnulu Kâşîfî hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bilgilere göre Kâşîfî, zahirî ve batınî ilimlere hâkim olan ârif bir kişidir. Eserleri kusursuz bulunmuş, şeyhülislam ve tarihçi Kemalpaşazâde tarafından da beğenilmiştir. Bir dönem bir mağarada inzivaya çekilmiş, döndüğünde mehdilik iddiasında bulunmuştur. Bu iddiası sebebiyle başı kılıçla kesilerek idam edilmiştir. Mustafa İsen’nin yayımladığı *Latîfî Tezkiresi*’nde belirtildiğine göre Kâşîfî, İbrahim Gülşenî’nin halifelerindendir.⁷⁴³ Rıdvan Canım’ın hazırladığı Latîfî’nin *Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ* adlı eserinde ise Kâşîfî’nin Şeyh Dâvûd Halvetî (ö. 913/1508) halifelerinden olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁴ Aynı kaynaktan hareketle verilen bu iki farklı bilgi bir yanlışlıktan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim *Latîfî Tezkiresi*’nin r. 1314 (m. 1898-1899) tarihli baskısında⁷⁴⁵, *Tuhfe-i Nâilî*’de⁷⁴⁶, *Osmanlı Müellifleri*’nde⁷⁴⁷ verilen bilgiler de şairin Şeyh Dâvûd Halvetî halifelerinden olduğu bilgisini doğrulamaktadır. İsen’in yayımladığı *Latîfî Tezkiresi*’ndeki Kâşîfî’nin İbrahim Gülşenî’nin halifelerinden olduğu bilgisi muhtemelen müstensih hatasından ya da yazarın hatasından kaynaklanmıştır.

⁷⁴⁰ İsyânî, *Dîvân*, 15.

⁷⁴¹ İsyânî, *Dîvân*, 15.

⁷⁴² İsyânî, *Dîvân*, 18, 21.

⁷⁴³ Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, s.nşr. Mustafa İsen (Ankara: Akçağ Yay., 1999), 257.

⁷⁴⁴ Latîfî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, haz. Rıdvan Canım, 434.

⁷⁴⁵ Latîfî, *Tezkire-i Latîfî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314), 276.

⁷⁴⁶ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 838.

⁷⁴⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/69.

Latîfî Tezkiresi'nde şiirinden örnekler verilen Kâşîfî'nin tespit edilen bir divanı bulunmamaktadır.

“Aldanur o kim dünya-i gaddârla oynar
Dîvânedür ol kimse ki ayyâr ile oynar”⁷⁴⁸

8. Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532)

Bursalı Mahmûd bin Osmân adıyla da anılmaktadır.⁷⁴⁹ Şiirlerinde Lâmiî mahlasını kullanmıştır. Babası Osman Çelebi, Sultan Bâyezîd'in hazine defterdarıdır. Bursa'nın eşrafından ve saray çevresinden olması vesilesiyle dönemin meşhur müderrislerinden olan Molla Ahaveyn (ö. 900/ 1495) ve Fenârîzâde Muhyiddîn Çelebi'den (ö. 954/1548) ilim tahsil etme imkânı bulmuştur.⁷⁵⁰ Bilahere Nakşî şeyhi Emir Ahmed Buhârî'ye (ö. 922/1516) intisap etmiştir. Lâmiî Çelebi -Bursa Kütüğü'ndeki kayıtlara göre- aynı zamanda Gülşenî şeyhi İlhâmî Efendi'ye (ö. 980/1572-73) bağlanmış olsa da onun asıl yolu Nakşîlik olmuştur.⁷⁵¹ Yavuz Sultan Selim'e sunduğu *Hüsn ü Dil* adlı eseri vesilesiyle maaşa bağlanmış, *Ferhâd-nâme* şiiri vesilesiyle kendisine bir köy bağışlanmıştır. Kanûnî döneminde padişaha sunduğu *Vâmık u Azrâ Tercümesi* ve gül redifli kasidesi ile Damat İbrahim Paşa'ya sunduğu kasidesi vesilesiyle hayli caizeye nail olmuştur.⁷⁵² Maddî yönden refaha eren Lâmiî, tüm zamanını eser telifi ile geçirmiş, başka bir işle meşgul olmamıştır.⁷⁵³

Bursa'da vefat eden Lâmiî, Bursa Kalesi civarında Orta Pazar yakınlarında dedesi Nakkaş Ali Paşa adıyla anılan mescidin haziresine defnedilmiştir. Vefatına “*Lamiî'nin ide Hak rûhunu şâd*” mısrasıyla tarih düşürülmüştür.

Lâmiî Çelebi, 13 manzum, 12 mensur eserin müellifi olarak oldukça velûd bir kişidir. Kendisi gibi Nakşî olan Mevlânâ Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns* ve *Şevâhidü'n-Nübüvve*

⁷⁴⁸ Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s.nşr. Mustafa İsen, 257.

⁷⁴⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/492.

⁷⁵⁰ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 316.

⁷⁵¹ Bilal Kemikli, *Bursalı Bilge Şair Lâmiî Çelebi* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011), 23; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/492-493.

⁷⁵² Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 318.

⁷⁵³ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003), 97.

eserlerini tercüme etmesi ve faziletli bir şair olarak kabul edilmesi sebebiyle “Câmî-i Rûmî” unvanıyla anılmıştır.⁷⁵⁴

Manzum Eserleri: 1. *Maktel-i Hüseyin*, 2. *Selâmân ü Ebsâl*, 3. *Şem’ ü Pervâne*, 4. *Gûy u Çevgân*, 5. *Ferhâdnâme*, 6. *Vâmık u Azrâ*, 7. *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir*, 8. *Lugat-ı Manzûme*, 9. *Dîvân-ı Eş’âr*, 10. *Şehrengîz-i Bursa*, 11. *Vîs ü Râmîn*, 12. *Heft Peyker*.

Mensur Eserleri:

1. *Tercüme-i Şevâhidü’n-Nübüvve*, 2. *Tercüme-i Nefehâtü’l-Üns*, 3. *Hüsn ü Dil*, 4. *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*, 5. *Şerh-i Dîbâce-i Gülistân*, 6. *Münşeât-ı Mekâtib*, 7. *Hall-i Muammâ-yı Mîr Hüseyin*, 8. *Menâkıb-ı Üveys el-Karanî*, 9. *İbretnâme*, 10. *Şerefü’l-İnsân*, 11. *Letâifnâme*, 12. *Nefsü’l-Emr*.⁷⁵⁵

Lâmiî Çelebi’nin manzum ve mensur eserlerinin sayısı eşit olsa da nesri nazımından daha güçlü bulunmuştur.⁷⁵⁶

8.1. *Divan-ı Eş’âr*

Şehrengîz-i Bursa ve *Hayretnâme*’yi de itiva eden ve bazı tasavvufî terimlerin açıklandığı eser, “*Bursalı Lâmi’î Çelebi Dîvânı’ndan Seçmeler*” adıyla H. Bilen Burmaoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁷⁵⁷

8.2. *Maktel-i Hüseyin (Maktel-i Âl-i Resûl)*

Kerbelâ hadisesinin anlatıldığı, mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 992 beyitlik⁷⁵⁸ eserin minyatürlü bir nüshası Türk-İslâm Eserleri Müzesi’nde 1958 numarada kayıtlıdır.⁷⁵⁹ Harun Arslan tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁷⁶⁰

8.3. *Salâmân ü Absâl*

Yazma nüshası İstanbul Üniversitesi 3088 numarada kayıtlı olan eser, Molla Câmi’nin aynı addaki eserinden tercüme edilmiş, felsefî ve alegorik bir aşk mesnevisidir.⁷⁶¹ Erdoğan Uludağ tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶²

⁷⁵⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/493.

⁷⁵⁵ Lâmiî Çelebi’nin eserleri hakkında bkz. Kut, “Lâmiî Çelebi”, 96-97; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/493-494.

⁷⁵⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/493.

⁷⁵⁷ H. Bilen Burmaoğlu, *Bursalı Lâmi’î Çelebi Dîvânı’ndan Seçmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).

⁷⁵⁸ Kenan Özçelik, “Lâmiî Çelebi’nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl’ü”, *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli-Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011), 276.

⁷⁵⁹ Kut, “Lâmiî Çelebi”, 97.

⁷⁶⁰ Harun Arslan, *Lâmi’î Çelebi Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

8.4. *Şem' ü Pervâne*

Yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi'de 2744 numarada kayıtlı olan eser, Ehlî-i Şirâzî'nin aynı addaki eserinden tercüme edilmiş, tasavvufî-alegorik bir mesnevidir.⁷⁶³ Sadık Armutlu tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶⁴

8.5. *Gûy u Çevgân*

Ârifî-i Herevî'nin eserinden tercüme edilmiş, tasavvufî-alegorik bir mesnevidir. Nuran Tezcan tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶⁵

8.6. *Ferhâdnâme*

Ali Şir Nevâî'nin Farhat ile Şirin mesnevisinden uyarlanmış olan eser Agâh Sırrı Levend tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶⁶

8.7. *Vâmık u Azrâ*

Unsûrî'nin aynı addaki mesnevisinden ilhamla yazılmış olan eser, Gönül Ayan tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶⁷

8.8. *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir*

Keşfü 'z-zunûn'da Lâmiî'ye ait olduğu bildirilen eser, günümüzde mevcut değildir.⁷⁶⁸

8.9. *Lugat-ı Manzûme*

Manisa İl Halk Kütüphanesi 1656/7 numarada kayıtlı eser, 177 beyitlik Farsça-Türkçe bir sözlüktür.⁷⁶⁹

8.10. *Şehrengîz-i Bursa*

Kanûnî'nin Bursa'yı ziyareti vesilesiyle yazılmış olan eser hakkında M. Murat Yurtsever bir yüksek lisans tezi hazırlamış⁷⁷⁰, ayrıca eser Mustafa İsen ve H. Bilen Burmaoğlu tarafından yayımlanmıştır.⁷⁷¹

⁷⁶¹ Kut, "Lâmiî Çelebi", 97.

⁷⁶² Lâmiî Çelebi, *Salâmân ve Absâl*, haz. Erdoğan Uludağ (İstanbul: Büyüyenay Yay., 2013).

⁷⁶³ Kut, "Lâmiî Çelebi", 97.

⁷⁶⁴ Lâmiî Çelebi, *Şem' ü Pervâne*, haz. Sadık Armutlu (İstanbul: Kitabevi Yay., 2021).

⁷⁶⁵ Nuran Tezcan, *Lâmi' is Gûy u Çevgân* (Stuttgart: Steiner, 1994) akt. Kut, "Lâmiî Çelebi", 97.

⁷⁶⁶ Agâh Sırrı Levend, "Lâmi'î'nin Ferhad ü Şirin'i". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1964), 85-111; Kut, "Lâmiî Çelebi", 97.

⁷⁶⁷ Gönül Ayan, *Lâmi'î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998).

⁷⁶⁸ Günay Kut, "Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 13 Mart 2022).

⁷⁶⁹ Kut, "Lâmiî Çelebi", 97.

8.11. *Vîs ü Râmîn*

Bursa İl Halk Kütüphanesi, Umumi 2278 numarada kayıtlı olan eser, Es'ad-ı Gürgânî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin çevirisidir.⁷⁷²

8.12. *Heft Peyker*

Nizâmî-i Gencevî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin tercümesi olan eseri -ömrünün vefa etmemesi sebebiyle- Lamiî Çelebi bitirememiş, onun damadı tamamlamıştır. Eser günümüzde mevcut değildir.⁷⁷³

8.13. *Mevlidü'r-Resûl*

Tarihî kaynaklarda adından bahsedilmemekle birlikte Lamiî Çelebi'nin Ferhat ile Şîrîn mesnevisinde “*Mevlûd-ı Mahmûd*” adıyla andığı bir mevlidi bulunmaktadır. Eser, Süleyman Eroğlu tarafından yayımlanmıştır.⁷⁷⁴

Lâmiî Çelebi'nin Gülşenî kimliğinden kaynaklarda pek bahsedilmemektedir. Bununla birlikte *Salâmân ü Absâl* mesnevisinden alınan aşağıdaki beyitlerin ilkinde -Gülşenî şairlerin sıkça bir arada kullandıkları- “rûşen” ve “gülşen” kelimelerinin kafiyeli olarak kullanılması ilginçtir:

“*Cism ü cân mihrünle rûşendür senün*”

Yer ü gök hüsnünle gülşendür senün

Gün gibi sensin ne hâcetdür dimek

Âlemün 'aynına nûr-ı merdümek

Kisvet-i âdemde nûrundur 'alem

Sûret-i 'âlemde mihründür rakam

Sofra-i cûdunda ne sîmîn tabak

Gülşen-i lutfunda hûr la'lin varak

⁷⁷⁰ M. Murat Yurtsever, *Lâmiî Çelebi Şehrengîz-i Bursa İnceleme-Metin* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984).

⁷⁷¹ Lâmiî Çelebi, *Bursa Şehrengîzi*, haz. Mustafa İsen - H. Bilen Burmaoğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011); Mustafa İsen - H. Bilen Burmaoğlu, “Bursa Şehrengîzi”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1988), 57-106; Kut, “Lâmiî Çelebi”, 97.

⁷⁷² Kut, “Lâmiî Çelebi”, 97.

⁷⁷³ Kut, “Lâmiî Çelebi, Mahmûd b. Osmân”.

⁷⁷⁴ Bursalı Lâmiî Çelebi, *Mevlidü'r-Rasûl*, haz. Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Yay., 2011), 29.

Cânı sensün âşık-ı dil-hastenün
Nutkı sensün vâlih-i dem-bestenün”⁷⁷⁵

9. Nâilî-i Kadîm (ö. 1077/1666)

Asıl adı Mustafa olan ve Nâilî mahlasını kullanan şair hakkında tezkirelerde yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bilgilere göre Nâilî-i Kadîm aslen İstanbulludur.⁷⁷⁶ Pîrî Halîfe’nin oğlu olması sebebiyle Pîrî-zâde adıyla da anılmış, babası gibi o da maden kaleminde çalışmıştır.⁷⁷⁷ Mehmed Tâhir’in bildirdiğine göre Tokâdî Sabûhî Ahmed Dede’den (ö. 1057/1647) istifade etmiş,⁷⁷⁸ Ayvansarâyî’nin naklettiğine göre Sâbit ve Nâzim’in üstadı olmuştur.⁷⁷⁹

Biyografik kaynaklarda Nâilî’nin aldığı eğitimle ilgili bilgiler yer almasa da şiirlerinden yola çıkarak Nâilî’nin iyi bir eğitim aldığını, Arapça ve Farsça bildiğini söylemek mümkündür. Nâilî’nin dönemin devlet adamlarına sunduğu kasidelerinden yola çıkarak Haluk İpekten’in yaptığı tespitlere göre şair, bir dönem Sâlih Paşa ile Mehmed Paşa’ya yakın olmuş ve onlardan yardım görmüştür.⁷⁸⁰ Hayatının son döneminde kendisine haset edenlerin iftirasına uğrayarak 1071 (m. 1661) yılında Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından Edirne’ye sürgün edilmiştir.⁷⁸¹ Sultan IV. Mehmed’e sunduğu kasideden Edirne’de oldukça zahmet çektiği anlaşılan Nâilî, Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa’ya sunduğu kasideler vesilesiyle ancak 1076 (m. 1665) senesinde İstanbul’a dönebilmiştir. Şeyh Nazmî’nin “*Nâ’il-i firdevs bâdâ Nâ’ilî el-Fâtihâ*” mısrasıyla düşürdüğü tarihe göre 1077 (m. 1666) yılında İstanbul’da vefat eden Nâilî, önce Fındıklı’daki Sümbülî Dergâhı haziresine defnedilmiş, daha sonra Beyoğlu kabristanına nakledilmiştir.⁷⁸²

Divan

Nâilî’nin bilinen tek eseri olan ve 2 münacat, 5 musammat, 390 gazel, 1 müstezâd, 18 kıta, 8 rubai, 11 şarkı, 6 tarih ihtiva eden mürettep divanı Haluk İpekten tarafından neşredilmiştir.⁷⁸³

⁷⁷⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/494.

⁷⁷⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/443.

⁷⁷⁷ Belig, *Nuhbetü’l-Âsâr*, 506.

⁷⁷⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/282.

⁷⁷⁹ Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 208.

⁷⁸⁰ Haluk İpekten, *Nâilî* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1986), 8.

⁷⁸¹ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 840; İpekten, *Nâilî*, 8.

⁷⁸² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 2/282.

⁷⁸³ Nâilî-i Kadîm, *Divân*, haz. Haluk İpekten (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019).

Tezkirelerde şiirinden övgüyle bahsedilen Nâilî'nin hangi tarikata mensup olduğuyula ilgili kaynaklarda net bir bilgi olmasa da Halvetî şeyhi Saçlı İbrahim Efendi'ye vefat tarihi söylemesi ve “Halvetîlerüz” redifli gazelinden hareketle Halvetî olduğu düşünülmüştür⁷⁸⁴:

“Sûretde pâ-y-der-gil olan Halvetîlerüz
Ma'nîde 'arş-menzîl olan Halvetîlerüz”⁷⁸⁵

Vassâf'a göre ise Nâilî, sürgün yıllarında Edirne'de irşad vazifesini sürdüren Gülşenî şeyhi La'lî-i Fenâî'nin tesiriyle Gülşenî olmuştur.⁷⁸⁶ Vassâf, bu düşüncesini Nâilî'nin bir gazelini naklederek delillendirmiştir. Nâilî, Halvetî olduğunu şiirinde açıkça belirtmişken Gülşenî olduğuna dair bir ibare kullanmamıştır. Gülşenîliğin Halvetîliğin bir kolu olduğu düşünüldüğünde -Nâilî'nin intisap ettiği kesin olarak bilinmese bile- Gülşenîliğe bir yakınlık duymuş olduğunu söylemek mümkündür:

“Dergâh-ı Gülşenî'ye olanlar nihâde-rû
Gül gibi bir kadehle olurlar güşâde-rû
Bây u gedâsı Edrine'nin eylemiş tamâm
Dâmân-ı Pîr ü dest-i irâdet fütâde-rû

Cûyâ-yı himmetiz tutalım biz de Nâilî
İrşâd ümîdi ile tarîk-i reşâde-rû”⁷⁸⁷

10. Sadâyî (ö. 16. yy.?)

Biyografik kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Sadâyî hakkında tespit edebildiğimiz bilgiler, 16. yüzyıl ortalarında yazılan *Mecmû'a-i Eş'âr*'daki⁷⁸⁸ “Hudâvendegâr bendelerinden sipâhiyân tâifesinden gâyet eyü sadâyâ mâlik olan Sadâyî fermâyed” ibaresi ve bir gazeli⁷⁸⁹ ile Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sindeki “Zikirde gerçekten Gülşenî tarikatının zâkir ve şâkiri idi.”⁷⁹⁰ manasındaki cümlesinden

⁷⁸⁴ İpekten, *Nâilî*, 10.

⁷⁸⁵ Nâilî-i Kadîm, *Dîvân*, 397 (G. 164).

⁷⁸⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/195.

⁷⁸⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/196.

⁷⁸⁸ *Mecmû'a-i Eş'âr* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Koleksiyonu, 479), vr. 54a.

⁷⁸⁹ Yunus Kaplan, “Sadâyî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 24 Şubat 2020).

⁷⁹⁰ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1/404.

öğrendiklerimizden ibarettir. Bu bilgiler ışığında Sadâyî, Kanûnî dönemi sipahilerinden olan, sesinin güzelliğiyle tanınan, Gülşeniyye tarikatı muhitinde bulunmuş şairdir. Bilinen tek şiiri olan bu gazelden yola çıkarak Sadâyî'nin şiirde mâhir olduğunu söylemek mümkündür:

“Gül-ruhun men’ itme ey gül bülbül-i gam-nâkdan

Dem olur kan yaş akar bu dîde-i nem-nâkdan

‘Ârızı üzre ‘arak sanman görinen dâyimâ

Misk ü ‘anberle döğülmüş jâledür eflâkdan

Mâr-ı zülfün sâkiyâ öldürmedin ben hasteyi

Leblerün agzuma sun yegdür mey-i tiryâkdan

Öliceğ gel sînem üzre bir kadem bas ey sanem

Hazret-i ‘Îsî gibi ihyâ kıl anı hâkdan

Ey Sadâyî ol kaşı yâsına kurbân oldugum

Tîr-i müjgânın geçirür sîne-i sad-çâkdan”⁷⁹¹

11. Salâhî (ö. 1197/1783)

Asıl adı Abdullâh, lakabı Salahaddîn, mahlası Salâhî, babası Abdülazîz Efendi'dir. 1130 (m. 1717) senesinde günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Kesriyye kasabasında doğmuş, yirmi yaşına kadar buradaki âlimlerden tahsil görmüş, İstanbul'a gelerek ilim tahsiline devam ettikten sonra Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın mektupçusu ve divan efendisi olmuştur.⁷⁹² Ali Paşa'nın Mısır valisi olması sebebiyle 1153 (m. 1740) senesinde onunla Kahire'ye gitmiş, Halvetî şeyhi Şemseddin Muhammed el-Hifnî (ö. 1181/1767) ile görüşüp Nakşibendî şeyhi Hasan Demenhûrî'den (ö. 1192/1778) bazı havas ilimlerini tahsil etmiş, bir sene sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür. Ali Paşa ile gittiği Edirne'de Edirnekapı Savak Tekkesi şeyhi Cemâleddin Uşşakî (ö. 1164/1751) ile tanışmış, onun müridi ve 1157 (m. 1744) senesinde de damadı olmuştur. Tasavvuf yoluna girdikten sonra devlet görevinden istifa ederek yedi sene kadar inzivaya çekilmiştir. Bir rivayete göre Salâhî, mânevî âlemde

⁷⁹¹ Kaplan, “Sadâyî”.

⁷⁹² Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 85; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 563; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/104; Sâmî, *Kamûs 'ul-Âlâm*, 4/2965.

İbn-i Arabî ile görüşmüş ve kendisine verilen dört satırlık yazıyı okuduktan sonra bazı mânevî haller zuhur etmiş ve eserler vermeye başlamıştır. Eserlerinin önemli bir kısmının İbn-i Arabî'nin eserlerinden mülhem olması ve çocuklarından birinin adının da Muhyiddîn olması Salâhî'nin hayatında ve eserlerinde İbn-i Arabî'nin ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu itibarla irfan derecelerini geçtiğine dair söylediği şu beyitte “Hâce-i bâtın” ile İbn-i Arabî'yi kastetmiş olması muhtemeldir:

“Müşkilin kimseye zâhirde Salâhî sormaz

Hâce-i bâtına sordu soracak esrârı”

1174 (m. 1760-61) senesinde İstanbul Fatih civarındaki Tâhir Ağa Dergâhı'nda şeyh olmuş, 29 Muharrem 1197 (m. 4 Ocak 1783) tarihinde vefat etmiş ve Tâhir Ağa Dergâhı'na defnedilmiştir.⁷⁹³ Vefatına “*Salâhî şevk-i envâr-ı cemâle oldu pervâne*” mısrasıyla tarih düşürülmüştür.

Salâhî, döneminde halk arasında yaygın olan hemen her tarikata intisab etmiştir. Cemaleddin Uşşâkî'ye nisbetle Uşşâkî, Mısır'da görüştüğü Hasan Demenhûrî ve Mehmed Emin Kerkükî'ye nisbetle Nakşî, Galata Mevlevihanesi şeyhi Nâyî Osman Dede'ye nisbetle Mevlevî, Üsküdar Bandırmalı Tekkesi şeyhi Hâşim Baba'ya nisbetle Celvetî ve Bayrâmî, Üsküdar Nasûhî Tekkesi şeyhi Seyyid Alâeddin Efendi veya Mısır'da tanıştığı Şâbânî-Bekriyye'den Hifnî'ye nisbetle Şâbânî, Sezâî-i Gülşenî'ye nisbetle de Gülşenîdir.⁷⁹⁴ Aşağıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere Salâhî'nin Gülşenîliği diğer tarikatlara nisbeti gibi tüm tarikatları şahsında birleştirme düşüncesinin bir parçasıdır:

“*Celvetî Bayrâmî ve Sa'dî Kâdirî*

Nakşibendî Mevlevî ve Gülşenî 'Uşşâkîyiz'”⁷⁹⁵

Çokça eser veren müelliflerden biri olan Salâhî'nin *Osmanlı Müellifleri*'nde 57 eseri listelenmiştir. Bu eserler tasnif edildiğinde tespit edilen 37 eseri şunlardır:

⁷⁹³ Semih Ceyhan, “Salâhî Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 36 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009), 17; Fatîn, *Fatîn Tezkiresi*, 302; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/104; Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 85.

⁷⁹⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/431-432; Ceyhan, “Salâhî Efendi”, 18.

⁷⁹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/104.

1. Divan, 2. *Dîvân-ı Nu'ûti Salâhî*, 3. *Gül-i Sadberg-i Evrâd Berây-ı Tuhfe-i Ubbâd*, 4. *Mir'âtü'l-A'lâm ve Mişkâtü'l-Ahlâm (Fütûh-i Salâhî)*, 5. *Mir'ât-ı Esmâ*, 6. *Cevâhir-i Tâc-ı Hilâfet*, 7. *Usûl-i Evrâd-ı Uşşâkıyye*, 8. *Medâr-ı Mebde' ve Meâd*, 9. *Mecma-i Fenn-i Zerâfet (Mefâtihu'd-deriyye, Kavâid-i Fârisî, Emsile-i Fârisî)*, 10. *İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân ez Envâr-ı Hatm-i Hâcegân*, 11. *Tuhfetü'l-Uşşâkıyye*, 12. *Hilye-i Haseneyni'l-Ahseneyn*, 13. *Atvâr-ı Seb'a*, 14. *Matlau'l-Fecr (Risâle-i Regâibiyye)*, 15. *Mevlid ve Mi'râciyye*, 16. *Zabt-ı Vekâyi-i Yevmiye-i Şehriyârî*, 17. *Tebrîk-i Gazâ-yı Sultan Mahmûd*, 18. *Riyâzü'l-Kavâ'id Hiyâzü'l-Fevâ'id*, 19. *Ṭavâli'u Menâfi'u'l-'Ulûm min Meṭâli'l-Mevâkı'i'n-Nücûm*, 20. *Miftâhu'l-Vücûdi'l-Eşher fî Tevcihi Kelâmi's-Şeyhi'l-Ekber*, 21. *Zeylû'l-Kitâb bi-Aḥseni'l-Hitâb*, 22. *Şerh-i Risâle-i Kudsiyye*, 23. *Muhtasarü'l-Menâr Şerhi*, 24. *Elli Dört Farz Şerhi*, 25. *Şerh-i Şâfiye*, 26. *Muzhır-ı Kavâid-i İ'râb Şerhi*, 27. *Tercüme-i Aşk*, 28. *Şerh-i Kasâid-i Örfî*, 29. *Şerhu's-Salâhî bi-İmdâdi'l-Feyzi'l-İlâhî*, 30. *Mir'âtü'l-Meânî li-İdrâki Âlemi'l-İnsânî*, 31. *Tercüme-i Risâle-i Gavsıyye*, 32. *Tercüme-i Risâle-i Ahadiyye*, 33. *Tercüme-i Risâle-i Vücûd (Risâle-i Keşfiyye)*, 34. *Tercüme-i Usûl-i Hadîs*, 35. *Tercüme-i Arûz-ı Tebrîzî*, 36. *Meşâriku'l-Envârî'l-Metâlib ve Metâliu Esrârî'l-Mevâhib*, 37. *Tercüme-i Mir'âtü'l-Muhakkikîn*.⁷⁹⁶

Tasavvufî şiir şerhlerini ihtiva eden *Şerhu's-Salâhî bi-İmdâdi'l-Feyzi'l-İlâhî* hakkında Resul Arıcı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁷⁹⁷

11.1. Divan

Gazel, kaside ve müfredlerden oluşan divan, Bedriye Gülay Açar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış,⁷⁹⁸ Mehmet Akkuş tarafından yayımlanmıştır.⁷⁹⁹

11.2. *Dîvân-ı Nu'ûti Salâhî*

Arapça, Farsça, Türkçe toplam 211 manzumeden oluşan bir na't divanıdır. Mehmet Akkuş tarafından yayımlanmıştır.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ Salâhî'nin eserleri hakkında bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/105-107; Ceyhan, "Salâhî Efendi", 18-19; Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşaki: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Hikemiyat Yay. 2021).

⁷⁹⁷ Resul Arıcı, *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁷⁹⁸ Bedriye Gülay Açar, *Salâhaddîn-i Uşşakî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

⁷⁹⁹ Abdullah Salahaddin-i Uşşaki, *Dîvân*, haz. Mehmet Akkuş (İstanbul: Eflatun Kitap, 2021).

Salâhî'nin şeyh olmasının da tesiriyle şiirlerinde hikemî bir üslûp dikkati çekmektedir:

*“Bezm-i ‘âlemde tekâsül ile bir kâr olmaz
Bâg-ı dilde bu revîşle gül-i gülzâr olmaz
Hâb-ı gafletde yatar nefs-i denî bî-pervâ
Ses degil nefha-i sûr olsa da bî-dâr olmaz
Nakd-i vakti telef etdi demedi kâr edelim
Bir nefes ‘avdeti şimden girü tekrâr olmaz
Nakd-i bâzâr-ı ma’ârifde metâ’-ı vasla
Zer-i ihlâs gerek dirhem ü dînâr olmaz
Ye’s’e yol verme Salâhî yem-i rahmet bî-had
Müflis-i tâ’ata men’-i der-i Settâr olmaz”⁸⁰¹*

12. Senâî (ö. 1199/1784-85)

Asıl adı Ali olan Senâî, Edirne’de dünyaya gelmiştir. Şeyh Ali Senâî adıyla da tanınmaktadır. Edirne’de tahsil görmüş ve Gülşenî tarikatına bağlanmıştır.⁸⁰² Keşan’a giderek İsmail Hakkı Bursevî’nin halifesi olan Celvetî şeyhi Süleymân Zâtî Efendi’ye (ö. 1175/1761) biat etmiş, bir müddet hizmetinde bulunarak Zâtî Efendi’nin halifelerinden olmuş ve Edirne’ye döndüğünde bir Celvetî tekkesi açmıştır.⁸⁰³ Senâî, 1199 (1784-85) senesinde vefat etmiş, şeyhlik yaptığı Edirne Gülbahar Mahallesi’ndeki Kadirî Dergâhı haziresine defnedilmiştir.⁸⁰⁴ Senâî her ne kadar Gülşenî tarikatına bağlanmış olsa da daha sonra intisab ederek hilafet almış olduğu Celvetîlik onun hayatından çok daha etkili ve ön planda olmuştur. Aşağıdaki beyti de Celvetîliğe aidiyetini açıkça göstermektedir:

⁸⁰⁰ Mehmet Akkuş, *Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî Hz. Peygamber’e Na’tlar Dîvân-ı Nu’ût-ı Salâhî* (İstanbul: Şelale Yay., 2002).

⁸⁰¹ Şefkat-i Bagdâdî, *Şefkat Tezkiresi (Tezkîre-i Şu’arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*, haz. Filiz Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 182-183.

⁸⁰² Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 142; Peremeci, *Edirne Tarihi*, 276; Canım, *Edirne Şairleri*, 412.

⁸⁰³ Selami Şimşek, “Süleyman Zâtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010), 110.

⁸⁰⁴ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 117; Canım, *Edirne Şairleri*, 412.

“*Tarîkim Celvetî kemter gedâyım*
Senâî mahlasım ismim Alîdir”⁸⁰⁵

Divan

Senâî'nin 1182 (1769) senesinde tamamladığı 6 kaside, 26 musammat, 176 gazel, 1 kıta, 2 nazm, 8 ilahi, 32 tarih ve 1 muammayı ihtiva eden mürettep bir divanı vardır. Şiirleri beğenilmiştir. *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'de Güftî'den sonra şiirinden en çok beyit aktarılan şair Senâî'dir. Divanı hakkında Emine Öte bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır.⁸⁰⁶

“*Gelmişem kâlû belâda ‘arz olan îmâna ben*
Bu cihân bagını geldüm şimdilik seyrâna ben

Zahidâ takvâ-yı zühdün gel bize ‘arz eyleme
Hakkı bilmeklige geldüm sûret-i insâna ben

Ta ezelden cam-ı ‘aşkı nûş idüb mest olmuşam
Nagra-i yâ hû ile girdüm bu gün meydâna ben

...

Şöyle bir abdâlım ‘aşkında Senâî ben anun
Cüz’ü küllü mahv idüb virdüm kamu cânâna ben”⁸⁰⁷

13. Vehbî (ö. 1112/1701)

Asıl adı İbrahim'dir. Derviş İbrahim Efendi adıyla da tanınmıştır. Edirne'de dünyaya gelen Vehbî, genç yaşta tahsilini tamamladıktan sonra Muradiye Camisi'ne imam olmuş, uzunca bir süre bu görevine devam ettikten sonra Allah aşkıyla cezbeye kapılarak maaşlı vazifesini terk edip Gülşeniyye şeyhi Muhammed La'lî Efendi'ye intisap etmiş, bir süre onun hizmetinde bulunmuştur.⁸⁰⁸ Mevlevî şeyhi ve şair Neşâtî Dede'nin de öğrencisi olan⁸⁰⁹ Vehbî, muhtemelen onun tesiriyle Konya'ya giderek Mevlânâ asitânesi şeyhi Bostan Efendi'ye bağlanmış, sülûkunu tamamladıktan sonra

⁸⁰⁵ Emine Öte, *Senâî Divanı ve Tenkitli Metni* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), XII.

⁸⁰⁶ Emine Öte, *Senâî Divanı ve Tenkitli Metni*.

⁸⁰⁷ Adıgüzel, *Edirneli Ahmet Bâdî*, 117.

⁸⁰⁸ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1016-1017.

⁸⁰⁹ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 519.

hacca gitmiş, ardından Mısır Kahire'ye gitmek için yola çıkmıştır.⁸¹⁰ 1112 senesi Ramazan ayında⁸¹¹ (m. Şubat/Mart 1701) vefat eden Vehbî'nin vefat ettiği yer Esrâr Dede'ye göre Kahire'deki Gülşenî Tekkesi'dir.⁸¹² Şeyhî Mehmed, Kahire'den dönerken, Sâlim, Kahire'ye giderken Finike civarında vefat ettiğini belirtmişlerdir. Safâyî ise deniz yoluyla hacdan dönerken geminin batması sonucu vefat ettiğini söylemiştir.⁸¹³ Vehbî'nin vefat ettiği yer konusunda farklı görüşler olmakla birlikte bu rivayetlerden Vehbî'nin hacdan sonra Kahire'deki Gülşenî Tekkesi'ne gittiği anlaşılmaktadır. Bu yöneliş Vehbî'nin Gülşenî kimliğini vefat ettiği ana kadar muhafaza ettiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir. Vehbî'nin şiirlerinde Mevlevîliğin ön planda olmasının, şiiri Mevlevî şeyhi olan Neşatî Dede'den öğrenmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

*“Nüşa-i âsâr-ı hikmetdür edâ-yı Mevlevî
‘Aks-ı mir’ât-i hakikatdür likâ-yı Mevlevî”⁸¹⁴*

...

*Ser-mest ider şarâb-ı Hudâ Mevlevîleri
Pür-vecd ider semâ-ı safâ Mevlevîleri”⁸¹⁵*

Tarikatlar içerisinde Mevlevîlik goncaya, Gülşeniyîye tarikatı ise güle teşbih edilmiştir. Vehbî'nin şiirine de akseden bu benzetmede iki tarikat arasında kurulan ilginin etkisi olduğu söylenebilir:

*“Erbâb-ı tarîkun ki güli Gülşeniyândur
Dirlerse eger gonce n'ola Mevleviyâna”⁸¹⁶*

Tespit edilen bir divanı bulunmayan Vehbî'nin şiirleri beğenilmiş ve şiir dili sade bulunmuştur.⁸¹⁷

⁸¹⁰ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1017-1018; Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 465-466; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3/2330.

⁸¹¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1180; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3/2330.

⁸¹² Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 519.

⁸¹³ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1018; Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 466; Şeyhî Mehmed, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3/2330.

⁸¹⁴ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1017.

⁸¹⁵ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 519.

⁸¹⁶ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 299.

⁸¹⁷ Mirza-zâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, 466; Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1018.

“Yârin dehânı sırr-ı nihândan haber virür

Fikr-i lebi netîce-i cândan haber virür

Câm-ı Cem’i ki safvet ile andurur o ruh

Nûr-ı hayâl-i hüsnile andan haber virür”⁸¹⁸

...

“Zehr-nûşân-ı gamız câm-ı safâyı bilmezüz

Nâle-i ‘uşşâkdan gayrı nevâyı bilmezüz”⁸¹⁹

Vehbî, hocası Neşâtî Dede’nin vefatına şu beyitlerle tarih düşürmüştür:

“Gürûh-ı ‘âşıkâne şeyh-i irşâd

‘Azîz-i muhterem merhûm u magfûr

Bilüb fânî cihân-ı bî-bekâyı

Bekâyâ ‘azm idüb oldukda mestûr

Dem-i fevtine Vehbî didi târîh

Ola Ahmed Neşâtî merkadün nûr”⁸²⁰

14. Yûsuf Sîneçâk (ö. 953/1546-47)

Asıl adı ve mahlası Yûsuf olan şair, Şeyh Yûsuf Sinâneddîn Sîneçak olarak da tanınmıştır. Şair ocağı olarak nitelendirilen Vardar Yenicesi’ndendir.⁸²¹ Hayretî-i Gülşenî’nin (ö. 941/1534) kardeşidir. Tahsilini tamamladıktan sonra ilim pâyesinden feragat etmiş ve

“Cümle evrâkum derüb dördüm bu ‘ilmün defterin

Şimdi nakş u harfî yok bir hoş kitâbum var benüm”⁸²²

diyerek tasavvuf yoluna girmiştir. İlk olarak Mısır’daki Gülşenî Tekkesi’ne giderek İbrahim Gülşenî’ye intisap etmiş, uzunca bir süre hizmetinde bulunarak icazet ve hilafet almıştır.⁸²³ Sîneçâk’ın, Gülşenîliği övdüğü şiirleri bu dönemde yazılmış olmalıdır:

⁸¹⁸ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1018.

⁸¹⁹ Mirza-zâde, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 466.

⁸²⁰ Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi*, 1018.

⁸²¹ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1227.

⁸²² Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 241.

“Şeh Gülşenî’ye Yûsuf yıllarla olmadın kul
Sultân-ı ‘ışk oluban keşfeylemedi râzî’⁸²⁴

...
“Olmadan Gülşenî’ye cân u gönülden bende
Mısr-ı ‘ışk içre bu Yûsuf gibi sultân olmaz’⁸²⁵

Sîneçâk, daha sonra Konya’ya giderek Mevlevî Dergâhı’nda bir süre hizmet ettikten sonra Acem, Rum ve Arap coğrafyasında seyahat edip⁸²⁶ tekrar Konya’ya dönmüş, sülûkunu tamamladıktan sonra şeyh olarak Edirne Muradiye Dergâhı’na gönderilmiştir. Burada *Mesnevi* dersi okutmakla meşgulken Kanûnî’nin Edirne’ye geldiği zaman bir vezirin bazı vakıflarla birlikte onun vakfını da ortadan kaldırması üzerine Sîneçâk’ın “Vakfi ortadan kaldıran şeytandır.” mealindeki sözü vezirin kulağına gidince vezir onu öldürtmek istemiş, fakat Sîneçâk dervişleriyle beraber İstanbul’a hicret edince bu düşüncesini gerçekleştirememiştir.⁸²⁷ Sîneçâk bu hadiseden sonra İstanbul’da Sütlüce’de uzlete çekilir. Durumundan haberdar olan Kanûnî, gönlünü almak için Sütlüce’de ziyaretine gelir. Padişahın geldiği haber verilince Sîneçâk “Sohbet yarına kaldı.” deyip “yâ Hû” çekerek “İhsân Şîr-i nigâr” terkininin ebced karşılığı olan 953 (m. 1546-47) senesinde vefat eder. Cenaze namazını bizzat Kanûnî kıldırır ve Sütlüce Caferabad Tekkesi’ne geçilen yol üzerine defnedilir.⁸²⁸

Marifet ehli olarak tanınan Yûsuf Sînêçâk’ın şiirleri bir divan oluşturacak sayıda değildir. Bununla birlikte biyografik kaynaklarda mevcut şiirleri övülmüş; yakıcı, manası sağlam, edası temiz,⁸²⁹ sözleri rindâne,⁸³⁰ makbul ve övgüye mazhar⁸³¹ olarak nitelendirilmiştir. Gölpınarlı, şiirlerinden yola çıkarak aşırı vahdet-i vücutçu, Hurufî inançlarını benimsemiş ve Alevî mezhep biri olarak tanıttığı Sîneçâk’ın estetik açıdan

⁸²³ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, 301; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/80.

⁸²⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006), 124.

⁸²⁵ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 124.

⁸²⁶ *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*’de belirtildiğine göre Sîneçâk bu süre içerisinde Küdüs Mevlevihânesi’nde şeyhlik yapmıştır. Bkz. Ayvansarâyî, *Vefeyât*, 116.

⁸²⁷ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, 301.

⁸²⁸ Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*, 303; Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 938; Gelibolulu, *Künhü’l-Ahbâr*, 130; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/80.

⁸²⁹ Beyânî, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 241.

⁸³⁰ Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*, 306.

⁸³¹ Kınalızâde, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, 938.

divan şiirinin kudretli bir şairi olduğunu belirtmeden geçememiştir.⁸³² Bu beyitler onun Alevîlikle ilgisi kurulan Hurufî inancına meylettğine mesnet teşkil etmektedir:

*“Vech-i insandan okuyup otuz iki âyeti
Oldum âdem ‘alleme’l-esmâyı bildim neydiğin*

*Kâf hâ yâ ayn sâdın anladım ma’nâsını
Ya’ni merfûzât-ı “mâ evhâ”yı bildim neydiğin”⁸³³*

Yûsuf Sîneçâk’ın *Cezîre-i Mesnevî*, *Müntehabât-ı Rebâb-nâme* ve *Nazîre-i Muhammediye* adlı eserleri ve on üç manzumesi olduğu söylenmekle birlikte kaynaklarda *Müntehabât-ı Rebâb-nâme* ve *Nazîre-i Muhammediye* hakkında herhangi bir malumata yer verilmemiştir.⁸³⁴

Cezîre-i Mesnevî

Mesnevî’den seçilen 366 beyitle oluşan eser özellikle Mevlevîler arasında çok beğenilmiş, başta Şeyh Gâlib olmak üzere bazı şairler bu esere nazire yazmışlardır.⁸³⁵ *Cezîre-i Mesnevî* ve şerhleri Mevlevî sülûkü açısından Ali Çoban tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve yayımlanmıştır.⁸³⁶

Sineçâk’ın nazire mecmualarında ve tezkirelerde pek çok şiiri bulunmaktadır:

*“Ehl-i hâl olmayan anlar mı safâsın elemün
Bana sor ben bilürem lezzetini derd ü gamun*

*Vire mi mihir ü vefâya gönül ayruk ey dil
Zerrece alabilen zevkini cevr ü sitemün*

Künc-i mihnetde yiter genc bana mihnet ü renc

⁸³² Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 126.

⁸³³ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 457.

⁸³⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/80; Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, 125; Mehmet Fatih Köksal, “Yûsuf (Sîneçâk)”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 18 Mayıs 2020).

⁸³⁵ İsmail Güleç, “Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevî Şerhleri”. *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* XXIV (2004), 159–179.

⁸³⁶ Ali Çoban, *Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), 2014; Ali Çoban, *Mevlevî Sülûkü Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre* (Konya: Palet Yay.) 2021.

Hâce var gözüne sok sen zer ü sîm ü diremün

*Sakınan başını din girmesün 'ışkun yolına
Şartı cân terki durur bunda çün evvel kademün*

*Tug olupdur yine jûlide saçun başunda
Şâh-ı 'ışk olduğuna yiter ey Yûsuf 'alemün''⁸³⁷*

...

*Biz tâc-ı ribâ-yı ser-i şâhân-ı cihânuz
Biz hâk-i kefi pâ-yi gedâyân-ı cihânuz*

*Biz dinlemezüz gulgulünü bûlbûl-i bâgun
Biz nagme-serâyân-ı gülistân-ı cinânuz*

*Âfâkı bütün tutmuş iken nâle-i abdâl
Bu turfe durur kim yine bî-nâm u nişânuz*

*Bî-nâm u nişânuz bu 'aceb kavs ü kazâdan
Her tîr-i belâ kim atılır ana nişânuz*

*Erbâb-ı mahabbet bizi Yûsuf bilür ammâ
Ashâb-ı hased gözine ey dâst sinânuz''⁸³⁸*

III. GÜLŞENÎ MÜELLİFLER

Kaynaklarda Gülşenî oldukları belirtilen ancak şairliklerine ya da şiir yazdıklarına dair herhangi bir bilgi verilmeyen müellifler tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

Celâl-i Devvânî (ö. 908/1502),⁸³⁹ Şeyh Yahyâ Efendi (ö. 983/1575),⁸⁴⁰ Evliyâ Çelebi (ö. 1095/1684?),⁸⁴¹ Şeyh Peyk Ahmed Remzi Dede (ö. 18. yy.?) ve⁸⁴² Şeyh Muhammed Fakrî-i Kırımî (ö. 18. yy.?).⁸⁴³

⁸³⁷ Pervâne, *Pervâne Bey Mecmuası*, 1661-1662; Edirneli, *Mecma'un-Nezâir*, 895.

⁸³⁸ Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, 1227; Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 306, 307.

⁸³⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/180.

⁸⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/187, 188.

⁸⁴¹ Macit, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi", 205.

16. - 20. yüzyıl arasında tespit ettiğimiz kadarıyla 51 Gülşenî şair yaşamış ve Türk edebiyatına 21'i divan, 5'i divançe olmak üzere toplam 55 manzum eser kazandırmışlardır. Gülşenîliği tartışmalı olan 14 şairle birlikte Gülşeniyye'ye intisabı bilinen şairlerin sayısı 65'e ulaşmaktadır. Bu bölümde tasavvuf ve edebiyat alanında beş asır boyunca etkili olan Gülşenîlerin Türk edebiyatına kazandırdığı şair ve manzum eserlerini tespit ettiğimiz kadarıyla ortaya koymaya çalıştık. Bir sonraki bölümde Gülşenî şairlerin manzum eserlerindeki edebî ve dinî-tasavvufî muhteva üzerinde durulacaktır.

⁸⁴² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/223.

⁸⁴³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/227.

İKİNCİ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLERİN ESERLERİNDE EDEBÎ VE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVA

I. EDEBÎ MUHTEVA

Sûfî şairler için sanatlı şiir yazmak ya da bedîî ihtiyaçları karşılamak bir amaç olmamıştır. Onların asıl gayesi tasavvufun esaslarını anlatmak ve öğretmektir.⁸⁴⁴ Bununla birlikte düşüncelerini şiir formunda dile getiren sûfî şair, şiirin şekil ve muhteva özelliklerine de riayet etmek durumundadır. Dolayısıyla kim tarafından ya da ne maksatla söylendiğine bakılmaksızın bu eserleri edebî eser olarak değerlendirmek, edebiyat tarihimizin bir zenginliği olarak kabul etmek gereklidir. Bu itibarla Gülşenî şairlerin manzum eserlerini de dil, üslûp, vezin, nazım şekli nazım türü özellikleri bakımından incelemek, Gülşenî muhitin şiire bakışını ve eserlerinin edebî husiyetlerini değerlendirebilmek açısından önem arz etmektedir.

1. Dil ve Üslûp

Türk edebiyatında 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan beş asırlık süre içerisinde varlık gösteren Gülşenî şairlerin ortaya koydukları manzum eserlerin dil ve üslûp açısından döneme ve şaire göre farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Usûlî, Hayâlî-i Gülşenî, Yahyâ Dukagin-zâde, Nazîr İbrahim gibi bazı Gülşenî şairler klasik edebiyatımızın nazım şekilleriyle, sanatlı bir dille mürettep bir divan ortaya koymuşlar; Fenâî, Derviş İbrahim, Şeref gibi bazı Gülşenî şairler ise teberrüken ve tenezzülen tasavvufî muhtevada, sade bir dille birkaç manzume yazmakla iktifa etmişlerdir. Gülşenî şairlerin her birini dil ve üslûp açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirmek çalışmamızın sınırlarını aşacağı ve konuyla ilgili müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulacağından dolayı dil ve üslûpla ilgili genel değerlendirmelerde bulunacağız.

⁸⁴⁴ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî* (İstanbul: Kapı Yay. 2010), 43.

16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar incelediğimiz dönem içerisinde Gülşenî şairlerin şiirlerinde Azerî Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin izleri görülmektedir. Doğum yeri Azerbaycan’a dayandırılan, Gülşenîliğin kurucusu olan İbrahim Gülşenî ve oğlu Hayâlî-i Gülşenî’nin şiirlerinde birinci tekil şahıs zamirinin “men” şeklinin kullanılması; “yok”, “bakmak” gibi kelimelerde “k” ünsüzü yerine “h” ünsüzünün tercih edilmesi gibi Azerbaycan Türkçesine ait hususiyetleri görmek mümkündür.

Malum olduğu üzere mutasavvıf şairlerin öncelikli amacı sanat değil din ve tasavvufun esaslarını şiir vasıtasıyla halka aktarmaktır. Dolayısıyla kullanılan dil oldukça sadedir. Farsça ve Arapçaya divan yazacak kadar hâkim olan İbrahim Gülşenî’nin Türkçe divanında terkiplerden olabildiğince arınmış, halk diline çok yakın bir dil kullanması bunun en bariz örneklerinden biridir. Bununla birlikte Gülşenî şairlerin şiirlerinde az da olsa üçlü, dörtlü, beşli terkiplere rastlanmaktadır. Gülşenîliğin ikinci pîri olarak bilinen Sezâî-i Gülşenî, mülemma gazelinde üçlü terkip ve ağır bir dil kullanmıştır:

*“Olmışuz mir’ât-ı zât-ı kibriyâ
Kad-tecellâ zâtühû fî-zâtinâ”⁸⁴⁵*

Gülşenî şairler içerisinde medrese tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf yoluna girenlerin sayısı oldukça fazladır. Aldıkları tahsilin neticesi olarak Arapça ve Farsçaya hâkim olan bu şairlerin şiirlerinde bu dillere ait kelimeler ve terkiplere de çokça rastlanmaktadır. İbrahim Gülşenî’nin Arapça ve Farsça müstakil divanlarının olması, Za’fî’nin Farsça divançesi, Sezâî-i Gülşenî’nin, Şânî’nin ve Za’fî’nin mülemma manzumeleri medrese tahsili görmüş Gülşenî şairlerin üç dile şiir yazacak kadar hâkim olduklarının bir göstergesidir.

Şadece Gülşenî şairler içerisinde değil, dil konusunda edebiyatımızda da en ilginç şairlerden biri olan Muhyî; Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerden oluşan mürettep divanın ve 55 müstakil eserin müellifi olmasının yanında, Baleybelen adında yapma bir dil ortaya koymuştur.

⁸⁴⁵ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 29.

Üç dilde şiir yazmaya muktedir olan Gülşenî şairlerin bilhassa -nasıl söylendiğinden ziyade ne söylendiğinin önemli olduğu- tasavvufî muhtevalı şiirlerine genel olarak bakıldığında her kesimden insanın anlayabileceği bir dilin tercih edildiği görülmektedir.

Mutasavvıf şairler dinin ve tasavvufun esaslarını şiir vasıtasıyla aktarırken genel olarak vaaz eden, nasihat eden, hikemî ya da didaktik diyebileceğimiz bir üslûp tercih etmişlerdir. Bu durum Gülşenî şairler için de geçerlidir. Öğretici yönü ön planda olan bu tür şiirlerde edebî sanatlara çok fazla rastlanılmaz. Bilhassa divanlardaki lirizmin ön planda olduğu şiirler ise edebî sanatlar yönünden oldukça zengindir.

Tasavvufî konuları ele alan, genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan *Pend-nâme*, *Nefhatü'l-Esrâr*, *Gülşen-i Ebrâr* ve *Ma'den-i Esrâr* gibi eserler didaktik bir üslûpla yazılmıştır. Tasavvufun anlaşılması zor konularını alegorik ve teşbihlerle hikâyeleştirerek anlatan *Çoban-nâme*, *Gülşen-i Efkâr* gibi eserlerde tahkiye etme yöntemine başvurulmuştur. Bu tür eserlerde asıl amaç tasavvufî hakikatleri anlatmak olduğundan ve sanat kaygısı güdülmediğinden dolayı yalın bir üslûp kullanılmış, lirizm ve sanatlı söyleyişler pek tercih edilmemiştir.

Bazı şiirlerinde Yunus Emre tesiri ve yalın bir üslûp görülen İbrahim Gülşenî'nin Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazdığı kırk bin beyitlik *Ma'nevî* adlı eserinin tasavvufî tabirlerin sıkça kullanıldığı ilk 500 beyitlik bölümü, üslûp ve sanatlı söyleyiş bakımından diğer tasavvufî muhtevalı eserlerden farklıdır. Muhtemelen Mevlânâ'ya duyduğu büyük hürmetin tesiriyle bu bölümde üslûp oldukça ağırdır. O kadar ki anlaşılması zor olması sebebiyle Fenâî bu bölümü şerh etme gereği hissetmiştir. *Ma'nevî*'nin 500 beyitten sonraki kısmı ise sade bir dil ve akıcı bir üslûpla yazılmıştır.⁸⁴⁶

2. Vezin

Gülşenî şairler, hece ve aruzun çeşitli kalplarını şiirlerinde kullanmışlardır. Vezin ve kalıp tercihi her şaire göre farklılık arz etmekle birlikte tezimizin 3. bölümünde muhteva incelemesi yapacağımız Gülşenî şairlerin divanlarına baktığımızda vezinle ilgili şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır:

⁸⁴⁶ Konur, *İbrâhîm Gülşenî*, 180.

Şair	Aruz / Bahirler														Hece
	Hezec	Remel	Recez	Muzari	Münserih	Serî	Haff	Mütes	Mütেকârib	Kâmil	Müşâkil	Ahreb	Ahrem	Diğer	
İbrahim Gülşenî	414	451	80	9	250	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1
Hayâlî-i Gülşenî	114	218	11	30	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	11
Muhyî	199	301	25	74	5	-	151	45	20	1	1	273	27	1	1
La'î-i Fenâî	7	14	3	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Sezâî-i Gülşenî	184	222	2	37	7	4	25	16	-	-	-	6	-	-	7
Nazîr İbrahim	662	808	5	15	-	-	2	36	-	-	-	1	-	3	-

Tablo 1. Gülşenî Şairlerin Divanlarında Kullandıkları Bahirler

Bu tablodan hareketle Gülşenî şairlerin hem aruzu hem hece ölçüsünü kullanmakla birlikte daha çok aruz ölçüsünü tercih ettikleri söylenebilir. Hece ölçüsü kullanılan şiirlerde 5+5, 7+7, 8+8 gibi duraklı hece ölçülerinin kullanılmış olması dikkat çeken bir husustur:

“‘Âleme hicrân âteşi düşse

Yahar cihânı kalmaya âsâr”⁸⁴⁷ (5+5)

“Sendedür heme ‘âlem / ‘arş ü ferşiyle âdem

Cümle şey’ün ervâhı / sensin yâ Rasûlallâh”⁸⁴⁸ (7+7)

“İy ‘âşıklar gizlü nihân / kimden idüm görilmedin

Nirde idüm eydün bana / bu kâr-hâne kurulmadın”⁸⁴⁹ (8+8)

Aruz bahirlerinin kullanımı konusunda bir çeşitlilik göze çarpmakla birlikte daha çok hezec ve remel bahirleri kullanılmıştır ki bu bahirler klasik edebiyatımızın genel anlamda en çok tercih edilen bahirleridir. Bahir çeşitliliği konusunda en çok dikkat

⁸⁴⁷ Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, 136.

⁸⁴⁸ Şengün, “La’î Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi”, 268.

⁸⁴⁹ Akay, *İbrahim Gülşenî’nin Dîvânı*, 198.

çeken şairler ise şiirlerinde 12 farklı bahir kullanan Usûlî ve Muhyî'dir. Muhyî'nin şiirlerinden birinde kullandığı “mefâilâtün mefâilâtün” vezninin bilinen bir bahri de bulunmamaktadır.⁸⁵⁰ Bu itibarla Muhyî'nin aruz vezninde yeni arayışlar içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Benzer bir durum divanında iki şiirde “Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fâ'ilâtün Mefâ'ilün”, bir şiirinde “Mef'ûlü Fâ'ilâtün Fe'ûlün” veznini kullanan Nazîr İbrahim için de geçerlidir. Edebiyatımızda oldukça nadir rastlanan bu iki veznin de bilinen bir bahri bulunmamaktadır. Muhyî'nin vezinle ilgili ilginç yönlerinden biri de bazı şiir başlıklarını şiirle aynı vezinde yazmasıdır. Kasidelerinden birine başlık olarak koyduğu “*Murâd'umuz Yemen'e Girdüğünde Oldı Edâ*” ibaresi buna örnek olarak verilebilir.⁸⁵¹

Gülşenî şairlerin divanları ve birden fazla aruz kalıbını kullandıkları eserleri dışındaki müstakil manzum eserlerinde tercih ettikleri aruz kalıplarını incelediğimizde ise şu şekilde bir tablo oluşmaktadır:

Bahirler	Kalıplar	Eser Sayısı
Hezec	Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ûlün	13
	Mefû'lü Mefâ'ilün Fe'ûlün	3
Remel	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	2
	Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	3
	Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün	1
Hafif	Fe'ilâtün (Fâ'ilâtün) Mefâ'ilün Fe'ilün (Fâ'ilün)	4
Mütেকârib	Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûlün Fe'ûl	2
Serî'	Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün	1

Tablo 2. Gülşenî Şairlerin Müstakil Manzum Eserlerinde Kullandıkları Aruz Kalıpları

Gülşenî şairler, divanlarında olduğu gibi divanları dışındaki eserlerinde de genel olarak hezec ve remel bahirlerini tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Muhyî, Yahyâ Bey, Şânî gibi şairler hafif, mütেকârib ve serî' gibi diğer bahirlere göre fazla tercih edilmeyen bahirlerde de eser vermişlerdir.

⁸⁵⁰ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 49.

⁸⁵¹ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 36.

Sûfî şairlerin şekilden ziyade manaya önem vermeleri ve sanatlı söyleyişten çok hakikati dile getirmeye gayret etmelerinden dolayı şiirlerinde çokça aruz kusuru yapılmıştır. Bu durum Gülşenî şairler için de geçerlidir. Gülşenîlerin pîri İbrahim Gülşenî'nin hemen her şiirinde çok sayıda imale kusuruna rastlamak mümkün olduğu gibi imaleye göre daha ağır bir kusur sayılan zihaf da çokça görülen bir kusurdur.⁸⁵² Şiirlerinde de imale ve zihaf kusurlarına rastlanmakla birlikte Hayâlî-i Gülşenî vezin konusunda başarılı sayılmıştır.⁸⁵³ Aruzun her bahrini ve nadir kullanılan kalıpları kullanmasıyla dikkat çeken Muhyî'nin şiirlerinde bu kusurlara ilaveten medle ilgili –bir kapalı hece sayılması gereken “ân” hecesini bir buçuk saymak gibi- kusurlar görülmektedir.⁸⁵⁴ Gülşenîlerin ikinci pîri kabul edilen Sezâî-i Gülşenî'nin divanında imaleye sıkça rastalanmakta, daha büyük kusur sayılan zihaf ise oldukça nadir görülmektedir.⁸⁵⁵ Hece ölçüsünü hiç kullanmayan ve oldukça hacimli bir divanın sahibi olan Nazîr İbrahim, aruzu kullanmada başarılı kabul edilmektedir. Divanında görülen aruz kusurları, mutasavvıf bir şair olması bakımından normal karşılanmıştır.⁸⁵⁶ Usûlî ve Yahyâ Bey gibi kudretli şairler aruz konusunda çok daha titiz davranmışlardır. Yahyâ Bey'in “*Kitâb-ı Usûl*” mesnevisindeki vezin kusursuz denebilecek kadar başarılıdır.⁸⁵⁷

3. Nazım Şekilleri

Gülşenî şairler şiirlerinde genel olarak klasik edebiyatımızın nazım şekillerini kullanmışlardır. Gülşenîlikte temayüz etmiş divan sahibi şairlerin divanlarında olması beklenen nazım şekillerinin hemen hepsini görmek mümkündür. Gülşenî şairlerin nadiren tercih ettikleri hece ölçüsüyle yazılan şiirlerin mısralarındaki hece sayıları âşık tarzı şiir geleneğindeki koşma ve semai nazım şekillerine uymamaktadır. Beyitler hâlinde, gazelin kafiye düzeninde ve hece ölçüsüyle yazılan bu şiirler, halk edebiyatıyla klasik edebiyatın imkânlarının harmanlandığı dinî-tasavvufî edebiyatın kendine has –ara form- nazım şekilleri olarak düşünülebilir.

⁸⁵² Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXII.

⁸⁵³ Alvan, *Hayâlî-i Güşenî Dîvânı*, 14.

⁸⁵⁴ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 52, 53.

⁸⁵⁵ Özuygun, *Hasan Sezâyî*, 41-43.

⁸⁵⁶ Şengün, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı*, 36.

⁸⁵⁷ Sağlam, *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si*, 509.

Şair	Nazım Şekilleri								
	Kaside	Gazel	Musammat	Mesnevi	Ruba'î	Tuyuğ	Nazım	Kıt'a	Matla' ve Müfred
İbrahim Gülşenî	2	1280	1	7	-	12	-	-	2
Hayâlî-i Gülşenî	2	330	16	7	-	20	11	-	9
Muhyî-i Gülşenî	57	213	9	32	137	-	50	260	-
Sezâî-i Gülşenî	5	396	21	1	6	-	33	10	37
Nazîr İbrahim	32	843	111	3	1	-	-	158	219

Tablo 3. Gülşenî Şairlerin Kullandıkları Nazım Şekilleri

Gülşenî şairler, divanları dışında kalan ve tek bir aruz kalıbı kullanarak yazdıkları eserlerin ikisi hariç tamamında⁸⁵⁸ -her beyti kendi arasında kafiyeli olduğu için uzun manzumelerin yazılmasına elverişli olan- mesnevi nazım şeklini tercih etmişlerdir.

4. Ayet ve Hadis İktibasları

Ayetlerden ve hadislerden alınan bir ibareyi lafzen veya manen şiirde kullanma sanatına iktibas denmiştir. Gülşenî şairlerin şiirlerinde iktibasa sıkça rastlamaktayız.

“Beni anın ki ben de sizi anayım.”⁸⁵⁹

“*Didi “fezkurûnî ezkurküm”*

Ne vech ile ola kim dest-res”⁸⁶⁰

“Ölmeden önce ölünüz.”⁸⁶¹

“Çünkü “mûtû kable mûtû” dir bize hayrî'l-beşer

Dirile niçün garazsuz cân virüben ölmezem”⁸⁶²

⁸⁵⁸ Usûlî'nin “Manzum Hadis Tercümesi”nde kıt'a nazım şekli kullanılmıştır. Nazîr İbrahim'in “Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye” adlı manzum eserinin ise belli bir nazım şekli bulunmamaktadır.

⁸⁵⁹ el-Bakara 2/152.

⁸⁶⁰ Hayâlî-i Gülşenî, *Dîvân*, 42/b; Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, 175.

⁸⁶¹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/402.

“Ölmedin öldüm dirildüm cânıla kıldum vedâ
Asker-i has çün kemîn açdı çeküp kaşı kemân”⁸⁶³

“O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümrânlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümrân olan Allah’ındır!”⁸⁶⁴

““Mûtû kable en temûtû” sırrın idrâk eyleyen
“Limen’îl-mülkü” nidâsından alur ol lezzeti”⁸⁶⁵

“Ebed irmek diler isen hayâta
Hayât-ı sûrîyi irgör memâta”⁸⁶⁶

“Ben gizli bir hazine idim.”⁸⁶⁷

“Miftâh-ı “küntü kenz”e seni eyledi Hudâ
Esrâr-ı dürr ü güheri sen eyledin nisâr”⁸⁶⁸

““Küntü kenzen” miftâhı sensin yâ Resûla’llâh
Sırr-ı ahbebt fettâhı sensin yâ Resûla’llâh”⁸⁶⁹

5. Gülşenîliğin Türk Şiirine Katkısı

Sûfî şairler için şiir, ilâhî bir tecellîdir. Onlar şairlik iddiasında ve çabasında değildirler. Genel itibarıyla teberrüken ve tenezzülen şiir söyleyen bu kişilerin şiirlerinde şairliği meslek edinmiş kişilerin şiirlerindeki estetik ve şekil hassasiyeti aranmaz. Bununla birlikte Gülşenî muhitte Usûlî ve hamse sahibi Taşlıcalı Yahyâ gibi iki önemli divan şairi yetişmiştir. Gülşenîlerin şiirle iç içe olmasının bir yansıması olarak Osmanlı şairleri tarikatlar içerisinde Mevlevîlik, Halvetîlik, Nakşîlik’ten sonra en çok Gülşenîliği tercih etmişlerdir.⁸⁷⁰

⁸⁶² Avçın, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 1079.

⁸⁶³ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 256.

⁸⁶⁴ el-Mü’min 40/18.

⁸⁶⁵ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 197.

⁸⁶⁶ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 413.

⁸⁶⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/191.

⁸⁶⁸ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 64.

⁸⁶⁹ Şengün, “La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi”, 267.

⁸⁷⁰ İsen, “Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri”, 193.

Gülşenîliğin kurucusu İbrahim Gülşenî'nin ve onun izini takip eden Gülşenî şairlerin Osmanlı şiir ve sanatının gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Dili sağlam, üslûbu akıcı bulunan, ilahileriyle insanlarda hayranlık uyandıran, âlimlerin hürmetini kazanan ve günde 1200 beyit yazan bir şair olarak anılan⁸⁷¹ İbrahim Gülşenî'nin 8 müstakil manzum eseri vardır. *Türkçe Divan*'ı 1280 gazel ihtiva eden oldukça kapsamlı bir divandır. İbrahim Gülşenî gibi 8 manzum eserin sahibi ve ilk yapma dil olan Beleybelen'in mucidi Muhyî, âlim ve mutasavvıf kimliğinin yanında rindmeşrep bir şair olarak da tanınmıştır.⁸⁷² Bir Hristiyan güzeline olan aşkını anlatan *İhsân-nâme* adlı mesnevisi Muhyî'nin rindâne üslûbunun örneklerinden biridir. Gazel ve kasidelerinde sade ve akıcı bir dil kullanan Sezâî, şiir yazma konusunda oldukça itinalı, yeni mazmunlar bulmada gayretli bir şairdir.⁸⁷³ Tasavvufî kavramları divan şiirinin mazmunları ile ifade etmek konusunda oldukça başarılıdır. Şiirlerinin belagat ve fesahat yönünden güçlü, ârifane ve şairâne bulunması ve şiirindeki letafet sebebiyle ona "Osmanlı'nın Hâfız-ı Şîrâzî'si" demiştir.⁸⁷⁴ 843 gazel ihtiva eden hacimli bir divanın sahibi olan Nazîr İbrahim –döneminde pek tanınmamakla birlikte- yeni nükte ve mazmunlar arayışında olan iyi bir şairdir.⁸⁷⁵

Gülşenîliğin şairler üzerindeki etkisini bu tarıkata mensup olmayan ve muhib diyebileceğimiz bazı şairlerin şiirlerinde mazmun olarak görmek mümkündür. Hayâlî Bey (ö. 964/1557), Ferâgî (ö. 1014/1605), Nef'î (ö. 1044/1635), Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), Vâlî-i Âmidî (ö. 1151/1738-39) ve Neylî (ö. 1161/1748) bu şairlere örnek olarak verilebilir:

"Yüz sürmege Hayâlî erenler ayağına
Yıllardürür ki hâk-i der-i Gülşenî geçer"⁸⁷⁶

Hayâlî Bey

"Gülşenî dervîşdür gül gonçelerdür Mevlevî
Bülbül-i hoş-hân okur geh Ma'nevî geh Mesnevî"⁸⁷⁷

Ferâgî

⁸⁷¹ Avçin, *İbrahim Gülşenî Divanı*, 15.

⁸⁷² Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 19.

⁸⁷³ Özuygun, *Hasan Sezâyî*, 34, 35.

⁸⁷⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/84.

⁸⁷⁵ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, 66.

⁸⁷⁶ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Dîvânı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1945), 144.

⁸⁷⁷ Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şuara*, 255.

“Bir gülistân-ı müferrihtir dil-i pür-feyzi kim
Ana rûh-ı Gülşenî'dir bâgbân-ı Ma'nevî”⁸⁷⁸

Nef'î

“Andelîb hûb-sadâ bir Gülşenî dervîşidir
Mushaf-ı gülden okur subh u mesâ evrâdını”⁸⁷⁹

Yahyâ Bey

“Terk-i meslek eyleyüb etmez tarîk-i gayra meyl
Bülbül-i şeydâ ezelden Gülşenî abdâhıdur”⁸⁸⁰

Vâlî-i Âmidî

“Muhakkak hân-kâh-ı Gülşenîdir gülşen-i cennet
Ki gîsûlarla ol şûh-ı ser-âmed anda tûbâdır”⁸⁸¹

Neylî

Gülşenîliği tartışmalı olan veya Gülşenîye muhibbi olarak vasıflandırabileceğimiz şairleri hariç tuttuğumuzda sayısı 51'i bulan şairlerin tespit ettiğimiz manzum-mensur toplam 212 eser ortaya koymuş olmaları, bu katkının bariz bir göstergesidir. Bu 51 şairin 26'sının manzum müstakil eseri, diğerlerinin ise bir ya da birden fazla şiiri bulunmaktadır. Tasavvuf erbabının aslî gayesi elbette şiir ya da edebiyat değildir. Bununla birlikte Gülşenî şairler edebiyatımıza 21 divan, 5 divançe dışında 30 müstakil manzum eser kazandırmışlardır. Bazı Gülşenî şairler ise müstakil bir eser ortaya koymamışlar ancak teberrüken de olsa birkaç manzume söylemekten geri durmayıp şiire olan yakınlıklarını göstermişlerdir.

Gülşenî şairlerin Türk şiirine yaptığı katkı konusunda şehrengizler ayrıca dikkat çekmektedir. Za'fî 5, Taşlıcalı Yahyâ 2, Usûlî, Sıyâmî ve Örfî birer şehrengiz yazmışlardır.

⁸⁷⁸ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1992), 180.

⁸⁷⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 180.

⁸⁸⁰ Hanife Koncu, *Vâlî Dîvânı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998) 356, 593.

⁸⁸¹ Atabey Kılıç, *Ahmed Neyli Divanı* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 141.

II. GÜLŞENÎ ŞAİRLERDE DİNÎ-TASAVVUFÎ MUHTEVA

Sûfî şairin şekilden ziyade muhtevayı önemsemesi, tasavvuf şiirinin dinî-tasavvufî muhtevâ yönünden incelenmesini daha önemli kılmaktadır. Dinî-tasavvufî eserlerde temel kaynaklar -en başta Kur'an ve hadisler olmak üzere- fıkıh, akaid, kelam, tasavvuf, evliya ve enbiya kıssaları ile tabakat ve menakıb kitaplarıdır.⁸⁸² Bu temel kaynaklardan edinilen bilgiler dinî-tasavvufî türlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

1. *Türk Edebiyatında Dinî-Tasavvufî Türler*

Edebiyat tarihi boyunca din, edebiyatın önde gelen kaynaklarından biri olmuştur. Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden kısa bir süre sonra verilen dinî muhtevalı edebî eserlerle başlatılan ve İslamî Dönem Türk Edebiyatı, Ümmet Çağı Türk Edebiyatı gibi isimlerle anılan edebiyat dönemimizde dinin edebiyata tesiri çok daha güçlüdür. Sadece dinî muhtevayla yazılmış didaktik eserlerde değil, sanat gayesiyle yazılmış edebî eserlerde de Allah ve Hz. Muhammed sevgisinin tezahürü olarak ayet ve hadislerin izlerini görmek mümkündür. Bu iki temel kaynaktan hareketle dinî-tasavvufî türlerin başlıcaları tezahür etmiştir. Agâh Sırrı Levend, bu türleri “dinî-şer’î eserler” ve “dinî-tasavvufî eserler” başlıkları altında sıralamış ve amaçlarına göre bilimsel, öğretici, uyarıcı, sanat kaygısıyla yazılan eserler olarak gruplandırmıştır.⁸⁸³ Bu çalışmada başlıca dinî-tasavvufî edebî türler zikredilmekle birlikte edebî türler bu sayılanlarla sınırlı değildir. Ayrıca tezimizde bir tarikat zümresine mensup şairlerin eserleri incelendiği için farklı bir tasnife ihtiyaç duyulmuştur. Ali Öztürk’ün Halvetî şairler üzerine hazırladığı doktora tezindeki tasnif⁸⁸⁴ bu itibarla Halvetiyye’nin bir kolu olan Gülşeniyye tarikatına mensup şairlerin eserlerini edebî tür yönünden incelemek için daha uygun olacaktır:

1. Allah’la İlgili Manzum Türler: Tevhid, münacât, esmâ-i hüsnâ.
2. Hz. Muhammed’le İlgili Türler: Na’t, esmâ-ı nebî, mevlid, mi’râcnâme, mu’cizenâme, salavâtnâme, hilye, şefa’atnâme, kasîde-i Bürde ve Bür’e çevirisi, siyer ve şemâil.

⁸⁸² Agâh Sırrı Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Türleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 20 (1973), 35.

⁸⁸³ Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Türleri”, 35-36.

⁸⁸⁴ Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde*, 168.

3. İbadetle İlgili Türler: Faziletnâme.

4. Tasavvufî Türler: Nasihâtnâme, etvârname (etvâr-ı seb'a), silsilenâme, şathiyye, dolapnâme.

2. Allah'la İlgili Manzum Türler

2. 1. Tevhîd Manzûmeleri

Allah'ın birliğini ve yüceliğini konu alan şiir türlerine tevhîd denmiştir.⁸⁸⁵ Tevhîd sadece tasavvufî şiirde değil klasik edebiyatımızda da en çok şiir yazılan edebi türlerin başında gelmiştir. Klasik tertipte yazılmış her eserin tevhîdle başlaması şairlerin riayet ettikleri bir usul olmuştur.

İbrahim Gülşenî

Gülşenî'nin Türkçe Divanı'ndaki ilk şiir

“İy muhabbetten tecellî eyleyen ‘ayne’l-bekâ
‘İlminün ‘aynını gören lâ-ta’ ayyünden likâ”⁸⁸⁶

matlâyıla başlayan kaside nazım şekliyle yazılmış 19 beyitlik bir tevhiddir.

Muhyî

Muhyî divanının ilk manzumesi beş beyitlik gazel formunda yazılmış bir tevhiddir.

“Her zerrede envâr-ı Hak’ı eyle temâşâ
Her katrede gör cümle bihâr oldı hüveydâ
Zerrât-ı cihân Zât’dan almasa nisâbı
Mevcûd neden olur idi fîkr ide bu râ”⁸⁸⁷

La’lî-i Fenâî

Fenâî'nin 28 manzumeden müteşekkil divançesinin üç şiiri tevhid türünde yazılmıştır.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995), 251.

⁸⁸⁶ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, 1.

⁸⁸⁷ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 155.

“Hudâyâ cümle-i eşyâ gülen güller seni ister
Lisân-ı hâl ile gûyâ olan diller seni ister”⁸⁸⁹

Sezâî-yi Gülşenî

Sezâî Divanı’nın

“Eyledim yâ Rab senin hamdinle buna ibtidâ
Bilmeyince tâ senânı kimse bulmaz çün bekâ”⁸⁹⁰

matlayla başlayan ve 15 beyitlik ilk gazeli ve

“Hamd sezâ zatına ey kibriyâ
Nev’-i beşer eyleyemezler edâ”⁸⁹¹

mısralarıyla başlayan 41 beyitlik kasidesi tevhid türünde yazılmıştır.

Nazîr İbrahim

Nazîr İbrahim’in mürettep divanı klasik tertibe uygun olarak tevhid manzumelesiyle başlamıştır. Divandaki şiirlerden beşi tevhid türünde yazılmıştır.⁸⁹²

“Dilde bir tâzece neş’e peydâ
Olup oldu anun ile gûyâ

Şübhesiz bildi Hudâ’yı birdür
Cümleyi halk iden oldur zîrâ”⁸⁹³

2. 2. Münâcâtlar

Allah’a yakarış, yalvarış şiirleri olan münacâtlar, klasik eserlerde genellikle tevhîdle birlikte, birbirini tamamlar gibi yer almıştır.⁸⁹⁴ Tevhîd gibi münacât da en sık kullanılan edebî türlerden biridir.

⁸⁸⁸ Şengün, *La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi*, 252.

⁸⁸⁹ Şengün, *La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi*, 258.

⁸⁹⁰ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 13.

⁸⁹¹ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 14.

⁸⁹² Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 32.

⁸⁹³ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 304.

İbrahim Gülşenî

İbrahim Gülşenî'nin Türkçe divanındaki ikinci şiir

*“İsteyüb yâ Rabbi bir dil bulmazan lâyük sana
Zikr idüb adın diyen dem olmaya anda hevâ”⁸⁹⁵*

matlarıyla başlayan gazel formunda yazılmış 8 beyitlik bir münacattır.

La'li-i Fenâî

La'li'nin divançesinde münacaat türünde beş manzume yer almaktadır.⁸⁹⁶ Divançesinde toplam 28 manzume olduğu düşünüldüğünde Fenâî, yazdığı münacaatların toplam şiir sayısına oranı itibarıyla Gülşenî şairler içerisinde dikkat çekmektedir.

*“İlâhî ref kıl yüzden hicâbı
Koma bu hecr ile gurbetde yâ Rab
Görünsün ol cemâlün âfitâbı
Koma bu hecr ile gurbetde yâ Rab”⁸⁹⁷*

Nazîr İbrahim

Nazîr İbrahim'in divanındaki manzumelerden beşi münacaat türünde yazılmıştır.⁸⁹⁸

*“Ya Rab beni mazhar-ı lutf u kerem eyle
Sahn-ı dilümi gülşen-i bâg-ı İrem eyle
Zilletde koma cürm ü günâhum heme ‘afv it
Her hâl ile lûtfunla beni muhterem eyle”⁸⁹⁹*

2. 3. Esmâ-i Hüsnâlar

En güzel isimler anlamına gelen esmâ-i hüsnâ, Allah'a nisbet edilen isimler için kullanılmıştır. Kur'an'da 100'den fazla ilahî isim olmakla birlikte esmâ-i hüsnânın

⁸⁹⁴ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 251.

⁸⁹⁵ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, 3.

⁸⁹⁶ Şengün, *La'li Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi*, 252.

⁸⁹⁷ Şengün, *La'li Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi*, 254-255.

⁸⁹⁸ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 34.

⁸⁹⁹ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 309.

“Allah’ın 99 ismi” anlamı yaygınlık kazanmıştır.⁹⁰⁰ En güzel isimlerin Allah’a ait olduğuna ve Allah’a o isimlerle dua edilmesine dair ayetler⁹⁰¹ Allah’ın 99 ismine ehemmiyet verilmesine sebep olmuş, bu isimleri, manalarını, faziletlerini konu alan mensur ve manzum eserler kaleme alınmıştır.⁹⁰²

Gülşenî şairler içerisinde esmâ-i hüsnâ türünde yazılmış müstakil bir esere rastlamadık. Bununla birlikte Gülşenî şairlerin eserlerinde esmâ-i hüsnâ örneği olabilecek manzumelere rastlanmaktadır.

Muhyî

Muhyî’nin *Risâle Fî-Esmâ’il-Hüsnâ* adlı Allah’ın isimleriyle varlık arasındaki ilişkiyi anlattığı iki sayfalık risalesi bu türe verilebilecek tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰³

Nazîr İbrahim

Nazîr İbrahim’in *Muammeyât-ı Manzûme* adıyla bilinen beş muammadan oluşan eserinin “*Muammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ Celle Celâlüh ve Amme Nevâlüh*” başlığı altında yer alan birinci muammasında Allah’ın 99 ismi birer beyitle anılmaktadır.⁹⁰⁴

“Elbet bulınur visâline çâre Nazîrâ
Sabr eyleyelüm Hazret-i Allah mu’indür”⁹⁰⁵

3. Hz. Muhammed’le İlgili Türler

Na’t, esmâ-i nebî, mevlid, hilye, mi’racnâme, mu’cizenâme, salavâtnâme ve şefâatnâme, Hz. Muhammed’le ilgili belli başlı edebî türlerdir. Gülşenî şairler, bu türlerden na’t, esmâ-i nebi türüne dâhil edebileceğimiz manzumeler yazmışlardır. Gülşenî şairlerden bazılarının mevlid yazdığı söylenmişse de bu husus oldukça ihtilaflıdır. Mevlid bahsinde bu konuya değinilecektir.

⁹⁰⁰ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 404.

⁹⁰¹ el-A’râf 7/180; el-İsrâ 17/110; Tâhâ 20/8; el-Haşr 59/24.

⁹⁰² Ali Öztürk, “İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ”, *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 28.

⁹⁰³ Muhyî, *Mecâmi-i Türkî*, 23, vr. 457a-457b.

⁹⁰⁴ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 74.

⁹⁰⁵ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 564.

3. 1. Na'tlar

Arapça, bir kişiyi vasfetmek, methetmek anlamına gelen na't, edebiyat terimi olarak Hz. Muhammed'i övmek için yazılan şiir türüne denmiştir. Bu tür şiirlere "na't-ı şerîf", "na't-ı peygamberî", "na't-ı nebevî", "na't-ı rasûl" gibi isimler verilmiştir. Edebiyatımızda diğer peygamberler, dört halife, aşere-i mübeşşere ve bazı tarikat büyükleri için yazılan na't örneklerine de rastlanmaktadır. Bu tür şiirler "na't-ı çâr-yâr", "na't-ı Ali" gibi isimlerle anılmıştır.⁹⁰⁶

Na't, Hz. Muhammed'e duyulan derin muhabbetin tezahürü olarak hem halk şairlerinin hem de divan şairlerinin en çok teveccüh ettiği şiir türlerinden biridir. Başta divanlar olmak üzere klasik tertipte yazılmış eserlerde tevhid ve münâcâttan sonra na't yazılması gelenek hâline gelmiştir. Gülşenî şairlerin de hemen hepsi na't türünde şiirler yazmışlardır.

Muhyî

Muhyî Divanı'nın ikinci manzumesi, beş beyitlik gazel formunda yazılmış bir na'ttır.

"Seyyid-i kevineyn fahr-i enbiyâ

Hâce-i 'âlem mu'în-i evliyâ

Yâ Muhammed vasf-ı tû Yâsîn ü Nûn

Ahmed ü Mahmûd u Tâhâ Mustafâ"⁹⁰⁷

La'î-i Fenâî

La'î'nin divançesindeki 28 manzumeden 8'i na't türünde yazılmıştır.⁹⁰⁸ Alışılmış tertibin dışında divançenin ilk şiiri na'ttır ve divançede en çok tercih edilen tür yine na't olmuştur.

"Ey vücûdunla kamunun fakrına oldun gınâ

Mürde-veş bahr-i fenâda gark iken virüp bekâ

Yâ Resullallâh cemâlün nûrî işrâk eyleyüp

On sekiz bin 'âleme yek lem'ası virdi ziyâ"⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ Emine Yeniterzi, *Divan şiirinde Na't* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993), 1-2.

⁹⁰⁷ Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 155.

⁹⁰⁸ Şengün, *La'î Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi*, 252.

Sezâi-yi Gülşenî

Sezâî Divanı'nda üçüncü sırada yer alan

“*Bûy-ı zülfün çün aldı bâd-ı seher*
Sümbüle gülşen içre virdi haber”⁹¹⁰

mısralarıyla başlayan 5 bentten oluşan terkihibend ile

“*Merhaba ey zât-ı pâkin pertev-i nûr-ı Hudâ*
Tâk-ı ebrûn âsmânın kaddini kılmış dü-tâ”⁹¹¹

mısralarıyla başlayan, gazel nazım şeklindeki 15 beyitlik dördüncü şiir, na't türünde yazılmıştır.

Şânî

Larendeli Şânî'nin *Zerîatü'l-Ebrâr fî Na'ti'n-Nebiyyi'l-Muhtar* adlı eseri mülemma niteliği taşıyan 95 beyitlik bir na'ttır.⁹¹²

3. 2. *Esmâ-i Nebî*

Hiz. Muhammed sevgisinin ve onun şefaatine nail olma arzusunun bir tezahürü olarak şair ve yazarlar Hiz. Muhammed'in halk arasında da malum olan isimlerini eserlerinde zikretmişlerdir. Hiz. Muhammed'in isimlerinin zikredildiği mensur ve manzum eserlere de “esmâ-i nebî” denmiştir.⁹¹³

Gülşenî şairlerce esma-i nebî türünde yazılmış müstakil bir eser tespit edemedik ancak Nazîr İbrahim'in *İddetü Ehâdîs* adıyla da anılan ve üçlük bentler hâlinde vezinsiz olarak yazılmış *Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye* adlı kırk hadis tercümesinde her üçlüğün ilk mısrasında esmâ-i nebîye yer verilmiştir.

“*Kâle Seyyidü'l-enâm*
'Aleyhi'ssalâtü ve's-selâm
Es-selâmü kable'l-keâm

⁹⁰⁹ Şengün, *La'li Mehmed Fenâî Efendi ve Divânçesi*, 254.

⁹¹⁰ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 16-18.

⁹¹¹ Sezâyî, *Dîvân*, haz. Şahver Çelikoğlu, 18-19.

⁹¹² Şânî, *Zerîatü'l-Ebrâr fî Na'ti'n-Nebiyyi'l-Muhtar* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Böl., 3782) akt. Kurmuş, *Lârendeli Şânî*, 16.

⁹¹³ Bekir Belenkuyu, “Edebiyatımızda Esmâ-i Nebî-Peygamberimiz (S.A.V.)’in İsimleri- ve Esmâ-i Nebî Metinleri”, *Turkish Studies* 10/4 (2015), 167-196.

...
Kâle Habîbü'l-mü'min
'Aleyhi salâtü'l-Müheymin
El-mü'minü mir'atü'l-mü'min"⁹¹⁴

3. 3. Mevlidler

Hız. Muhammed'in doğumunu ele alan, ilk örneğı 10. asırda Arap edebiyatında görölen, edebiyatımızda en meşhur ve güçlü örneğini *Vesiletü'n-Necât*'la Süleyman Çelebi'nin verdiği mevlid türü, dinî edebiyatımızda ve halk kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. 15. yüzyıldan günümüze kadar canlılığını muhafaza eden mevlid yazma ve okuma geleneğı, halkımızın peygamber sevgisinin de bir tezahürü olarak pek çok şairin mevlid türünde eser vermesine vesile olmuştur.⁹¹⁵ Gülşenî şairlerin mevlid türünde eser verdiğiine dair bazı kaynaklarda bilgiler yer alsa da araştırmalar bu bilgiyi net olarak doğrulayamamaktadır.

Za'fî-i Gülşenî

Abdurrahman Adak, *Za'fî-i Gülşenî* divanını incelediğı doktora tezinde *Za'fî*'ye ait olma ihtimali olan ve tek yazma nüshası Milli Ktp. Yz. A Koleksiyonu 2249/3 numarada kayıtlı⁹¹⁶ olan 607 beyitlik bir mevlidden bahsetmektedir. Abdurrahman Adak, mevlid nüshasında müellif olarak "Hazret-i *Za'fî*" adının geçmesinden dolayı eserin *Za'fî-i Gülşenî*'ye ait olduğunu düşünmekle birlikte, rindâne bir üslûpla yazılmaması ve mahlas beytinde şairin adının geçmemesi sebebiyle bu düşünceye ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir.⁹¹⁷

Hayâlî-i Gülşenî

Muhsin Macit, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi" adlı makalesinde⁹¹⁸ İnci Kiremitçi'nin *Hayâlî-i Gülşenî* divanı hakkında hazırladığı yüksek lisans tezini⁹¹⁹ kaynak göstererek *Hayâlî-i Gülşenî*'nin mevlid yazmış bir şair olduğunu belirtmişse de Fatih Köksal, Milli Kütüphane Yz. FB 206/1 numarada kayıtlı bu eserin

⁹¹⁴ Necdet Şengün, "Nazîr İbrâhîm-i Gülşenî ve Farklı Bir Kırk Hadîs Denemesi (Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 294.

⁹¹⁵ Süleyman Eroğlu, "Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2010), 125-141.

⁹¹⁶ *Za'fî, Mevlid* (Ankara: Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, Yz A 2249/3).

⁹¹⁷ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 102-104.

⁹¹⁸ Macit, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi", 194.

⁹¹⁹ Kiremitçi, *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*.

mesnevî nazım şekliyle yazılmış bir ahlâk kitabı olduğunu tespit etmiştir.⁹²⁰ Nitekim Macit, Hayâlî-i Gülşenî hakkındaki sonraki çalışmalarında Köksal'ın tespitine katılmıştır.

Kerîmî

Osmanlı Müellifleri'nde Kerîmî'nin 963'te (m. 1555) telif edilmiş, varlığın beş külli mertebesini ifade eden ve “hazarât-ı hams” olarak adlandırılan tertiple oluşturulmuş bir Mevlid'i olduğu söylene de⁹²¹ Üzeyir Aslan, bu mevlidin Gülşenî olan Edirneli Kerîmî'ye değil Bursalı Kerîmî'ye ait olduğunu tespit etmiştir.⁹²²

Vassâf

Vassâf'ın Süleyman Çelebi'nin mevlidine yazdığı şerh mahiyetinde olan *Gülzâr-ı Aşk*, mevlid türünde olmasa da mevlid hakkında yazılmış bir eser olarak dikkati çekmektedir.⁹²³

3. 4. *Mu'cizenâmeler*

Peygamberlerin gösterdiği olağanüstü olaylara mucize denmiştir. Edebî tür olarak mu'cizenâme ise Hz. Muhammed'in bazı olağanüstü olaylarını anlatan manzum eserlere denmektedir.

Muhyî

Muhyî'nin *Şehd-i Ebrâr* adlı mesnevisinin bir bölümü Hz. Muhammed'in mucizelerini anlatmaktadır. Aşağıdaki beyitler Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ederken misafir olduğu Hind adlı bir kadının evinde abdest alırken gösterdiği mucizenin anlatıldığı bölümden alınmıştır:

“Alup dest-i şerîfiyle o suyu

Keremle ya'nî ol mâ-i vuzûyu

O dâr önünde ol rahmet sehâbı

Döker bir köşeye ol âb-ı nâbı

⁹²⁰ M. Fatih Köksal, *Mevlid-Nâme* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2011), 82.

⁹²¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/112.

⁹²² Aslan, “Fetihten Sonra Yazılmış Türkçe İlk Mevlid-i Manevî: Kerîmî'nin İrşâd'ı”, 22.

⁹²³ Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk*, haz. Mustafa Tatcı vd. İstanbul: H Yayınları, 2019.

*O dem anda çü serv-i müntehâ-ser
Biter bir hoş dıraht-ı sidre-peyker”⁹²⁴*

4. İbadetler

4.1. Faziletnâmeler

Namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin, ayetlerin, surelerin, besmelenin ve Mekke, Medine, Kudüs gibi mukaddes mekânların faziletlerinin anlatıldığı manzum ve mensur eserlere faziletnâme adı verilmiştir.⁹²⁵ Gülşenî şairlerin yazdığı müstakil bir faziletnâme tespit edemedik. Gülşenî şairler bu tür konulardan şiirlerinde bahsetmekle iktifa etmişlerdir. Nazîr İbrahim’in bir kasidesinde hac ve hacla ilgili mefhumlara yer verdiği beyti buna örnek olarak verilebilir.

*“Mekke vü zemzem Safâ vü Merve sa’yi hümeti
Her dem ihsânunla yâ Rab eyleye izhâr-ı keyf”⁹²⁶*

5. Tasavvufî Türler

5.1. Menâkıbnâmeler

Menâkıbnâme, din büyüklerinin, evliyanın keramet ve hayatlarını anlatan manzum ve mensur eserler olarak tanımlanmıştır.⁹²⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Gülşenî şairler içerisinde bu türde manzum ve mensur eser veren tek şair Muhyî’dir. Muhyî’nin mensur menâkıbnâmesi, İbrâhim Gülşenî’nin hayatını, menkıbelerini anlatan, on bölümden oluşan ve tarihi olaylara sadık kalınarak yazıldığı için biyografik bir nitelik de taşıyan *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî* adlı eseridir.⁹²⁸

⁹²⁴ Nülüfer Çelik, *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 83.

⁹²⁵ Kübra Yılmaz, “Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2017), 366-381.

⁹²⁶ Şengün, *Nazir İbrahim ve Divanı*, 374.

⁹²⁷ Salih Gülerer, “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”, *Tarih Okulu Dergisi* 16 (2013), 234.

⁹²⁸ Oğuzhan Uzun, “Türk Edebiyatında Menakıpname Yazımı Geleneği ve Menakıpname-i İbrahim Gülşenî”. *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi* (2014), 315-344.

Muhyî'nin 32 bölümden oluşan *Şehd-i Ebrâr* adlı eserinin dört halife olmak üzere bazı sahabelerin menkıbelerine yer verdiği 21 bölümü, manzum menâkıbnâme niteliği taşımaktadır.⁹²⁹

“Dedi Haydar bilen esrâr-ı gaybı
Bana bildürdi ‘ayniyle bu ‘aybı

Ki ana bildürür peydâ vü pinhân
Ana ten gibi zâhirdir hafî cân”⁹³⁰

5.2. Etvâr-nâmeler (Etvâr-ı Seb’a)

Arapça yedi tavır alamına gelen etvâr-ı seb’a, tasavvufî eğitimdeki nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmileten oluşan yedi mertebesini anlatan eserlere denilmiştir. İbrâhim Gülşenî'nin *Risâletü'l-Etvâr*'ı⁹³¹ ile La'lî-i Fenâî'nin *Etvâr-ı Seb’a*'sı⁹³² etvâr-ı seb'a türünde yazılmış risalelerdir.

5.3. Nasihatnâmeler

İbrahim Gülşenî

Gülşenî'nin nasihatnâme türünde 196 beyitten oluşan, mesnevî nazım biçimiyle yazılmış ilk beyti aşağıda verilen *Pend-nâme* adında bir eseri ve *Râz-nâme-i Mevlânâ Gülşenî* adıyla kayıtlı, 26 varaklık yazma bir eserde bulunan, Türkçe yazılmış nasihat içerikli bir mesnevisi vardır.⁹³³

“Cihân bir menzil-i 'ibretdür ey dost
Makâm-ı hayret ü hasretdür ey dost”⁹³⁴

Hayâlî-i Gülşenî

Hayâlî-i Gülşenî'nin divanı klasik tertibe göre düzenlenmiş divanlardan farklı olarak nasihatnâmelerle başlamıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılmış ilki 85, ikincisi 31 beyitlik şiirlerin her ikisi de “*Hemîşe devletün olsun ziyâde*” mısrasıyla başlamıştır.

⁹²⁹ Çelik, *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr*, 7-10.

⁹³⁰ Çelik, *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr*, 152.

⁹³¹ İbrahim Gülşenî, *Risâletü'l-Etvâr* (Ankara: Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 2482/6), vr. 88b-99b.

⁹³² Şimşek, “La'lî Muhammed Fenâyî'nin Etvâr-ı Seb'a Risâlesi”, 255-268.

⁹³³ İbrahim Gülşenî, *Râz-nâme-i Mevlânâ Gülşenî*, (İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 932) akt. Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, XXXIII.

⁹³⁴ Yıldız, “İbrahim Gülşenî'nin “Pend-nâme”si”, 70.

“Hemîşe devletün olsun ziyâde
İrgüre Hakk seni dâyim murâda”⁹³⁵

“Hemîşe devletün olsun ziyâde
Makâm u menzilün ‘ale’l-‘ulâda”⁹³⁶

Hâletî

Hâletî’nin divanı içerisinde “*Pendnâme-i Hâletî*” başlığıyla yer alan, 59 beyitlik bir mesnevisi vardır.

“Hemîşe yârün olsun baht ü devlet
İki ‘âlemde ol ehl-i sa’âdet”⁹³⁷

Münîrî

Münîrî’nin bilinen tek eseri olan ve nasihatnâme niteliğinde olan *Gülşen-i Ebrâr ve Ma’den-i Esrâr*, Attar’ın *Bülbüliyye* adlı mesnevisinin hikâyelerle zenginleştirilmiş 5213 beyitlik çevirisidir.⁹³⁸ Münîrî, mesnevisinde atasözleri ve deyimlere sıkça yer vermiştir:

“Tok olan anlamaz hâlini acun
Hekîm olan bilür aslın mizâcun”⁹³⁹

5.4. *Silsilenâme*

Tarikat şeyhlerinin Hz. Muhammed’e kadar ulaşan üstat zincirine silsile,⁹⁴⁰ silsileden bahseden eserlere ise silsilenâme denmiştir.

Hasîb Efendi

Hasîb Efendi, şeyhi Hasan Sezâî’ye kadar olan Gülşenî silsilesini ihtiva eden *Sisilenâme-i Gülşenî* adında 83 beyitlik bir mesnevi yazmıştır.

“Ey olan gül-çîn-i gül-zâr Tarîk-i Gülşenî
Müstefîz-i feyz-i envâr-ı Tarîk-i Gülşenî”⁹⁴¹

⁹³⁵ Alvan, *Hayâlî-i Güşenî Dîvânı*, 52.

⁹³⁶ Alvan, *Hayâlî-i Güşenî Dîvânı*, 59.

⁹³⁷ Altunel, *Hâletî-i Gülşenî*, 238.

⁹³⁸ İspir, *Münîrî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi*, 27, 35.

⁹³⁹ İspir, *Münîrî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi*, 147.

⁹⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yay., 2016), 319.

Vassâf ise, Hasîb'in bu eserini Hasan Sezâî'den itibaren yaşadığı döneme kadar olan silsileyi 19 beyit ile ilave ederek zeyletmiştir.

“*Tarîk-i Gülşenî’ye nisbetim var ‘andelîb-âsâ*
Meşâmm-ı cânıma gül-bû-yı Yûsuf gelmede cânâ”⁹⁴²

5.5. Şathiyye

Arapça hareket, kıpırdama ve köpürme anlamlarına gelen şatah kelimesi zaman içerisinde “hezeliyât”⁹⁴³ yani “latife, şaka”⁹⁴⁴ anlamlarında da kullanılmıştır. Şathiye, edebiyat terimi olarak ise zahiren şeriate aykırı söz, kastettiği mana kolay anlaşılmayan kapalı, sembolik ifade anlamında kullanılmıştır. Tasavvuf ehli şairlerin feyz ve tecellîlerle kendilerinden geçtikleri, aşk sarhoşluğu ve vecd anlarında söyledikleri saçma ve şeriate aykırı görünen şiirlere de şathiyye adı verilmiştir.⁹⁴⁵ Görünüşte saçma gibi görünen bu sözlerin tasavvufî kavramlarla ilgisi, işin ehli tarafından yorumlanmasıyla anlaşılmıştır.⁹⁴⁶

İbrahim Gülşenî

Gülşenî'nin Türkçe divanında şathiye türüne örnek olabilecek aşağıda matla beyitleri verilen birincisi 9, diğeri 14 beyitten oluşan iki gazel bulunmaktadır:

“*Sataşdum ‘ıška nâ-gehden habersiz*
Beni tanur mısın dir iy basarsız”⁹⁴⁷

...

“*Benem derd ehline dermân-ı ‘ışkun*
Devâsuz derd için Lokmân-ı ‘ışkun”⁹⁴⁸

5.6. Dolapnâme

Allah aşkını su dolabı ile soru cevap şeklinde konuşarak dile getiren şiirlere dolapnâme denmiştir.

⁹⁴¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/229-235.

⁹⁴² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/265-267.

⁹⁴³ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 778.

⁹⁴⁴ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1508.

⁹⁴⁵ Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiyye* (Ankara: Akçağ Yay., 2001), 4; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 327, 328.

⁹⁴⁶ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 351.

⁹⁴⁷ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, 75.

⁹⁴⁸ Akay, *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı*, 107.

Hayâlî-i Gülşenî

Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı 'nda üçüncü sırada yer alan şiir, kaside nazım şekliyle yazılmış, 63 beyitlik bir dolapnâmedir. Hayâlî'nin bu şiiri ile Kaygusuz Abdal'ın Dolabnâme'si arasında içerik, vezin, kâfiye ve nazım şekli yönlerinden nazire denebilecek kadar benzerlikler bulunmaktadır.⁹⁴⁹

“Geçerken bir tolâba nâgehânî

*Duş oldum katı inler gördüm anı”*⁹⁵⁰

III. GÜLŞENÎ ŞAİRLERDE DİĞER EDEBÎ TÜRLER

Gülşenî şairler sayıları az olmakla birlikte dinî-tasavvufî türler dışındaki edebî türlerde de eserler vermişlerdir. Bu türlerden şehrengiz, her ne kadar şehir isimleriyle adlandırılrsa da şehirdeki tasavvuf büyüklerini methetmeye vesile olduğu için tasavvufla ilişkilidir. Zafernâme türü ise cihat düşüncesinin ele alınmasıyla dinî muhtevâdan bağımsız değildir.

1. Şehrengiz

Farsça “şehri karıştıran” anlamına gelen şehrengiz, edebiyatımızda bir şehrin güzelliklerini ve güzelliklerini anlatan manzum eserlere denmiştir. Gülşenî şairlerden Sıyâmî, Usûlî, Za'fî ve Örfî'nin şehrengiz türünde eserleri vardır:

Sıyâmî

Sıyâmî Dîvânı 'nda şairin Mısır'dan dönerken uğradığı Antakya'da başta İbrâhim Gülşenî olmak üzere Gülşeniyye tarikatına mensup 20 şahsın vasıflarını överek anlatıldığı, aşağıda matla beyti verilen, 89 beyitlik bir şehrengiz bulunmaktadır.

“Mısırdan togrı geldüm bu diyâra

Cefâ tîgiyle sînem pâre pâre

Dilersen almaga gel sen de ahhâr

*Bu şehre dirler Antâkıyye ey yâr”*⁹⁵¹

⁹⁴⁹ Ali Öztürk, “Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Dolapnâme Türü ve Ahmed Hayâlî'nin “Tolabnâme” İsimli Kasîdesi”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/ 3 (2003), 87-101.

⁹⁵⁰ Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, 62.

⁹⁵¹ Sak, “Sıyâmî'nin Antakya Şehrengizi”, 62.

Usûlî

Usûlî'nin divanında yer alan ve doğduğu ve hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği yer olan Vardar Yenicesi'nin güzellerinin tasvir edildiği 293 beyitlik şehrengizi klasik edebiyatımızın en uzun şehrengizlerinden biridir.

“Yenice şehridür Vardar içinde
Ki misli ne Hıtâ'da var ne Çîn'de”⁹⁵²

Yahyâ Dükaginzâde

Yahyâ Dükaginzâde'nin divanında biri Edirne'nin güzelliklerini ve 14 güzelini anlatan 215 beyitlik bir şehrengiz ile diğeri İstanbul'un 58 güzelini tasvir eden 345 beyitlik bir şehrengiz⁹⁵³ olmak üzere toplam iki şehrengiz bulunmaktadır.

“Tururken Edrine şehrinde mahzûn
Gelüb bir âfitâb-ı rub'-ı meskûn”⁹⁵⁴

“Biri astarsuz oğlu ol sehî-kad
Olubdur kâküli gibi ser-âmed”⁹⁵⁵

Za'fî

Za'fî, sadece Gülşenîlerin değil Türk edebiyatının da en çok şehrengiz yazan şairi olarak bilinmektedir.⁹⁵⁶ *Za'fî Divanı*'nda mesnevi nazım şekliyle yazılmış 111 beyitlik Moton, 83 beyitlik İştîp, 114 beyitlik Vardar Yenicesi⁹⁵⁷ şehrengizleri ile muhammes nazım şekliyle yazılmış İsfekiye ve Abkır şehrengizleri olmak üzere toplam beş şehrengiz bulunmaktadır.⁹⁵⁸

“Moton olmuş anun dillerde nâmı
Begendüm gâyet ol zîbâ makâmı”⁹⁵⁹

⁹⁵² Usûlî, *Usûlî Dîvânı*, haz. Mustafa İsen, 336.

⁹⁵³ Çavuşoğlu, “Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engîzi”, 73-108.

⁹⁵⁴ Yahyâ Bey, *Dîvân*, 231.

⁹⁵⁵ Yahyâ Bey, *Dîvân*, 254.

⁹⁵⁶ Fatih Tıǧlı, *Türk Edebiyatında Şhrengizler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 152.

⁹⁵⁷ Çakıcı, “Za'fî'nin Vardar Yenicesi Şhrengizi”, 169-193.

⁹⁵⁸ Adak, *Za'fî-i Gülşenî*, 36.

⁹⁵⁹ Göre, “Za'fî-i Gülşenî'nin Moton Şhrengizi”, 51.

*Konulmuş İştife nâm ol diyâra
Hevâsı benzemiş dâru 'l-karâra*”⁹⁶⁰

Örfî

Örfî'nin *Mefhûm 'ut-Târîh* adlı eserinin “*Der Vâs-ı Şehr-i Edirne*” başlıklı bölümünde şehrengiz niteliği taşıyan bir manzume yer almaktadır. Klasik şehrengiz tertibine uyulmadan, tek bir başlık altında, kaside formunda, 16 beyit olarak, aruzun “fâil'âtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmış bir şehrengizdir. Şehrengizde Edirne'nin iklimi, havası, doğal güzellikleri ve tarihi övgü ile anlatılmaktadır.⁹⁶¹

*“Feyz-bahşâdur Edirne şehri her vakt-i bahâr
Gûyiyâ bâd-ı sabâsı zülf-i yâre şâne-kâr*

*Bu şemîm-i 'anberîn olmaz diyâr-ı Şâm'da
Her gice eyler mu'attar şehri zülf-i müşg-bâr*

...
*Hem sarây-ı pâdişâhî cennetâsâ bir mekân
Kubbe-i taht-ı hümâyûn anda gerdûn-iktidâr*⁹⁶²

2. Zafernâme

Müslümanların İslam düşmanlarına karşı yaptıkları ve cihat olarak adlandırılan savaşları anlatan eserlere “gazâ-nâme” veya “gazavât-nâme”, düşmana galip gelmesini anlatan eserlere ise “zafernâme” denmiştir.⁹⁶³

Muhyî'nin *Gazâle-nâme* adlı 355 beyitlik mesnevisi, Hafız Ahmed Paşa'nın Kahire'de karışıklık çıkararak Gazâle Araplarına karşı verdiği mücadeleyi, savaşın zaferle sonuçlanmasını, ganimetlerin paylaşılmasını anlatan⁹⁶⁴ bir zafername örneğidir.

*“Ekâlîmde 'adl ü insâfla
Cihân halkına fazl ü elsâfla*

⁹⁶⁰ Çakıcı, “The Shahrangiz of Shtip by Za'fî”, 100.

⁹⁶¹ Kızıldaş, “Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume”, 432-437.

⁹⁶² Kızıldaş, “Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume”, 432-433.

⁹⁶³ Yaşar, “16. Asırdan Bir Zafer-Nâme Örneği”, 74.

⁹⁶⁴ Yaşar, “16. Asırdan Bir Zafer-Nâme Örneği”, 77.

*‘Adûya zaferler bulup dâyimâ
Dü kevn içre şâdân ola Muhyiyâ”* ⁹⁶⁵

Gülşenî şairlerin eserlerindeki edebî, dinî-tasavvufî muhtevaya yönelik bu inceleme ve değerlendirmelerimizden hareketle -özetle- şu tespitleri yapabilmekteyiz:

Gülşenî şairlerin eserlerinin geneline bakıldığında, tasavvufî düşüncüyü geniş halk kitlelerine ulaştırabilmek gayesiyle didaktik bir üslûp ve anlaşılır bir dil kullandıkları görülmektedir. Şiirlerde çoğunlukla aruz, nadiren hece ölçüsü tercih edilmiştir. Aruzda hezec ve remel en çok tercih edilen bahirlerdir. Gazel, Gülşenî şairlerin divanlarında en çok kullandıkları nazım şekli olmakla birlikte diğer nazım şekillerinde yazılmış şiirlere de rastlanılmaktadır. Divan dışındaki müstakil manzum eserlerin ikisi hariç tamamı mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır.

Gülşenî şairler, Allah’la ilgili manzum türlerden tevhid, münâcât, esmâ-i hüsnâ; Hz. Muhammed’le ilgili manzum türlerden na’t, esmâ-ı nebî, mu’cizenâme; tasavvufî türlerden menâkıbnâme, etvârname, nasihatname, silsilenâme, şathiye ve dolapname örneği olabilecek eserler vermişlerdir. Şehrengiz ve zafername, Gülşenî şairlerin örneğini verdikleri diğer türlerdir.

⁹⁶⁵ Yaşar, “16. Asırdan Bir Zafer-Nâme Örneği”, 105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜLŞENÎ ŞAİRLERİN DİVANLARINDAKİ DİNÎ-TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Gülşenî şairlerin şiir dünyasını anlayabilmek için şiirlerindeki dinî-tasavvufî kavramlara hangi anlamların yüklendiğini anlamaya ihtiyaç vardır. Bu anlamlar diğer mutasavvıf şairlerin yüklediği anlamlarla uyduğu gibi Gülşenîlerin kendi içlerinde kavramlara yükledikleri farklı anlamlar da olabilecektir. Kâlden (sözden) çok hâl ile anlaşılabilir tasavvufun, şiir vasıtasıyla, çeşitli mecaz ve metaforlarla aktarılması, aşına olmayanın anlamakta zorlanacağı tasavvufî mazmunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu bölümde, Gülşenî şairler içerisinde temayüz etmiş İbrahim Gülşenî, Hayâlî-i Gülşenî, Muhyî, Sezâî-i Gülşenî, Nazîr İbrahim'in divanlarındaki ve La'î-i Fenâî'nin divançasındaki dinî-tasavvufî kavramları semantik (anlam bilim) yönünden inceleyerek, diğer mutasavvıf şairlerin kullandıkları anlamlarla mukayese ederek, benzer ve farklı yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız. Seçtiğimiz bu altı şairin Gülşenî gelenek içerisinde hem kronolojik hem muhit yönünden ehemmiyeti vardır. Yaşadıkları dönem esas alındığında Gülşenîliğin kurucusu İbrahim Gülşenî ve onun terbiyesiyle yetişip halifesi olan oğlu Hayâlî-i Gülşenî 16. yüzyıl, Muhyî ve La'î-i Fenâî 17. yüzyıl, Gülşenîliğin ikinci piri olarak kabul edilen Sezâî-i Gülşenî ve halifesi Nazîr İbrâhim 18. yüzyıl şairleridir. Mısır şüphesiz Gülşenîliğin merkezidir. İbrahim Gülşenî, Hayâlî-i Gülşenî ve aslen Edirneli olsa da Muhyî bu muhitin önde gelen şahsiyetleridir. Edirne ise Gülşenîliğin ikinci piri Sezâî-i Gülşenî'nin muhiti olarak Gülşenîlik için ikinci merkez konumunda olmuş ve bu şehirde güçlü bir Gülşenî kültürü meydana gelmiştir. Sezâî-i Gülşenî'yi yetiştiren La'î-i Fenâî, Sezâî ve onun halifesi Nazîr İbrahim de hem şiirleriyle hem de Gülşenî muhitteki konumlarıyla muteber şahsiyetlerdir. Hem Gülşenî gelenek içerisinde hem de şairlikte temayüz etmiş bu şahsiyetlerin divanlarındaki dinî-tasavvufî kavramları incelemeyi bu sebeplerle daha uygun bulduk.

İncelediğimiz divanların tamamı günümüz alfabesine çevrilmiştir. Dolayısıyla şiir metinlerinde transkripsiyona gerek duyulmamıştır. Dinî kavramlar itikat, ibadet ve dinî konular olarak sıralanmış, tasavvufî kavramlar ise varlıkla, bilgiyle ve değerlerle ilgili olmalarına göre tasnif edilmiş ve kendi tasnifi içinde alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

I. DİNÎ KAVRAMLAR

1. İTİKAT

1.1. Allah

Ezelî ve ebedî mutlak tek varlık, yaratıcı, fail, her şeyi bilen, her şeye kadir ve tek bir ilah olan Allah, tasavvuf şiirinin en temel kavramıdır. Bunun tabîî sonucu olarak şiirde en çok zikredilen ve en çok anlam yüklenen kavram da Allah olmuştur. Sûfî nazarında yaratılmış olan her şey Allah'ın bir tecellîsinden, onun mutlak güzelliğinin yansımalarından ibarettir ve her şey onun birliğine işaret eder. Allah'tan başka hiçbir varlık hakikatte yoktur. İnsan, yokluk bilincine erişip sadece Allah'ın var olduğunu bildiğinde bütün sırları da keşfetmeye başlayacaktır.⁹⁶⁶

Genel olarak tasavvuf şiirinde Allah; “lafza-i celâl”,⁹⁶⁷ “ism-i a'zam”,⁹⁶⁸ yüce, bağışlayıcı, ibadet edilmeye layık yegâne ilah, zat ve kemal sıfatlarını kendinde toplayan, bilinmeye ve sevmeye layık, sevgisiyle kişiyi kemale erdiren gibi anlamlarıyla ve esmâ-i hüsnâ olarak adlandırılan 99 ismi ile anılmıştır.⁹⁶⁹

Gülşenî şairlerdeki Allah tasavvuru, diğer mutasavvıf şairlerle benzerlik göstermektedir. Tevhid ve münacât türündeki şiirlerde bu tasavvur daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Allah, tüm varlığı kudretiyle yokluktan var edendir. Her şeyin başı da sonu da odur.

*“Yog iken mülk-i ‘adem şey kudretün virüb vücûd
Zâhir iden evvel âhir sensün iy Rabbü'l-verâ”*

İbrahim Gülşenî, 1/5

Kesret âlemindeki sayısız delil onun birliğine işaret eder. O, sorgulanmaktan münezzeh olan tek varlıktır:

⁹⁶⁶ Bilal Kemikli, “Türk Tasavvuf Şiirinde Allah Tasavvuru”, *Yeni Türkiye* 34 (2000), 236; Sun'ullâh-ı Gaybî, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, haz. Bilal Kemikli (İstanbul: H Yay. 2017), 103.

⁹⁶⁷ Türk kültüründe “ism-i celâl” olarak da söylenir. Allah lafzı için kullanır. Allahın azamet ve yüceliğini ifade eder. Bkz. Bekir Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 23 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001), 47.

⁹⁶⁸ Allah'ın en büyük ismi anlamına gelmektedir. Bkz. Topaloğlu, “İsm-i A'zam”, 75.

⁹⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 37-38; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 50-55.

*“Vahdetüne kesretilen yoh şümâr
İy ehad ü vâhid-i bî-çûn Hudâ”*

İbrahim Gülşenî, 5/6

Allah, hem (sevgisini kaybetmekten, gazabına uğramaktan) korkulan hem de bu korkudan kendisine sığınılan, derde derman olan tek sultandır:

*“Sana senden sığınuram İlâhî
Bana bir çâre it sultânım Allah”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 284/3

Her şeyin evveli ve ahiri Allah’tır. Görünende de görünmeyende de o vardır. Kâinatta var olan her şey Allah’ın bir tecellîsinden ibarettir:

*“Çün Evvel hû vü Âhir hû vü Zâhir hû vü Bâtın hû
Be-gayr-ı hû ne-bâşed müncelî der-cümle-i eşyâ”⁹⁷⁰*

Muhyî, 258/7

Dünyadaki her bir zerre aslını Allah’ın mutlak zatından almasa hiçbir şey mevcut olmazdı:

*“Zerrât-ı cihân Zât’dan almasa nisâbı
Mevcûd neden olur idi fîkr ide bu râ”*

Muhyî, 1/2

Kimi Allah’ın celâl sıfatıyla hakir olur kimi cemâl sıfatıyla sevinir. Allah’a kavuşanlar mest olup her an Allah ile olmak isterler:

*“Kimi mahkûr celâlünle kimi mesrûr cemâlünle
Olup ser-mest visâlünle o vâsıllar seni ister”*

La’lî-i Fenâî, 8/4

Vahdet âleminde Allah’tan başka hiçbir varlık yoktur. İnsanın bedeninde ve ruhunda var olan da Allah’tır:

⁹⁷⁰ Eşyada tecellî eden ondan başkası değildir. Çünkü Evvel odur, Âhir odur, Zâhir ve Bâtın odur.

“Bilürem bende sensin Allah ’um

Cân ile tende sensin Allah ’um”

Sezâî, İlh., 7/1

Dünya âlemindeki -şah ya da dilenci- herkes onun kuludur ve kulları ona kulluktan ayrılmamalıdır. Tüm varlık her şeyiyle ona aittir. Allah, ibadet edilmeye layık tek ilahtır:

“Gedâ ol bezm-i ‘âlemde gerek şâh

‘Ubûdiyetde ol gel olma gümrâh

Kamu varlık Hudâ ’nundur ol âgâh

Hüve ’l-ma ’bûd hüve ’l-maksûd hüva ’llah”⁹⁷¹

Nazîr İbrahim, Tv., 4/1

Yücelik, kuvvet ve kudret Allah’a aittir:

“İzzet ü rif’at senündür yâ İlâhe ’l-‘âlemîn

Kuvvet ü kudret senündür yâ İlâhe ’l-‘âlemîn”

Nazîr İbrahim, Tv., 5/1

1.2. Melekler

1. 2. 1. Cebrail, Cibrîl

Cebrail, dört büyük melekten biridir ve peygamberlere vahiy götürmekle vazifelendirilmiştir. Tasavvufî terim olarak aklı ve Hz. Muhammed’in aklını ifade etmek için kullanılmıştır.⁹⁷²

Gülşenî şairlerin şiirlerinde Cebrail kelimesi nadiren kullanılmış ve kullanıldığında da vahiy meleği oluşuyla anılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde Cebrail, Hz. Muhammed’i övmek maksadıyla onun bir hizmetkârı olarak zikredilmiştir:

“Hüddâmı oldı hazret-i Cibrîl-i Hak anun

Teblîg iderdi hükm-i ilâhîyi ol necîb”

Nazîr İbrahim, N., 6/20

⁹⁷¹ O, kendisine ibadet edilendir. O, (ibadetle) kastedilendir. O, Allah’tır.

⁹⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 119.

*“Şeh-per-i Cibrîl rikâb-dârun şeb-i mi’râcda
Pâdişâh-ı rub’-ı meskûndur kapunda bir gedâ”*

Sezâî, K. 4/2

Gülşenîlerin şiirlerinde Cebrail, ekseriyetle “Rûhü’l-Kudüs” olarak anılmıştır ve bu terkiyle anıldığında anlam ve tasavvur dünyası çok daha geniştir. Hz. İsa, Hz. Meryem, ruhun üflenmesi (nefha), nefes (dem), hayat verilmesi bu tasavvuru zenginleştiren unsurlardır.

Hz. İsa’nın mucizelerinden biri nefesiyle ölüleri diriltmesidir. Hz. İsa’nın ölüleri diriltten nefesi (dem-i İsa, İst-nefes) beyitlerde dirilme ve hayat verme anlamlarını pekiştirmek için kullanılmıştır. İbrahim Gülşenî’nin beyitlerinde ise “Rûhu’l-Kudüs” ile ilahi ilhamla edinilen bilgi ve söylenen söz anlamı ön plandadır.

*“Rûhü’l-Kudüs dir nutkuna Hakk’un kelâmından diri
K’ol vahyile dirlik bulan bulur hayât-ı tayyibât”*

İbrahim Gülşenî, 70/14

*“Rûhu’l-Kudüs’dür ‘âleme nutkun meger ‘İst-sıfat
K’andan dirilen bilmedi halka nedür olan memât”*

İbrahim Gülşenî, 75/9

*“Öl diril Muhyî gibi bul Rûh-ı kudsîden hayât
Tâ olasin zindegî-bahş-ı dil-i ‘İst-şi’âr”*

Muhyî, 66/5

*“Bir nefesde mürdeler bulur hayât-ı dâ’imî
Nefha-i Rûhu’l-Kudüs’dür câna cânı Gülşenî”*

Sezâî, 394/4

Hz. İsa’nın ölüleri diriltten nefesi dışında bir de Hz. Meryem’e üflenen bir nefes vardır ki bu nefes ayetlerde geçen⁹⁷³ “nefha” kelimesiyle anılır. Hz. Meryem’in Hz. İsa’ya

⁹⁷³ “İffetini korumuş olan kadını (Meryem’i) an! Ona ruhumuzdan üfledik, onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık.” (Enbiya 21/91); “İmrân kızı Meryem’i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik.” (Tahrîm 66/12)

hamile olması da bu nefesle olmuştur. Bu ilahi ruh, cümle âleme işaret olarak gönderilen Hz. İsa'nın canıdır. İnsanın sureti de aynı ruhun yansımasıdır.

*“Nefha-i Rûhu'l-Kudüs'den 'ilm ile ta'lîm için
Dogmayan bî-çün-sıfat dem-i 'Îsî Meryem degül”*
İbrahim Gülşenî, 764/3

*“Nefha-i Rûhu'l-kudsdür sûret-i insânı gör
Hakkı isbât eyleyen ol huccet-i burhânı gör”*
Nazîr İbrahim, Ms., 95/2

1. 2. 2. Azrail

Dört büyük melekten biri olan ve ölüm meleği olarak bilinen Azrail'in adı, incelemeye dâhil ettiğimiz divanlar içerisinde sadece İbrahim Gülşenî'nin divanında anılmıştır. Gülşenî, bir beytinde derdinin sona ermesi için ölümü arzuladığını söylerken, diğer bir beyitte hâlinin ne olacağını bilmediğinden ölümün gelmesinden Allah'a sığındığını ifade etmektedir:

*“Ögüben ütürürem 'Azrâil'i
Gele diyüp bu dem n'oldı ki gelmez”*
İbrahim Gülşenî, 410/2

*“Vakt oldu 'Azrâil gele çeküp cânım ala bu dem
Çün bilmezem hâlüm n'ola Allah sana sundum elüm”*
İbrahim Gülşenî, 1080/5

Aşağıdaki beyit, Yunus Emre'nin “Ölen hayvan durur âşıklar ölmez” mısrasındaki anlamla örtüşmektedir:

*“Sınadum 'ışk öldüren den cân alamaz 'Azrâ'il
Anun için virür ana cânın almadın havâs”*
İbrahim Gülşenî, 512/2

Aşağıdaki beyitte ise ilimle cahilce işler yapan kişi Azrail'e benzetilmiştir:

“İlm ile câhil işin işleyene bunı din
Yohdur cihânda bu dem senün kimi ‘Azrâil”

İbrahim Gülşenî, 729/14

1. 2. 3. Mikail

Mikail, dört büyük melekten biridir. Nazîr İbrahim’in Farsça yazdığı tek bir beyit dışında Mikail’in adına incelediğimiz diğer divanlarda rastlamadık. Bu beyitte Mikail adı Cebrail ile birlikte, Hz. Muhammed’i övmek maksadıyla, onun muhafızları ve hizmetkârları olarak anılmıştır.

“Cümle-i Kerrûbiyân şud hân u mân-ı deret
Cibrîl ü Mikâil ez-pâsbânân-ı tû est”⁹⁷⁴

Nazîr İbrahim, N. 11/4

1. 2. 4. İsrâfil

Dört büyük melekten biri olan İsrâfil, Muhyî ve Sezâî divanlarında kıyamet günü sûra üflemesi ile birer beyitte anılmıştır.

“Demîd ez-dem-i û sebze çün zi-sûr-ı Sirâfil
Birün-künend ser ez-hâk merdümân dem-i mahşer”⁹⁷⁵

Muhyî, 285/2

“Bir zamân Âdem’le urdum sayhalar
Dest-i İsrâfil’de olan sûrîyam”

Sezâî, G. 233/12

1.3. Kitaplar

İbrahim Gülşenî Divanı’nda Kur’ân’dan önceki üç büyük kitap ismiyle zikredilmiş, Kur’ân ise Fatiha suresi için kullanılan “ümmü’l-kitâb” ve “seb’al mesânî” isimleriyle anılmıştır. Sezâî ve Nazîr İbrahim’in divanlarında ise sadece Kur’ân anılmış, diğer kitaplardan bahsedilmemiştir.

⁹⁷⁴ Bütün büyük melekler senin kapının hizmetçileridir; Cebrail ve Mikail senin muhafızlarıdır. Bkz. Şengün, *Nazîr İbrahim ve Divanı*, 318.

⁹⁷⁵ İnsanlar onun nefesinden biraz kokladıklarında İsrâfil sura üflüyormuşçasına başlarını topraktan çıkarırlar. Bkz. Yaşar, *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı*, 365.

Kur'an, kendinden önceki tüm kitapların hükmünü kaldırmıştır. Fatiha suresinin ise Kur'an'ın özü olduğu söylenmiştir. Bu sebeple Fatiha suresi “ümmü'l-kitâb” (kitabın annesi) olarak anılmıştır.⁹⁷⁶ “Ümmü'l-kitâb”, diğer bir anlamıyla kaza ve kader levhası olan levh-i mahfuzdur.⁹⁷⁷ Bir na'ttan alınan aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in Fâtiha suresinin -dolayısıyla Kur'an'ın- indirilmesine vesile olduğu, özü Fatiha suresinde olan nasihatlerinin Tevrat, İncil ve Zebur'u da kapsadığı ifade edilmektedir:

*“Sûretünden zâhir oldu ibtidâ ümmü'l-kitâb
Nâsih-i Tevrât ü İncil ü Zebûr iy muktedâ”*

İbrahim Gülşenî, 20/9

Fatiha suresini okuyan Allah'ın vechini görür. Üç büyük kitapta nasihat eden bu vecihtir:

*“Ohuyan seb'a'l-mesânî dir görüp vechün revân
Nush iden budur görün Tevrat u İncil ü Zebûr”*

İbrahim Gülşenî, 170/2

“İsm-i a'zam”, Allah'ın 99 güzel ismini içeren en büyük ismidir. Bazılarına göre “Allah” lafzı, bazılarına göre ise “Hû” ifadesi ism-i a'zamdır. İsm-i a'zamu bilmek Allah'ın 99 güzel isminin gereğini yerine getirmektedir. Bunu yapabilecek yaratılmış tek varlık insandır ve bunu başaran insan, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış kâmil insandır. İnsan olmanın manası (hakikati ve ruhu) budur.⁹⁷⁸ Bu mana Kur'an'da olduğu gibi Kur'an da bu manada gizlidir:

*“İsm-i a'zam mazharı insân-ma'nîdür yakîn
İste Kur'an anda ol Kur'an içinde gizlidir”*

Sezâî, G. 67/4

Hiz. Muhammed, Allah'ın en sevgili kuludur. Onun vasıflarını anlatmakta kullar aciz kalır. Onun vasıfları Kur'an hükümleri ile bildirilmiştir:

⁹⁷⁶ Emin Işık, “Fâtiha Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 252-254.

⁹⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 677.

⁹⁷⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 319-320.

*“Degildür vasfı mümkün çün habîb-i Kibriyâdur ol
Anun evsâfî zîrâ nass-ı Kur’ân ile müsbetdür”*

Nazîr İbrahim, N. 2/10

1.4. Peygamberler

Gülşenî şairler, diğer sûfî şairler ve divan şairleri gibi peygamberleri genel olarak öne çıkan yönleriyle şiirlerinde anmışlardır. Gülşenî şairlerin divanlarında adları geçen peygamberler şunlardır:

1. 4. 1. Âdem (a.s.)

Hız. Âdem, ilk insan ve ilk peygamber olması, topraktan yaratılması, Allah’ın emriyle meleklerin ona secde etmesi, şeytanın secde etmemesi gibi vesilelerle şiirlerde anılmıştır.⁹⁷⁹

Allah’ın Âdem’e secde edilmesini istemesinin sebebi, onun sureti yani maddî varlığı değil, sureti yaratılmadan önceki ve özündeki manasıdır. Allah, Hız. Âdem’e özü ism-i a’zamda gizli 99 ismini öğretmiştir. Bu 99 ismin gereğini yerine getiren ve Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanan insan, kâmil insan olmuştur. Âdem olmanın manası da budur⁹⁸⁰:

*“Âdem ma’nîsin eydün bulmadın sûret-i vücûd
Anun içün secde kılmah vechüne oldu revâ”*

İbrahim Gülşenî, 14/14

Bakara suresinin 31. ayetinde⁹⁸¹ Allah’ın Hız. Âdem’e bütün isimleri öğrettiği bildirilmiştir. Muhyî, şiirinde Hız. Âdem’i bu yönüyle anmıştır:

*“Müsemma bûdeem der-Ahmed âhir
Be-Âdem ‘alleme’l-esma şüdem men”⁹⁸²*

Muhyî, 173/4

⁹⁷⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 15.

⁹⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 319-320.

⁹⁸¹ “Allah, Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.” (el-Bakara 2/31).

⁹⁸² Âdem’e isimleri öğreten oldum, sonunda Ahmed olarak isimlendirildim.

Vücudun suret bulması anlamında Hz. Âdem, ilk insandır ve tüm insanlar ondan ortaya çıkmıştır. Hz. Âdem'in vücut bulmasının sebebi ise âdem manasının (hakikatinin), kâmil insanın ortaya çıkmasıdır:

*“Gerçi Âdem'den zuhûr itdük Sezâyî sûretâ
Âdem'ün izhârına bâis olan ammâ bizüz”*

Sezâî, G.155/5

Allah'ın Hz. Âdem'e secde edilmesini emretmesinin sebebi insanı kendisine yaklaştırmak istemesidir:

*Secde-gâh itdi cemâl-i Âdemi rûz-ı ezel
Kendüye takrîb içün Hak böyle fermân eyledi*

Nazîr İbrahim, Ms. 71/4

1. 4. 2. İdris (a.s.)

Hz. İdris, sadece *Hayâlî-i Gülşenî Divanı*'nda, Hz. Âdem, Hz. Nûh ve Hz. İbrahim'in isimleri ile birlikte, peygamberlerin bu dünyayı terk ettiklerini ifade etmek için anılmıştır:

*“Hanı Âdem hanı Nûh ile İdrîs
Halîlu'llâh da terk itdi sükkânı”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 3/42

1. 4. 3. Nûh (a.s.)

Hz. Nûh, tufan için yaptığı gemisi ve uzun ömrü vesilesi ile şiirlerde anılmıştır.⁹⁸³

Muhyî'nin sürekli akıttığı gözyaşları -mübalağalı bir ifadeyle- Nûh tufanında yağın yağmurun meydana getirdiği ummânî bile aşmıştır. Onun bu hâlden kurtulabilmesi için Hz. Nûh ömrü gerekir:

*“Dem-â-dem merdüm-i çeşmün ziyâd olmaktadır yaşı
Halâs olmaga Nûh 'ömri gerek 'ummândan taşra”*

Muhyî, 208/5

⁹⁸³ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 322.

Bir an sevgiliyle birlikte olmak, Hz. Nûh'un ömrüne bile değişilir:

*“Bir dem olsun visâl-i yâre değış
‘Ömrin isterse ‘ömr-i Nûh olsun”*

Sezâî, G. 251/2

Mâcerâ, suyun akışı anlamına gelmekle birlikte hikâye, serüven anlamında kullanılan bir kelimedir. Muhyî'nin yukarıdaki beytinde olduğu gibi gözyaşının çokluğu ile Nûh tufanı arasında mübalağa ile benzerlik kurulan aşağıdaki beyitte mâcerâ kelimesi tevriyeli kullanılmıştır:

*“Bizi eşk-i çeşm ile tûfan-ı Nûh'a döndürdün
Cihânı girye ile mâ-cerâ bilinmedi mi”*

Nazîr İbrahim, G. 790/4

1. 4. 4. Şît (a.s.)

Hz. Şît, sadece *Muhyî Divanı*'nda belli bir yönü zikredilmeden Hz. Âdem ve Hz. Nûh'un isimleri ile birlikte anılmıştır:

*“Âdem-sâfi nümûdem der-Şît rû güşûdem
Der-bahr-i Nûh bûdem tûbâ li-men re'ânî”⁹⁸⁴*

Muhyî, 227/11

1. 4. 5. İbrahim (a.s.)

Hz. İbrahim, ilahlık iddiasında bulunan Babil'in zalim hükümdarı Nemrut tarafından mancınıkla ateşe atılması, ateşin güle dönmesi, oğlu Hz. İsmail'i Allah için kurban etmeyi göze alması, zenginliği, cömertliği ve dostluğu ile bazen İbrahim bazen de Halil ismiyle şiirlerde anılmıştır.⁹⁸⁵

Nefsin Nemrut'a, ruhun (canın) Hz. İbrahim'e teşbih edildiği aşağıdaki beyitte nefsin kişinin canına kasteden şiddetli bir zalim olduğu ve onun gazabından kurtulabilmek için nefisle her an mücadele edilmesi gerektiği ifade edilmektedir:

⁹⁸⁴ Temiz Âdem olarak göründüm, Şît'te yüz gösterdim, Nûh denizinde oldum, beni görene ne mutlu!

⁹⁸⁵ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 214-215.

*“Kasd ider Nemrûd-ı nefsün çün Halîl-i rûhuna
Eyleme eksük başından Nemrûd’un bir dem çomak”*

İbrahim Gülşenî, 566/6

La’lî, Sezâî ve Nazîr İbrahim, yukarıdaki beyite benzer bir şekilde Hz. İbrahim’in ateşe atılmasıyla nefis mücadelesi arasında ilişki kurmuşlardır. La’lî ve Nazîr İbrahim nefsi ateşe, Sezâî ise İbrahim Gülşenî gibi Nemrut’a benzetmiş, üç şair de nefsin gazabından sakınılması gereken gönlü Hz. İbrahim’e teşbih etmişlerdir:

*“Nefsün odından sakın dil Halîl’ün yakmasun
Mâlik-i nefis olanun rûhı Süleymân olur”*

La’lî-i Fenâî, 10/4

*“Dil Halîlin nefis Nemrûd’un odından saklavar
Yohsa nefsüne senün Hak gâlib eyler”*

Sezâî, 168/2

*“Bi-hamdi’llâh ki nefsin nârını bi’l-cümle nûr itdüm
Benüm İbrâhîm-âsâ dilde nârum kalmadı cânâ”*

Nazîr İbrahim, G. 31/4

Aşağıdaki beyitte Hz. İbrahim’in mancınıkla atıldığı anda aşk ile ateşe uçmasındaki güzellik tasvir edilmektedir:

*“Oda İbrâhim’i gör mancınıktan
Ne hoş pervân olubdur ‘aşk elinden”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 208/5

Muhyî, Hz. İbrahim’i ikram sofrası ve cömertliği vesilesiyle anmıştır:

*“Halîl’üm hân-ı ihsânun cihânda
Tahallül kıldı cânâ misl-i halcân”*

Muhyî, 276/10

1. 4. 6. İsmail (a.s.)

Hz. İsmail, sadece *Hayâlî-i Gülşenî Divanı*’nda belli bir yönü zikredilmeden Hz. Yakup, Hz. İshak ve Hz. Davut’un isimleri ile birlikte anılmıştır:

“Hanı Ya ’kûb ü İsmâ ’il ü İshâk

Hanı Dâvud ki inletti cihânı”

Hayâlî-i Gülşenî, P. 3/43

1. 4. 7. Yakup (a.s.)

Hız. Yûsuf’un babası olan Hız. Yakup, kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hız. Yûsuf’u Kenan diyarında kaybedince ayrılık acısıyla ağlaya ağlaya kör olması, oğlunun gömleğini koklayınca gözlerinin açılması ve oğluna kavuşması gibi vesilelerle şiirlerde anılmıştır.⁹⁸⁶

Hüzün evi anlamına gelen “külbe-i ahzân” ya da “beytü’l-ahzân” tabiri genellikle Hız. Yakup’un oğlunu kaybedince çektiği acıya telmih yapmak için kullanılmıştır.⁹⁸⁷ Gönün Hız. Yakup’a, vücudun beytü’l-ahzâna, canın Hız. Yûsuf’a teşbih edildiği aşağıdaki beyitte gönün bedene hapsolmuş hâlde çektiği ızdırab ve canı (mutlak sevgiliyi) görmeyi arzulaması ifade edilmiştir:

“Dil-i Ya ’kûb ’um aglar beytü ’l-ahzân-ı vücûdumda

Bana yâ Rab ’ayân it Yûsuf-ı cânı şühûdumda”

Sezâî, 317/1

Mutlak sevgilinin mecazen bir nefesi olan can, beden kuyusuna düşmüştür. Hız. Yakup’un, oğlu Hız. Yûsuf’u kaybetmenin acısıyla ağlayarak kör olan gözünün, oğlunun gömleğini koklayınca açılması gibi gönül cana kavuşunca tüm varlığı ile her şeyi görür hâlde gelmiş, basireti ve keşfi açılmıştır:

“Gönül Ya ’kûb ’ı buldı çâh-ı tende Yûsuf-ı cânı

Açıldı çeşm-i nâ-bînâsı dîde oldu her yanı”

Sezâî, G. 357/1

Gönül Yakup’una can Yûsuf’u gelecekse kişiye ferahlıkla ve sevinçle Mısır’a sultan olmak yakışır:

⁹⁸⁶ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 440-441.

⁹⁸⁷ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 178.

*“Olsam n’ola Mısır’a ferah u şâdla ‘azîzi
Ya’kûb-ı dile Yûsuf-ı Ken’ân gelecekdür”*

Nazîr İbrahim, G. 298/2

Hız. Yakup nasıl hicranına sabredip sonunda oğlu Yûsuf’a kavuşmuşsa, ayrılık acısına sabredenler de Allah’ın dilemesiyle nihayet vuslata erecektir:

*“Sabır iden hazret-i Ya’kûb gibi hicrâna
Vâsıl-ı Yûsuf-ı Ken’ân olur inşâallâh”*

Nazîr İbrahim, G. 705/3

1. 4. 8. Yûsuf (a.s.)

Hız. Yûsuf, güzelliği, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle pazarında satılması, Mısır sultanının karısı Züleyha’nın ona âşık olması, iftiraya uğrayıp zindana atılması, Mısır’a sultan olması gibi vesilelerle şiirlerde anılmıştır.⁹⁸⁸

Aşkın Mısır’ına sultan olmak isteyen ona Yûsuf gibi güzellikle girmelidir:

*“Girmeyen Mısır’ına ‘ışkun hüsn ile Yûsuf-sıfat
Bilemezem andan nedür sor sen de sultânı gönül”*

İbrahim Gülşenî, 715/19

Hız. Yûsuf’un köle pazarında satılığa çıkarılmasına telmih yapılan ve gönlün Mısır’a teşbih edildiği aşağıdaki beyitte, gönüldeki güzellik sultanı kadar güzelini, güzellik timsali Hız. Yûsuf’un bile görmediği ifade edilmektedir:

*“Görmedi bâzâr-ı hüsnün Yûsuf’ı senün kimi
Sevgülü Mısır-ı dil içre hüsne sultânım benüm”*

İbrahim Gülşenî, 831/4

Hız. Yûsuf’un Mısır’a sultan olmasıyla anıldığı aşağıdaki beyitte Mısır’ın yöneticiliğine getirilen ‘Abd-ı Rahmân’a Hız. Yûsuf’un yolunu takip etmesi tavsiye edilmektedir:

*“‘Abd-ı Rahmân çün seni Mısırın âzizi itdi Hak
Yûsuf- siddika pey-rev ola gör oldur makarr”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 99/2

⁹⁸⁸ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 240-241.

Muhyî, Hz. Yusuf'un güzelliğine ve köle pazarında satılmasına telmih yaptığı aşağıdaki beytinde sözü kıymetli kişilerin hünerlerini Mısır'da sergilediklerini ifade ederken Mısır'ın önemli bir ilim ve kültür merkezi olduğuna da işaret etmektedir:

*“Mâlik-i ‘izzet-i kemâl-i kelâm
Yûsuf-ı hüsnini Mısır’da satar”*

Muhyî, 78/4

Bedenin kuyuya, ruhun Hz. Yûsuf'a ve gönlün Mısır'a teşbih edildiği aşağıdaki beyitte gönle sultan olabilmek için önce maddî varlıktan arınmak gerektiği düşüncesi ifade edilmektedir:

*“Çâh-ı tenden ‘âkıbet Yûsuf gibi
Kurtulanlar Mısır-ı dilde mîr olur”*

Sezâî, G. 82/2

Hz. Yakup'un Hz. Yûsuf'u kaybedince ağlamaktan kör olan gözü, Hz. Yûsuf'un gömleğini kokladığında açılmış⁹⁸⁹ ve Hz. Yakup gönül gözüyle de görmeye başlamıştır. Hz. Yakup'un gözüyle bakabilenler, mutlak sevgilinin canda saklı olduğunu görebilirler:

*“Cânda pinhân Yûsuf-ı Ken'ân velî
Dîde ammâ dîde-i Ya'kûb'dur”*

Nazîr İbrahim, G. 311/2

1. 4. 9. Musa (a.s.)

Hz. Musa, bebek iken -Firavun tarafından öldürülmesinden korktuğu için- annesinin onu bir sandığın içinde Nil nehrine bırakması, Tûr dağında Allah ile görüşmesi ve Allah'ın tecellîsine şahit olması, yed-i beyzâ (beyaz el) ve asasının ejdere dönüşüp sihir ile ipten dönüşen yılanları yemesi mucizesi gibi vesilelerle şiiirlerde anılmıştır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 440-441.

⁹⁹⁰ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 300-302.

Ayrılık, yakıcı olmasıyla ateşe teşbih edilir. Hz. Musa'nın Tûr dağında Allah'ın tecellisine şahit olmasına telmih yapılan aşağıdaki beyitte işaret edilen diğer bir ateşe Hz. Musa'nın gördüğü tecellî nurunun ateşidir.⁹⁹¹ Beyitte A'raf suresi 143. ayete geçen ve lafzen iktibas yapılan, Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebine karşılık Allah'ın verdiği "Sen beni göremezsin." cevabı, Allah'a kavuşmayı ve onu görmeyi arzulayan İbrahim Gülşenî için ayrılık ateşinden daha yakıcı bir ateş olmaktadır:

*"Yetmez mi hicrân odına vaslun umuban yandugum
Mûsâ kimi diyüp bana sen "len terânî"⁹⁹² yahasan"*
İbrahim Gülşenî, 675/3

Muhyî, aşağıdaki beyitte Hz. Musa'yı "yed-i beyzâ" mucizesi vesilesiyle anmıştır:

*"Emrüni kanda revân itsen olur nâfîz-i hükm
Yed-i beyzâsını izhâr ider san Mûsâ"*
Muhyî, 273/11

Allah'ın tecellîlerine mazhar ve şahit olabilmek için önce gönlün aşk ile yanması gerekir. Nitekim gönül de Allah'ın tecellî mahallidir. Hz. Musa gönlüne ferahlık veren Tûr dağındaki tecellî nurunun ateşini gönül ateşinin nurundan almıştır.

*"Nar-ı dilden hem-çü Mûsâ iktibâs-ı nûr idüp
Înşirâh-ı dil-nümûn oldu ana dil Tûr'dan"*
La'lî-i Fenâî, 19/3

"Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır."⁹⁹³ ayetinde bildirilen manaya uygun olarak sûfî, nerede olsa ve nereye baksa Allah'ın bir tecellîsini ve onun vechini görür. Sevgilinin yüzünü görme isteğini geçip sürekli tecellîye şahit olanlar, Allah'ı görmek isteyenleri kendisine hayran bırakır:

*"Kande olsam Tûr-ı dür-yârum tecellî itmede
Mahv-ı dîdârum ki hayrân eyledim Mûsâları"*
Sezâî, G. 385/3

⁹⁹¹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 300.

⁹⁹² "Musa, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de onunla konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi..." (el-A'raf 7/143).

⁹⁹³ el-Bakara 2/115.

Sevgili, gönül ülkesinin sultanıdır. Nazîr İbrahim, gönlünü Mısır'a, sevgilisini ise Hz. Musa'ya teşbih etmiştir. Gönlü mesken etmiş olan sevgilinin sürekli teveccüh nazarıyla bakması, gönle düşen tecellîleri çağrıştırmaktadır:

*“Dâ’ima eyler Nazîrâya nigâh-ı iltifât
Mısr-ı dilde mesken itmiş bir Mûsâ’dur o şûh”*

Nazîr İbrahim, G. 103/6

1. 4. 10. Davud (a.s.)

Hız. Davud, dört büyük kitaptan biri olan Zebûr’un kendisine indirilmesi, demirci olması ve lâhûtî bir sese sahip olmasıyla şiirlerde anılmıştır.⁹⁹⁴

Hayâlî-i Gülşenî Hz. Davud’u güçlü sesi vesilesiyle divanında zikretmiş, Muhyî ise buna ilaveten Davud’un hakikatleri söylemesinden ve Zebûr’u tebliğ eden bir peygamber olmasından da bahsetmiştir:

*“Hamî Ya’kûb ü İsmâ’îl ü İshâk
Hamî Dâvud ki inletti cihânı”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 3/43

*“Zebûr-ı ma’nevî bîş’nev zî-Dâvûd-ı hakâyık-gû
Ki ez-sûr-ı suver tâ neş’neved gûş-ı tû hîç âvâ”⁹⁹⁵*

Muhyî, 258/24

1. 4. 11. Süleyman (a.s.)

Hız. Süleyman, üzerinde ism-i a’zamın yazılı olduğu yüzüğünün olması, yüzüğünü çalan devî haşmetiyle yenmesi, tüm dünyaya ve mahlûkata hükmetmesi, kuşdilini bilmesi, Hüdühüd kuşunu haberci olarak kullanması, bir vadide karıncanın konuşmasını duyması, tahtını rüzgârın taşıması, Âsaf ismindeki veziri gibi vesilelerle şiirlerde anılmıştır.⁹⁹⁶

Hız. Süleyman hükmünün sırrı, yüzüğünde değil gönülde aranmalıdır. İsm-i a’zamı yüzüğe değil gönle nakşeden, Süleyman’ın hâkimiyetine sahip olur:

⁹⁹⁴ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 117.

⁹⁹⁵ Manevî Zebur’u hakikatleri söyleyen Davud’dan dinle. Çünkü suretlerin surundan dolayı kulağın başka hiçbir ses duymayacak.

⁹⁹⁶ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 44, 126, 211, 381.

*“Hük-m-i Süleymân özün isteyene bul direm
Barmaguna tahmaga dil kimi hâtemdedür”*

İbrahim Gülşenî, 347/6

Nefsanî arzuların deve teşbih edildiği aşağıdaki beyitte, nefis devinin öldürölüp aklın vücut ülkesinin veziri olması tavsiye edilmekte ve aşk ile Hz. Süleyman gibi haşmetli makamlara erişileceği ifade edilmektedir:

*“Öldürüp dîv-i hevâyı ‘aklı Âsâf kılunuz
‘İşk ile olup Süleymân haşmet-i câhı görün”*

İbrahim Gülşenî, 602/10

İbrahim Gülşenî, Hz. Süleyman’ı kuşdilini bilmesi vesilesiyle şiirinde anarken kendisinin de kuş dilini bildiği imasında bulunmaktadır:

*“Kuş dilini bilmege Süleymân gerek Gülşenî
Laka lakakan laka lakan laka lakîki”*

İbrahim Gülşenî, 1272/13

Klasik şiirde şekil olarak mühür ve yüzüğe teşbih edilen dudak, rengi sebebiyle de kırmızı cevher olan la’l ile anılır.⁹⁹⁷ Ayrıca dudak kapalıyken sır gibi gizlidir, konuşunca açığa çıkar. Sırrı söyleyecek olan dudak olduğundan hâtem-i la’l ile ilk akla gelen dudaktır. İkinci mısırda Süleyman isminin geçmesi kırmızı taşlı bir yüzüğü de çağrıştırmaktadır. Hz. Süleyman’ın yüzüğünde yazılı olan ism-i a’zam da bir sırdır ve o sırrın kötülerin eline geçmemesi gerekir. Hz. Süleyman’ın kuşu Hüdhüd gibi güvenilir can habercisi varken sırlar kötülük edene (nefse) söylenmemelidir:

*“Dîve virme hâtem-i la’lünde olan sırrunı
Hüdhüd-i cân muntazırdur ey Süleymân-ı zamân”*

Muhyî, 197/5

⁹⁹⁷ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 273.

Bu dünyada kendini karıncadan bile daha değersiz görenler Hz. Süleyman'nin mülküne sahip ve gönül tahtının padişahı olur:

*“Mâlik-i mülk-i Süleymân pâdişâh-ı taht-ı dil
Bu cihânda kendüyi kemter tutanlar mûrdan”*
La'lî-i Fenâî, 19/4

Sezâî, Neml suresi 18. ve 19. ayetlere⁹⁹⁸ manen iktibas yaptığı aşağıdaki beytinde bir karıncanın Hz. Süleyman'a hükmetmesini örnek göstererek aşk vadisinde şah ile yoksulun beraber olduğunu ifade etmektedir:

*“Bu vâdî-i ‘aşk içre gedâ şâh berâber
Hükm itse Süleymâna n'ola mûr-ı muhabbet”*
Sezâî, G. 28/2

Sezâî, kuş dilini irfanî bilgi anlamında kullanmıştır. Kuş dilini bilmeyenin Süleyman olamayacağı gibi marifet bilgisine sahip olmayan da nefsini idrak edemez:

*“Derk idemez nefsini ma'rifeti olmayan
Kuş dilini bilmeyen nice Süleymân olur”*
Sezâî, G. 69/3

Berahyâ, Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf'ın diğer adıdır.⁹⁹⁹ Sebe melikesi Belkıs'ın tahtını Hz. Süleyman'a o getirmiştir:

*“Berhiyâ'ya nice teşbîh olunur lutfi anun
Taht-ı Belkıs'ı Süleymân'a getürmek ammâ”*
Nazîr İbrahim, K. 16/16

1. 4. 12. Lokman (a.s.)

Lokman, peygamber olduğu kesin olarak bilinmeyen, Kur'an'da ismi zikredilen hikmetiyle meşhur bir zattır. Şiirlerde her derde deva olan bir doktor olarak anılmıştır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁸ “Sonunda karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler" dedi. Bunun üzerine Süleyman onun sözüne gülümseyerek tebessüm etti...” (en-Neml 17/18, 19).

⁹⁹⁹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 44.

Lokman, her derde deva bulmuştur ancak devasız aşk derdine düşenlerin Lokman'ı (devası) mutlak sevgilidir:

*“Benem derd ehline dermânı ‘ışkun
Devâsuz derd için Lokmânı ‘ışkun”*
İbrahim Gülşenî, 692/1

Eflâtun, Hızır gibi peygamber olsa da, can ve gönüle Lokman olan, eşyanın sözünü anlar:

*“Sen Hızr peyamber-veş olsan n’ola Eflâtûn
Eşyâ sözün anlarsın ey can ü dile Lokmân”*
Muhyî, 888/3

Gönül hastalığına la’l dudağıyla şifa vermesi için hastayı (gönlü) seher vakti Lokman’a (sevgiliye) getirdim:

*“Dil hastedür ol la’l-i lebiyle vire dermân
Hengâm-ı seher hasteyi Lokmân’a getirdüm”*
Nazîr İbrahim, G. 592/3

1. 4. 13. Hızır (a.s.)

Hz. Hızır, âb-ı hayâtı bulmada Hz. İlyas’a rehberlik etmesi, Zulümât (karanlıklar) ülkesinde âb-ı hayâtı bulması ve o sudan içerek ölümsüz olması, İskender’in âb-ı hayâtı araması ancak bulamaması gibi konularla şiirlerde anılmıştır.¹⁰⁰¹

Dudak, rengi bakımından şarap dolu bir kadehe, sevgilinin dudağı ise sonsuz hayata eriştiren âb-ı hayâta, teşbih edilir. Dudak, tasavvufî manada vahdettir. Vahdete erişen âb-ı hayât içmiş gibi sonsuz bir hayata sahip olur:

*“Dilerüm câm-ı lebünden viresen âb-ı hayât
Kim içem Hızr kimi çeşme-i hayvân berü gel”*
İbrahim Gülşenî, 752/3

¹⁰⁰⁰ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 276.

¹⁰⁰¹ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 204.

Hızır, âb-ı hayatı bulduktan sonra o sudan içmiş, sonra o suyu insanlardan saklamış, İskender ise Zulümât ülkesinde bir süre kalmışsa da o suyu bulamamıştır.¹⁰⁰² Hayâlî-i Gülşenî, aşağıdaki beyitte sevgilinin zülfünü rengi yönünden âb-ı hayatın bulunduğu Zulümât (karanlıklar) ülkesine, dudağını ise âb-ı hayvâna teşbih ederek kendisini Hızır mesabesinde göstermektedir:

“Zulmet-i zülfünde yatmış nice İskender gibi

Ben Hızır-veş lebleri âb-ı hayâtın bulduma”

Hayâlî-i Gülşenî, G. 292/3

Hayâlî-i Gülşenî'nin teşbihine benzer bir şekilde Muhyî de sevgilinin saçını Zulümât ülkesine, dudağını âb-ı hayâta benzetmektedir. Dudağın etrafındaki ayvatüylere ise âb-ı hayâtı bulmada Hızır gibi rehber olmuştur. Tasavvufî manada dudak vahdet, ayvatüylere ise ayetlerdir. Kur'ân ayetlerini rehber edinenler, vahdete ulaşır ve sonsuz bir hayata erişirler:

“Mûyun altında hat-ı la'lün görenler didiler

Zulmet içre Hızır olur âb-ı hayâtın rehberi”

Muhyî, 289/27

Sezâî, sevgilinin yüzünü Kur'ân'a, ayvatüyelerini ise ayete teşbih etmiştir.¹⁰⁰³ Yüz de dudak gibi vahdettir. Ayva tüyü ise rengi itibarıyla âb-ı hayâtın saklı olduğu Zulümât ülkesidir. Âb-ı hayât -diğer anlamıyla vahdet- Kur'ân ayetleriyle gösterilmiştir:

“Hattun ile gösterüp cânâ Sezâyî'ye ruhun

Hızır-ı cânâ zulmet içre âb-ı hayvân eyledün”

Sezâî, G. 207/7

Nazîr, Allah'ın yardımı ve rehberliği ile âb-ı hayâtı bulmada Hızır ve İlyâs'ın yoldaşı olmuştur:

“Hamdülü'llâh rehber-i tevfîk ile

Hızır u İlyâs'ın dahî hem-râhıyuz”

Nazîr İbrahim, G. 348/4

¹⁰⁰² Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 7.

¹⁰⁰³ Bkz. Sezâyî, G. 207/6.

1. 4. 14. Eyyub (a.s.)

Hız. Eyyub, önceleri çok zengin ve evlat sahibi iken tüm malını ve çocuklarını kaybetmesi, şiddetli bir hastalığa yakalanması, tüm dertlerine rağmen asla şikâyet etmeyip sabırla her hâline şükretmesi ile şiirlerde anılmıştır:

Bir nefeste yüz belaya uğrasa bile kişi, Eyyub gibi, Allah'tan gelen belaya sabretmeli, ondan kaçmamalıdır:

*“Gerçi kim Eyyûb’a dönüp bir nefesde yüz belâ
Yüz çevirüp ol belâdan dime kaçıp caylayam”*

İbrahim Gülşenî, 966/5

Muhyî, gönül hastalığına tutulması sebebiyle kendisini Hız. Eyyub’a benzetmiştir. Sevdiği ona merhamet edip onunla sohbet ederse dert ve mihnetten kurtulacaktır:

*“Be-hâl-i Muhyî-i dil-haste lutfkûn rahmî
Ki derd ü mihnet-i Eyyûb hasb-i hâl büved”¹⁰⁰⁴*

Muhyî, 48/6

Sezâî, gam ve tasaları, toplanıp ordu hâline gelen askerlere, gönlü ise işgal edilen bir ülkeye teşbih etmiştir. Gam ordusu gönül ülkesini işgal etse de o, Hız. Eyyub gibi sabır timsali olarak gösterilmeyi istemektedir:

*“Ceyş-i gam ü endûhun gelsün dile cem’ olsun
Eyyûb gibi ‘âlemde iş’âr olayum şimdi”*

Sezâî, G. 359/4

*“Derdlerin yine devâsı derdidür
Sabr ider bî-çâre dil Eyyûb’dur”*

Nazîr İbrahim, G. 311/3

Gönül, Hız. Eyyûb’un sabrından biraz hissedar olduğundan beri sevgiliye kavuşma vaadiyle (kavuşmaya) susamıştır:

¹⁰⁰⁴ Gönül hasta olan Muhyî’nin hâline merhamet et. Çünkü Eyyub’un derdi, mihneti hasbihâldir.

*“Teşne-yâb oldu dil va’ d-i visâl-i yâr ile
Hisse-dâr olalı sabr-ı Hazret-i Eyyûb ’dan”*

Nazîr İbrahim, G. 601/6

1. 4. 15. Yunus (a.s.)

Hz. Yunus, denize atılması ve bir balık tarafından yutulması ile İbrahim Gülşenî ve Nazîr İbrahim’in divanlarında zikredilmiştir:

*“Yûnus kimi gark iden revâsın
Deryâda bulur ne yuddı mâhı”*

İbrahim Gülşenî, 1228/10

*“Çâker-i dergeh-i tû şâh-ı cihân-gîr şeved
Hâdim-i hidmet-i tû Yunus-ı ‘ummânî şud”¹⁰⁰⁵*

Nazîr İbrahim, N. 18/2

1. 4. 16. İlyas (a.s.)

Hz. İlyas, Hızır’la görüşmesi ve Hızır’ın âb-ı hayatı bulmada ona rehberlik etmesi ile İbrahim Gülşenî ve Nazîr İbrahim’in divanlarında zikredilmiştir:

*“Çagırup ‘âm ile hâsa Hızır’la gizlû İlyas’a
Döneli dükkânum ye’s meded direm meded direm”*

İbrahim Gülşenî, 814/6

*“Hamdûli’llâh rehber-i tevfîk ile
Hızr u İlyâs’ın dahî hem-râhıyuz”*

Nazîr İbrahim, G. 348/4

1. 4. 17. Zekeriyya (a.s.)

Hz. Zekeriyya, saklandığı ağacın içinde kesilmesi olayına telmih yapılarak Hayâlî-i Gülşenî Divanı’nda zikredilmiştir:

*“Zekeriyyâ kimi bıçku uruban
Başumdan ayaga biçüben anı”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 3/27

¹⁰⁰⁵ Kapında köle olan, cihana hâkim bir padişah olur. Ummanın Yunus’u hizmetçin oldu.

1. 4. 18. Yahyâ (a.s.)

Hız. Yahyâ, sadece *Nazîr İbrâhîm Divanı*’nda Yahyâ Paşa adında bir vezir ile adaş olması vesilesiyle zikredilmiştir:

“*Semiy-yi hazret-i Yahyâ vezîr-i ma’delet-pîrâ*
Cenâb-ı Bermekî-haslet Vidin vâlisinün hâlâ”

Nazîr İbrahim, Tr. 87/1

1. 4. 19. İsa (a.s.)

Hız. İsa, annesi Hız. Meryem’in ona Cebrail’in nefesiyle hamile kalması, ölüleri nefesiyle diriltme mucizesi, körlerin gözünü açması, hastalıklara şifa olması gibi hadiselerle telmih yapılarak şiirlerde anılmıştır.¹⁰⁰⁶

Hız. İsa’nın nefesi ölüleri nasıl diriltiyorsa neye üflenene nefes de insana öyle hayat vermektedir. Tasavvufta neyin hikâyesiyle insanın hikâyesi arasında bir benzerlik kurulmuş, neyin kâmişken içinin boşaltılması, yokluk makamına erişme olarak düşünülmüştür. Ney, aşkı terennüm etmektedir. Yine tasavvufî manada ney, insan-ı kâmil ve mürşid-i kâmil dir.¹⁰⁰⁷ Bu anlamlar ışığında beyitte gerçek bir mürşid-i kâmil sohbetinin insana hayat vereceği düşüncesinin de verildiği söylenebilir. Dem kelimesi beyitte zaman anlamını da çağrıştıracak şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır:

“*İster isen hay demin neyden işit bir nefes*
Sanma o dem dâyimî İî-yi Meryem’dedür”

İbrahim Gülşenî, 347/2

Hayâlî-i Gülşenî, Hız. İsa’yı, Hız. Musa ile birlikte, her şey aslına döndüğünde herkesin eşit olacağını ifade etmek için zikretmiştir:

“*Çü aslına rücû’ itdükde eşyâ*
Ne İî Mûsî anda hep sevîdür”

Hayâlî-i Gülşenî, G. 76/7

¹⁰⁰⁶ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 219.

¹⁰⁰⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 480-481.

Muhyî'nin hasta olan gönlü, sevgilinin -Hz. İsa nefesi gibi insana hayat veren- sözleriyle şifa bulacaktır:

*“Lebünsüz haste-dil oldu çü Muhyî eyle tîmârî
Mesîh-âsâ efendüm bir nefes gel ya 'ni güftâr it”*
Muhyî, 26/5

Sûfînin ümmiliği, bildiği her şeyi unutup kendisini annesinden doğduğu andaki hâliyle irfan bilgisini almaya hazır hâle gelmesidir.¹⁰⁰⁸ Sûfî bu itibarla anasından iki kez doğmuş gibi olur. Böyle bir sûfî, Hz. İsa'nın bir anda göğsüne çekilmesi gibi kanatsız, hızlıca göğsüne doğru uçarak mânevî derecelere yükselir:

*“İki kez dogan anadan mânevî pervâz ider
Bî-cenâh ol âsmân-peymâ olur Îsâ gibi”*
Sezâî, G. 396/3

Hz. Muhammed'in -Hz. İsa'nın ölümleri diriltiren nefesi gibi- ölmüş gönüllere can bahşeden nefesi tüm ufukları doldurmuştur:

*“Mesîh-âsâ nice dil-mürdeler ihyâ idüp lûtfi
Dem-i cân-bahşı memlû eyledi bi 'l-cümle âfâkı”*
Nazîr İbrahim, N. 54/2

1. 4. 20. Muhammed (a.s.)

Hz. Muhammed, Allah'ın en sevgili kulu olması, âlemlere rahmet olarak gönderilmesi ve âlemlerin yaratılmasına vesile olmasıyla sûfî şairler için diğer peygamberlere göre daha önemli bir yere sahiptir.

Hz. Muhammed, Allah'ın mutlak zatından âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Onun için güneş gibi diğer peygamberlere bir yol gösterici olmuştur:

*“Geldi Allah'dan vücûdun nûr-ı rahmet 'âleme
Anun için gün kimisün enbiyâya reh-nümâ”*
İbrahim Gülşenî, 14/26

¹⁰⁰⁸ Ahmet Ögke, *Vahîb-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım* (Van: Ahenk Yay., 2005), 109.

Mümin olanlar her an Allah'ı zikrederken Allah'ın habibi olan Hz. Muhammed'e de salavat getirirler:

*“Mü'minlerin zikri hemîn mahbûb-ı Hak olur yakîn
Anubanu Hak sevdiğin vir salavât Muhammed'e”*
İbrahim Gülşenî, 1220/16

Aşağıdaki beyitte “levlâke”¹⁰⁰⁹ kelimesi ile lafzen iktibas yapılan kutsî hadiste bildirildiği üzere Hz. Muhammed âlemlerin yaratılma sebebidir:

*“Didi Hak “Levlâk” sana iy güzîn-i enbiyâ
Yir ü gök icâd olmaga vücûdudur gazez”*
Hayâlî-i Gülşenî, G. 122/3

Hz. Muhammed, dünya ve ahiretin efendisi, peygamberlerin övücü ve evliyanın yardımcısıdır:

*“Seyyid-i kevneyn fâhr-i enbiyâ
Hâce-i ‘âlem mu'în-i evliyâ”*
Muhyî, 2/1

Tüm yeriyle göğüyle cümle âlem ve insanların ruhu Hz. Muhammed'dir:

*“Sendedür heme ‘âlem ‘arş ü ferşiyle âdem
Cümle şey'ün ervâhı sensin yâ Resûla'llâh”*
La'lî-i Fenâî, 24/3

Hz. Muhammed, Allah'ın cemâl sıfatının tecellî ettiği bir ayna gibidir. Hz. Muhammed'den yansıyan, Allah'ın nûrudur:

*“Muhammeddür cemâl-i Hakk'a mir'at
Muhammed'den görindi kendi bi'z-zât”*
Sezâî, G. 31/1

¹⁰⁰⁹ “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/232).

Nazîr, teşhis ve hüsnitalil sanatı yaparak ay ve güneşin Hz. Muhammed'i görme şerefine erişmeleri sebebiyle, Hz. Muhammed'in hayaliyle hayran bir şekilde, gökyüzünde gezdiklerini söylemiştir:

*“Rû'yetine nâil olmuşlar idi şems ü kamer
Ol hayâl ile semâda her biri hayrân gezer”*

Nazîr İbrahim, N. 15/1

1.5. Ahiret

Ahiret, insanın ölümden sonraki hayatıdır. Gülşenî şairler ahiret kavramını dünya ile ilişkili olarak ele almışlar ve dünyayı ahireti kazanmak için çabalama yeri olarak görmüşlerdir.

“Dünya, ahiretin tarlasıdır.”¹⁰¹⁰ hadisine iktibas yapılan aşağıdaki iki beyitte iyilikler o tarlanın ekinine teşbih edilmiştir. Dünyada düzgün yürünmeli ancak bu dünyaya bel bağlamadan buradan geçilip gidilmelidir. Dünyada ne ekilirse ahirette o biçilecektir:

*“Mezra'adur dâr-ı dünyâ durma ihsân eke gör
Her ne ekse bunda kişi âhiri anı içer”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 101/4

*“Hâsılı kıst-i âhiret kâr it
Mezra'-ı dehri yûri hemvâr it”*

Muhyî, 1027/2

Sûfî, ahiret için dünyayı, Allah'a kavuşabilmek için cennet nimetlerini terk eder.¹⁰¹¹ Hakiki Hak âşığı bu sebeple dünya ve ukba sevdasından vazgeçer:

*“Nedür dünyâ nedür ukbâ nedür cennet nedür havrâ
Sana 'âşık olan Mevlâ geçermiş cümle sevdâdan”*

Sezâî, G. 244/2

*“Fârigam dünyâ vü ukbâya ta'alluk itmeden
Terk ü tecrîdem bugün hubb-ı sivâ bilmem nedür”*

Sezâî, G. 80/2

¹⁰¹⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/495.

¹⁰¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

Dünya hayatı, ahiret için Allah'ın bir lutfu olarak ganimet toplama yeridir:

*“Tahsîl-i me'âd eyleye gör sen de Nazîrâ
Bu dem ki ganîmet demidür lûtf-ı Hudâ'dur”*

Nazîr İbrahim, G. 153/6

1. 5. 1. Kabir

Gülşenî şairlerden Muhyî ve Nazîr İbrâhim kabir kavramına divanlarında yer vermiş ve her ikisi de evliya kabrini ziyaret etmeyi tavsiye edip, bunun faziletinden bahsetmişlerdir:

*“Evliyâu'llâh kabrin kıl ziyâret her zamân
Hürmet ile hıdmet it ehl-i tarîka bî-riyâ”*

Muhyî, 269/22

*“Gayra hiç göstermeyüp kabir içre hıfz eyler velî
Vâsıl-ı cânân ider 'âşıklara virür huzûr”*

Nazîr İbrahim, Kt. 69/2

1. 5. 2. Kıyamet

Kıyamet, Hz. İsrâfîl'in sur borusuna üflemesiyle yaratılmış âlemin son ermesi ve insanların ahiret hayatı için yeniden dirilmeleridir.¹⁰¹² Gülşenî şairler kıyamet kavramını -genellikle- sevgilinin güzelliğiyle ve klasik şiirde sevgilinin boyunu ifade etmek için kullanılan, kıyametle aynı kökten gelen, kâmet ve yine boyu ifade eden kad kelimeleriyle anlam ilişkisi içerisinde ele almışlardır.

Sevgilinin güzelliği halk için kıyamet gibidir. İnsanlar o güzelliği görünce sura üflenmeden kıyamet kopmuş gibi dirilip ayaklanmışlardır:

*“Kıyâmetdür meger halka cemâlün
Ki haşr oldı çalınmadın dem-i sûr”*

İbrahim Gülşenî, 147/13

¹⁰¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 375.

Halk, sevgilinin boyunu görünce sanki kıyamet olmuş gibi ayaklanmışlardır:

*“Kaddün görelî halka gûyâ ki kıyâmetdür
Zîrâ ki kıyâmet hod ol kadd ile kâmetdür”*

İbrahim Gülşenî, 165/1

Melekler, sevgilinin boyunu görünce akılları başlarından gitmiştir. Muhyî, bu hâli görünce sura üflendiğini ve kıyametin o an koptuğunu zannetmiştir:

*“Çün kıyâmet kâmetin gördi melâyik Muhyiyâ
Cümle bî-hûş oldılar şöyl’ anladum çalındı sûr”*

Muhyî, 60/5

Aşağıdaki beyitte yüz mushafa, ayva tüyleri ise yazıya teşbih edilmiştir. Ayva tüylerinin silinmesiyle yüz ortaya çıkmış ve aşikâr olan o güzelliğin tesiriyle kıyamet kopmuş gibi olmuştur. Diğer bir mana ile yüz Kur’ân, ayvatüyleri ise ayetlerdir. Sevgili, yüzündeki ayvatüylerini silince -kıyamet öncesi Kur’ân ayetlerinin silineceğine dair bir bir hadise istinaden-¹⁰¹³ kıyametin koptuğu zannedilmiştir:

*“Sildi hat-ı mushaf-ı rûyını yâr
Oldu kıyâmet günü san âşikâr”*

Sezâî, G. 127/1

Klasik şiirimizde sevgilinin boyu, servi gibi uzun olarak tasvir edilir. Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in boyu da bu tasavvura uygun olarak kıyamet kelimesiyle beraber zikredilmiştir:

*“Kıyâmet kadd ü kâmet sahibisin
Benüm serv-i hırâmânum Muhammed”*

Nazîr İbrahim, G. 111/4

1. 5. 3. Cennet-Cehennem

Gülşenî şairlerin için sevgiliye kavuşmak cennet, sevgiliden ayrı olmak cehennemdir. Vuslata erişen kişi ayrılığa düşerse cehennem ateşinde yanmış gibi olur:

¹⁰¹³ “Allah’ın kitabı Kur’an-ı Kerim de bir gecede kaldırılıp götürülecek ve yeryüzünde ondan tek bir ayet bile kalmayacaktır.” Bkz. Muhammed b. Yezid İbn Mace, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.) Fiten, 26.

*“Cennet-i vasluna iren firkate düşse iy perî
Yanuban ol firâkile nâr-ı cahîm içindedür”*

İbrahim Gülşenî, 202/2

Sevgilinin yüzünü gören cenneti terk eder, cennetteki hurileri de istemez. Sûfî de bu sebeple terk-i ukbâ ile Allah’a kavuşup yüzünü görmek için cenneti ve cennet nimetlerini terk etmiştir¹⁰¹⁴:

*“Senün yüzün gören cândan behişt ü ‘adni terk eyler
Cemâlün cennetin gören anun hûrîsini n’eyler”*

İbrahim Gülşenî, 282/1

Hayâlî-i Gülşenî, diğer Gülşenî şairlerin cennet ve cehennem kavramlarına yükledikleri anlamdan bağımsız olarak, sadece Gülşenî dervişlerinin cennetlik olduğundan bahsetmiştir:

*“Cennet durur me’vâ bize huld-ı berîn-âsâ bize
Firdevs-i âlâ câ bize biz Gülşenî dervîşiyüz”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 108/6

Âşık, ayrılık cehenneminde nicedir yanmaktadır. Sevgiliye kavuştuğunda mekânı cennet olacaktır:

*“Dûzah-ı hicrde niçe yanaram
Gele ey hûr cennet eyle yirüm”*

Muhyî, 153/1

Sevgilinin meclisinden uzak düşenlere cennet bile ayrılık ateşiyle cehennem gibi olur:

*“Bezm-i vaslından cüdâ düşmişlere pes ne’ylesün
Cennetü’l-me’vâ olursa hicr ile nîrân olur”*

Sezâî, G. 64/3

Gerçek bir âşık en yüce cennete bile gönül vermez. Sevgilinin yüzüne bakınca asıl cenneti o zaman görür:

¹⁰¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

“*‘Âşık isen virme dil huld-i berîne gel bugün
Vech-i yâre bak Sezâyî cennetü ’l-me ’vâyı gör*”

Sezâî, G. 103/5

Âşığın gönlü, sevgilinin diyarında sevdiğinin yüzünü görünce buna razı olur ve cennet sevdasından vazgeçer.

“*Ser-i kûyunda oldu rû ’yet-i dîdâra dil kâni’
Olup sevdâ-yı hûr u Cennet ü Rıdvândan fârig*”

Nazîr İbrahim, G. 435/3

1.6. Kaza ve Kader, Hayır ve Şer

Yaratılmış her varlık için ezelde Allah tarafından takdir edilmiş, Allah’ın ilminde sabit ve gizli olan her hâle kader, takdir edilen bu hâllerin vakti geldiğinde gerçekleşmesine ise kaza denmiştir.¹⁰¹⁵ Gülşenî şairler kaza, kader, hayır ve şer konusunda genel olarak bir rıza hâlinde dirler. Hayâlî-i Gülşenî ise klasik şiirin bakış açısıyla kaderden şikâyet etme eğilimindedir.

Sûfî için iyi-kötü, güzel-çirkin, lutuf-kahr ayırımı yoktur. Her şey özünde birdir. Allah’tan gelen her şeye rıza göstermek gerekir:

“*Lutf ile kahrın anun fark itmezem irişse
Andan kazâ kaderden çün cânuma rızâdur*”

İbrahim Gülşenî, 123/2

Elest bezminde verilen belâ cevabından başlamak üzere kısmet, Hakk’ın rızası olarak takdir edilmiştir. Ezelde Allah’a verilen bu söz, aşka müptela olmayı da kader hâline getirmiştir. Kaderde ne varsa o, kazaya dönüşecektir:

“*Ezelden kısmetüm Hakk’un rızası
Kazâdandur kader ’ışk ibtilâsı*”

İbrahim Gülşenî, 1266/1

¹⁰¹⁵ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1057, 1073.

Ezelde takdir edilen kaderin yaya, başa gelecek olan kazanın oka teşbih edildiği aşağıdaki beyitte aşkın âşığın kaderi olduğu ve Allah'ın takdiriyle mutlaka başa geleceği ifade edilmektedir:

*“Kavs-ı kaderden Rûşenî atar kazânun ohını
İy Gülşenî Hak'da olup atmaklığı takdîrimüz”*
İbrahim Gülşenî, 469/19

Âşığın hamuru ezelde dertlerle yoğurulmuştur. Bu sebeple onun kaderi günden güne daha fazla inleyip figan etmektir:

*“Vah ne derd ile ezel tahmîrüm itmişdür kader
İnle ey cânım benüm artur bu efgânum benüm”*
Hayâlî-i Gülşenî, Msd./1

Nazîr, aşağıdaki beyitlerde de ifade ettiği üzere kaza, kader, hayır ve şer konusunda Allah'ın takdirine tam bir rıza içindedir. Nazîr'e göre başa gelen her şey Allah'ın lufunun bir esintisidir. Kişi o esintiye karşı durmak yerine kanat açıp samimi bir rıza ile kendini o esintiye bırakmalıdır. Zaten Allah takdir ettikten sonra kulun alabileceği bir tedbir de yoktur:

*“Nesîm-i lûtf-ı Hudâ'dan Nazîr alup haberi
Hulûs-ı bâl-ile virdi kazâ-yı Hakk'a rızâ”*
Nazîr İbrahim, G. 2/6

*“Hayr u şer her ne mukadder ola elbetde olur
Elimüzden ne gelür biz nice tedbîr idelüm”*
Nazîr İbrahim, G. 567/3

2. İBADET

2.1. Kelime-i Şehadet ve Kelime-i Tevhid

Allah'tan başka ilah olmadığını ifade eden “Lâ ilâhe illallâh” sözüne kelime-i tevhid, İslâm'ın beş temel esasından biri olarak söylenmesi gereken, Allahın tek ilah ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu şahitlikle ifade eden “Eşhedü en lâ ilâhe

illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh” sözüne kelime-i şehadet denmiştir. Kelime-i tevhiddeki “lâ” nefy, “illâ” ise isbâtır.¹⁰¹⁶

İbrahim Gülşenî, şehadet kavramını aşağıdaki iki beyitte Hz. Muhammed’i övmek maksadıyla zikretmiştir. Allah’ın adını Hz. Muhammed’in adıyla anmayan, şehadeti reddetmiş ve imandan uzaklamış olur:

*“Allâh adıyla dimeyen adunı
Redd-i şehâdetdür imândan cüdâ”*

İbrahim Gülşenî, 6/10

Hz. Muhammed’in yüzünü bizzat gören, bunun yüz iman içinde şehadet olduğunu söyler:

*“Gören ‘ayne’l-yakînden vechüni dir
Şehâdetdür bu yüz îmân içinde”*

İbrahim Gülşenî, 1210/9

Gülşenî şairler kelime-i tevhidi bilinen manasının ötesinde tasavvufî manalarla ele almışlardır. Aşağıdaki beyitte zikirle “lâ” deyip gayret ile “illâ”ya erişilmesi tavsiye edilirken bu sürecin zikir ve harf fikri kalmayınca kadar devam etmesinin istenmesi, fenâ (yokluk) ve bekâ (vahdet) hâlini çağrıştırmaktadır. Bu itibarla kelime-i tevhiddeki “lâ”, fenâ; “illâ”, bekâ ve vahdet anlamında kullanılmıştır:

*“Zîkr idüben lâ ile cehd idüp illâya yit
Tâ ki gidüp kalmaya zîkr ile fikr-i hurûf”*

İbrahim Gülşenî, 535/4

Muhyî ve Nazîr’in şiirlerinde de kelime-i tevhiddeki “lâ” ve “illâ” kelimelerine İbrahim Gülşenî’nin şiirlerindeki anlama benzer anlamlar yüklenmiştir. Kelime-i tevhidde “lâ” nefy, “illâ” ise isbât” olarak adlandırılmıştır. Tasavvufta nefy, beşerî sıfatlardan ve Allah’tan başka her şeyden arınmak, isbât ise hakiki tek varlığın Allah olduğu bilinciyle

¹⁰¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 476.

onunla vahdete ermek ve bekâya erişmektir.¹⁰¹⁷ Kişi “lâ” ile kesrettteki vücudunu yok edip “illâ” ile vahdete ve bekâya erişmelidir:

*“Nefy idüp lâda vücûdın vahdet-i illâda dur
Mahv iden kesretde bûdın çün bi-lâ-isbât olur”*

Muhyî, 61/3

Nefsin düşmana, “illâ”nın kılıca teşbih edildiği ve kelime-i tevhid yerine “nefy ü isbât” ifadesinin kullanıldığı aşağıdaki beyitte nefis düşmanı ile sürekli mücadele edilmesi ve onun “illâ” (isbât) kılıcıyla yok edilmesi tavsiye edilmektedir:

*“Nazîrâ nefy ü isbât-ı şugûli eyleyüp dâ'im
‘Adû-yı nefsünü şemşîr-i illâ ile çaldun tut”*

Nazîr İbrahim, G. 85/5

Kesret âlemi olan dünyada vahdete erişebilmek için dünyalık işlerden ve menfaatlardan arınmak gerekir:

*“Kesretde vahdet eylemedür kârımız bizüm
Nefy ile kârı terk idüp illâya gelmişüz”*

Nazîr İbrahim, G. 337/2

2.2. Namaz

Namaz, İslâm’ın beş temel esasının ikincisidir. İbrâhim Gülşenî, namaz ibadetini bilinen anlamının dışında tasavvufî manalara vesile olacak şekilde kullanmış, Muhyî ve Nazîr ise sosyal hayatla ilgili konularda öğüt vermek amacıyla namazdan bahsetmişlerdir.

Aşk namazı kılan önce dünya ve ahiretten arınma abdesti almalıdır:

*“İki ‘âlemden el yumak gerekdür
Vuzû ‘ışkun namâzını kılana”*

İbrahim Gülşenî, 1208/15

¹⁰¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 476.

Gülşenî'nin namaz hakkında yazdığı müstakil bir gazelinden alınan aşağıdaki beyitte aşk ile uyanarak vahdet namazı kılmak gerektiği, kesretten kurtulmadan namaz kılmanın bela olduğu ifade edilmektedir:

*“Uyan ‘ışkıla vahdetden namâza
Ana kesretle kılmaklık belâdur”*

İbrahim Gülşenî, 344/2

Vecih ve namaz için dönülen yön “Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır.”¹⁰¹⁸ ayetini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla bu ayete manen iktibas yapıldığı söylenebilir. Her tarafta Allah'ın tecellîlerini ve vechini görmek âşışın namazıdır. Beyitte kaş, şekil itibarıyla mihraba teşbih edilmiştir:

*“Yüzün gören kılur vechün namâzın
Görüp mihrâba nisbet kaşı minber”*

İbrahim Gülşenî, 114/13

Muhyî, adaletle hükmetmenin ibadetten daha hayırlı olacağına dair hadise¹⁰¹⁹ iktibasla adaletin namaz ve hacdan daha faziletli olduğunu söylemiştir:

*“Namâz u hacdan ise ‘adl-i sâ’at efdaldür
Ki cümle ‘âleme ‘adl ile irişür evtâr”*

Muhyî, 266/12

Dünyada nasıl oturup kalkacağını bilmeyen kişi kıldığı namazın rükû ve secdesinin anlamını da bilmez:

*“O kim cihânda kıyâm u ku’ûdını bilmez
Kılar namâzını rukû’ u sücûdını bilmez”*

Nazîr İbrahim, G. 335/1

¹⁰¹⁸ el-Bakara 2/115.

¹⁰¹⁹ “Bir gün adaletle hükmetmek, altmış sene nafîle ibadet’ten daha hayırlıdır.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/75).

2.3. Oruç

İslamın beş şartından biri olan oruç, Gülşenî şairlerce bilinen anlamının dışında tasavvufî ve ahlâkî öğütler vermeye vesile olarak kullanılmıştır.

İbrahim Gülşenî'ye göre oruç, aşk ile tasavvuf yoluna girmesi gereken dervişin -yemeyi içmeyi değil- aklı bırakmasıdır:

*“‘Akl imiş yolun orucu tâlibün fikriyle
‘Işk ile yola girene gerek anlardan ferâg”*

İbrahim Gülşenî, 527/4

Şühûd ehli olmak, Hakk vasıtasıyla Hakk'ı görmektir.¹⁰²⁰ Namazıyla, orucuyla, zekâtıyla dirilmek isteyen kişi önce şühûd ehli olmalıdır:

*“Buldu savmıyla salâtıyla zekâtıyla kıyâm
Dergeh-i Hak'da şühûd ehli olan müstesnâ”*

Muhyî, 273/24

Oruç, ramazan ayında sadece belli saatlerde yemeyi içmeyi terk etmekle olmaz. Böyle oruç recep ve şaban aylarında da tutulur. Ramazan ayının hakkı, fakirin hakkını vermekle olur:

*“Savm eger rûz u şeb yemekden ise
Bize evvel recebden oldu o hâl*

*Ramazân-ı mübârekün hakkı
Fukarâ hakkın eylegil irsâl”*

Muhyî, 874/4-5

Nazîr'e göre oruç, sevgiliden ayrı geçen günler, bayram ise sevgiliye kavuşma zamanıdır:

*“Biz rûze-i hecrin dahi eyyâmını gördük
Ancak o şehün vuslatı bayrâmını gördük”*

Nazîr İbrahim, G. 476/2

¹⁰²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 614.

2.4. Hac ve Kâbe

İslam'ın beş şartından biri olan, varlıklı her müslümanın ömründe en az bir kez ihram giyerek, kurban bayramı arefesi Arafat'ta vakfeye durarak ve kurban bayramında Kâbe'yi tavaf ederek yaptığı hac ibadeti, Gülşenî şairlerce Allah'a yakın olma, Allah'ın vechini görme, Allah yolunda yürüme ve Allah'a kavuşma gibi konulara vesile edilerek şiirlerde anılmıştır.

İbrahim Gülşenî, hac ibadeti hakkında yazdığı 20 beyitlik müstakil bir gazelinin matla beytinde hac ibadetinden maksadın Allah'a yakınlaşmak olduğunu ifade etmiştir. Hac ibadetinin yapıldığı bayram günlerinde kesilen hayvanlar için kullanılan ve bu bayrama adını veren “kurban” kelimesi de Arapça yakınlık anlamına gelen “kurb” kelimesinden türetilmiştir.¹⁰²¹

*“Tavâf-ı beyt-i Hakk iden bilür bayrâmını haccun
Takarrübden metâf ile nedür encâmını haccun”*

İbrahim Gülşenî, 702/1

Gülşenî'ye göre Ka'be mutlak sevgilinin güzelliğidir. Dinî literatürde arefe gününün cumaya denk gelmesi için kullanılan “hacc-ı ekber” ise o güzelliğin tavaf edilmesidir. Hak âşığı için bayram, Allah'ın vechini görmektir:

*“Kâbe-i hüsnün tavâfın hacc-ı ekber kılalı
Yüzünün bayramına cânımı kurbân bulmuşam”*

İbrahim Gülşenî, 1046/8

Ka'be'yi tavaf ederken Allah'ın vechini görmekten aciz olanların haccı -Allah bilir- makbul değildir:

*“Hak bilür mahrûm oluban haccı makbûl olmadı
Tavf iderken görmeyenler vechüni nûr-ı Hudâ”*

İbrahim Gülşenî, 12/7

¹⁰²¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 698.

Hacılar hac ibadetini yaparken Allah'ın emrine amade olduklarını ifade etmek için "buyur, emret" anlamında "lebbeyk" derler. Muhyî, sevdiğinin diyarında hacılar gibi "lebbeyk" demektedir. O, bu sözle sevdiğinin kulu kölesi olmuştur. Tavafını da sevdiğinin etrafında dönerek yapmaktadır:

*"Lebbeyk-gūy ber-ser-i kûy-ı tû rûz u şeb
Hâcî-sıfat büved dil-i men gird-i ân hudûd"*¹⁰²²
Muhyî, 293/7

*"Kulun ki Ka'be-i kûyunda eski bendendür
Tavâfı yine sanadur eger olursa 'atîk"*
Muhyî, 115/4

Sa'y kelimesi, gayret etmek anlamına gelir. Bu kelime aynı zamanda hacıların Safa ve Merve tepeleri arasında hızlıca yürümelerini ifade eden hac ibadetiyle ilgili bir terimdir. Aşağıdaki iki beyitte her iki anlam da kastedilerek tevriye yapılmıştır. Nazîr'e göre hac, Allah yolunda yürümek ve asıl maksat olan Allah'a kavuşmayı Ka'be bilip o uğurda gayret etmektir:

*"Sa'y eyleyegör Ka'be-i maksûdı tavâfa
Hacı reh-i Hak'da yürüyen âdeme dirler"*
Nazîr İbrahim, G. 208/3

Mutlak sevgilinin diyarı Nazîr'in tavaf yeridir. Onun gayreti daima sevgiliye kavuşma arzusudur:

*"Visâlün arzûsıyla itdi sa'y-i Safâ dâ'im
Nazîrâ'nun metâfı oldu cânâ Ka'be-i kûyun"*
Nazîr İbrahim, G. 471/5

2.5. Zekât

Nisap denilen miktarda zenginliğe sahip olan müslümanların, İslam'ın beş temel esasından biri olarak, varlıklarının belli bir oranını Allah için sarf etmelerine zekât

¹⁰²² Gönüm, olduğun yerin etrafında hacılar gibi gece gündüz "lebbeyk" (buyur, emrine amadeyim) der.

denmiştir. Gülşenî şairler için âşğın zekâtı can ve aşk, sevgilinin zekâtı ise güzellik ile olur.

Âşık, sevgilinin yüzünü görünce mutlak yapılması gereken bir farz olarak aşk için canını zekât olarak verir:

“Yüzün görüp cân virmeyen bilmez nedür nakd-i revân

Kim farz-ı ‘ayn anı bilüp ‘ıška virür ‘âşık zekât”

İbrahim Gülşenî, 75/6

“Fakirlik övüncümdür.”¹⁰²³ mealindeki hadise lafzen iktibas yapılan aşağıdaki beyitte gerçek bir Hak âşğının vücûdunu (maddî varlığını) aşk için feda edip yokluğu ile övünmesi gerektiği ifade edilmektedir. Zekât, çok olan varlıktan verilir. Âşğın ise tek zenginliği aşktır. Varlığını aşka verip yokluğa erişmek âşğın övücü olacaktır:

“İška viren vücûdını fakr ile fahr ider hamu

Çünkü gınâ-yı ‘ışkıla fakrı anun zekât olur”

İbrahim Gülşenî, 141/9

Âşık, sevgilinin güzelliğine muhtaçtır ve sevgilinin güzelliğinden nasibi olsun ister. Sevgilinin zenginliği güzelliğidir. Zekâtı da güzellik ile olur:

“Çünkü zekât-ı hüsnün gönlüm diler dem-â-dem

Cânum dahi o yüzden fakra gedâ gerekdür”

İbrahim Gülşenî, 260/2

Aşağıdaki beyitte rindler, keçkül denilen dilenci çanağıyla zekât ve sadaka toplayan kalenderlere teşbih edilmiştir. Bu tasavvurda rindler, gözlerini keçkül edip onunla sevgilinin güzelliğinden dilenmekte yani gözleriyle o güzelliklerden zekât miktarı nasiplenmeye çalışmaktadırlar:

“Rind olanlar çi zekât-ı hüsn-i cânânı için

Dîdesin keçkül ider misl-i kalender gezdirür”

Nazîr İbrahim, G. 262/4

¹⁰²³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/131.

3. AYET VE HADİSLER

Gülşenî şairler, divanlarında pek çok ayet ve hadise lafzen ve manen iktibas yapmışlardır. Bu ayet ve hadisler genel olarak tasavvufî şiirde çokça iktibas edilen ayet ve hadislerdir.

3.1. Ayetler

3.1.1. “(Ey Rasulüm) Ömrüne andolsun ki onlar, sarhoş hâlleriyle saçmalayıp duruyorlardı”¹⁰²⁴

“Didi and içüp “le-‘amrük” sevüben Allâh seni
Kim bulupdur kurbiyetle sencileyin menzilet”

İbrahim Gülşenî, 71/5

“Zâtunı bilmekde hayrân oldu cümle kâyinât
İy “le-‘amrük” tâcına mevsûf olan ‘âlî sıfât”

Hayâlî-i Gülşenî, G. 25/1

“Şefâ’at taht-gâhında sa’âdetle oturmuşsun
“Le-‘amrük” tâcını ey şâh ser-i ‘ulyâna urmuşsun”

Sezâyî, Mh. 3/IV

3.1.2. “Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın yüzü oradadır.”¹⁰²⁵

“Döndürüp yüzünü Hakk’a “semme vechullâh”ı ohı
Tâ bilesün arz-ı vâsi’ Hak cihânı handadur”

İbrahim Gülşenî, 200/5

“Cemâlin ‘arz idüp cânân seni da’vet ider her an
Ki sırr-ı “semme vechu’llâh” açılıp Rabb-i eclâdan”

La’lî-i Fenâî, 21/4

“Ol tecellînün safâsında olanlar dâ’imâ
“Semme vechi” her taraf gördiler olmuş rû-nümâ”

Sezâî, Mu. 6, IV

¹⁰²⁴ el-Hicr 15/72.

¹⁰²⁵ el-Bakara 2/115.

3.1.3. “(Allah’ın Hz. Muhammet’le arası) İki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu.”
1026

*“Bâg-ı ‘kavseyn’de ‘ev ednâ’ sünbülüdür Şeyh Hasan
Lî-ma’a’llâh gülşeninün bir gülidür Şeyh Hasan”*
La’lî-i Fenâî, 16/4

3.1.4. “Bugün mülk kimindir? Tek olup, her şeyi kudreti ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.”¹⁰²⁷

*“Fenâ bulur bu ilde zerre kalmaz bil enâniyyet
Nidâ-yı ‘li-meni’l-mülk” ider bu ilde Cebbârı”*
Sezâî, K. 3/32

3.1.5. “O gün Cehenneme, "Doldun mu?" diyeceğiz. O ise, "Daha var mı?" diyecek.”¹⁰²⁸

*“Yâ Rab o şurbı ber-devâm ile virem ‘hel min mezîd’
Dil mülki olsun âşiyân sâkin ola ‘Ankâ-yı ‘aşk”*
La’lî-i Fenâî, 12/4

3.1.6. “Göz şaşmadı ve sınırı aşmadı.”¹⁰²⁹

*“Ey vücûdudur hüviyyet gencinün dârına der
Lâ-ta’ayyün gıflinün miftâhı ‘mâ zâga’l-basar””*
La’lî-i Fenâî, 9/1

3.1.7. “Musa, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musa! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.”¹⁰³⁰

*“Ey Fenâ’î birbirinden nûrı nûr it iktibâs
Bulasın ‘innî ene’llâh’ nûrın eyle iltimâs”*
La’lî-i Fenâî, 16/5

*“Ortadan kalksa bu varlık keşf olur rûy-ı habîb
Göresin ‘innî ene’llâh’ nûrın ey dil nârdan”*
La’lî-i Fenâî, 20/4

¹⁰²⁶ en-Necm 53/9.

¹⁰²⁷ el-Mü’min 40/16.

¹⁰²⁸ el-Kâf 50/30.

¹⁰²⁹ en-Necm 53/17.

¹⁰³⁰ el-Kasas 28/30.

“Gelür her zerreden “innî” hitâbı aç gözün zâhid
Güneş âfâkı tutmuşdur görünmez lîk ‘amâya”

Sezâî, G. 319/2

3.1.8. “Rab'lerinin rızasını dileyerek sabah akşam ona dua edenleri yanından kovma.”¹⁰³¹

“Bezm-i hâsunda nedîm it bu Fenâ’î kulunu
Derdi ola cür’a-keş küllü “gadâtin ve ‘aşî””

La’lî-i Fenâî, 26/7

3.1.9. “O, göklerin ve yerin emsalsiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona “ol!” der, hemen olurur.”¹⁰³²

“Mihr ü meh turmaz döner gûyâ firâk-ıla yanar
Nîşe yangunla döner devrânı [çarhın] “kün-fe-kân””

Hayâlî-i Gülşenî, G. 233/3

“Zâhir ü bâtın kilîdi dest-i emründe rehîn
Kenz-i mahfî hâzinisin sana zâhir “kün-fe-kân””

Muhyî, 259/18

“Geldük Sezâyî mahkeme-i “kün-fe-kân”a biz
İsbât olındı ‘aynı ile cümle kâ’inât”

Sezâî, G. 32/5

“Hamdüli’llâh ki mezâhirde yine zâhir olan
Emr-i “kün” ile olan kudretidür eşyâda”

Nazîr İbrahim, G. 738/3

3.1.10. “O (Allah), her an yeni bir ilahi tasarruftadır.”¹⁰³³

“‘Akl ile vasfını idrâk eylemek emr-i muhâl
Kim tecellîsi beyânı “külle yevmin şe’n” dedür”

Sezâî, G. 60/3

¹⁰³¹ el-En’am 6/52.

¹⁰³² el-Bakara 2/117.

¹⁰³³ er-Rahman 55/29.

3.1.11. “Ondaki (yer üzerindeki) her şey fânidir.”¹⁰³⁴

“*Yâr ile birlik diler sen seni sür aradan*
Sırr-ı vahdet zevki çünkü “men ‘aleyhâ fân”dadur”

Sezâî, G. 60/4

3.2. Hadisler

3.2.1. “Âdem, su ile çamur arasındayken peygamberdim.”¹⁰³⁵

““Küntü nebiyyen” didün iy şâh-ı dîn
Sûret ü ma’nîye nazar muktedâ”

İbrahim Gülşenî, 6/4

3.2.2. “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.”¹⁰³⁶

“İki ‘âlem yog iken çün sevüben vechüni Hak
Didi “levlâke” anun-çün iy mahabbetden nümûd”

İbrahim Gülşenî, 105/5

“İşiden şân-ı şerîfün dir Te’âlâ şânühû
Mesned-i “levlâke” çünki ol ‘uluvv-i şânedür”

Sezâî, G. 99/4

3.2.3. “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.”¹⁰³⁷

““Küntü kenzen” miftâhı sensin yâ Resûla'llâh
Sırr-ı ahbebt fettâhı sensin yâ Resûla'llâh”

La’lî-i Fenâî, 24/1

“Miftâh-ı “küntü kenz” seni eyledi Hudâ
Esrâr-ı dürr ü gevheri sen eyledün nisâr”

Sezâî, K. 5/15

3.2.4. “Nefsini bilen, Rabb’ini bilir.”¹⁰³⁸

“Ey Fenâ’î gel fenâ bahrinde ol misl-i sade
Açma agzın tâ kemâlin bula dürr-i “men ‘aref””

La’lî-i Fenâî, 20/5

¹⁰³⁴ er-Rahman 55/26.

¹⁰³⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/191.

¹⁰³⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/232.

¹⁰³⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/191.

¹⁰³⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/361.

“Men ‘aref”ün sırrını fehm it nedür

Aç gözünü zâhidüm olma ‘amâ

Sezâî, K. 2/19

Levh-i dilde “men ‘aref” dersini durma ezber it

Sırr-ı insândan haber-dâr ol selâmet bundadur

Sezâî, G. 70/2

3.2.5. “Benim Allah ile öyle anlarım vardır ki ne Allah’a yakın kılınmış bir melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığa erişebilir.”¹⁰³⁹

“Disen vahdet deminde “lî-me ‘allâh”

Eyâ hayru ‘l-verâ bi ‘llâh degül mi?”

İbrahim Gülşenî, 1231/20

“Bâg-ı kevseynde ev ednâ sünbülidür Şeyh Hasan

“Lî-me ‘allâh” gülşeninün bir gülidür Şeyh Hasan”

La’lî-i Fenâî, 16/4

“Sırr-ı küntü kenzün olan âgehi

Cebreildür pâs-bân-ı dergehi

“Lî-me ‘allâh” bagıdur menzil-gehi

Mustafâ ‘dur Mustafâ ‘dur Mustafâ”

Sezâî, Mu. 1/II

“Serâ-yı “lî-me ‘allâh”a girenler

Erenlerdür erenlerdür erenler”

Sezâî, Mu. 7/I

4. DİĞER BAZI DİNÎ KAVRAMLAR

4.1. İman-Küfür

Allah’a ve onun dininin esaslarına inanmak iman; Allah’a inanmamak, ona şirk koşturmak ve zatına uygun olmayan sıfatlar yakıştırmak küfür olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁴⁰ Gülşenî

¹⁰³⁹ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/244.

¹⁰⁴⁰ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 250, 1171.

şairler iman kavramına Allah'ın vechini görmek, elest bezminde verilen söz gibi anlamlar yüklemişler, küfür kavramını ise renk yönünden sevgilinin zülfü ve beni ile ilişkilendirmişlerdir.

Mutlak sevgilinin vechini görenler iman sahibidir:

*“Rûşenî'den görelî hüsnün günini Gülşenî
Bildi iy meh-rû ki vechün görenün îmânı var”*

İbrahim Gülşenî, 210/14

Sevgilinin yüzünü gören muhabbetten canını feda eder. Onun küfür gibi -kara- olan zülfünü alan imanından vazgeçer:

*“Göz açuban mahabbetden gören yüzünü cân virür
Alan küfrini zülfünün behâsına îmân virür”*

İbrahim Gülşenî, 280/1

Sevgilinin yüzünün Kur'ân'a teşbih edildiği aşağıdaki beyitte sevgilinin beni kara olmasıyla küfre, yanağı ise beyazlığı ile imana benzetilmiştir:

*“İy yüzi Kur'ân ile furkânumuz
Hâl u haddün küfr ile îmânumuz”*

İbrahim Gülşenî, 457/1

Gülşenî için din ve iman, elest bezminde Allah'ın “Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?” sorusuna Allah aşkı için verdiği “belâ” (evet) cevabıdır:

*“Rûz-ı ezelde 'ışkuna 'ahd idüben didüm “belâ”
Îmân u dîn bu dem bana ol 'ahd ile ikrâr imiş”*

İbrahim Gülşenî, 502/7

Yaratılmış âlemde -küfür ya da imana işaret eden- ne varsa Allah'ın sıfatlarının bir tecellîsidir. Allah'tan başka hiçbir varlığın hakikatte var olmadığı bilinciyle, tüm kâinata bu nazarla bakmak ve her şeyde Allah'ı görmek gerekir:

*“Be-dân der-her libâs û-râ be-bîn der-küfr ü der-îmân
Tecellî-i sıfât-ı üst cümle zışt eger zîbâ”¹⁰⁴¹*

Muhyî, 258/2

¹⁰⁴¹ Her görünüşte onun varlığını bil, küfür ve imanda onu gör. Güzel ve çirkin ne varsa onun sıfatının zuhurudur.

Tasavvufî anlamda zülûf kesret, yüz ise vahdet sembolüdür. Kesret âlemi olan kâinat, Allah'ın birliğinin türlü şekillerdeki görüntülerinden ibarettir. İman ehli olanlar nereye baksalar Allah'ın bir tecellisini hayranlıkla müşahade ederler, Allah'ın vechini bu vechile görüp onun güzelliği karşısında perişan olurlar. Vecih kelimesi hem sebep hem de yüz anlamıyla beyitte tevriyeli olarak kullanılmıştır:

“Zülfün içre vechüni cânâ çü nihân eyledün

Ehl-i îmânı o vechile perîşân eyledün”

Nazîr İbrahim, Ms. 81/1

4.2. Miraç

Arapça merdiven anlamına gelen miraç kelimesi dinî literatürde Hz. Muhammed'in gecenin bir bölümünde göğe yükselerek Allah ile görüşmesi hadisesine denmiştir.¹⁰⁴² İbrahim Gülşenî, sevgilinin güzellik unsurlarıyla, Sezâî, Allah'a yakınlaşma isteğiyle Nazîr ise Hz. Muhammed'i övme maksadıyla ilişkili olarak miraç hadisesine telmihler yapmıştır.

İsrâ, miraç hadisesinin anlatıldığı bir suredir. Gülşenî, bu surenin anlamını sevgilinin güzelliğine yükselerek yaklaşmasıyla anlamıştır. Beyitte “kâbe kavseyn” ibaresiyle miraçta Allah ile Hz. Muhammed'in -iki yay aralığı hatta daha çok- yakınlaşmasının anlatıldığı ayete¹⁰⁴³ lafzen iktibas yapılmıştır. Gülşenî, sevgilinin yüzündeki iki kaşı görünce iki yay ile neyin kastedildiğini idrak etmiştir:

“Görelî mi'râc-ı hüsnün bildüm İsrâ sûresin

K'ol 'urûc-ı “kâbe kavseyn”e kaşundur fârikât”

İbrahim Gülşenî, 57/5

Dünyâ âleminde maddenin bağıyla bağlanılmış olsa da sûfînin hedefi, miraçtaki Hz. Muhammed gibi göğe yükselerek ulaşılabilecek son makama kadar Allah'a yaklaşımdır:

“Âlem-i esfelde unsur kaydına düşdüm velî

Menzilüm hatm'ül-merâtib cılve-i mi'râcdur”

Sezâî, G. 53/3

¹⁰⁴² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 438.

¹⁰⁴³ “(Allah ile Hz. Muhammed'in arası) İki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu.” (en-Necm 53/9).

Nazîr, Hz. Muhammed’i övmek maksadıyla miraçta yaşanan hadiselerden bahsetmiş ve “men reânî” ibaresiyle “Beni rüyasında gören, hakkı (gerçeği, gerçekten beni) görmüştür.”¹⁰⁴⁴ hadisine lafzen iktibas yapmıştır. Dikkati çeken husus, Nazîr’in hadis metnindeki “uykuda” ifadesinden hiç bahsetmemesi ve “hak” kelimesine “gerçek” yerine “Hak” (Allah) anlamını vererek hadisten “Hz. Muhammed’i görmek Hakk’ı görmekle beraberdir.” gibi farklı bir anlam çıkarmış olmasıdır:

*“İdüp mi ’râcı dergâh-ı ilâhîye irişmişdün
Huzur-ı hazret-i Hakk’a varup cânâ görüşmüşdün
Salât-ı hamseyi ihdâ için yine görüşmüşdün
Yeter ‘uşşaka müjde “men re’âni” kim buyurmuşdun
Seni görmeklik ile Hakk’ı görmeklik berâberdür”*

Nazîr İbrahim, Ms. 22/3

Allah’ın lütfuyla Cebrâil miraç gecesi Hz. Muhammed’in bineğinin seyisi olmuştur:

*“Lûtf-ı Hak’la leyle-i mi ’râcda
Gâşiye-dâr oldı Cibrîl-i Hudâ”*

Nazîr İbrahim, Kt. 130/2

4.3. Sahabeler

Hz. Muhammed’in dört yakın dostu, İslam’ın ilk dört halifesi olan ve “çihâr yâr-i güzîn” olarak adlandırılan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ile -Hz. Ali’nin oğulları ve Hz. Muhammed’in torunları olan- Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin tasaavuf şiirinde en çok anılan sahabelerdir. Gülşenî şairler, bu sahabeleri sevmeyi imanın bir gereği olarak görmüşler ve onlardan hürmetle bahsetmişlerdir.

Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali Hz. Muhammed’in en yakın dostlarıdır. Onları sevmeyenler münafıkların başı Ebû Cehil ile bir tutulmuştur:

*“Ebû Bekr ü ‘Ömer ‘Osmân ‘Alî’dür yâr u ashâbun
Buları sevmeyen bi’llâh Ebû Cehl-i münâfıkdur”*

İbrahim Gülşenî, 181/23

¹⁰⁴⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/345.

Ebûbekir ve Osman cennetin iki gülüdür. Hz. Ebûbekir doğruluğuyla meşhur olmuştur. Bu yüzden lakabı “Sıddîk”tır. Bu vasfıyla o, esma-i hüsnâdan “es-Sâdık” ismini insan suretiyle aşikâr etmiştir. Hz. Osman ise Kur’an nüshalarını çoğaltıp çeşitli yerlere göndererek Kur’ân’ı beyân etmiştir:

*“Oldı tâ Bû Bekr ü ‘Osmân ol cinânun gülleri
Biri esmâyı ‘ayân eyler biri Kur’ân beyân”*

Muhyî, 264/8

Hz. Muhammed’in dört yakın dostu olan Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali şeriat seccadesini ayakta tutan dört direk gibidir:

*“Çehâr yâr ki seccâde-i şerî’at-râ
Çehâr rûkn çü evtâd geşteend medâr”¹⁰⁴⁵*

Muhyî, 301/7

Ehl-i beytten (Hz. Muhammed’in ailesinden) olan Hz. Hüseyin’i sevmek kesin yapılması gereken bir farzdır:

*“Ey Sezâyî bilmiş ol şâh-ı Hüseyin
Cümleye sevmekdür anı farz-ı ‘ayn”*

Sezâî, Mu. 4/VII

Nazir, aşağıdaki beyitlerde Hz. Muhammed’in dört yakın dostunu en çok bilinen yönleriyle zikretmiştir. Hz. Ebûbekir doğruluğuyla, Hz. Ömer adaletiyle, Hz. Osman Hz. Muhammed’in iki kızıyla evlenmiş olmasıyla, Hz. Ali ise cesaretiyle maruf ve meşhur olmuştur:

*“Ebû Bekr u ‘Ömer ‘Osmân ‘Alîdür çâr ashâbı
Biri sıdkıyla ma’rûf u biri ‘adl ile yektâdur*

*İki pâkîze güherle birisi oldı Zi’n-nûreyn
Sehâ ile şecâ’atde biri memdûh-ı dünyâdur”*

Nazîr İbrahim, N. 12/5

¹⁰⁴⁵ Dört halife, şeriat seccadesi için dikilmiş dört direk gibidir.

II. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

1. Varlıkla İlgili Tasavvufî Kavramlar

1.1. Allah İle İlgili Tasavvufî Kavramlar

1.1.1. Bî-nişân, Lâ-mekân

Bî-nişân, Farsça olumsuzluk anlamı veren “bî” ön eki ile alamet, iz, ad, nam, san gibi anlamlara gelen Farsça “nişân” kelimesinin birleşmesiyle oluşan adsız, namsız, sansız, nişansız gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Tasavvufî manada “bî-nişân”, Zât-ı Kibriyâ’yı (Allah’ın yüce zâtını), fenâ makamını (yokluğu) ve “lâ-taayün” (belirsizlik) mertebesini ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰⁴⁶ Bî-nişân olan Allah’ın nişânı (işareti, alameti) ise insandır.¹⁰⁴⁷

Lâ-mekân, Türkçedeki “-siz” ekinin anlamını veren “değil”, “yok” gibi anlamlara gelen, Arapça bir edat olan “lâ” ile yine Arapça kökenli “mekân” kelimesinin birleşmesiyle oluşmuş mekânsız, yersiz, yurtsuz anlamlarına gelen ve mecazi anlamıyla mekâna muhtaç olmayan varlık için kullanılan bir kelimedir. Mekân, maddî varlıklar için gereklidir. Allah, melekler ve ruhanî varlıklar mekâna ihtiyaç duymazlar. Tasavvufî manada “lâ-mekân”, Allah’ın mekândan münezze oluşunu ifade eder. Vahdet-i vücûd düşüncesinde gerçek tek varlık Allah’tır. Var olduğu vehmedilen her maddî varlık gibi zaman ve mekân da gerçekte var olmayan zihnî kavramlardır.¹⁰⁴⁸

Gülşenî şairler lâ-mekân ve bî-nişân kavralarını *lâ-mekân meydânı* (İbrahim Gülşenî 143/7), *‘urûcun lâ-mekânı* (İbrahim Gülşenî 200/13), *Simurg-ı lâ-mekân* (İbrahim Gülşenî 591/4), *zamansuz lâ-mekân* (İbrahim Gülşenî 713/1), *mevcûd-ı lâ-mekânî* (İbrahim Gülşenî 1246/7), *mekânsuz lâ-mekân* (İbrahim Gülşenî 1273/1), *kûy-ı lâ-mekân* (Muhyî 231/1), *verâ-yı lâ-mekân* (Muhyî 258/1), *lâ-mekân menzili* (Muhyî 983/5), *tûbâ-yı bî-nişân* (Muhyî 227/1), *nâm-ı bî-nişân* (Muhyî 227/3), *nişân-ı bî-nişân* (Muhyî 231/1), *lâ-mekân evci* (Nazîr İbrahim G. 450/5) terkipleriyle kullanmışlardır.

¹⁰⁴⁶ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1409; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 77; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 104.

¹⁰⁴⁷ Sun’ullâh-ı Gaybî, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 164.

¹⁰⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 227; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 391.

Gülşenî şairler, ruhların yaratıldığı “elest bezmi” için de “lâ-mekân” kavramını kullanmışlardır. Asli vatan olan ruhlar âleminde tam bir birlik vardır. İnsan aslına dönmek için tekrar o birliğe ulaşmalıdır. Tasavvuf dilinde bî-nişân, aynı zamanda tecellînin zuhur ettiği ana (ân u şâna) işaret eder. Yaratılış ve yok oluş, birbirini takip etmektedir.¹⁰⁴⁹

*“Birlik ile bir iken yog idi bana mekân
Olmış idüm bî-nişân lâ-sıfat ez-ân u şân”*

İbrahim Gülşenî, 1169/4

Allah, isim ve sıfatlarıyla her yeri ve her şeyi kuşatmıştır. Kişi maddî varlığın kayıtlarından kurtularak eşyaya bu nazarla bakmalıdır. Eşyanın özünü anlayıp bunu sır olarak saklamak zordur ama o sırrı herkes anlayamayacağı için gizli tutulması gerekir. Aşağıdaki beyitte “ayân” ve “nihân” kelimeleriyle bu tezat dile getirilmiştir:

*“Hayâlî bes ‘ayân itgil bu esrârî nihân itgil
Mekânun lâ-mekân itgil cevâb algıl müsemmeden”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 206/6

Klasik şiirde sevgilinin bakışı oka, kaşı yaya teşbih edilir. Onun bir bakışı âşığının gönlüne isabet eder ve gönüle sevda düşer. Âşık, bu bakışı gözler. O bakış olmazsa âşığın cismi yok olur ya da mahrumiyet kılıcına hedef olur. Ok, kılıç, hedef, nişan gibi savaşıklıkla ilgili kelimelerin tenasüplü olarak kullanıldığı bu beyitte “bî-nişân” ile sevgilinin nazarından mahrum kalınırsa maddî varlığının yok olacağı ifade edilmektedir:

*“Cismüm olur bî-nişân yâ tîr-i hirmâna hedef
Bir kez ey ebrû-kemân gamzen ger itmezse nazar”*

Muhyî, 68/3

“Nûr”, Allah’ın “Zâhir” ismiyle tecellî etmesidir. Kâinattaki her surette o nur tecellî eder.¹⁰⁵⁰ Deniz aynı zamanda vahdet sembolüdür.¹⁰⁵¹ O denize girildiğinde kesret

¹⁰⁴⁹ Sun’ullâh-ı Gaybî, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 164.

¹⁰⁵⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 488.

¹⁰⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 64.

vahdette “bî-nişân” yani yok olur. Ölümlü olan insan o birliğe ulaştığında ebedî hayata erişir. Onun kıyamet endişesi de olmaz:

*“Bahr-i nûra gark olu-ben oldı anlar bî-nişân
Oldılar hayy-ı ebed müstagnî nefh-i sûrdan”*

La’lî-i Fenâî, 19/2

Aşağıdaki beyitte geçen cihet kelimesi “vech” (yüz) kelimesinden türemiştir.¹⁰⁵² Allah’ın güzellik, lütuf ve rahmet vasfını belirten “Cemâl” isminin “bî-cihet” (yönsüz, tarafsız) kalması “Nereye dönseniz Allah’ın vechi (varlığı) oradadır.”¹⁰⁵³ ayetine bir telmih olmalıdır. Zamandan ve mekândan münezzeh olan Allah, nereye dönsek orada tecellî etmektedir:

*“Bî-cihet kaldı tecellî-i cemâl
Bî-zemân ü bî-mekân ü bî-nişân”*

Sezâî, Tb. 2/IV/3

Anka, Kafdağı’nda yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur. Yücelerde yaşaması ile de istiğna sembolü olmuştur. Kafdağı ise tasavvufta vahdet âlemidir.¹⁰⁵⁴ Varlığın Kafdağı’na, aşkın Anka’ya teşbih edildiği aşağıdaki beyitte dünyanın geçici payelerinden vazgeçip fenâyâ yani yokluğa erişemeyenlerin gerçek âşık olamayacağı belirtilmiştir:

*“Mahv idüp nâm ile şânı olmayınca bî-nişân
Lâne itmez ‘aşk ‘Ankâ’sı vücûdun Kâf’ını*

Sezâî, G. 376/2

Nazîr İbrahim, Sezâî’nin yukarıdaki beyti gibi Anka motifini kullanmış ancak Sezâî’den farklı olarak gönlü Anka’ya benzetmiştir. Bu tasavvura göre gönül, Anka gibi ne dünyaya ne de ahirete meyl eder. Bu beyitte Gülşenîler, devlet kuşu olarak da bilinen ve halk arasında yükseklerde uçuşuyla anılan efsanevi Hüma kuşuna benzetilerek dünya

¹⁰⁵² Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 489.

¹⁰⁵³ el-Bakara 2/115.

¹⁰⁵⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 294.

ve ahiret kaydından kurtulanların Hüma kuşu gibi yücelere, mekânsızlık âlemine erişeceği ifade edilmiştir:

“*Lâne-i kevneyne meyl itmez dil ‘Ankâ-sıfât*
Lâ-mekân pervâz-ı rif’atdûr Hümâ-yı Gülşenî”
Nazîr İbrahim, N. 48/4

Halvetîlerde mavi renk nefs-i emmâreyi, sarı renk nefs-i levvâmeyi, kırmızı renk nefs-i mülhimeyi, beyaz renk nefs-i marziyyeyi, yeşil renk nefs-i razıyeyi, siyah renk nefs-i mutmainneyi sembolize eder. Nefs-i kâmilenin ise rengi yoktur, yani “bî-nişân”dır. Bu “bî-nişân”a erişebilmek için sırasıyla tüm nefis mertebelerini aşp nefs-i kâmileye ulaşmak gerekir.¹⁰⁵⁵

“*Ki ezrak asfar u ahmerle ebyaz*
Dahi ahzarla esved bî-nişân var”
Nazîr İbrahim, Kt. 56/2

1.1.2. Gayb-Şehâdet

Gayb, Arapça “yok idi” anlamına gelen gâ-be (غَابَ) fiil kökünden türemiş, hazır ve göz önünde olmama, meçhul şey, bilinmez, gözle görülmez ve gizli olan, ruhani âlem¹⁰⁵⁶, gözle görülmeyen âlem¹⁰⁵⁷ gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Şehâdet ise Arapça “gördü” anlamına gelen şe-hi-de (شَهِدَ) fiil kökünden fe’âlet vezniyle türetilmiş, gözle görünen, bilinen¹⁰⁵⁸ anlamıyla Arapçada gayb kelimesinin zıttıdır. Tasavvufî anlamıyla şehadet, Allah’ın insan vasıtasıyla baktığı kesret âlemdir. Gayb ise vasıtasız baktığı âlemdir ve birlik mertebesidir.¹⁰⁵⁹

Gayb ve şehâdet kavramlarını çoğu kez birlikte kullanan Gülşenî şairler, gayb kavramını *âlem-i gayb u şehâdet* (İbrahim Gülşenî 1/4), *sırr-ı gayb* (İbrahim Gülşenî 14/20), *bâb-ı gayb* (İbrahim Gülşenî 20/11), *vahdet-i gayb* (İbrahim Gülşenî 58/4), *mü’min-i gayb* (İbrahim Gülşenî 100/12), *keşf-i gayb* (İbrahim Gülşenî 145/2), *gayb-ı*

¹⁰⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 515; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 294.

¹⁰⁵⁶ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1516.

¹⁰⁵⁷ Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 3/156.

¹⁰⁵⁸ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 789.

¹⁰⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 227; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 144.

manzûr (İbrahim Gülşenî 546/8), *gayb-ı vücûd* (İbrahim Gülşenî 786/5), *îmân-ı gayb* (İbrahim Gülşenî, 1056/3), *şühûd-ı gayb* (İbrahim Gülşenî 1151/11), *ehl-i gayb* (Muhyî 31/4), *mazhar-ı gayb* (Muhyî 60/1), *nûr-ı gayb* (Muhyî 114/1), *gayb-ı mutlak* (Muhyî 116/5), *râz-ı gayb* (Muhyî 208/17), *ricâlü'l-gayb* (Muhyî 244/4), *şâhid-i gaybî* (Muhyî 262/13), *sâkî-i gayb* (Sezâî G. 94/1), *esrâr-ı gayb* (Nazîr İbrahim G. 341/4), *âlem-i gayb* (Nazîr İbrahim G. 523/2) terkipleriyle kullanmışlardır.

Eşyanın özünü idrak edenler, mutlak ezeli ve ebedî varlığın yalnızca Allah olduğunu bilir. Maddî bir varlık olarak sonradan yaratılmış ve fânî olan insan ne ezelde vardır ne de ebede var olacaktır. Dolayısıyla o gerçek bir hayat sahibi de değildir:

“Vahdet-i gaybına göre kesretini şühûd iden

‘Aynun idi ezel ebed virmedin âdeme hayât”

İbrahim Gülşenî, 58/4

İnsan dünyada Allah’ı ancak tecellîleriyle görebilir. Aşağıdaki beyitte mana güneşe, suret aya teşbih edilerek -gerçek ışık kaynağının güneş olup aydan onun ışığının yansıması gibi- kesret âleminde görünen suretlerin mutlak varlığın yansıması olduğu ifade edilmiştir. Eşyaya bu gözle bakıldığında gaybı bir diğer ifadeyle vahdeti görebilmek de mümkün olur:

“Gören gaybı şehâdetden bilür birdür iki yüzden

Görünen sûret ü ma’nî ayıla gün-sıfat a’yân”

İbrahim Gülşenî, 1152/7

İnsan bedenlen yaratılmadan önce ruh yaratılmıştır. Tasavvuf şiirinde ruhlar âlemi bu yönüyle “vatan-ı aslî” olarak anılır. Hâl, sevgilinin yüzündeki bendir. Klasik şiirde sevgilinin güzellik unsurlarından olan “ben”, tasavvuf şiirinde gayb âleminin, Allah’ın bilinmeyen varlığının sembolüdür. Ruhlar âleminde diğer bir ifadeyle âlem-i gaybda Allah’la vuslat hâlinde olan insan, maddî âleme geldiğinde ayrılığa düşmüştür. Tekrar vuslata erebilmenin yolu yokluğa erişebilmektir:

“Vatan-ı aslunı anla

Gör vaslunı yokluk dinle

Hayâl-i hâlini benle

Misâl-i gaybı şâhid kıl”

Muhyî, 136/3

Ledün ilmi, Allah katındaki gayb ilmidir. Allah dilediği kullarına vastasız olarak bu ilmi verebilir.¹⁰⁶⁰ Kulun ilahî sırlara vakıf olması da bu vesileyle olur. Gaybın bir dershaneye teşbih edildiği aşağıdaki beyitte Gülşenîlerin ledün ilmini tahsil ettikleri ve bu ilme vakıf oldukları ifade edilmektedir:

*“Tedrîs-i ‘ilm idüp ders-hâne-i gaybda
‘İlm-i ledünni müntec olan Gülşenîlerüz”*

La’lî-i Fenâî, 11/4

La’lî-i Fenâyî ile Sezâî’nin aşağıdaki beyitlerinde gayb bir meyhâneye, aşk şaraba, o şarabı sunan dost da sakiye teşbih edilmiştir. Gayb âleminin sırlarına ancak hakiki aşk ile erişilebilir. O aşk ile sarhoş olan, kalbe gelen tecellîlerle hayret makamına erişir.

*“Aşkun şarâbın içirüb meyhâne-i gaybda ana
Ser-mest ü medhûş eyleyüb hayrân idersin dostum”*

La’lî-i Fenâî, 18/4

*“Bana bir câm sundı sâki-i gayb
O câmun hâs u ‘âm mestânesidür”*

Sezâî, G. 94/1

“Vâridât”, Allah’ın kulunun kalbine gaybı (ledün ilmini) bildirdiği manalardır.¹⁰⁶¹ Kesret âleminin gaybtan zâhir olması gibi ârif kişilerin gösterdikleri varidatlar da gaybın bir ispatı olur:

*“Gaybdan çün zâhir oldu cümleten bu mümkünât
‘Ârifândan gaybı isbât itmege var vâridât”*

Nazîr İbrahim, Ms. 59/1

1.1.3. Hüviyyet

Sözlükte öz, asıl, kimlik,¹⁰⁶² mahiyet, hakikat¹⁰⁶³ gibi anlamlara gelen hüviyyet kelimesinin kökü Arapça üçüncü tekil kişi zamiri olan hüve (هو)dir. Tasavvufî anlamda

¹⁰⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 397.

¹⁰⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 324.

¹⁰⁶² Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 951.

¹⁰⁶³ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1516.

ise hüviyyet, bütün varlıkta tecellî eden mutlak varlıktır. Bütün hakikatler gayb âlemindeydir. Hüviyyet de o hakikatlerin bütününü ihtiva eden mutlak hakikattir.¹⁰⁶⁴ Allah'ın “Hû” zikriyle anılmasıyla bu hakikat hatırlanmış olur.

Gülşenî şairler, hüviyyet kavramını *hüviyyet zikri* (İbrahim Gülşenî 7/8), *şân-ı hüviyyet* (İbrahim Gülşenî 479/7), *nâr-ı hüviyyet* (Sezâî K. 3/20), *bâg-ı hüviyyet* (Sezâî G. 54/3), *burc-ı hüviyyet* (Sezâî G. 231/3), *hüviyyet âlemi* (Sezâî G. 373/4), *hüviyyet sırrı* (Sezâî G. Mr. 7/4), *bahr-i hüviyyet* (Nazîr İbrahim, G. 820/4) terkipleriyle kullanmışlardır.

“Lâ vü illâ” ile kastedilen kelime-i tevhiddir. Kelime-i tevhid (lâ ilâhe illallâh) ile Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığı dil ile ikrar edilir. Mümin olmanın baş şartı bu ikrarın kalp ile de tasdik edilmesidir. “Hû-yı ‘ışk’ı böyle anlamak da mümkündür. Bunun ötesinde aşkın varlığın sebebi olması meselesi vardır. Şiirde “küntü kenz” olarak anılan bir kutsî hadise göre gizli bir hazine olan Allah, bilinmeyi sevdiği için âlemi yaratmıştır.¹⁰⁶⁵ Fuzûlî'nin “*Aşk imiş her ne var âlemde*” derken kastettiği anlam da budur. İbrahim Gülşenî'ye göre varlığın özünün aşk olduğunu anlayan kişi “lâ-yı ‘ışk illâ-yı ‘ışk” diyecektir:

“Lâ vü illâdan geçübün hû-yı ‘ışka irişen
Ol hüviyyetden revân dir lâ-yı ‘ışk illâ-yı ‘ışk”

İbrahim Gülşenî, 544/8

Tasavvufta “ân”, bilinen zaman kavramının dışında, Allah'ın zuhuruyla anlaşılan mevhum (hayâlî) ve mücerret (soyut) bir kavramdır. Vahdetin sırrına eren sûfiler “ân-ı dâim”i yaşarlar.¹⁰⁶⁶ “Şân” ise Allah'ın kula tecellî etmesiyle kulun bir hâle bürünmesini ifade eder.¹⁰⁶⁷ Bu itibarla her iki kavram da hüviyyet gibi vahdetle ilgilidir. Vahdete eren kişi Allah ile “ân-ı dâim”i yaşar ve Allah'ın kendisine tecellî etmesiyle Allah'ın rızasına uygun bir hâle erişir:

“Nedür ‘âhir olan şân-ı hüviyyet
Ki ansuz yevm ân u şâna varamaz”

İbrahim Gülşenî, 479/7

¹⁰⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 290; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 177.

¹⁰⁶⁵ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/191).

¹⁰⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 59.

¹⁰⁶⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 593.

Bir na'ttan alınan aşağıdaki beyitte “levlâke”¹⁰⁶⁸ kutsî hadisine telmih yapılmıştır. Bu hadiste bildirildiğine göre Hz. Muhammed, feleklerin dolayısıyla varlığın yaratılma sebebidir. Beyitte hüviyyet bir kapıya, Hz. Muhammed o kapıyı açan bir anahtara teşbih edilmiştir:

*“Olmasan bâb-ı hüviyyet bâbına miftâh eger
Dâr-ı vahdet zâhir olmazdı kalurdı der- ‘amâ”*

La’lî-i Fenâî, 1/4

Vahdet makamına erişebilmek için önce maddî varlıktan arınmak gerekir. Hüviyyetin ateşe teşbih edildiği aşağıdaki beyitte, nefis varlığının hüviyyet ateşiyle yakılıp yok edilmesiyle fenâyâ (yokluğa) erişilebileceği ifade edilmektedir:

*“Yakup nâr-ı hüviyyetle vücûdı nefsi bil-küllî
Fenâ-ender-fenâ olmuş bu ilde nefsün âsârı”*

Sezâî, K. 3/20

Gönül, tasavvuf şiirinde tecellîgâh-ı ilâhîdir ve aynaya teşbih edilir. Sezâî, aşağıdaki beyitte gönlünün bu tecellîye mazhar olmasından dolayı hamdetmektedir:

*“Tecellî itdi mir’at-ı dile burc-ı hüviyyetden
Bi-hamdi ‘llâh bu gün didâr-ı Hakk’un mazharı oldum”*

Sezâî, G. 231/3

“Kemâ kân”, “daha önceden olduğu gibi” anlamına gelen Arapça bir ifadedir. Sezâî ve Nazîr İbrahim’in şiirlerinde karşılaştığımız bu ifade ile ruhların Allah ile vuslat hâlinde olduğu elest bezmi kastedilmiştir. Maddî varlık vuslata manidir. Elest bezminde olduğu gibi Allah ile yeniden vuslata erebilmek ve vahdete erişebilmek için maddî varlıktan, nefisten arınmak gerekir:

*“Fenâ bul nefis u rûhundan eser koma vücûdundan
Hüviyyet ‘âlemin seyr it duyup remz-i kemâ-kânı”*

Sezâî, G. 373/4

¹⁰⁶⁸ “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/232).

Nazîr İbrahim, hüviyyet sırrının hulûl ve ittihat (Allah'ın bazı varlıklarla birleşmesi) olarak anlaşılmaması için buradaki anlamın elest bezminde olduğu gibi bir vuslat olduğunu belirtme gereği hissetmiştir:

*“Gehî sırra gelür söyler hüviyyet
Hulûl u ittihâdı yok kemâ-kân”*

Nazîr İbrahim, G. 630/3

Hüviyyetin denize, tecellîlerin dalgalara teşbih edildiği aşağıdaki beyitte irfan ehlinin coşkusunun sebebi bu tecellîlere bağlanmıştır. Dil kelimesi hem gönül hem de konuşma organı anlamına gelmesiyle tevriyeli kullanılmıştır. İrfan ehlinin gönlüne Allah'tan gelen ilhamlarla coşkun bir söyleyişi de olacaktır:

*“Temevvüc eyleyüp bahr-i hüviyyet cûşa gelmişdür
Anun-çün ehl-i ‘irfânun dili deryâ-misâl oldı”*

Nazîr İbrahim, G. 820/4

1.1.4. Sır

Sır, göbek anlamına gelen sürre (سُرَّة)¹⁰⁶⁹ kelimesinden türemiş, zaman içerisinde orta yer, nikâh, iç, kök, öz, ruh¹⁰⁷⁰ gibi anlamlarda kullanılmış, gizli iş veya söz¹⁰⁷¹ anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sır kelimesi Türkçe'de kapamak, örtmek, ölmek anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁰⁷² Tasavvufî anlamıyla sır, Allah'ın kişinin kalbine verdiği bir latifedir. Tasavvufta kalp irfanın, ruh muhabbetin, sır ise müşahade ve temaşanın mahallidir. Allah, gayb ile bazı bilgileri halktan gizlemiştir. Gönül ve keşf ehli olanlar, herkesin idrak edemediği, edemeyeceği hususları, mânevî duyguları, bilgileri Allah'ın bildirmesiyle bilirler.¹⁰⁷³

Sır, Gülşenî şairlerin en sık kullandığı kavramlardan biridir. Şairler bu kavramı *vahdet sırrı* (İbrahim Gülşenî 14/5), *sırr-ı gayb* (İbrahim Gülşenî 14/21), *sırr-ı levlâk* (İbrahim Gülşenî 57/7), *ma'rifetün sırrı* (İbrahim Gülşenî 85/4), *mazhar-ı sırr* (İbrahim Gülşenî 101/3), *sırr-ı vücûd* (105/1), *muhabbet sırrı* (İbrahim Gülşenî 107/6), *sırr-ı ışk* (İbrahim Gülşenî 108/14), *sırr-ı mâ-evhâ* (İbrahim Gülşenî 133/1), *sırr-ı ene'l-Hak* (İbrahim

¹⁰⁶⁹ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 720.

¹⁰⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 569.

¹⁰⁷¹ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 713.

¹⁰⁷² Sun'ullâh-ı Gaybî, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 165.

¹⁰⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 569; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 317.

Gülşenî 144/16), *sırr-ı dîn* (İbrahim Gülşenî 178/16), *genc-i hafî sırrı* (İbrahim Gülşenî 242/4), *sırr-ı vürûd* (İbrahim Gülşenî 250/3), *sırr-ı cân* (İbrahim Gülşenî 307/2), *sırr-ı hafî* (İbrahim Gülşenî 349/3, Muhyî 126/6), *‘İlm-i ledûn sırrı* (İbrahim Gülşenî 424/1), *sırr-ı ev ednâ* (İbrahim Gülşenî 474/9), *sırr-ı ezel* (İbrahim Gülşenî 501/10), *sırr-ı rûh* (İbrahim Gülşenî 528/1), *sırr-ı zamîr* (Hayâlî-i Gülşenî G. 72/3), *sırr-ı yâr* (Muhyî 31/2), *sırr-ı la’l* (Muhyî 208/17), *sırr u ‘alen* (Muhyî 263/13), *sırr-ı kader* (Muhyî 281/49), *sırr-ı vahdet* (Sezâî G. 259/3), *sırr-ı insân* (Sezâî G. 70/2), *sırr-ı ledûn* (Sezâî G. 267/4), *nokta-i sırr* (Sezâî G. 231/4), *sırr-ı rumûzı eşyâ* (Nazîr İbrahim, G. 43/1), *sırr-ı dil* (Nazîr İbrahim G. 341/1), *sırr-ı Sübhân* (Nazîr İbrahim G. 630/5), *sırr-ı müsem mâ* (Nazîr İbrahim G. 645/1), *sırr-ı hakikat* (Nazîr İbrahim G. Kt. 92/1) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Sûfilerin nazarında mutlak varlık olan Allah’tan başka hiçbir şey gerçekte mevcut değildir. Maddî âlemde görünen her şey onun tecellîlerinden ibarettir. Sûfî şairler bu konuyu dile getirirken zaman zaman “Nereye dönseniz Allah’ın vechi (varlığı) oradadır.”¹⁰⁷⁴ ayetine telmih yaparlar. Gayb âlemindeki Allah’ı kesret âleminden seyretmek onun tecellîlerini müşahade etmekle olabilir:

“Vahdetün sırrın ehadın vâhid-i vechün gören

‘Âlem-i gaybı şehâdetden dise gördüm revâ”

İbrahim Gülşenî, 14/5

“Levlâke”¹⁰⁷⁵ kutsî hadisine göre Hz. Muhammed, varlığın yaratılma sebeplerindendir. Bu hadise istinaden anonim bir söz olarak olarak Hz. Muhammed’in muhabbetten hâsıl olduğu söylenir.¹⁰⁷⁶ Hz. Muhammed, insan suretinde yaratılmıştır ancak aslında o, ezeldeki varlığın sırrıdır:

“İy mahabbetden tecellî kudreti hikmet-i vedûd

Âdem-i sûretten akdem-i ma’nî sırr-ı vücûd”

İbrahim Gülşenî, 105/1

Hallâc-ı Mansur’un “*ene’l-Hak*” (Ben Hakk’ım.) dediği için darağacına çekilerek idam edilmesine telmih yapılan aşağıdaki beyitte “ene’l-Hak” sırrının ne olduğu sorulurken

¹⁰⁷⁴ el-Bakara 2/115.

¹⁰⁷⁵ “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/232).

¹⁰⁷⁶ “Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl. Muhammed’siz muhabbetten ne hâsıl?”

bu sırrı bilen ve Hakk'ı bilerek Hak diyenin bu uğurda ölmeyi de göze alacağı ifade edilmektedir. Vahdete erişebilmenin yolu maddî varlıktan arınmaksa âşık, canını seve seve verir:

*“Di nedür sırr-ı ene'l-Hak bana sübhân ile
Hem ol ismi diyene rişte ile dâr nedür”*

İbrahim Gülşenî, 144/16

Gülşenî şairlerin Ruşenî ve Gülşenî isimlerini birlikte anmaları bir gelenek hâlini almıştır. Aşağıdaki beyitte “rûşen” kelimesiyle hem İbrahim Gülşenî'nin şeyhi Ruşenî anılmış hem de bu kelimenin âşikâr anlamı kastedilerek tevriye yapılmıştır. Hayâlî-i Gülşenî'ye göre İbrahîm Gülşenî, ilm-i ledünnün kâşifi ve eşyanın hakikatini, özünü bilen biri olduğu bütün âşıklarca âşikâr olan bir kişidir. Beyitte geçen rûşen ve zamir kelimeleri “rûşen-zâmir” (gönlü aydın, hakikatleri bilen) tabirini hatırlatmaktadır:

*“Cümle ‘uşşâk ehline Rûşen budur kim Gülşenî
Kâşif-i ‘ilm-i ledündür ‘ârif-i sırr-ı zamîr”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 72/3

Divan şiirinde bir güzellik unsuru olarak ağız, görünmeyecek kadar küçüktür. Sevgilinin dudağı için kullanılan leb, tatlı ve şirin olarak vasedilir. Tasavvufî manada ağız, Allah'ın kelam sıfatıdır.¹⁰⁷⁷ Yok kadar küçük olan ağız konuşma ile varlığını ifşâ etmiş olur. Leb, içildiğinde sonsuz hayata eriştiğine inanılan âb-ı hayata da teşbih edilir.¹⁰⁷⁸ Beyitteki “âb-ı zülâl” (saf, güzel, tatlı su) ile kastedilen tasavvufta ilâhî tecellîleri sembolize eden âb-ı hayat olmalıdır. Kapalı iken yok görünen ve vahdet sembolü olan ağız, konuşmaya başladığında nice tecellîler ile vahdet sırrını, sonsuz hayata eriştiren tatlı bir su gibi, ifşâ etmiştir:

*“O yok bu yok lebi sırrın kılur fâş
Ne şîrîndür görün âb-ı zülâli”*

Muhyî, 235/3

Rûh (yüz, çehre) klasik şiirde sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Tasavvufta vahdeti, manaların tecellî etmesini, irfan kapılarının açılmasını sembolize eder.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 396.

¹⁰⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 228.

¹⁰⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 298.

Yüzün “Hû” zikrinin yapıldığı tekkeye teşbih edildiği aşağıdaki beyitte sır kelimesi hem gizli olan hem de aynanın sır tabakası anlamında tevriyeli kullanılmıştır. Gönül, Allah’ın tecellîgâhıdır. Allah’ın vechi o aynaya yansımaktadır. Diğer yandan sır olan bilgi de Allah tarafından kalbe bu yolla latife olarak bildirilmiş olur. Beyitte aynaya benzetilen gönül yerine ayna kelimesi kullanılarak açık istiare yapılmıştır:

*“Tekye-i rûhında dâ’im âşıkun ezkârı Hû
Sırrı mir’atında her dem sâdıkun didâr-ı Hû”*

La’l-i Fenâî, 22/1

Tasavvuf şiirinde “men ‘aref” ibaresiyle iktibas yoluyla zikredilen kutsî hadise¹⁰⁸⁰ göre kişinin Allah’ı tanınması için önce kendini bilmesi gerekir. Tedrisatla ilgili levh, ders, ezber gibi kelimelerin tenasüplü olarak kullanıldığı aşağıdaki beyitte, gönül ders okunan bir levhaya, “men ‘aref” ise derse teşbih edilmiştir. İnsan sırrından bu dersle haberdar olan kişi selamete erişecektir:

*“Levh-i dilden “men ‘aref” dersini durma ezber it
Sırr-ı insândan haber-dâr ol selâmet bundadır”*

Sezâî, G. 70/2

Kesret âleminde, gerçekte var olmayıp var sanılan her şey, var görünebilmek için yegâne mutlak varlık olan Allah’ın tecellîsine muhtaçtır. Bilen için her bir tecellî tek tek Allah’ın birliğini ima etmektedir:

*“Bilebildün mi nedür sırr-ı rumûz-ı eşyâ
Birligin bir bir ‘ayân itmege eyler îmâ”*

Nazîr İbrahim, G. 43/1

1.2. Vahdet – Kesret, Kâinat, Dünya İle İlgili Kavramlar

1.2.1. Adem-Vücûd

Arapça “yok etti” anlamına gelen “عدم” (a-de-me) fiil kökünden fa’al vezniyle türetilmiş, yokluk,¹⁰⁸¹ hiçlik¹⁰⁸² anlamlarına gelen adem kelimesi, Kur’an’da yer almayan, felsefe ve kelâmı vücutun yani varlığın zıttı olarak kullanılan bir

¹⁰⁸⁰ Kendini bilen Rabb’ini bilir. (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/361).

¹⁰⁸¹ Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, 1/251.

¹⁰⁸² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 22.

terimdir.¹⁰⁸³ İlk sûfilerde “yoksulluk” anlamında kullanılan bu kelime¹⁰⁸⁴, daha sonraki dönemlerde masivayı, şerri, bâtılı, çirkini ve Allah’tan başka bir valığın olmayışını ifade etmiştir. Hakiki varlık, yalnızca Allah’tır. Onun dışında var olduğu düşünülen her şey birer vehimden ibarettir ve aslında yoktur. Adem, mutlak ve mümkün olarak iki kısma ayrılır. Mutlak adem, var olması mümkün olmayan, zulmetten ibaret olan; mümkün adem ise olması mümkün olan, gölge ve Allah’ın tecellî ettiği bir ayna gibi düşünülen ademdir. Hakiki tek varlık olan Allah’tan başka gerçekte var olmayıp varlık olduğu sanılan her şey, yokluk aynasındaki yansılardan ibarettir.¹⁰⁸⁵

Adem, İbrahim Gülşenî’nin en sık kullandığı tasavvufî kavramlardan biridir. Gülşenîler bu kavramı *mülk-i adem* (İbrahim Gülşenî 1/5, Muhyî 244/4), *‘ayn-ı ‘adem* (İbrahim Gülşenî 14/16), *bî-‘adem* (İbrahim Gülşenî 104/3, Muhyî 301/58), *‘adem Kaf’ı* (İbrahim Gülşenî 241/5), *bahr-i ‘adem* (İbrahim Gülşenî 414/6, Muhyî 46/4), *‘adem tâcı* (İbrahim Gülşenî 1257/5) *pertev-i ‘adem* (Muhyî, 33/1), *mir’at-i ‘adem* (Muhyî 61/2), *‘adem vâdisi* (Muhyî 160/4), *vücûd-ı ‘adem* (Muhyî 165/3), *‘adem râhı* (Muhyî 193/6), *gayr-ı ‘adem* (Muhyî 395), *zulmât-ı ‘adem* (Muhyî 438), *‘adem sahrâsı* (Muhyî 489/2), *ketm-i ‘adem* (La’lî-i Fenâî 28/1, Nazîr İbrahim G. 43/4) terkipleriyle kullanmıştır.

Yokluk, erişilmesi zor bir makamdır. O makama erişmek için aşk ile varlığını yok etmek, varlığın birliğini anlayabilmek için de önce o makama erişmek gerekir. Ayrılık ve kavuşma nedir o zaman anlaşılır. Aşağıdaki beyitte adem, yücelik yönünden Kafdağı’na, varlık ise Kafdağı’nda yaşadığı rivayet edilen mitolojik kuş Anka’ya teşbih edilmiştir. Gerçek varlığa erişmek isteyen önce yokluk mertebesine erişmelidir:

“‘Adem Kaf’ını isteyen vücûdını kılur ‘Ankâ
Çü andan özge bulamaz vücûd ol Kaf’a girenler”
İbrahim Gülşenî, 241/5

“Varlığın iden ‘adem yohluga koyup kadem
‘İşk ile bilür o dem hicr ü visâlüm nedür”
İbrahim Gülşenî, 313/4

¹⁰⁸³ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 930; Yusuf Şevki Yavuz, “Adem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1988), 356.

¹⁰⁸⁴ Yavuz, “Adem”, 357.

¹⁰⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 22; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 32.

Aşağıdaki beyitte adem, bir olanı çok sayıda yansıtan bir aynaya teşbih edilmiştir. Hakiki manada tek bir varlık vardır. Onun dışında var olduğu sanılan her şey birer gölge ve yansımadır:

*“Bir vücûda niçe ma’dûmât olmuştur zılâl
Asl birdür lîk mir’ât-ı ‘adem merrât olur”*

Muhyî, 61/2

Divan şiirinde bir güzellik unsuru olarak ağız, var mı yok mu anlaşılamayacak kadar küçüktür. Adem gibi varlığı şüphelidir. Oysa vücûd, bu gizli sırrı yani varlığı ispat eder. Aşağıdaki beyitte bu yönüyle adem, sevgilinin ağzına teşbih edilmiştir:

*“‘Adem-nisbet dehânı mübhem ammâ
Vücûd isbât ider sırr-ı hafâdur”*

Sezâî, G. 102/3

Allah, “kûn” emriyle kâinatı yoktan var etmiştir. O, görünmez ama onun sıfatları yarattıkları ile ansızın görünür olmuştur. Mutlak varlığın nuru tüm eşyaya böylece saçılmış, onda tecellî etmiştir:

*“‘Ademden mümkinâtı lafz-ı kûn ile iden peydâ
Görünmez zât-ile ammâ sıfâtı nâgehân peydâ”*

Nazîr İbrahim, Ms. 63/1

*“Ez-ketm-i ‘adem rûy-ı kadem açıla düşdi
A’yâna o dem nûr-ı vücûd şaçıla düşdi”*

La’lî-i Fenâî, 28/1

1.2.2. Belâ

Belâ kelimesi be, lam, elif ve hemze harfleri (بلا) ile yazıldığında, keder, tasa, afet, sıkıntı;¹⁰⁸⁶ be, lam ve ye harfleri (بلي) ile yazıldığında “evet”, “hay hay”¹⁰⁸⁷ gibi tasdik ifadesi anlamına gelir. Onay bildiren belâ kelimesi Arapçaya Farsça (belî) kelimesiden geçmiştir. Diğer kelime ise Arapça kökenlidir.

¹⁰⁸⁶ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 300.

¹⁰⁸⁷ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 302.

Tasavvuf ehli sıkıntı, hastalık ve kötülükleri bir imtihan vesilesi olarak görür. Kişi Allah’a yaklaştıkça belâlar da artacaktır.

Belâ kelimesi tasdik anlamıyla kullanıldığında ruhlar âleminde (elest bezminde) Allah’ın “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna ruhların verdiği “belâ” cevabı kastedilir.¹⁰⁸⁸ “Kâlû belâ” olarak da ifade edilen elest bezmi, tasavvuf şiirinde en çok anılan konulardan biridir.

Gülşenî şairler belâ kavramını *belâ-yı ‘ışk* (İbrahim Gülşenî 26/1, 82/2, 963/5, 979/2, 1054/16; Nazîr İbrahim G. 725/1), *belâ zahmı* (İbrahim Gülşenî 160/6), *dâm-ı belâ* (İbrahim Gülşenî 174/7), *‘ayn-ı belâ* (İbrahim Gülşenî 187/19), *bend-i belâ* (İbrahim Gülşenî 194/8), *şûh-ı belâ* (İbrahim Gülşenî 288/1), *dâr-ı belâ* (İbrahim Gülşenî 325/4), *belâ-yı cân* (İbrahim Gülşenî 477/6), *sırr-ı elestü belâ* (İbrahim Gülşenî 637/4), *belâ dâmı* (Hayâlî-i Gülşenî G. 5/4), *ehl-i belâ* (Hayâlî-i Gülşenî G. 31/1), *kûy-ı belâ* (Muhyî 50/3), *deşt-i belâ* (Muhyî 223/5), *zehr-i belâ* (Muhyî 243/2), *bâr-ı belâ* (Nazîr İbrahim G. 121/2), *dâd-ı belâ* (Nazîr İbrahim Kt. 96/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

İbrahim Gülşenî, “belâ” kavramını en çok aşk ile ilişkilendirmiştir. Gülşenî, divanında ondan fazla kez “belâ-yı ‘ışk” ifadesini, otuzdan fazla “‘ışkun belâsı” ifadesini kullanmıştır. Bunun sebebi, aşkın başlı başına bir dert olmasının yanında elest bezminde verilen “bela” cevabının aşka “evet” demek olarak anlaşılmasıdır. Belâ kelimesinin bu iki anlamının bir arada tevriyeli olarak kullanılması oldukça yaygın bir durumdur. Ezelde aşka evet denmişse âşığa düşen -canını verme bahasına- ahbine vefâ göstermesidir:

“Belâ-yı ‘ışka ‘ahd ile ezel günü “belâ” diyüp
Ebed ana vefâ kılup ne ‘amdan girü dönmenüz”

İbrahim Gülşenî, 412/3

“Ezelden dil “belâ” diyüp belâya
Belâdan cân virüp derd ile dinmez”

İbrahim Gülşenî, 395/6

¹⁰⁸⁸ “Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının bellerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi.” (el-A’raf 7/172)

*“İşka belâ diyeli oldu belâ gâyemüz
Terk-i murâd itmişüz maksad-ı Hak vâyemüz”*

Muhyî, 99/1

Dert ve mihnet çekmek âşıklık alametidir. Zorlukları göze alamayan âşık olamaz:

*“Âşık olmaz çok belâ vü derd ü mihnet çekmeyen
Müşkilâtı çokdur anun sanma kim âsân odur”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 103/3

*“Dime bu gülşen içre âşık u sâdık belâsuzdur
Ne gül çâk-ı giribânsuz ne bülbül ibtilâsuzdur”*

Sezâî, G. 93/1

Aşağıdaki beyitte belâ bir dostu teşbih edilmiştir. Âşık için dert ve mihnet beraber oturulup kalkılan bir arkadaş gibidir. Dostsuz mutlu olunamayacağı gibi âşık da belâsız mutlu olamaz:

*Derd ü mihnet ol kadar oldu benümle hem-nişîn
Bir zamân olsam belâsuz olamam bir dem neşât*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 125/3

Elest bezminde soruyu soran Allah ile ona “belâ” cevabını veren ruhlar vahdet hâlinedir. Ruhlar beden kaydıyla dünya gurbetine geldiklerinde ise kesrete düşmüşlerdir. Dünya hayatı sadece gurbet olmasıyla bile bir eziyet ve belâdır:

*“Elest içre cevâb alan viren bir
Velî kesret viren halka belâdur”*

Sezâî, G. 102/5

Dehân (ağız), tasavvufta sözü ve vahdeti sembolize eder. Elest bezminde aşka “belâ” dedikten sonra dünya kesretinde dert ve belâ çeken âşığın devası, yeniden vahdete kavuşmak ve vuslata ermektir:

*“Bildüm ki ‘aşk ‘âşık derd ü belâ imiş
Sordum dehân-ı yârı o derde devâ imiş”*

Nazîr İbrahim, G. 410/1

1.2.3. Dünya

Dünya kelimesi, Arapça alçak anlamına gelen denî (دنئ) kelimesinden ism-i tafdîl¹⁰⁸⁹ ile türetilen ednâ (en alçak) kelimesinin müennesi (dişili)dir.¹⁰⁹⁰ Tasavvuf şiirinde dünya, kişiyi Allah'tan uzaklaştıran, gaflete düşüren, zenginlik, hırs, makam ve şöhret anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰⁹¹ Allah'tan alıkoyan her şey gibi dünyanın da gönülden çıkarılması gerekir.

Gülşenî şairler dünya kavramını *zâl-i dünyâ* (İbrahim Gülşenî 540/15), *murdâr dünyâ* (İbrahim Gülşenî 1123/1), *dünyâ bendi* (İbrahim Gülşenî 1216/1), *fânî dünyâ* (İbrahim Gülşenî 1254/1), *terk-i dünyâ* (Hayâlî-i Gülşenî Mr. 6/7, Nazîr İbrahim Ms. 105/5), *dünyâ-yı dîn* (Hayâlî-i Gülşenî G. 175/6, Nazîr İbrahim Ms. 43/4), *pîre-zen dünyâ* (Muhyî 70/5), *dünyâ tufeyli* (Muhyî 191/2), *gam-hâne-i dünyâ* (Muhyî 298/15), *dünyâ gamı* (Muhyî 969/20, Nazîr İbrahim G. 20/3), *pür-belâ dünyâ* (Muhyî 984/3), *zen-i mekkâre-i dünyâ* (Nazîr İbrahim K. 22/10), 'acûze-i dünyâ (Nazîr İbrahim, Ms. 12/1), *dünyâ zilleti* (Nazîr İbrahim Ms. 36/4), *kahbe dünyâ* (Nazîr İbrahim G. 275/3), *ekdâr-ı dünyâ* (Nazîr İbrahim G. 368/5), *köhne dünyâ* (Nazîr İbrahim G. 706/14) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Bu terkiplerden de anlaşılacağı üzere Gülşenî şairlerin tasavvurunda dünya; ihtiyar, murdar (pis), bağlayıcı, geçici, terk edilmesi gereken, alçak, yaşlı bir kadın gibi, gam yeri, asalak, belalı, aldatıcı, hakir, kahpe, kederli ve köhnedir.

Dünyanın vefasından çok cefasının olduğunun ifade edildiği aşağıdaki beyitte fenâ kelimesi, dünya tasavvuruna uygun olarak, hem kötü hem de yok anlamı kastedilerek tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır:

“N'idem dünyâyı çünkim fenâdur

Vefâ umana andan çok cefâdur”

İbrahim Gülşenî, 350/1

Bu beyitte dünya yılana, nefse hoş gelen şeyler zehire teşbih edilerek dünyanın nefse hoş gelen aldatıcı zevklerinin kişinin zararına olduğu ifade edilmektedir:

¹⁰⁸⁹ Bir vasfın bir varlıkta diğerinden daha üstün olduğunu belirtmek için türetilen sıfatlardır.

¹⁰⁹⁰ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 621.

¹⁰⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 112; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 174.

*“Dünyânun balı belâdur şirinüben yimegün
Nîş olur nûşı alup câna zehri mârdan”*

İbrahim Gülşenî, 1123/3

Dünyada geliş gayesini ve aslını bilmeyen insan gaflettedir. Heva ve heves kelimeleri dünya ile bir arada kullanıldığında dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğu bildirilen ayeti¹⁰⁹² hatırlatmaktadır. Beyitte geçen “büt” (put) kelimesi tasavvufî anlamda nefsi emaredir. Yani heva ve hevestir¹⁰⁹³:

*“Nedür dünyâ dinüz gafletden özge
Hevâyile hevesden bütten özge”*

İbrahim Gülşenî, 1209/1

Dünyalık arttıkça insana verdiği eziyet de artar. Kim dünyalık biriktirirse nasibi ancak pişmanlık olur:

*“Ziyâd olduhça dünyâ mihnet artar
Nedâmet yir her ol kim dünya irker”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 2/14

Dünyanın süsüne gönül verip aldanmamak gerekir. Alçak dünyaya meyleden kimse deva bulmamıştır:

*“Zînet-i dünyâyâ dil virüp ana aldanma kim
Onmadı meyl eyleyen dünyâ-yı düne hiç-kes”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 175/6

Dünyanın yaşlı bir kadına teşbih edilmesi oldukça yaygın bir benzetmedir. Dünya her ne kadar süslü de olsa daha önceleri ona gelip ondan göçenlere kalmadığı gibi kimseye kalmayacaktır. Onun bekâsı da vefası da yoktur:

*“Pîre-zen dünyânun ey Muhyî bekâsı yok durur
Zîbine aldanmayan ol bî-vefânun merd olur”*

Muhyî, 70/5

¹⁰⁹² “Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.” (el-Ankebut 29/64)

¹⁰⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 81.

Dünya malına hırslanma. Olabildiğince onu dağıt. Bu dünyada hırslı olanlar, ahirette mahrum kalır:

*“Mâl-i dünyâyâ harîs olma vü kıl îsâr anı
Bunda hırsıla olanlar anda hep mahrûm ola”*

Muhyî, 269/15

Dünya, bir süre kalınıp gidilmesi yönüyle bazı şiirlerde bir hana benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte benzer bir kullanımla dünya bir misafirhaneye teşbih edilmiştir. Bu dünyada gaflet uykusunda olmamak gerekir:

*“Bir müsâfir-hânedür dünyâ evi
Gâfil olma burada kılma rukâd”*

Muhyî, 298/13

Sezâî, İbrahim Gülşenî'nin yukarıda zikredilen teşbihine benzer olarak dünyanın zehrinden bahsetmektedir. Dünyanın zehri gümüş ve altın yani maddî zenginliktir. O zehirden halas olmak için gayret edip gönülden dünyalık sevgisini çıkarmak gerekir:

*“Zehr-i dünyâ pes nedür bilmek dilersen sîm ü zer
Sa'y idüp çıkar gönülden hubbını gel sâlikâ”*

Sezâî, K. 1/6

Aşağıdaki beyitte geçen “dünya devletini terk etmek” ifadesi ve “sultan” kelimesi, tacını tahtını terk edip tasavvuf yoluna giren İbrahim b. Edhem'i hatırlatmaktadır. Sûfî şairler, şiirlerinde İbrahim b. Edhem'e bu yönüyle telmih yaparlar. Geçici olan bu dünyanın saltanatından vazgeçen, ebedî âlemde daimî sultan olacaktır:

*“Devlet-i dünyâ-yı dünü terk eden
‘Âlem-i bâkîde ol sultân olur”*

Sezâî, G. 77/2

Dünyanın kadına teşbihi muhtemelen nefse cazip gelmesi ile ilgilidir. Âşık olmak güzeldir ancak merde yakışan insana mihnet veren dünyaya değil gönle ferahlık veren sevgiliye âşık olmaktır:

*“Ben ‘âşıkum ammâ zen-i dünyâyâ kapılmam
Merdâne olur ‘aşk-ı ferah-zâ sana nisbet”*

Nazîr İbrahim, G. 79/5

Ârif kişi ile dünyaya talip kişinin leff ü neşr sanatı yapılarak kıyas edildiği aşağıdaki beyitte ârifin sözleri cevhere, dünyaya talip kişinin sözleri ise süse benzetilmiştir. Cevher, asıldır ve bir araza ihtiyaç duymaz. Süslemek içinse süslenecek bir varlığa yani bir asla ihtiyaç duyulur. Asıl, arazdan kıymetlidir. Cevher olmazsa süs de olmaz. Ârif olan bu dünyanın geçici süslerine aldanmaz. O, cevherin peşindedir:

*‘Ârifân itmez ‘araz fikrini cevher söyleşür
Tâlib-i dünyâ olanlar zîb ü zîver söyleşür*

Nazîr İbrahim, G. 203/1

Dünya zevkini şevkle gönülden çıkaranlar, razı olarak ebedi hayata erişirler:

*“Çıkarsun hubb-ı dünyâyı gönülden zevk ü şevk ile
Rızâ-yı fikr ile dâ’im hayât-ı câvidân bulsun”*

Nazîr İbrahim, G. 650/5

1.2.4. Fenâ-Bekâ

“Fenâ”, Arapça son buldu, yok oldu, söndü, bitti gibi anlamlara gelen fe-ni-ye (فني) fiil kökünden fa’âl vezniyle türemiştir. Son bulma, bitme, sönme, yok olma, yokluk gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁹⁴

“Bekâ” kelimesi Arapça kaldı, devam etti, sürdürdü gibi anlamlara gelen ba-kı-ye (بقي) fiil kökünden fa’âl vezniyle türemiştir. Kalma, gitmeme, sonsuz hayat, varlık, ölümsüzlük, ahiret gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 675.

¹⁰⁹⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 65.

Tasavvufî anlamda “fenâ”, kulun nefsanî sıfatlarından arınması; “bekâ” ise Allah’ın sıfatlarıyla süslenmesidir. Diğer bir anlamıyla insanın maddî varlığın gerçekte yok olduğunu bilmesi “fenâ”, yalnızca Allah’ın varlığını idrak etmesi “bekâ”dır. Fenâ hâlindeki kişinin fenâda olduğu bilincinden bile fânî olması “fenâ-ender-fenâ” olarak ifade edilir. Kul önce fânî olduğunu idrak ederek, nefsanî fiilerinden arınarak fenâyâ; o fiillerin yerine Allah’ın razı olduğu huy, fiil ve sıfatlara bürünerek bekâyâ erişir. Nefsinden ve bedenî vücudundan arınan sûfî, Hakkanî vücûda ulaşınca yokluktan kurtulup sonsuzluğa da ulaşmış olacaktır.¹⁰⁹⁶ Tasavvuf yoluna giren müridin, mürşidinin gözetiminde riyazetle nefsinin terbiye etmesi ile ulaştığı noktaya da “fenâ-bekâ” denmiştir.¹⁰⁹⁷

Gülşenî şairler fenâ kavramını, *bahr-ı fenâ / fenâ bahri* (İbrahim Gülşenî 141/13, 644/5; Hayâlî-i Gülşenî G. 41/5; La’lî-i Fenâî 11/1; La’lî-i Fenâî 20/5; Sezâî G. 231/1), *hudûs-ı fenâ* (İbrahim Gülşenî 792/6), *fenâ dârı* (İbrahim Gülşenî 1194/3), *fenâ kûyı* (İbrahim Gülşenî 1272/10), *fenâ-ba’de’l-fenâ* (Hayâlî-i Gülşenî G. 150/3), *iklîm-i fenâ* (Muhyî 63/1), *fenâ bâğı* (Muhyî 65/1), *fenâ sultânları* (Muhyî 77/2), *hurmen-i fenâ* (Muhyî 96/7), *mahv-ı fenâ* (Muhyî 122/2), *fenâ tahtı* (Muhyî 140/3), *fenâ nat’ı* (Muhyî 158/1), *fenâ çevgâni* (Muhyî 181/3), *fenâ şarabı* (Muhyî 267/57), *güzergâh-ı fenâ* (Muhyî 269/18), *gürg-i fenâ* (Muhyî 590/4), *fenâ-yı vücûd* (Muhyî 952/4), *bâd-ı fenâ* (Muhyî 984/1), *râh-ı fenâ* (Sezâî G. 47/4), *‘ayn-ı fenâ* (Nazîr İbrahim N. 27/10), *murâd-ı fenâ* (Nazîr İbrahim N. 23/26), *fenâ bezmi /bezmi-fenâ* (Nazîr İbrahim K. 24/22, G. 362/4, Ms. 24/2, G. 43/3, G. 46/4, G. 75/2), *fenâ fî’llâh* (Nazîr İbrahim Ms. 21/5, G. 698/6), *fenâ-ender-fenâ* (Nazîr İbrahim Ms. 32/4, G. 25/4, G. 303/3, G. 444/1, G. 501/2), *gûl-zâr-ı fenâ* (Nazîr İbrahim Ms. 45/4), *sevk-i fenâ* (Nazîr İbrahim Ms. 69/2), *fenâ hamrı* (Nazîr İbrahim G. 225/1), *dâm-ı fenâ* (Nazîr İbrahim G. 241/3), *fenâ mülkü* (Nazîr İbrahim G. 361/3) gibi terkiplerle kullanmışlardır. Bekâ kavramını ise *‘aynü’l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 1/1), *ehadiyü’l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 3/11), *ebediyü’l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 4/1), *ezeliyü’l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 5/1), *vech-i bekâ* (İbrahim Gülşenî 5/1), *mâh-ı bekâ* (İbrahim Gülşenî 34/1), *(bahr-i bekâ* (İbrahim Gülşenî 119/3), *mevc-i bekâ*

¹⁰⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 70; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 80-81.

¹⁰⁹⁷ Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 333.

(İbrahim Gülşenî 141/13), *âyîne-i bekâ* (İbrahim Gülşenî 178/20), *yemü 'l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 178/19), *ebkâ-yı bekâ* (İbrahim Gülşenî 173/9), *dârı-ı bekâ* (İbrahim Gülşenî 350/3; Nazîr İbrahim Kt. 114/7), *câm-ı bekâ* (İbrahim Gülşenî 644/5), *bekâ fî 'l-bekâ* (İbrahim Gülşenî 704/5), *bekâ-yı rûh* (Muhyî 35/5, 267/57), *sahv-ı bekâ* (Muhyî 122/2), *vech-i bekâ* (Muhyî 265/17), *'ömr-i bekâ* (Muhyî 277/27), *mülk-i bekâ* (Muhyî 45/2), *bekâ-yı cihan* (Muhyî 983/5), *iklîm-i bekâ* (Sezâî G.47/4), *iksîr-i bekâ* (Sezâî G. 336/5), *bekâ bi'llâh* (Nazîr İbrahim Ms. 67/1, G. 25/5, G. 455/5, G. 532/6), *bekâ zikri* (Nazîr İbrahim G. 25/4), *ehl-i bekâ* (Nazîr İbrahim G. 140/5), *bekâ-ender-bekâ* (Nazîr İbrahim 303/7), *'azm-i bekâ* (Nazîr İbrahim Kt. 29/1) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Deniz, vahdet sembolüdür. Aşağıdaki beyitte bekâ, denize teşbih edilmiştir. Denize batan her nesnenin denizle birleşip yok olduğu gibi sonsuzluk denizine giren de onunla birleşip onda yok olacaktır. Böylece onda ölen, sonsuz bir hayata da erişecektir:

*“Bahr-i bekâda gark olup bil ki nedür fenâ bulan
Çünkü bulan memâtını ana göre hayât olur”*

İbrahim Gülşenî, 119/3

Aşağıdaki beyitte ise fenâ denize, bekâ dalgaya teşbih edilmiştir. Denizin vahdet sembolü olduğu tasavvurda damlalar kesreti sembolize eder. Denizin su zerreleriyle buharlaşıp bulut olmasından sonra kesret olan damlalar vahdet deniziyle birleştiğinde aslına dönüp tekrar onda yok olurlar:

*“Bahr-i fenâda gark olan mevc-i bekâda bulunup
Feyzi anun bulut kimi katre-i bahr-i zât olur”*

İbrahim Gülşenî, 141/13

Bu devranda her şey hayal mahsulüdür ve fenâ denizinde yok olmaya mahkûmdur. Hayâlî, aşağıdaki beyitte hem bu anlamı kastetmiş hem de mahlasını zikrederek tevriye yapmıştır:

*“Hayâlîyi gören bahr-i fenâda
Arayup misline devrânı ne'yer”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 41/5

Dünya ve ona ait olan her şey fânîdir. Nefsin dünyalık zevklerine aldanmak gaflet, onlardan vazgeçip bekâyı arzulamak ise âgâh (uyanık) olmaktır. Nefsin arzularından fenâ ile arınıp, Allah'ın rızasına uygun bir hâl içinde olanlar bekâyâ erişir. Hak kelimesi beyitte hem “gerçek” anlamıyla hem de “Allah” anlamıyla tevriyeli kullanılmıştır. Dervişler bekâyı bulmakla gerçeği görmüşler hem de fenâfillaha erişip tecellîleriyle Hakk'ı görmüşlerdir:

*“Mahv-ı fenâ eyleyüp sahv-ı bekâ buldılar
Rü'yet-i Hak'dur hemân rü'yeti dervîşlerün”*

Muhyî, 122/2

Masivadan vazgeçip fenâyâ erişenler, bekâyâ ulaşp Allah'ın vechini görürler:

*“Ref” it sivâyı olup fenâyî
Gel gör likâyı virür bekâyı”*

Muhyî, 229/1

Aşağıdaki beyitte fenâ denize, Gülşenîler ise o denizdeki bekâ incisini çıkaran dalgıçlara benzetilmiştir:

*“Bahr-i fenâyâ talgıç olan Gülşenîlerüz
Dürr-i bekâyı mahrec olan Gülşenîlerüz”*

La'lî-i Fenâî, 11/1

Sadeî, içerisinde inci bulunan kabuklu deniz canlısıdır. İnciye erişmek için kabuğu açmak gerekir. “Men ‘aref”¹⁰⁹⁸ ibaresi ile kişinin Allah'ı tanımak için önce kendini bilmesi gerektiğini bildiren bir kutsî hadise iktibas yapılmıştır. Fenâî'nin yokluğu denize, kendini sadeî ve “men ‘aref”i (Allah'ı bilmek için önce kendini bilmeyi) inciye teşbih ettiği aşağıdaki beyitte içindeki Allah'ı bilme incisi yeteri kadar kemale ermeden kişinin ağzını açmaması gerektiği ifade edilmektedir:

*“Ey Fenâ'î gel fenâ bahrinde ol misl-i sadeî
Açma agzın tâ kemâlin bula dürr-i men ‘aref”*

La'lî-i Fenâî, 20/5

¹⁰⁹⁸ Kendini bilen Rabb'ini bilir. (Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, 2/361).

Mukayyed bağılı olmak, ıtlak salıvermek anlamına gelen iki tezatlı kelimedir. Fani dünyaya gönül bağlamak mukayyed olmaktır. Dünyadan vazgeçip fenâya erişmek ise bekâyı bulmak ve özgür olmaktır. “Ev ednâ” ibaresi ile iktibas yapılan ayetteki¹⁰⁹⁹ yakınlığa erişmek, bu şekilde mümkün olabilir:

*“Mukayyed olmadum çün kim Sezâyî irdüm itlâka
Bekâ buldum fenâda menzilümdür gerçi ev ednâ”*

Sezâî, G. 3/5

Fenâya erişebilmek için tüm maddî varlıktan arınmak, candan ve gönülden Allah için vazgeçmek gerekir. Vahdet denizinde böylece yok olup vahdetle birleşmek, sonsuz bir hayata erişmektir:

*“Virüp cân u dili dildâra varlıktan berî oldum
Fenâ bahrine gark oldum ebed ölmem diri oldum”*

Sezâî, G. 231/1

Fani olan, yeryüzüyle gökyüzüyle yok olmaya mahkûm olan dünyada hiçbir şey kalıcı değildir. Geçici olan dünya hayatının geçici zevklerine de meyletmemek gerekir:

*“Fenâ bezmine aldanma hevâya meyli terk eyle
Bekâ fikr itme ‘âlemde zemîn ü âsumân kalmaz”*

Nazîr İbrahim, G. 362/4

Yokluk içinde yokluk anlamına gelen “fenâ-ender-fenâ”, Nazîr İbrahim’in sıkça kullandığı ifadelerden biridir. Yukarıda tasavvufî anlamıyla “kişinin fenâda olduğu bilincinden bile fâni olması” olarak tanımlanan bu kavram, Nazîr İbrahim’in şiirlerinde dünyâ âleminin fâniliğini pekiştirmek için kullanılmıştır. Yokluk içinde yokluk olan bu âlemin işleri muteber değildir. Yokluk fikrinden bir şey hâsıl olmaz. Derviş, fâni dünyayı terkedip zamanını bekâ zikriyle meşgul olarak geçirmelidir:

*“Fenâ-ender-fenâdur kâr-ı ‘âlem i’tibârı yok
Ne hâsıl fikr-i fânîden bekâ zikrinde ol hâlâ”*

Nazîr İbrahim, G. 25/4

¹⁰⁹⁹ “(Allah’ın Hz. Muhammet’le arası) İki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu.” (en-Necm 53/9)

1.2.5. *Mâ-sivâ*

Mâ, Arapçada önüne geldiği kelimeye her şey, tümü gibi anlam veren ism-i mevsûl bir ektir. Sivâ (سواء) ise -den başka, -den gayrisi anlamına gelmektedir.¹¹⁰⁰ Mâ-sivâ, bir şeyden gayri her şey, olan eşyanın hepsidir.¹¹⁰¹ Tasavvufî anlamda mâ-sivâ ile Allah'ın dışındaki her şey kastedilir. Bütün yaratılanlar bu kavramın kapsamına girer. Gönülde Allah'tan başka var olan ne varsa o, kişinin putudur. Gönülden çıkarılması ve terk edilmesi gerekir.¹¹⁰²

Gülşenî şairler mâ-sivâ kavramını, *sûret-i mâ-sivâ* (İbrahim Gülşenî 25/2), *nukûş-ı mâ-sivâ / nakş-ı mâ-sivâ* (Muhyî 87/2; La'lî-i Fenâî 7/1; Nazîr İbrahim Ms. 34/1, G. 655/1), *terk-i mâ-sivâ* (Muhyî 151/3, 222/13), *mâ-sivâ kaydı* (Muhyî 209/4), *vücûd-ı mâ-sivâ* (Muhyî 1045/5), *ceyş-i mâ-sivâ* (Sezâî G. 18/1), *mâsivânun nâmı* (Sezâî G. 387/1), *mâ-sivâ fikri / fikr-i mâ-sivâ* (Nazîr İbrahim Ms. 16/1, Ms. 27/4, Ms. 74/2, G. 159/5, G. 295/5, G. 820/5, Kt. 153/2), *mâ-sivâ hubbı / hubb-ı mâ-sivâ* (Nazîr İbrahim 34/4, G. 331/3, G. 525/3), *mesken-i mâ-sivâ* (Nazîr İbrahim Kt. 64/2), *mâ-sivâ kesreti* (Nazîr İbrahim Ms. 74/3), *'ayş-ı mâ-sivâ* (Nazîr İbrahim G. 20/4), *mâ-sivâ sûkî* (Nazîr İbrahim G. 458/4), *mâ-sivâ 'llâh* (Nazîr İbrahim G. 633/1) gibi terkiplerle kullanılmıştır.

Âşık, irfana erişmek isterse Allah'tan başka her ne varsa onları görmezden gelip, sadece Hakk'ı gözetmelidir:

“Gözün yum mâ-sivâdan Hak'dan açup

Gözet andan nedür 'irfân-ı 'âşık”

İbrahim Gülşenî, 550/15

Hak ve bâtılın tezatlı kullanıldığı aşağıdaki beyitte masiva, bâtıl ile bir tutulmuştur. Masivayı terketmeden bâtıldan uzaklaşıp Hakk'a ulaşmak mümkün olmaz:

“Bâtılı mahv idüp Hakk'ı bulalum

Gelünüz terk-i mâ-sivâ idelüm”

Muhyî, 151/3

¹¹⁰⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 421, 817.

¹¹⁰¹ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1357.

¹¹⁰² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 237; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 414.

Aşağıdaki beyitte ise masiva, adem (yokluk) kavramı ile bir tutulmuştur. Allah, hakiki tek varlıktır. Onun dışındaki herşey yokluktur.

*“Mâ-sivâ çünkü oldu nâ-ma’lûm
Hem vücûdından özgesi ma’dûm”*
Muhyî, 967/5

La’lî, gönlü aynaya teşbih ettiği aşağıdaki beyitte masiva nakşını o aynanın pasına benzetmektedir. Masiva nakşını temizlemeden gönülde Allah’ın vechi tecellî etmeyecektir. Beyitte “Nereye dönerseniz dönün, Allah’ın yüzü oradadır.”¹¹⁰³ ayetine manen iktibas yapılmıştır:

*“Sil gönülden ma-sivâ nakşın cemâl-i yâri gör
Her neye baksan o yüzden çehre-i dildârı gör”*
La’lî-i Fenâî, 7/1

Sezâî, aşağıdaki beyitte Allah’ın birliğini ifade eden tevhidi, masivayı yakıp ortadan kaldıran bir ateşe teşbih etmektedir:

*“Âteş-i tevhîd ile yak varını
Kalmaya sende eser-i mâsivâ”*
Sezâî, K. 2/32

Nazîr İbrahim, La’lî gibi gönlü aynaya, masivayı aynanın üzerindeki pasa benzetmektedir. Allah’ın cemâlinin o aynada tecellî etmesi için masiva pasını silecek olan “âh” zikridir. “Âh”, Allah lafzının da bir sembolüdür.¹¹⁰⁴ Bu itibarla yegâne tek varlık olan Allah anılarak onun dışında ne varsa gönülden silinmiş olacaktır:

*“Levh-i dil mir’ât-ı tab’ ‘aks-i cemâl-i yâr için
Mâ-sivâdan saykal-ı âh ile pâk olmuş turur”*
Nazîr İbrahim, G. 293/4

¹¹⁰³ el-Bakara 2/115.

¹¹⁰⁴ Cemal Kurnaz, *Halk ve Divan Şiirinin Müştarekleri Üzerine Denemeler* (Ankara: Akçağ Yay., 1990), 90.

Hatır kelimesi aşağıdaki beyitte hem kalp hem de zihinde tutmak anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır. Masiva sevgisi hem kalpten hem de hatırdan çıkarılmalıdır. Sevmeye lâyık olan Allah'tır. Muhabbet yoluna giren de onu sevmelidir:

*“Mâ-sivâ hubbını bi'l-cümle çıkar hâtırdan
Hubb-ı zâtı ile ol kim o muhabbet yoludur”*

Nazîr İbrahim, G. 331/3

1.2.6. Taayyün

Taayyün kelimesi, Arapça göz anlamına gelen ‘ayn (عين) kelimesinin tefâ’ul kalıbındaki mastarıdır. Sözlük anlamıyla görünür olma, ortaya çıkma gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁰⁵ Tasavvufî manada taayyün, vahdet-i vücud’daki Zât’ın görünen varlık hâline gelmesidir. Hakk’ın zâtında her şey vardır, ancak belirsizdir. Gayb hâlindeki Hakk’ın zâtı, maddî varlığın yaratılmasıyla, zuhur ve tecellîler ile görünür olmuştur. Taayyünün vahdet ve vahidiyet olmak üzere iki mertebesi, cüz’î ve küllî olmak üzere iki türü vardır. Tür ve cinslerin taayyünü küllî, fertlerin taayyünü ise cüz’îdir. Taayyünler mutlak varlığın önündeki perdelerdir. Tasavvuf yoluna giren kişi o taayyünleri değil asıl varlığı görmeye çalışır.¹¹⁰⁶

Gülşenîler taayyün kavramını, ‘ayn-ı ta’ayyün (İbrahim Gülşenî 25/2), ta’ayyünsüz vücûd (İbrahim Gülşenî 242/4), ta’ayyünsüz ‘adem (İbrahim Gülşenî 415/1), lâ-ta’ayyün gıflî (La’lî-i Fenâî 9/1), ta’ayyün kesreti (Sezâî G. 358/1) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Tasavvuf şiirinde “küntü kenz”¹¹⁰⁷ olarak anılan ve aşağıdaki beyitte manen iktibas yapılan kutsî hadise göre âlemin yaratılma sebebi Allah’ın bilinmeyi sevmesidir. Bu sebeple mutlak varlık olan Allah’ın tecellîleriyle taayyün ettiği düşünülür:

*“İy mahabbeten tecellî eyleyen ‘aynü’l-bekâ
İlminün ‘aynını gören lâ-ta’ayyünden likâ”*

İbrahim Gülşenî, 1/1

¹¹⁰⁵ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 418.

¹¹⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 340; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 618.

¹¹⁰⁷ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/191).

Tasavufta henüz hiçbir şeyin maddî varlık âlemine çıkmadığı ahadiyet âlemi anlamına gelen ‘amâ¹¹⁰⁸, bir hazineye teşbih edilmiştir. Genc-i ‘amâ, yukarıda bahsedilen “küntü kenzen” kutsî hadisinde geçen “kenz-i mahfî” (gizli hazine)’nin aynı maksatla söylenmiş farklı bir ifadesidir:

*“‘Ademde sâbit eşyânun ta’ayyün bulmadın zâtı
Sübût ile hafâsına anun genc-i ‘amâ dirler”*

İbrahim Gülşenî, 241/3

Allah’ın gayb (‘amâ) âleminde görünmeyen varlığını ancak “genc-i hafî” (gizli hazine) sırrına vakıf olanlara sormak gerekir. Beyitte “genc” kelimesi hem genç hem de hazine anlamıyla tevriyeli kullanımıştır:

*“Ta’ayyünsüz vücûdını ‘ademde sâbit idenden
Sorun genc-i hafî sırrın neden genc oldu bilenler”*

İbrahim Gülşenî, 242/4

Allah, tecellîleri ile maddî âlemde her an taayyün eder. Mutlak tek varlık olan Allah’ın zatı, türlü şekillerde, farklı esmâ ile (isimlerle) ortaya çıkar. Celî, aşikâr oma anlamıyla taayyüne işaret etmektedir. Gani (zengin) ile kastedilen ise “kenz-i mahfî”ye (gizli hazineye) teşbih edilen mutlak zattır. Aşağıdaki beyitte “O (Allah), her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.”¹¹⁰⁹ ayetine manen iktibas yapılmıştır:

*“Ta’ayyündür viren her demde bir ism
Sıfâtudur celî zâtı ganîdür”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 76/3

Bir na’ttan alınmış aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed, “hüviyyet genci” (varlık hazinesi) olarak ifade edilen “kenz-i hafî”nin (gizli hazinenin) bulunduğu âlemin kapısına, “mâ zâga’l-basar”¹¹¹⁰ ayeti ise o kapının anahtarına teşbih edilmiştir. Lafzen iktibasla zikredilen bu ayette Hz. Muhammed’in miraçta gördüklerinde yanılmadığı

¹¹⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 38.

¹¹⁰⁹ er-Rahman 55/29.

¹¹¹⁰ “Göz şaşmadı ve sınırı aşmadı.” (en-Necm 53/17)

bildirilmektedir. Miraç gecesi Hz. Muhammed, gayb âleminde hüviyyet gencini görmüş ve onun vesilesiyle insanlar da gayb âleminden haberdar olmuşlardır:

*“Ey vücûdudur hüviyyet gencinün dârına der
Lâ-ta’ayyün gıflinün miftâhı “mâ zâga’l-basar””*
La’lî-i Fenâî, 9/1

Sezâî, vahdeti bir metne, görünen kesret âlemini ise onun şerhine teşbih etmektedir. Her şeyin içinde olduğu Hakk’ın zatı, kesret âleminde türlü şekil ve renkleriyle tecellî ederek vahdetin insanlar için tafsilatlı bir açıklaması gibi olmuştur. Vahdeti anlamak isteyen, o şerhi okumalı ve anlamalıdır:

*“Metn-i vahdet şerhi oldu bu ta’ayyün kesreti
Zât-ı Hakk’ı hem mübeyyin kıldı insân sûreti”*
Sezâî, G. 358/1

1.2.7. Tecellî

Tecellî kelimesi Arapça temizledi, parladı, açığa çıkardı gibi anlamlara gelen celâ (جلاء) kelimesinin tefe’îl kalıbındaki mastardır. Sözlük anlamıyla aşikâr olmak, belirlemek, açığa çıkmak, görünmek anlamlarına gelmektedir.¹¹¹¹ Tecellî kelimesi zaman içerisinde Allah’ın kişilerde ve eşyada tesirinin görünmesi, Allah’ın lütuflarına mazhar olmak anlamlarında da kullanılmıştır.¹¹¹² Tasavvufî anlamıyla tecellî, gayb âleminden gelen nurların kalpte zahir olmasıdır.¹¹¹³ Bu sebeple kalbe “tecellî-gâh-ı ilâhî” (Allah’ın tecellî yeri) denmiştir.

Tecellî ile aynı kökten gelen cilve kelimesi de tecellî ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹¹¹⁴ Yukarıda ele alınan taayyün kavramı da tecellî kavramının kapsamına girmektedir.

Tecellî kavramı, gayb kavramıyla doğudan ilişkilidir. Gayb âleminde bilinmeyen tecellî ile bilinir, görünmeyen tecellî ile görülür. Tecellîlerin çıktığı gayblere göre isimlendirilmiş yedi çeşidi vardır. Bunlar: 1. Gaybü’l-hakîkat (gaybi hakikatler), 2.

¹¹¹¹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 124-125.

¹¹¹² Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 382.

¹¹¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 346.

¹¹¹⁴ Semih Ceyhan, “Tecellî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011), 241.

Gaybü'l-hafâ (“ev edna” mertebesi), 3. Gaybu’s-sır (“kâbe kavseyn” mertebesi), 4. Gaybu’r-rûh (sırr-ı vücûd mertebesi), 5. Gaybü’l-kalp (rûh ile nefsin kucaklaştığı mertebe), 6. Gaybü’n-nefs (mânevî manzaralara yakınlık mertebesi), 7. Gaybü’l-letâifi’l-bedeniyye (fikrî nazar mertebesi)’dir.¹¹¹⁵

Allah’ın maddî âlemde gördüğümüz eşyaya tecellî etmesine “tecellî-i âsâr”, Allah’ın fiillerinin kişinin kalbine açılmasına “tecellî-i ef’âl”, Allah’ın güzel isimlerinin kulun kalbine açılmasına “tecellî-i esmâ”, Allah’ın sıfatlarının kalpte ortaya çıkmasına “tecellî-i sıfat”, Allah’ın zatının esma ve sıfatlarıyla varlığa tecellîsine “tecellî-i zâtî” denmiştir.¹¹¹⁶

Gülşenî şairler tecellî kavramını *nûr-ı tecellî / tecellî nûr* (İbrahim Gülşenî 2/13, 193/2, 663/4, 1193/3; Muhyî 393), *ezelî tecellî* (İbrahim Gülşenî 58/1), *tecellî câmu* (İbrahim Gülşenî 73/2), *Tûr’un tecellîsi* (İbrahim Gülşenî 73/21), *tecellî kıblesi* (İbrahim Gülşenî 147/1), *tecellî pertevi* (İbrahim Gülşenî 170/18), *hüsnün tecellîsi* (İbrahim Gülşenî 253/15, 672/4), *vechün tecellîsi* (İbrahim Gülşenî 500/4), *tecellî sırrı* (İbrahim Gülşenî 502/21; Sezâî G. 27/1), *tecellî feyzi / feyz-i tecellî* (İbrahim Gülşenî 546/2; Sezâî G. 3/2), *yed-i beyzâ tecellîsi* (İbrahim Gülşenî 596/20), *tecellî-yi ilâhî* (İbrahim Gülşenî 684/3; Nazîr İbrahim 666/2), *tecellî-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 730/7; La’lî-i Fenâî 21/5; Nazîr İbrahim G. 189/5, G. 526/2), *şems-i tecellî* (İbrahim Gülşenî 744/3), *‘ışkun tecellîsi* (İbrahim Gülşenî 756/15), *tecellî nârı* (İbrahim Gülşenî 1261/13), *tecellî-gâh-ı Hak* (Hayâl-i Gülşenî?¹¹¹⁷/51), *tecellî-i vech-i bâkî* (Muhyî 171/3), *tecellî-i Zât* (Muhyî 228/1), *tecellî-i sıfât* (Muhyî 258/2), *rûy-ı tecellî-i şühûd-ı tevhîd* (Muhyî 328), *tecellî-i Hudâ* (Sezâî G. 15/1; Nazîr İbrahim Kt. 68/1), *tecellî lutfi* (Nazîr İbrahim Ms. 52/1), *tecellî zevki* (Nazîr İbrahim G. 647/1), *tecellî bi’l-cemâl* (Nazîr İbrahim G. 820/6), *tecellî bi’l-celâl* (Nazîr İbrahim G. 82/3), *âsâr-ı tecellî* (Nazîr İbrahim G. 82/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Gülşenî şairler, Hz. Musa’yı tecellî kavramıyla birlikte sıkça anarlar. Aşağıdaki beyitte A’râf suresinin 143. ayetinde bildirilen Hz. Musa’nın Allah’ı görmek istemesi, Allah’ın Tûr dağına tecellî etmesi ve dağın parçalanması üzerine Hz. Musa’nın bayılması

¹¹¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 638.

¹¹¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 640-641.

¹¹¹⁷ Bu manzumeye numara verilmemiştir. Bkz. Alvan, *Hayâl-i Güşenî Dîvânı*, 71.

hadisesine telmih yapılmıştır. Allah'ın vechine bir kez şahit olanlar -Hz. Musa gibi- onu her an görmek isteyecektir:

*“Yüzün gören Mûsî kimi vechün tecellîsin diler
Bilindi maksûdı anun senden hemîn dîdâr imiş”*
İbrahim Gülşenî, 500/4

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü şaraba, tecellî ise kadehe teşbih edilmiştir. Allah'ın tecellîsine şahit olan her ne varsa yüzünün sarhoşu olup kendinden geçmiştir:

*“Mest-i dîdârum kim anun ‘âşıkıdur her ne var
Ol tecellî câmun içüp oldu her hüşyâr mest”*
İbrahim Gülşenî, 73/2

Aşağıdaki beyitte A'râf suresi 143. ayete¹¹¹⁸ manen iktibas ve Allah'ın Tûr dağına tecellî etmesi hadisesine telmih yapılmıştır. Allah'ın bir kez tecellî ettiği dağ taş bile o tecellîye tahammül edemezken gönlü tecellîlere mazhar olan Hayâlî'nin inlemesi kınanmamalıdır:

*“Tag u taş döymeye ger bir kez tecellî eyleye
Tan mı hasretle Hayâlî inlerise zâr zâr”*
Hayâlî-i Gülşenî, 82/5

Allah'ın tecellî mahalli olan gönlü incitmekten sakınmak gerekir:

*“Gönül incitmegil andan hazer kıl
Tecellî-gâh-ı Hakk'dur bir nazar kıl”*
Hayâlî-i Gülşenî, ?¹¹¹⁹/51

Dünya âlemi Allah'ın cemâl sıfatının tecellîleriyle dolup taşmıştır. Ârif kişi dünyaya bu gözle bakıp Allah'ı tecellî ettiği varlıklarda görür:

¹¹¹⁸ “Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi...” (el-A'râf 7/143)

¹¹¹⁹ Bu manzumeye numara verilmemiştir. Bkz. Alvan, *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*, 71.

*“Tecellî-i cemâli gark idüpdür ‘âlem-i dündür
Fenâ’î aç gözün Hakk-bîn olup gör bu tecellâdan”*

La’lî-i Fenâî, 21/5

Hakk’ın rızasına gönül vermiş olan kul, Allah’ın cemâlini türlü tecellîleriyle görmenin zevkini tadar:

*“Her tecellîden görür zevk-i cemâl
Çün rızâ-yı Hakk’a ol dil-dâdedür”*

Sezâî, G. 84/2

Tecellî-gâh-ı ilâhî olan gönül, aynaya teşbih edilir. Allah, gönül aynasına mutlak varlık nurundan tecellî edince kişi Hakk’ın teveccühüne mazhar olacaktır:

*“Tecellî itdi mir’ât-ı dile nûr-ı hüviyyetden
Bi-hamdi’llâh bugün dîdâr-ı Hakk’un mazharı oldum”*

Nazîr İbrahim, Ms. 46/4

1.2.8. Vahdet-Kesret

Vahdet kelimesi Arapça tek, yalnız, eşsiz anlamlarına gelen ve-ha-de (وحد) kelimesinin fa’let babındaki mastarıdır. Sözlükte tek olma, birlik, teklik, yalnızlık gibi anlamlara gelmektedir.¹¹²⁰

Kesret kelimesi ise Arapça çok olmak, sıklıkla olmak, çoğalmak gibi anlamlara gelen ke-se-re (كثر) kelimesinin fa’let babındaki mastarıdır. Sözlükte bolluk, çokluk, çoğu, ekserisi gibi anlamlara gelmektedir.¹¹²¹

Tasavvufî anlamda vahdetle, hakiki manada var olan yegâne varlık olarak Allah’ın birliği kastedilir. Bu tasavvura göre bütün varlık birlik hâlinedir. Bu kavrama bağlı olarak kullanılan vahdet-i şühûdla görmenin birliği, görülen her şeyde bir tecellî ile Allah’ın görülmesi; vahdet-i vücûdla varlığın bir olması, her şeyin bir olarak görülmesi kastedilir. Vahdet-i şühûdda zat ve vücut ayrı, vahdet-i vücûdda aynıdır. Vahdet-i

¹¹²⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 967.

¹¹²¹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 751.

şühûdda âlem, Allah'ın sıfatlarının gölgeler hâlinde belirmesinden oluşmuştur. Vahdet-i vücûdda âlem, hayalden ibarettir.¹¹²²

Bir olan Allah'ın isim ve sıfatlarıyla tecellî ederek türlü şekillerde görünen, başka bir ifadeyle, Allah dışında gerçekte var olmayan, var olduğu vehmedilen, her şey kesrettir. Kesret sadece görüntüdedir. Gerçekte tam bir vahdet (birlik) vardır.¹¹²³ Kesret, her varlıkta Allah'ın gücünü görmeye ve vahdeti bilmeye bir vesile olmalıdır.

Gülşenî şairler vahdet kavramını *vahdet demi* (İbrahim Gülşenî 1/9), *kesretde vahdet* (İbrahim Gülşenî 825/2; Muhyî 174/3; Nazîr İbrahim Ms. 35/5, Ms. 36/1, G. 5/5, G. 14/2), *vahdet-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 1052/1), *ârif-i vahdet* (Muhyî 6/4), *vahdet-i Hak* (Muhyî 59/1, (Nazîr İbrahim Ms. 28/4; Ms. 82/3), *vahdet ü kesret* (Muhyî 59/3), *vahdet-i illâ* (Muhyî 61/3), *bezm-i vahdet* (Muhyî 205/1; Nazîr İbrahim G. 216/5), *ehl-i vahdet* (Muhyî 229/3), *sübût-ı vahdet* (Muhyî 258/20), *vahdet-i zât* (Muhyî 320; Nazîr İbrahim Ms. 67/1), *hestî-i vahdet* (Muhyî 368), *vücûd-ı vahdet* (Muhyî 395), *secencel-i vahdet* (Muhyî 837/3), *bahr-ı vahdet* (La'lî-i Fenâî 14/1; Sezâî G. 220/3; Nazîr İbrahim Ms. 43/5), *şarâb-ı vahdet* (Sezâî G. 79/2), *mest-i câm-ı vahdet* (Sezâî G. 80/4), *sırr-ı vahdet* (Sezâî G. 259/3; Nazîr İbrahim Ms. 81/5), *mîşe-zâr-vahdet* (Sezâî G. 259/5), *rumûz-ı vahdet* (Sezâî G. 63/3), *vahdet yemi* (Sezâî G. 94/1), *metn-i vahdet* (Sezâî G. 358/1), *nûr-ı vahdet* (Sezâî G. 383/3), *cemâl-i vahdet* (Sezâî G. 383/4), *sürme-i vahdet* (Nazîr İbrahim N. 8/3), *'ilm-i vahdet* (Nazîr İbrahim Ms. 29/4), *kûşe-i vahdet* (Nazîr İbrahim Ms. 66/2, G. 381/6), *genc-i vahdet* (Nazîr İbrahim Ms. 70/4), *râh-ı vahdet* (Nazîr İbrahim Ms. 81/6), *bâg-ı vahdet* (Nazîr İbrahim Ms.106/1), *vech-i vahdet* (Nazîr İbrahim G. 117/3), *gül-i vahdet* (Nazîr İbrahim G. 144/5), *'âlem-i vahdet* (Nazîr İbrahim G. 533/6, G. 822/8), *gülşen-i vahdet* (Nazîr İbrahim G. 549/5), *künc-i vahdet* (Nazîr İbrahim G. 597/5), *metâ'-ı vahdet* (Nazîr İbrahim G. 754/4) gibi tekiplerle kullanmışlardır.

Kesret kavramı ise, *kesret namâzı* (İbrahim Gülşenî 344/3), *kesret şarâbı* (İbrahim Gülşenî 453/2), *kesret-i sifle* (İbrahim Gülşenî 459/5), *kesretün esbâbı* (İbrahim Gülşenî 623/2), *kesretün tecrîdi* (İbrahim Gülşenî 668/2), *âlem-i kesret / kesret âlemi* (İbrahim

¹¹²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 370-371; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 682-683.

¹¹²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 212.

Gülşenî 744/4; Nazîr İbrahim G. 263/5, G. 533/6), *terk-i kesret* (İbrahim Gülşenî 978/8), *kesretün şühûdı* (İbrahim Gülşenî 1155/10), *kesret-i bâtın* (Muhyî 59/1), *kesretin hengâmesi* (Sezâî G. 290/2), *ta 'ayyün kesreti* (Sezâî G. 358/1), *bezm-i kesret* (Sezâî G. 366/1), *hicâb-ı kesret* (Sezâî G. 383/4), *hâlet-i kesret* (Nazîr İbrahim Ms. 28/5), *mâ-sivâ kesreti* (Nazîr İbrahim Ms. 74/3), *rütbe-i kesret* (Nazîr İbrahim Ms. 84/2), *zuhûr-ı kesret* (Nazîr İbrahim Ms. 88/2) terkipleriyle kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte “genc-i mahfî” ile “küntü kenzen”¹¹²⁴ kutsî hadisine lafzen iktibas yapılmıştır. Bu hadise istinaden kesret âleminin yaratılmasının sebebi muhabbettir. Elest bezminde Allah, yarattığı ruhlara “kenz-i mahfî”ye (gizli hazineye) teşbih edilen vahdet hâlindeki zatını göstermiştir. Muhabbetin aslı o meclistedir. Allah’ın vechine örtüsüz şahit olan ruhlar o meclisten itibaren o vechi sevmişlerdir:

“Genc-i mahfî vechüni ‘ayn-ı mahabbetden sevüp
Gösteren sensün sana vahdet deminde bî-gıtâ”

İbrahim Gülşenî, 1/9

Gönül, Allah’ın tecellî ettiği bir aynaya teşbih edilir. Tasavvuf yolcusu, kesret âleminde gördüğü her nesneyi vahdetin gönül aynasında görünen bir tecellîsi olarak algılar. Böylece o, baktığı her eşyaya gönül aynasından bakmış olur:

“Çün ki her nesne dil âyînesine bâhir olur
Kesret-i bâtın ile vahdet-i Hak zâhir olur”

Muhyî, 59/1

Vahdet, bir denize teşbih edilir. Allah’ın zatı o denizde asıl olandır. Hakk ile vuslat, vahdet denizinde kaybolmakla olur. “Kâbe kavseyn”¹¹²⁵ mertebesine erişen Hz. Muhammed, bu vuslata erişmiştir. Vuslatı bulmak isteyen, Hz. Muhammed ile bulabilir:

“Bahr-ı vahdetde vücûdun gevher-i asl-ı usûl
Senün ile buldu bulan Hakk’a vuslat yâ Rasûl”

La’lî-i Fenâî, 14/1

¹¹²⁴ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/191).

¹¹²⁵ “(Allah’ın Hz. Muhammet’le arası) İki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu.” (en-Necm 53/9)

Vahdet, gayb âleminde ve görülmez. Gayb âlemindeki vahdet, tecellî ile kesret âleminde görünür hâle gelir. Bu itibarla kesret hâlinde görünen her şey sırf vahdetin tecellîsidir:

*“Gidüp kesret göründi vahdet sırf
Yine tevhîde burhân oldu tevhîd”*

La’lî-i Fenâî, 5/4

Allah, ezelî ve ebedî tek varlıktır. Kesret, vahdetin tecellîsi ile sadece suret olarak var görünür. Vahdet aslî ve bâkî, kesret ise izâfî ve fânîdir. Kesret sadece göze hitap eder. Dolayısıyla kesret âleminde ne varsa ciddiye alınmamalıdır. Tecellî mahalli ve irfanın kaynağı olan gönülde vahdet bilinci olmalıdır. Yaratılmış olanın gözden silinip eşyaya vahdet nazarıyla bakılan hâle cem¹¹²⁶ makamı denmiştir:

*“Farkı sûretde getir ammâ derûnun vahdet it
Lâ’ubâlî ol bidâyet hem nihâyet bundadır”*

Sezâî, G. 70/4

Elest bezminde “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye soran Allah ile “belâ (evet) cevabını veren ruhlar¹¹²⁷ vahdet hâlinde. Kesret âlemi, ruhların “belâ” (evet) cevabından sonra yaratılmıştır. Belâ kelimesi hem bu anlamı hem de kesret âleminin mihnetle dolu olmasıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*“Elest içre cevâb alan viren bir
Velî kesret viren halka belâdur”*

Sezâî, G. 102/5

Kesret âlemine karşı laubali meşrep olmak konusunda Sezâî, şeyhi La’lî gibi düşünmektedir. Elest bezminde Allah ile vahdet hâlini tadıp dünya gurbetinde o hâl üzere mest gezenler, Allah’tan başka her şeyi Allah’tan farklıymış gibi düşünmezler. Nasıl, niçin diye geçici dünyevî âlemin geçici meselelerini dert etmezler. Aşağıdaki beyitte vahdet, içeni mest eden bir kadehe teşbih edilmiştir. Mest kelimesinin hem zevk duymak, hem de akli başından gitmek anlamları beyitte verilmek istenen anlama uygun düşmektedir:

¹¹²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 122.

¹¹²⁷ “Rabbin (ezelde) Ademoğullarının nesillerinden zürriyetlerini almış, onları şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk." demişlerdi.” (el-A’râf 7/172)

*“Mest-i câm-ı vahdetem ben özgeyi fark eylemem
Lâ’ubâlî meşrebem çûn u çirâ bilmem nedür”*

Sezâî, G. 80/4

Kesret âleminde görünen her varlık -Allah’ın isim ve sıfatlarıyla türlü şekillerde tecellî etmesi ile- bir surete bürünmüştür. Bu suretleri tevhit nazarıyla müşahede eden ve suretlere şuurlu bir murakabe ile bakan kişi, kesret âleminde vahdeti görmüş olur:

*“Bu sûretler görendür cümle bir bir
İden kesretde vahdetle bilür bir”*

Nazîr İbrahim, Ms. 35/5

Siret (hâl), vahdet ile karşıtı olan suret (dış görünüş) ise kesret ile ilişkilendirilir. Siret ehli olmak, manaya yönelmekle, aslı olmayan, aldatıcı bir görüntüden ibaret olan kesreti terk etmekle olur. Beyitte siret ile ma’na ve vahdet, suret ile zahir ve ekseret kelimeleri arasında ilgi kurularak gayr-i mürettep leff ü neşr yapılmıştır:

*“Sîret ehli olalum sûrete meyl itmeyelüm
Zâhir ekseret ile ma’nide vahdet idelüm”*

Nazîr İbrahim, G. 548/4

Âleme vahdet nazarıyla bakan için, bir cem’ hâli vardır. Dost-düşman, iyi-kötü, güzel-çirkin farkı yoktur. Bunlar sadece suretten ibarettir. Her şey özünde birdir. Kesret âleminin dış görünüşüne aldanmayıp özünü görmek gerekir:

*“Yâr u agyârı bir eyle bezm-i vahdetde Nazîr
Sagar u sâkîye bakma bâde-i hamrâyı gör”*

Nazîr İbrahim, G. 216/5

1.3. İnsan ve Onun Varlığı İle İlgili Kavramlar

1.3.1. Cân

Farsça kökenli bir kelime olan cân, sözlükte ruh, yaşam, nefis, gönül gibi anlamlara gelmektedir.¹¹²⁸ Tasavvufî anlamıyla ilâhi nefes ve Hakk’ın tecellîsi için cân kavramı

¹¹²⁸ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 466.

kullanılmıştır. Bu itibarla cân, ebediyeti ifade eden sıfatlardan biridir.¹¹²⁹ Mevlevîler tekkeye kabul edilmek üzere gelen dervişlere de cân demişlerdir.¹¹³⁰

Cân kavramı Gülşenî şairlerin en sık kullandığı kavramlardan biridir. Bilhassa sevgili için “can vermek”, “cân fedâ etmek”, cân kavramının zikredilme sebebi olmuştur. Gülşenî şairler cân kavramını, *sem’-i cân* (İbrahim Gülşenî 9/1), *cân u dil / cân u gönül / dil ü cân* (İbrahim Gülşenî 20/13, 39/7; Hayâlî-i Gülşenî Mr. 1/4; Muhyî 119/1; Sezâî G. 231/1), *düşmen-i cân* (İbrahim Gülşenî 31/1), *şîrîn-cân* (İbrahim Gülşenî 53/4), *cânum ili* (İbrahim Gülşenî 66/6), *bahr-i cân* (İbrahim Gülşenî 72/4), *Ka’be-i cân* (İbrahim Gülşenî 124/3, 813/5; Muhyî 10/4), *‘ayn-ı cân* (İbrahim Gülşenî 125/3; Muhyî 174/3), *şehbâz-ı cân* (İbrahim Gülşenî 158/5), *âlem-i cân* (İbrahim Gülşenî 189/3; Sezâî G. 8/2), *cân-ı cân* (İbrahim Gülşenî 200/14, 680/2, 693/4; Muhyî 172/7, 177/3), *genc-i cân* (İbrahim Gülşenî 201/10), *zevk-i cân* (İbrahim Gülşenî 202/1), *derd-i cân* (İbrahim Gülşenî 210/7), *cân-ı rabbânî* (İbrahim Gülşenî 213/6), *Yûsuf-ı cân* (İbrahim Gülşenî 258/4), *kayd-ı cân* (İbrahim Gülşenî 268/5), *sırr-ı cân* (İbrahim Gülşenî 307/2), *murg-ı cân / cân murgı* (İbrahim Gülşenî 315/7, 466/5; Muhyî 75/2; La’lî-i Fenâî 11/3; Sezâî G. 25/1; Nazîr İbrahim G. 187/2), *cân gözi / çeşm-i cân / dîde-i cân* (İbrahim Gülşenî 413/1; Muhyî 61/7; Nazîr İbrahim N. 30/1), *kible-i cân* (İbrahim Gülşenî 456/2; Muhyî 188/5, 248/2), *Hüdhd-i cân* (İbrahim Gülşenî 473/9; 197/5), *belâ-yı cân* (İbrahim Gülşenî 477/6), *gül-zâr-ı cân* (İbrahim Gülşenî 500/17), *nagme-i cân* (İbrahim Gülşenî 624/5), *zav-ı cân* (İbrahim Gülşenî 665/8), *mir’ât-ı cân / âyîne-i cân* (İbrahim Gülşenî 672/7; Muhyî 56/5; Sezâî G. 11/1), *cân-ı nakd / nakd-i cân* (İbrahim Gülşenî 805/2, 885/4; Nazîr İbrahim G. 55/4), *tıfl-ı cân* (İbrahim Gülşenî 1012/4), *behişt-i cân* (İbrahim Gülşenî 1214/8), *cism ü cân* (Hayâlî-i Gülşenî Mr. 5/6, Mr. 6/3), *cân u ciger* (Hayâlî-i Gülşenî G. 22/1), *kasd-ı cân* (Hayâlî-i Gülşenî G. 26/4), *terk-i cân* (Hayâlî-i Gülşenî G. 30/2), *râh-ı cân* (Muhyî 16/4), *ikrâm-ı cân* (Muhyî 56/2), *mülk-i cân* (Muhyî 61/6), *çeşme-i cân* (Muhyî 95/2), *rişte-i cân* (Muhyî 164/1), *Hızr-ı cân* (Muhyî 185/3; Sezâî G. 207/7), *cemâl-i cân* (Muhyî 193/2), *bülbül-i cân* (Muhyî 200/1), *sahv-ı cân* (Muhyî 200/5), *mihr-i cân / şems-i cân* (Muhyî 203/3, 405), *tûtî-i cân* (Muhyî 210/2), *tefrîka-i cân* (Muhyî 243/1), *sarf-ı cân* (Muhyî 623/2), *cân-ı cân-ı cân* (Muhyî 1032/6), *bezm-i cân* (Muhyî 1032/7), *cân u baş* (Sezâî G. 279/1; Nazîr İbrahim Ms. 47/3, Ms. 50/1),

¹¹²⁹ Sun’ullâh-ı Gaybî, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 173.

¹¹³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 83; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 116.

esrâr-ı cân Nazîr İbrahim G. 26/2), *zahm-ı cân* (Nazîr İbrahim 223/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Yara anlamına gelen “zahm” kelimesi aşağıdaki beyitte mürsel mecaz ile “ok” yerine, cân kelimesi ise gönül anlamında kullanılmıştır. Aşk okunun hedefi gönüldür. Gönül aynı zamanda “tecellî-gâh-ı ilâhî” yani Allah’ın tecellî ettiği yerdir. Bu itibarla bir nefeste gönle gelen oklar da tecellî oklarıdır. Allah, gayb âleminde olduğundan kulun onu kesret âleminde görmesi ancak türlü şekildeki tecellîleri vesilesiyle olur. Sûfî, bu tecellîleri gördüğünde onun Allah’a olan aşkı artar. Vuslatına mâni olan, maddî varlığı sembolize eden kanından ve dolayısıyla canından okların açtığı yaralarla arınarak mutlak varlığa erişmek ister. Bu sebeple her bir tecellî oku onun için bir ilaç gibidir:

*“Bir nefesde yüz irişür zahm-ı ‘ışkun cânuma
Ol yaradan cânı virmek dem-be-dem emdür bana”*

İbrahim Gülşenî, 33/3

Sevgilinin dudağı sonsuz hayata eriştiren âb-ı hayâta, dudak ise rengi itibarıyla şarap dolu bir kadehe teşbih edilir. Ağız aynı zamanda vahdet sembolüdür. Tasavvufî anlamıyla canından yani maddî varlığından arınmadıkça tevhide ulaşip sonsuz hayata erişebilmek mümkün değildir. Mihr bir anlamıyla güneştir. Bu anlamıyla kebâbın yanması ile ilişkilidir. Diğer anlamıyla ise sevgidir. Hak aşkıyla gönlü yandırmak gerekir. Dolayısıyla mihr kelimesinde tevriyeli bir kullanım söz konusudur:

*“Susayup câm-ı lebünden içemez cân virmeyen
Yandurup mihr ile dilin kılmayan bagrın kebâb”*

İbrahim Gülşenî, 46/2

Cân, bir anlamıyla gönüldür. Hz. İbrahim’in dış yöneliş merkezinin Ka’be olması gibi insanın iç yönelişinin merkezi de -gönül anlamıyla- cânıdır. Bu yönüyle gönül, mânevî kible olarak düşünülmüş,¹¹³¹ kible ve Ka’be’ye teşbih edilmiştir. Kibleye dönüldüğü gibi Allah’ın bir tecellî mahalli olduğu için cânı da teveccüh gerekir. Ka’be’nin etrafında döner gibi cânı (gönlü) tavaf etmelidir:

¹¹³¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 232.

*“Cemâlün kıblesidür Ka’be-i cân
Ki tavfî farz-ı ‘ayn-ı reh-nümâdur”*

İbrahim Gülşenî, 124/3

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in miraçta Allah’a yakınlaşmasının anlatıldığı Ahzab suresi 8 ve 9. ayetlere¹¹³² iktibas yapılmıştır. Cân-ı cân¹¹³³ terkibi ile kastedilen Hz. Muhammed’in mânevî şahsiyeti (hakikati Muhammediyye)dir:

*“İy “denâ”dan ötüp “ev ednâ”ya iren Hak vücûd
Bir senün kimi cihânun cân-ı cânı handadur”*

İbrahim Gülşenî, 200/14

Allah’ın mutlak zâtı, şiirde “kenz-i mahfî” (gizli hazine) olarak zikredilir. “Genc-i mahfî” de aynı anlama gelmektedir. “Küntü kenzen”¹¹³⁴ ibaresiyle anılan kutsî hadiste bildirildiğine göre âlemlerin yaratılmasının sebebi, Allah’ın zâtı olan gizli hazinenin bilinmesini istemesidir. Gizli hazinenin ortaya çıkmasının bir merhalesi de ruhların yaratılmasıdır. Beyitte kastedilen cân da bu ruhtur. Bu yüzden mukaddestir. Beden ise ruhu maddî âleme bağladığı için onun vahdete erişmesini engelleyen bir bağ gibi olup virane kadar kıymetsizdir. Bu sebeple ondan arınmak gerekir. Hazinelerin viranede bulunması kadim bir düşüncedir. Beden viranesinde ilâhî zâtın tecellîsi olan cân hazinesine yol bulmak gerekir.

*“Genc-i mahfî cân imiş vîrânesinde bu tenün
İsteyüben bu harâbun gencine yol bulmadum”*

İbrahim Gülşenî, 1003/3

Gerçek âşıklar, en kıymetli bildiği canını sevgili için iştihakla feda eder. Aşk iddiası olan kişinin canını feda etmesi bu sebeple kınanmamalıdır:

*“Cânını ta’n mı Hayâlî kılsa kûyunda fedâ
Sad-hezârân cân-ı ‘âşık ölmege müştâkdur”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 74/5

¹¹³² “Sonra (ona) yaklaştı sonra sarkarak daha da yakın oldu. (Allah’ın Hz. Muhammet’le arası) İki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu.” (en-Necm 53/8,9).

¹¹³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 83.

¹¹³⁴ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/191).

Cân, ser ve gönül, kişinin dünyadaki varlığının sembolleridir. Vahdete erişebilmek için kesret âleminin varlığını tümüyle terk etmek gerekir:

*“Cân u dil terkin uranlar irişür cânânına
Terk-i ser itmek gerek kim tâlib-i server ider”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 89/2

Sevgilinin dudağı, ölümsüzlük veren “âb-ı hayvân”a, diğer adıyla “çeşme-i hayvân”a teşbih edilir. Klasik şiirde sevgilinin ağzı varla yok arası kadar küçüktür. Belirsizliği sebebiyle sır gibidir. Tasavvufî olarak da dudak vahdet sembolüdür. Beyitte Hızır’ın karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı bulmasına da telmih yapılmaktadır. Bu iki tasavvur birleştiğinde sevgilinin yüzü ayva tüyleriyle karanlıklar ülkesi, dudağı ise o ülkede sır gibi saklanmış âbı hayât olmaktadır. Beyitte leb, çeşme-i hayvânla; dil (gönül) ise Hızır ile ilişkilendirilerek leff ü neşr yapılmıştır. Şair, gönlünü karanlıklar ülkesinde âb-ı hayatı arayan Hızır’a benzetmektedir. Onu ararken mum gibi eriyip bitmekte, bir anlamıyla da vahdete erip sonsuz hayata ulaşabilmek için maddî varlığını eritip bitirmeye çalışmaktadır:

*“Lebün esrârını fehm itmede dil cân eridür
Hızır’ı sankim heves-i çeşme-i hayvân eridür”*

Muhyî, 64/1

Cânın tevhid süsüyle süslenebilmesi için beden maddî varlığı temsil eden kandan arınarak gümüş renge bürünmelidir. Cevher, özdür. Tasavvufî anlamıyla Allah’ın zâtıdır. Vahdet hâlinde olan o zât ile tevhid olabilmek için cân, bedenden temizlenmelidir:

*“Cânını eyle müzeyyen zîver-i tevhîd ile
Kıl tenün sîmin-murassa’ cevher-i tevhîd ile”*

La’lî-i Fenâî, 4/1

Gülşenî şairler cânı, efsanevi Hüdhüd kuşuna, tûtî (papağan) ve bülbüle teşbih etmişlerdir. Bazı beyitlerde ise genel olarak cân, kuşa tebih edilmiştir. Cân kuşu gönlün

tavırlarını (nefis mertebelerini) seyretmektedir. Bütün mertebeler geçildiğinde varılan mertebe, birlik nuru mertebesidir ki orada hiç olunur ve vahdete erişilir:

“Cân murgı etvâr-ı dili cümle seyr idüp

Nûr-ı ehadde tâ hec olan Gülşenîlerüz”

La’lî-i Fenâî, 11/3

Sevgiliye duyduğu aşkın ateşiyle yanarak ölen âşık, ateşin etrafında yanarak ölene kadar dönen pervane böceğine teşbih edilir. Bu tasavvurda aşk ateş, âşık pervânedir. Pervaneden örnek alıp sevdiği için cânından vazgeçen âşığın bu dünyada bir korkusu yoktur. Beyitte “pervâneden” ve “pervâ neden” ifadeleriyle cinaslı kafiye yapılmıştır:

“Nar-ı ‘aşka yanmağı öğren dilâ pervânedən

Cân u bâşın terk iden ‘âşıklara pervâ neden”

Sezâî, G. 279/1

Sevgilinin aşkıyla kim canını feda ederse vuslat kadehini onun eline bizzat sevgili verir. Maddî varlığını terk eden, vahdete erişir:

“‘Aşk-ı cânân ile her kim cân virür

Câm-ı vaslı destine cânân virür”

Nazîr İbrahim, K. 1/1

1.3.2. Gönül

Türkçe kökenli gönül kelimesi, sözlükte insanın hissiyat merkezi, kalbin mânevî yönü ve duygu olarak tanımlanır. Bu kelime zaman içerisinde şefkat, sevgi, muhabbet gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹¹³⁵ Farsçadaki “dil” kelimesinin karşılığı olan bu kelime, varlığın yaratılış sebebi olarak da düşünülen aşkın merkezi ve sırlar hazinesi olmasıyla tasavvufun önemli kavramlarından biri olmuştur. Gönül, Allah’ın nazarına (nazar-gâh-ı ilâhî) ve tecellîsine (tecellî-gâh-ı ilâhî) mazhar olmasıyla mukaddestir. İrfanî bilginin mahalli gönüldür.¹¹³⁶ Nefs-i nâtika olmasıyla maddî bedenle faaliyette olsa da mücerret (maddeden sıyrılmış), ruh, öz ve cevher olarak düşünülür.¹¹³⁷

¹¹³⁵ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1209.

¹¹³⁶ Sun’ullâh-ı Gaybî, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 167.

¹¹³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 168, 475; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 107, 275.

Gülşenî şairler gönül kavramını, *gönül pası* (İbrahim Gülşenî 117/7), *gönül Mısr'ı / Mısr-ı dil* (İbrahim Gülşenî 124/6; Muhyî 37/8), *gönül gözi* (İbrahim Gülşenî 143/5, 302/6, 652/5; Nazîr İbrahim G. 144/5), *gönül evi / hâne-i dil* (İbrahim Gülşenî 152/6; Muhyî 178/2), *divâne gönül* (İbrahim Gülşenî 160/2), *gönül iklimi* (İbrahim Gülşenî 168/4; Nazîr İbrahim G. 225/4), *gönül dâmu* (İbrahim Gülşenî 175/2), *gönül saydı* (İbrahim Gülşenî 192/6; Nazîr İbrahim G. 150/1), *gönül Kâf'ı* (İbrahim Gülşenî 300/4), *gönül zevki* (İbrahim Gülşenî 314/9), *gönül mülki* (İbrahim Gülşenî 335/2; Nazîr İbrahim G. 141/3), *gönül fikri* (İbrahim Gülşenî 359/1), *gönül derdi / gam-ı dil* (İbrahim Gülşenî 364/1; Muhyî 143/1; Nazîr İbrahim G. 107/1), *gönül vîrânesi / harâb-âbâd-ı dil* (İbrahim Gülşenî 370/4; Muhyî 103/2), *gönül deryâsı / gönül bahri / gönül denizi / bahr-i dil* (İbrahim Gülşenî 382/5, 414/5, 959/3; Muhyî 999), *gönül mir'âtı / gönül âyînesi / gönül gözgüsü / mir'ât-ı dil* (İbrahim Gülşenî 389/7, 629/11, 962/7; Muhyî 258/5; La'lî-i Fenâî 21/3; Sezâî K. 1/2, G. 88/3; Nazîr İbrahim K. 19/1), *gönül kasrı* (İbrahim Gülşenî 97/6), *gönül maksûdı* (İbrahim Gülşenî 465/1), *gönül genci* (İbrahim Gülşenî 488/7), *gönül bünyâdı* (İbrahim Gülşenî 493/5), *gönül zahmı* (İbrahim Gülşenî 571/9), *gönül mihmânı* (İbrahim Gülşenî 593/2), *gönül yolu* (İbrahim Gülşenî 624/6), *gönül hârı* (İbrahim Gülşenî 667/1), *gönül mi'râcı* (İbrahim Gülşenî 712/17), *gönül sevdâsı* (İbrahim Gülşenî 767/5), *gönül vechi* (İbrahim Gülşenî 872/4), *gönül eli / gönül şehri* (İbrahim Gülşenî 889/4, 979/7), *gönül kuşu / dil murgı* (İbrahim Gülşenî 986/4; Nazîr İbrahim G. 45/4), *gönül bağı* (İbrahim Gülşenî 1041/7), *gönül nârı / sûz-ı dil* (İbrahim Gülşenî 1063/8; Muhyî 36/3), *gönül meyhânesi* (İbrahim Gülşenî 1145/6; Sezâî G. 366/1), *guş-ı dil* (Muhyî 114/4), *dem-i dil* (Muhyî 143/2), *hâtem-i dil* (Muhyî 143/5), *Ka'be-i dil* (Muhyî 147/5), *levh-i dil* (Muhyî 167/4), *mihr-i dil* (Muhyî 171/4), *revzen-i dil* (Muhyî 178/1), *kâyinât-ı dil* (Muhyî 381), *gönül mahzeni* (Sezâî K. 2/34), *gönül Ya'kûbı* (Sezâî G. 357/1), *gönül hammâmesi* (Sezâî G. 290/5), *dil tekyesi / gönül dergâhı* (Nazîr İbrahim Ms. 88/5, G. 321/6), *gönül tahtı* (Nazîr İbrahim G. 95/4), *mürde gönül* (Nazîr İbrahim G. 298/1), *gönül kûyı* (Nazîr İbrahim G. 371/2), *gönül rûyı* (Nazîr İbrahim G. 679/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Gönül, aynaya teşbih edilir. O ayna, üzerindeki toz ve pasından (Allah'tan gayrisinden) arınarak, can ile cılanlanmalıdır. Böylece gönül aynası parlak ve aydınlık olur ve gönül,

Allah'ın tecellîlerine hazır hâle gelir. Paslı aynadan bir şey görülemeyeceği gibi temizlenmemiş bir gönülde gayb âleminde yâr (Allah) görülemeyecektir:

*“Sil gönül pasını cândan dilüne saykal urup
Tâ ki rûşen gözgü kimi kalmaya anda gubâr”*

İbrahim Gülşenî, 117/7

*“Gönül mir'âtına ur saykal göresin bunda tâ Hakk'ı
Göremez yârini anda bulunan bunda a'mâdan”*

La'lî-i Fenâî, 21/3

*“Gel gönül âyinesin gerd-i sîvâdan pâk it
Vech-i cânânı ol âyinede seyrân idegör”*

Sezâî, G. 88/3

İnsanın iç yönelişinin kiblesi ve Allah'ın evi (Beytullah) mesabesinde olan gönüldeki Ka'be'nin mimarı aşktır. İbadetin makbulünün aşk ile gönülden yapılanı olduğu gibi gönül Ka'besinin tavafı da aşk için yapılmalıdır:

*“Meveddetden tavâf için yapupdur
Dilümün Ka'besin mi'mârı 'ışkun”*

İbrahim Gülşenî, 574/6

İnsanın aslî vatanı, ruhların yaratıldığı ve elest bezminin kurulduğu gayb âlemdir. Gönül, tecellî mahalli olmasıyla gayb âlemine açılan bir kapı gibidir. Bu yönüyle gönül, vatan olarak tasavvur edilir. Beyitte “Vatan sevgisi imandandır.”¹¹³⁸ hadisine manen iktibas yapılmıştır. Öyleyse gönül sevilmelidir:

*“Çünkü vatan sevgüsün didi îmândur Resûl
Ol vatanı iy gönül sevmeyüben n'idelüm”*

İbrahim Gülşenî, 853/3

Aşağıdaki iki beyitte “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize (gönüllerinize) ve amellerinize bakar.”¹¹³⁹ mealindeki hadise manen iktibas yapılmıştır. Bu hadise istinaden gönül, nazar-gâh-ı ilâhîdir. Allah'ın nazarında sureta

¹¹³⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/413.

¹¹³⁹ İbnü'l-Haccâc Müslim, *Sahih Müslim*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, t.s.), “Birr”, 34.

padişah ile kölenin, zengin ile yoksulun bir farkı yoktur. Dolayısıyla bunlar g n lde birdir:

*“Gönüldür bil nazar-gâh-ı ilâhî
Ged dan sanma fark eyleye ş h ”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 4/50

*“Agyâr u y ri çünki bir itdi gönül Nazîr
Dil tekyesinde b y u gedâ m krem oldılar”*

Nazîr İbrahim, G. 321/6

Gönül, Allah’ın tecellî mahallidir. G nle bu nazarla bakmalı ve onu incitmekten sakınmalıdır:

*“Gönül incitmegil andan hazer kıl
Tecellî-g h  Hak’dur bir nazar kıl”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 4/51

Gönül, Allah’ın evidir. Allah’ın g nle nazarı, tecellisi ve teveccühü olduğundan onu sevmek gerekir:

*“Gönül   n sevg l  Hakk’un evid r
   Hakk sevdi anı sen de sevi dur”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 4/52

Duanın gönülden yapılanı makbuldür. Bu sebeple ihtiyaç sahiplerinin k blesi gönüldür:

*“Gönüldür k ble-gâh-ı ehl-i h c t
Gönüldür Hakk-ıla kılan münâcât”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 4/53

Vatan olarak tasavvur edilen gönül, bazen Mısır’da yaşayan peygamberler vesilesiyle bazen de gönül ülkesi olarak Mısır ile birlikte anılır. Aşağıdaki beyitte “Vatan sevgisi imandandır.”¹¹⁴⁰ hadisine manen iktibas yapılarak şahın g nle girmesinin sebebi hüsn-i talil ile gönlün vatan olması ve onu sevmek gerektiğine bağlanmıştır:

¹¹⁴⁰ Aclûnî, *Keş  ’l-hafâ*, 1/413.

*“N’ola Mısr-ı dile nüzûl itsen
Mü’mîn olan sever şehâ vatânı”*

Muhyî, 288/2

Aşağıdaki beyitte gönül, elest meyhanesine ve ledün şarabıyla dolu olup devr eden bir kadehe benzetilmiştir. Hakiki âşıkların aşk serüveni, ruhların yaratıldığı ve Allah’ın ruhlara “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” sorusuna ruhların “belâ” (evet) diye cevap verdiği elest bezmiyle başlar. Gönül, o aşk ile mest olan âşığın meyhanesi olmuştur. Çünkü gönül, aşk mahallidir. Ledün, Allah’tan doğrudan kişinin kalbine gelen bilgidir. Dolayısıyla gönül bu ilimle doludur. Kalb ile şarap dolu kadeh arasında renk yönünden de bir teşbih vardır:

*“Sâkî-i bezm-i elest meyhânesidür bu gönül
Devr ider hamr-ı ledün peymânesidür bu gönül”*

La’lî-i Fenâî, 15/1

Gönül aynası, Allah tecellî etmediğinde karanlıktır. Bu hâle tahammül edemeyen âşık, Allah’ın lutfuyla bedeninin ağırlığından kurtulup rahatlamak ister:

*“Tâ tecellî kılmadun mir’ât-ı dil pes tîredür
Sıklet-i tenden rehâ vir bize lutf it yâ Hudâ”*

Sezâî, K. 1/2

“Küntü kenz”¹¹⁴¹ olarak zikredilen ve aşağıdaki beyitte lafzen iktibas yapılan kutsî hadise göre aşk, âlemin yaratılma sebebidir. Gönülse aşk mahalli olmasıyla hadiste anılan “kenz-i hafî”nin (gizli hazinenin) mahzenidir. Gönül, Allah’ın evidir ve zatı varlığın cevheridir. Allah’ı da gönülde aramak gerekir. Kanda kelimesi beyitte “nerede” anlamıyla kullanılmıştır. Ancak kalp söz konusu olduğunda kanda kelimesinin hayat sıvısı anlamı da akla gelmektedir. Bu itibarla “kanda” kelimesinde tevriyeli bir kullanım söz konusudur:

*“Kenz-i hafî oldu gönül mahzeni
Sen yûri ol gevheri kanda ara”*

Sezâî, K. 2/34

¹¹⁴¹ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/191).

Vücudun bir ülkeye teşbih edildiği aşağıdaki beyitte gönül padişah, diğer uzuvlarsa ona tabi olan tebaa olarak tasavvur edilmiştir:

*“Ra’iyyetdür kamu a’zâ Sezâyî
Vücûd iklîminün şâhı gönüldür”*

Sezâî, G. 83/6

Şiirde “li-me’allâh”¹¹⁴² olarak zikredilen ve aşağıdaki beyitte lafzen iktibas yapılan hadiste Hz. Muhammed’in Allah ile yakın olduğu anlardan bahsedilmektedir. Gönül, Allah’ın evi, tecellîgâhı ve nazargâhı olmasıyla bu yakınlığın merkezidir:

*“Sarây-ı li-me’allâhi gönüldür
Tecellî-hâne vallâhi gönüldür”*

Nazîr İbrahim, Ms. 37/1

Gönül aynasını temizleyip aydınlatmanın ve bu vesileyle tecellîlere mazhar olmanın bir yolu da Allah’ı zikredip, tefekkür ile meşgul olmaktır:

*“Hâlık-ı yektâyı zikr ü fikre meşgûl ol Nazîr
Zikr-i Hak âyine-i kalbün senün tenvîr ider”*

Nazîr İbrahim, G. 147/5

1.3.3. Nefs

Nefs kelimesi, nefes aldı anlamına gelen ne-fe-se (نفس) fiil kökünden fa’l babında türetilmiş ve can, ruh, canlı, insan, kişinin kendisi anlamlarına gelen bir kelimedir. Kelime zaman içerisinde istek, arzu, iştah gibi anlamlarda da kullanılır olmuştur.¹¹⁴³ Tasavvufî manasıyla nefis, aşağı duygular, kötü huylar ve vasıflar gibi anlamlarla kişinin en büyük düşmanıdır. Onu kırmak, ezmek, riyazet ve çile ile terbiye etmek gerekir. Terbiye edilme durumuna göre nefis yedi mertebe ayrılmıştır: Terbiye edilmemiş ve kötülüğü emreden nefse “nefs-i emmâre”, kötülüğü kınayan nefse “nefs-i levvâme”, kötülükten arınmış nefse “nefs-i mutmainne”, nurlu perdelerin olduğu ve Hakk’ın iradesine tabi olan nefse “nefs-i râziye”, nurların râziyeye göre daha fazla olduğu ve

¹¹⁴² Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/244.

¹¹⁴³ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 904.

Allah'ın hoşnut olduğu nefse “nefs-i merdiyye”, nurların merdiyyeye göre daha fazla olduğu olgun nefse “nefs-i kâmile” denmiştir. Halvetilere göre nefs-i emmârenin rengi ezrak (mavi), nefs-i levvâmenin rengi asfar (sarı), nefs-i mülhimenin rengi ahmer (kırmızı), nefs-i mutmainnenin rengi esvet (siyah), nefs-i raziyenin rengi ahdar (yeşil), nefs-i merdiyyenin rengi ebyaz (beyaz) ve nefs-i kâmilenin rengi bilâ-levn yani renksizliktir.¹¹⁴⁴

Gülşenî şairler nefs kavramını, *nefs-i küll* (İbrahim Gülşenî 1/12; Muhyî 17371), *nefs ü hevâ* (İbrahim Gülşenî 21/4; Nazîr İbrahim N. 29/4), *nefsün odı* (İbrahim Gülşenî 84/5; La'î-i Fenâî 10/4), *nefs-i şûm* (İbrahim Gülşenî 84/6; Hayâlî-i Gülşenî G. 80/3; Muhyî 927/10), *nefs-i kâfir* (İbrahim Gülşenî 97/2), *nefs-i meyyâl* (İbrahim Gülşenî 97/5), *nefs-i gaddâr* (İbrahim Gülşenî 97/6), *nefs-i hevâ / hevâ-yı nefis* (İbrahim Gülşenî 97/9, 259/4; Hayâlî-i Gülşenî G. 38/4; Nazîr İbrahim Ms. 4/2), *gâv-ı nefis* (İbrahim Gülşenî 285/4), *nefs-i ser-keş* (İbrahim Gülşenî 405/9), *nefs-i seg / nefsum iti* (İbrahim Gülşenî 438/10, 795/6), *nefs-i bakar* (İbrahim Gülşenî 438/12), *kerkes-i nefis* (İbrahim Gülşenî 438/18), *münâfık nefis* (İbrahim Gülşenî 439/9), *nefs-i dîn / nefis-i denî* (İbrahim Gülşenî 51/3, 714/10; Hayâlî-i Gülşenî G. 122/6; Nazîr İbrahim Ms. 48), *zühre-i nefis* (İbrahim Gülşenî 513/6), *Zelîhâ-yı nefis* (İbrahim Gülşenî 528/2), *nefs-i Rüstem* (İbrahim Gülşenî, 540/6), *Nemrûd-ı nefis* (İbrahim Gülşenî 566/6), *nefs-i harûn* (İbrahim Gülşenî 646/3), *kelâm-ı nefisî* (İbrahim Gülşenî 732/19), *nâr-ı nefis / nefsin nârı* (İbrahim Gülşenî 746/3; Nazîr İbrahim G. 31/4; G. 87/4), *şeytân-ı nefis* (İbrahim Gülşenî 805/11), *nefs-i kelâg* (İbrahim Gülşenî 859/6), *nefs-i emmâre* (İbrahim Gülşenî 1121/16; Hayâlî-i Gülşenî G. 121/1; Nazîr İbrahim G. 96/4), *zulmet-i nefis* (İbrahim Gülşenî 1121/26), *nefs dîvi* (İbrahim Gülşenî 1201/11), *nefs-i mâr* (Muhyî 163/2), *kemâl-i nefis* (Muhyî 266/39), *'asker-i nefis* (Muhyî 269/26), *nefs râhı* (Muhyî 270/36), *mâlik-i nefis* La'î-i Fenâî 10/4), *fâtih-i nefis* (Sezâî K. 1/10), *rûbeh-i nefis* (Sezâî G. 259/5), *'izzet-i nefis* (Sezâî G. 366/4; Nazîr İbrahim Ms. 77/2), *nefs ü rûh* (Sezâî G. 373/4), *nefs ü şeytân / nefis ü iblîs* (Nazîr İbrahim Ms. 6/8; Ms. 50/2), *'adû-yı nefis* (Nazîr İbrahim Ms. 21/1), *nefsün başı* (Nazîr İbrahim Ms. 47/2), *ejder-i nefis* (Nazîr İbrahim Ms. 56/2), *dürûg-ı nefis* (Nazîr İbrahim Ms. 70/3), *cihâd-ı nefis* (Nazîr İbrahim Ms. 73/2), *merâm-ı nefis* (Nazîr İbrahim G. 95/4),

¹¹⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274, 294; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 472-475.

kîl ü kâl-i nefis (Nazîr İbrahim G. 176/7), *nefs-i bed-kâr* (Nazîr İbrahim G. 403/5), *terk-i nefis* (Nazîr İbrahim Mf. 155) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Gülşenî şairlerde genel olarak nefis; emmâre (kötülüğü emredici), dîn, denî (alçak), şom (uğursuz), kâfir, gaddar, ser-keş, seg (köpek), bakar (inek), eşek, kelag (karga), rûbeh (tilki), ejderha, iblis gibi menfi çağrışımlı kelimelerle ifade edilmiştir.

Nefis, kişiyi yolundan çıkarıp azdırır. İnsanın en büyük düşmanı nefistir:

“Yolum uran azdurup nefsüm imiş tanıdum

Düşmen anı bilürem a’da ‘adûdan yana”

İbrahim Gülşenî, 28/2

Tasavvuf erbabı -Hz. Muhammed’in savaştan dönenlere “Sizler en küçük cihattan en büyük cihada döndünüz.”¹¹⁴⁵ dediği rivayet edilen hadisine istinaden- savaşta düşmanla yapılan cihada “cihâd-ı asgar”, nefisle yapılan mücadeleye ise cihâd-ı ekber demişlerdir.¹¹⁴⁶ Aşağıdaki beyitte manen bu hadise iktibas yapılarak, nefsin öldürülmesi ile kişinin şehit mertebesine erişeceği ifade edilmektedir:

“Rûşenî sen nefsün öldür Gülşenî olsun şehîd

Çün gazâ-yı ekber oldur asgara nisbet cihâd”

İbrahim Gülşenî, 108/24

“Kendini bilen Rabb’ini bilir.”¹¹⁴⁷ hadisine manen iktibas yapılan bu beyitte nefis, kişinin özü anlamındadır. Rabb’ini şeksiz, doğru ve sağlam bilgiyle bilmek isteyen kişi önce kendini tanımalıdır:

“Bilmeyen nefsini bilmez rabbini bî-şekk yakîn

Dilesen rabbüni bilmek nefsünü bil tanı var”

İbrahim Gülşenî, 209/12

Bir şark efsanesine göre Mârût ve Hârût, Allah tarafından müminlere -kâfirlere karşı- sihir öğretmekle görevlendirilen iki melektir. Bu iki melek insan kılığında dünyaya

¹¹⁴⁵ İmam-ı Gazali, *İhyâu Ulûmi’-d-dîn*, haz. Hüseyin Kader (İstanbul: Vefa Yay., 2007, 3/141.

¹¹⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 89; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 130.

¹¹⁴⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/361.

gönderildiğinde Zühre adındaki iffetsiz ve fattan bir kadına gönüllerini kaptırıp yoldan çıkarlar. Günahları yüzünden tekrar göğe çıkamazlar. Babil’de bir kuyuda ayaklarından asılarak cezalandırılırlar.¹¹⁴⁸ Bu efsaneye telmih yapılan aşağıdaki beyitte nefis Zühre’ye, heves kuyuya teşbih edilmiştir. Marût’un akibetine uğramak istemeyen kişi nefsin hilesine aldanmamak için o nefsi baş aşağı bir kuyuya asmalıdır:

*“Sihir ile Mârût nisbet Zühre-i nefsün hevâ
Aldasa çâh-ı hevesden ser-nigûn kıl anı as”*

İbrahim Gülşenî, 513/6

Tasavvufî tasavvurda nefis alçaktır. Onun hastalığına tutulan kişinin şifası o nefsi öldürmektir:

*“Nefs-i dîn emrâzına olmuş Hayâlî mübtelâ
Kapuna geldi koma öldür anı çok maraz”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 122/6

Allah’ın kaderde takdir ettiği neyse gönül ona razı olmalıdır. Kurtuluşa ermek isteyen, daima nefsinin heva ve heveslerinden vazgeçip isteklerini terk etmelidir:

*“Dil kazâya vir murâd-ı nefsi terk eyle müdâm
Geç hevâ ile hevesden istesen bulmah felâh”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 29/4

Tasavvufta yılan, nefs-i emmâreyi sembolize eder. Yol da ince ve uzun oluşuyla yılanı teşbih edilmiştir. Nefs-i emmâre, kötülüğü emredici nefis olduğundan o yola adım atılırsa nefis kendisine itaat edilmesini ister. Beyitte “umar” ve “o mâr” ifadeleri, beyitte zikredilmese de, “emmâr” (emredici) kelimesini çağrıştırmaktadır:

*“Nefs râhına sakın urma kadem
Çün umar o mâr tâ kim ide râm”*

Muhyî, 270/36

¹¹⁴⁸ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 194.

Hız. İbrâhim'in ateşe atılmasına telmih yapılan aşğıdaki beyite gönöl, Hız. İbrâhim'e, nefis ateşe teşbih edilmiştir. Nefsin ateşinden sakınan kişi için yakıcı ateş, ferahlatan bir suya dönüşecektir. Hız. Süleyman gibi hükümdar (hüküm, sözü geçen bir kişi) olmak isteyen de önce nefesine hâkim olmalıdır:

“Nefsün odından sakın dil Halil'ün yakmasun

Mâlik-i nefis olanun rûhı Süleymân olur”

La'lî-i Fenâî, 10/4

Kişi Allah'tan gayrısına gönöl vermemelidir. Nefsinin fatihi olan, yedi nefis mertebesini geçerek nefis-i kâmileye erişir ki bu mertebe ulaşmak istenen yokluk ve vahdet makamıdır:

“Gayret it virme gönölde yol sakın hiç gayrıya

Fâtih-i nefis ol dilersen bula varlığın fenâ”

Sezâî, K. 1/10

Nefisle mücadele “cihad-ı ekber” yani en büyük cihattır. O nefsin terbiye edilen bir çocuk gibi kulağını burarak onu yola getirmeli ve nefis mertebelerini aşarak vahdete davet etmelidir:

“Gûşını bur da'vet idüb vahdete

Câhid olub nefsün ile dâ'imâ”

Sezâî, K. 2/26

Halvetilerde yedi nefis mertebesinin birer renge karşılık geldiği yukarıda belirtilmişti. Nefs kelimesinin hiç kullanılmadığı bu beyitte Nazîr İbrahim, bu mertebelere tekabül eden renkleri sırasıyla söyledikten sonra “nefs-i kâmile”nin rengi olan “bîlâ-levn”i (renksizliği) söylemek yerine “bî-nişân” kavramını kullanmayı tercih etmiştir ki bununla kastedilen fenâ ve vahdet makamıdır:

“Ki ezrak asfar u ahmerle ebyaz

Dahi ahzarla esved bî-nişân var”

Nazîr İbrahim, Kt. 56/2

2. Bilgiyle İlgili Tasavvufî Kavramlar

2.1. Hayret, İrfân, Ledûn, Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet vb. İle İlgili Kavramlar

2.1.1. Hayret

Hayret kelimesi, Arapça şaştı, aklı karıştı, ne yapacağını bilemedi, afalladı, sersemledi gibi anlamlara gelen hâ-ra (حَارَ) fiil kökünden fa'let babında türetilmiş ve hayret etme, şaşma, kafası karışma anlamlarına gelen bir kelimedir.¹¹⁴⁹ Tasavvufî manada ise hayret, tasavvuf yoluna giren kişinin gönlüne gelen tecellîlerle düşünemez bir hâle gelmesi hâlidir.¹¹⁵⁰

Gülşenî şairler hayret kavramını, *vâdi-yi hayret* (Hayâlî-i Gülşenî G. 153/4; Sezâî K. 1/13; Nazîr İbrahim G. 341/4), *hayret-i feyz* (Muhyî 260/12), *derd-i hayret* (Nazîr İbrahim G. 338/2), *hayret-i refîâr* (Nazîr İbrahim G. 673/3), *hayret-i hüsn* (Nazîr İbrahim K. 12/8), *kemâl-i hayret* (Nazîr İbrahim K. 12/10), *hayret-reh-i dünyâ* (Nazîr İbrahim K. 12/25), *hayret ü hâlet* (Nazîr İbrahim Ms. 28/2), *deşt-i hayret* (Nazîr İbrahim G. 86/1), *hayret-i rü'yet* (Nazîr İbrahim G. 219/5), *hüsn ile hayret* (Nazîr İbrahim, G. 307/4), *cilve-gâh-ı hayret* (Nazîr İbrahim G. 376/5), *deryâ-yı hayret* (Nazîr İbrahim G. 571/4), *hayret-i didâr* (Nazîr İbrahim G. 617/5), *hayret-zede* (Nazîr İbrahim G. 634/3), *gül-i hayret* (Nazîr İbrahim G. 679/2), *püşt der-dîvâr-ı hayret* (Nazîr İbrahim G.769/2, Kt. 141/1), *nagam-sâzî-i hayret* (Nazîr İbrahim G.842/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Şân, tasavvufta Allah'ın her bir tecellîsi için ilâhî bir hükümdür.¹¹⁵¹ Marifet, Allah'ı bilmektir ve irfanla mümkün olur. İrfan, Allah'ın gönle tecellî etmesiyle elde edilen bilgidir. Marifetten ve dolayısıyla irfandan nasibi olmayanın Allah'ı vasfetmesi beyhudedir. İrfandan haberi olmayan kişiler tecellîlere mazhar olup hayrete düşse ancak o zaman acziyetlerini anlayabilirler:

“*Vasf iden yâ Rabb şânun ma'rifetden bî-haber*

‘*Aczin idrâk ider imiş hayret ile bilmege*”

İbrahim Gülşenî, 1/11

¹¹⁴⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 210.

¹¹⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 163; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 260.

¹¹⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 593.

Bazı ârifler, hayretin bir vuslat hâli olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁵² Bu vuslat bir vahdet hâlidir ki o vahdette sen ben kalmaz, sadece Allah vardır. Hayretin vadiye teşbih edildiği aşağıdaki beyitte bu vuslat hâli anlatılmaktadır:

*“İtirdün vâdi-yi hayretde özün
Ne ben kaldum ne sen di yana oldun”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 153/4

Aşağıdaki beyite göre hayret, nefis mertebelerini tamamlayıp nefis-i kâmileye erişmekle yani insan-ı kâmil olmakla elde edilen bir makamdır. Hayâlî-i Gülşenî, hadis olduğunu bildirerek lafzen iktibas ettiği bir dua ile kemale erişebilmek için hayretinin artmasını dilemektedir:

*“İntihâsı çün tahayyürdür kemâl-i âdemin
Rabbi zidnî hayreten¹¹⁵³ didi güzîn-i mürselîn”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 210/6

Allah, akılla idrak edilemez. Marifetullah ancak irfan ile mümkündür. Öyleyse Allah’ı bilmek isteyen önce akılla anlama düşüncesini terk etmelidir. Bu yüzden hayret, dervişlerin aklına yol gösterir:

*“‘Aczıla idrâki derk eyleyli terk ile
‘Akla delâlet ider hayreti dervîşlerün”*

Muhyî, 122/8

Aşağıdaki beyitte elest bezmi, açık istiare ile gayb meyhanesi olarak zikredilmiştir. Allah ile vahdet hâlinde olan ruhlar, mutlak güzelliğe şaşkınlıkla hayran olmuşlar ve o aşkla mest olup kendilerinden geçmişlerdir:

*“‘Aşkun şarâbın içirüp meyhâne-yi gaybda ana
Ser-mest ü medhûş idüp hayrân idersin dostum”*

La’lî-i Fenâî, 18/4

¹¹⁵² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 260.

¹¹⁵³ “Rabbi zidnî fike tahayyuren” (Allah’ım sendeki hayretimi artır.) Sahih hadis kaynaklarında bulunmayan bu dua, bazı tasavvufî eserlerde zikredilmektedir. (Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yay., 2014), 2/325).

“Kendini bilen Rabb’ini bilir.”¹¹⁵⁴ hadisine göre Allah’ı bilmek isteyen kişi önce kendini bilmelidir. Kişi ah etmek yerine bu hakikati düşünerek teselli olmalıdır. Hayret, vuslat ve iftikâr (muhtaçlık) birbirini takip eden hâllerdir.¹¹⁵⁵ Hayret vadisine erişen kişi orada oyalanıp kalmak yerine maksadı olan vuslata ermeye gayret etmelidir:

*“N’oldun ey dil âh idersün sendedür çün her ne var
Vâdi-i hayretde olma yâre irgil olma vâ”*

Sezâî, K. 1/13

Nazîr İbrahim de “vâdi-yi hayret” ile aynı düşünceyi dile getirmiştir. Hayret hâli geçici bir safadır ancak asıl arzulanan esrâr-ı gayb denilen vuslat ve vahdet hâlidir:

*“Vâdi-i hayretde gerçi bir safâ bulduk velî
Olmaduk esrâr-ı gaybı ile biz mülhem henüz”*

Nazîr İbrahim, G. 341/4

Sûfî, çevresinde gördüğü her şeyde Allah’ın bir tecellisini, diğer bir ifadeyle hüsnünü, hayretle müşahede eder. Allah’ı görmekten aciz olan dünya gözü, bu müşahede ile ve Allah’tan başka varlık olmadığı bilinciyle her an Allah ile birlikte olmaya gayret eder:

*“Nazîrâ kaldı hayretde temâşâ-gâh-ı ‘âlemde
O hayret içredür vuslat didiler hep bize cânâ”*

Nazîr İbrahim, G. 9/6

*“Hayret ile nâzır-ı hüsnî olan bî-çâreler
Arzû-yı vuslat-ile derd-nâk olmuş turur”*

Nazîr İbrahim, G. 293/3

2.1.2. İrfân

İrfân kelimesi, Arapça tanıdı, bildi, farkında oldu, şuurunda oldu gibi anlamlara gelen a-re-fe (عَرَفَ) fiil kökünden fi’lân babında türetilmiş bir mastardır ve bilme, biliş, anlayış,

¹¹⁵⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/361.

¹¹⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 260.

hakikate vakıf oluş gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁵⁶ Tasavvufî manada irfân, Allah'ın zâtını, sıfatlarını ve isimlerini mânevî tecrübeyle, sezgiyle, ilhamla, keşf yoluyla kuluna müşahade ettirmesiyle elde edilen bilgidir. Bu bilgiye sahip olan ve Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişiye de ârif denmiştir. İlim tahsiliyle âlim olunabilir, ancak ârif olmak ilim tahsiliyle mümkün olmaz. Ümmî ya da âlim bir insan, Alah'ın bildirmesiyle ârif olabilir. Böyle kişilere ehl-i yakîn, ehl-i dîn, kutb, velî ya da genel olarak ârif-i billâh da denmiştir.¹¹⁵⁷

Gülşenî şairler irfân kavramını, *'ayn-ı 'irfân* (İbrahim Gülşenî 71/1), *dîde-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 131/8), *'ilm-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 180/19), *ehl-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 536/14; Muhyî 87/3; Nazîr İbrahim N. 34/4), *'irfân-ı 'âşık* (İbrahim Gülşenî 550/15), *'irfân-ı ışk* (İbrahim Gülşenî 610/13), *sâhib-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 654/6; Nazîr İbrahim G. 88/5), *'âlem-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 758/7; Muhyî 983/5; (Nazîr İbrahim G. 35/3)), *'ilm ile 'irfân / 'ilm ü 'irfân* (İbrahim Gülşenî 1024/7; Muhyî 546/3; Nazîr İbrahim G. 529/5), *dem-i 'irfân* (İbrahim Gülşenî 1151/13; Nazîr İbrahim G. 698/5), *bahr-i 'irfân / yem-i 'irfân / deryâ-yı 'irfân* (Hayâlî-i Gülşenî G. 77/6; Muhyî 53/10, 427; Sezâî G. 267/3; Nazîr İbrahim Ms. 50/5), *erbâb-ı 'irfân* (Muhyî 199/4; Nazîr İbrahim K. 20/13), *genc-i 'irfân* (Muhyî 205/4; Nazîr İbrahim G. 665/6), *muzhir-i 'irfân* (Muhyî 243/3), *'irfân-ı hak* (Muhyî 258/3), *kân-ı 'irfân* (Muhyî 260/9), *ma'den-i 'irfân* (Muhyî 262/7), *gül-i 'irfân* (Muhyî 272/17), *bâg-ı 'irfân* (Muhyî 296/11; Nazîr İbrahim G. 604/4), *bülbül-i 'irfân* (La'lî-i Fenâî 7/5), *mazhar-ı 'irfân* (Sezâî G. 52/2), *vâkıf-ı 'irfân* (Sezâî G. 261/1), *cennet-i 'irfân* (Sezâî G. 368/4), *ta'lîm-i 'irfân* (Sezâî G. 378/1), *dürr-i 'irfân* (Sezâî G. 376/3), *mekteb-i 'irfân* (Sezâî G. 290/2; Nazîr İbrahim G. 213/4), *sâhib-i 'irfân* (Nazîr İbrahim K. 21/10), *ashâb-ı 'irfân* (Nazîr İbrahim Ms. 21/4), *tâlib-i 'irfân* (Nazîr İbrahim Ms. 28/1), *'irfân-ı zât* (Nazîr İbrahim Ms. 34/2), *bezm-i 'irfân / meclis-i 'irfân* (Nazîr İbrahim Ms. 34/3, G. 364/1), *tahsîl-i 'irfân* (Nazîr İbrahim Ms. 74/2), *vâdî-i 'irfân* (Nazîr İbrahim G. 4/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Marifet, irfan yoluyla Allah'ı bilmektir. İrfân ise sezgi ile, ilham ile elde edilir. Sezginin dolayısıyla irfanın merkezi gönüldür. Gönül, aşkın ve tecellînin mahallidir. Akıl, Allah'ı bilmekte acizdir. Allah, aşk ve irfanla bilinebilir:

¹¹⁵⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 563; Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 933.

¹¹⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 44, 189; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 60, 317.

*“Ma’rifetün remzini anlayamaz ‘akl
İşk ile olan cüvân sâhib-i ‘irfân gerek”*

İbrahim Gülşenî, 654/6

İrfanın denize teşbih edildiği aşağıdaki beyitte hakikat ise o denizin dibinde saklı olan inci olarak düşünülmüştür. Hakikat incisine erişebilmek için önce irfan denizine dalmak gerekir:

*“Talarsın bahr-i ‘irfâna dem-a-dem
Meger bildin ki ka’rında güher var”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 77/6

İrfana giden yol aşktan geçer. Kişinin kemale ermesi de bir bakıma aşkını kemale erdirmeye sürecidir. En üst nefis mertebesi olan nefis-i kâmileye erişmek de insan-ı kâmil olmak da aşkın kemâle ermesiyle mümkündür. Hikmete ancak bu düşünceyle erişilir:

*“Kemâl-i ‘ışka sarf it mantıkun kim
Bu hikmetle bulur ‘ârif kemâl”*

Muhyî, 235/6

Bülbül, güle olan aşkıyla ve gülün dikeninin mihnetine katlanmasıyla bilinir. Aşağıdaki beyitte irfan ehli, Hak aşkıyla bu dünyanın mihnetine katlanmasıyla bülbüle teşbih edilmiştir. İrfan bülbülünün bu dünyadaki derdi Hakk’a kavuşma arzusudur. Gülistan-ı cihan ile kastedilen diğer bir mana da dünyanın Allah’ın tecellîleriyle dolu olmasıdır. Bu bakış açısıyla her tecellî bir güldür. Kişi dünyanın mihnetlerine takılıp kalmak yerine bu tecellîleri müşahede etmelidir:

*“Derd-i Hakk’ı al Fenâ’î bülbül-i ‘irfan olub
Bu gülistân-ı cihânda hârı ko gülzârı gör”*

La’lî-i Fenâî, 7/5

Gönül, Allah’ın tecellî ettiği bir aynaya teşbih edilir. İrfan da o tecellîlerin bir ürünüdür. Kişi gönül aynasını temizledikçe tecellîler artacaktır. Gönü temizleme ve nurlandırma

vesilelerinden biri de Allah'ı çokça zikretmektir. Allah'ı bilmek için irfan, irfana mazhar olmak içinse zikirle nurlanan bir gönül gerekir:

*“Allâh Allâh anlayan iş bu mu’ammâ remzini
‘Ârif-i bi’llâhdur gönli biraz envâr-ı Hû”*
La’lî-i Fenâî, 22/4

Allah'ı bilmek için gerekli olan irfan, ilim tahsiliyle elde edilemez:

*“Cehl-i zâta ‘ilmini mahv eyleyen
Bî-ta’allüm mazhar-ı ‘irfân olur”*
Sezâî, G. 52/2

Kur’an’ın da irfânın da kaynağı Allah’tır. Kur’ân, Hz. Muhammed’e vahiyle indirildiği gibi irfân da kulun gönlüne ilham edilir. Kur’ân ve irfân, bu yönüyle özde aynı mutlak hakikati bildirmektedir. Dervişlerine irfanı öğreten mürşit, Kur’ân’ı sayfa sayfa tefsir etmiş gibi olur:

*“Mürşid-i kâmil kime ta’lîm-i ‘irfân eyledi
Her varakdan okuyup tefsîr-i Kur’ân eyledi”*
Sezâî, G. 378/1

Sevgiliden ayrı kalma acısını ve ona kavuşma zevkini ancak aşk ehli olanlar bilebilir. Hak âşığının bu dünyadaki tek derdi Hak’tan ayrı olmak, tek safası da ona kavuşmaktır. İrfan sahibi olmak da ancak böyle insanlara nasip olur:

*“Bilenler bir safâ-yı vasl-ile hecr-i dilârâyı
Nazîr-âsâ cihânda sâhib-i ‘irfân olur elbet”*
Nazîr İbrahim, G. 88/5

Akıl, maddî hayatı düzenlemeye çalışır, idraki geçici âlemle sınırlıdır. Onun bâkî âlemden haberi yoktur. Akla uyan da mânevî hâllere erişemez. Mana yolcusu için akıl, ancak ayak bağı olur.¹¹⁵⁸ Aşağıdaki beyitte irfan bir mektebe teşbih edilirken kâmil bir

¹¹⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 44.

akıl bile o mektebin sırlar kütüphanesinin bir talebesine benzetilmiştir. Akıl, bilmek için irfana muhtaçtır:

“*Akl-ı kül dahi benüm mekteb-i ‘irfânumda*

Bir sebak-hân-ı kütüphâne-i esrârumdur”

Nazîr İbrahim, G. 213/4

2.1.3. *Ledün İlmi*

Ledün kelimesi, Arapça ...yanında, ...in önünde, ...in mülkiyetinde, ...in hakimiyetinde gibi anlamlara gelen bir edattır.¹¹⁵⁹ “Kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.”¹¹⁶⁰ ayetindeki “مِنْ لَدُنَّا عَلِمًا” (min ledünnâ ilmen)¹¹⁶¹ ibaresi tasavvufta “ilm-i ledün” veya “ledünnî ilim” olarak anılmış ve ilm-i ilâhî (Allah’ın ilmi), esrâr-ı sübhânî (Allah’ın sırları) olarak ilham yoluyla kazanılan bilgi anlamında kullanılmıştır. Bu ilim gayb ve sırlara vakıf olma ilmidir. Bir tahsile bağlı olmaksızın Allah tarafından kula öğretilen bir ilimdir. Hz. Musa’ya hadiselerin görünen yönü, Hz. Hızır’a açıkça görünmeyen arka yüzü yani hakikati gösterilmiştir. Bu şekilde belli bir çaba ya da tefekküre dayanmadan Allah tarafından bir bağış olarak vasıtasız bir şekilde kula verilen gayb ve sır ilmi, “ilm-i ledün” olarak adlandırılmıştır.¹¹⁶²

Gülşenî şairler ledün kavramını, *min ledünnî* (İbrahim Gülşenî 78/2), *min ledün ‘ilmen* (İbrahim Gülşenî 100/16), *ledünnî ‘ilm* (İbrahim Gülşenî 180/19), *ledünnî ‘âlem* (İbrahim Gülşenî 243/5), *‘ilm-i ledünnî / ‘ilm-i ledün* (İbrahim Gülşenî 250/6, 257/7; Muhyî 193/4, 278/15; La’lî-i Fenâî 11/4; Sezâî G. 60/5; Nazîr İbrahim Kt. 23/1), *bahr-i ledün / ‘ilm-i ledün bahri* (İbrahim Gülşenî 841/9, 1005/5), *mahzen-i sırr-ı ledün* (Sezâî 267/4), *hamr-ı ledün* (Nazîr İbrahim G. 645/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

İlm-i ledün, Allah katından verilen bir ilim olmasıyla vahiyle ilişkilendirilir. Dem kelimesi zaman ve kan anlamlarının dışında Allah’ın nefesi, can, ruh anlamlarında da kullanılmıştır.¹¹⁶³ Vahiy de ilm-i ledün de Allah’ın kula verdiği ilham ile olur. Bu ilmi

¹¹⁵⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 793.

¹¹⁶⁰ el-Kehf 18/65.

¹¹⁶¹ Tarafımızdan bir ilim.

¹¹⁶² Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 1238; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 397; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 185.

¹¹⁶³ Hak’dan özge kim bilür Âdem nedür / Ana nefh-i “rûhanâ”dan dem nedür. (İbrahim Gülşenî, 352/1).

öğrenen hakikate itiraz etmez. Çünkü bu ilmin kaynağı insana Allah'tan üflenmiş olan ruhtur:

*“İlm-i ledünden sebak ohuyuban dutma dak
Vahyile ilhâm-ı hak âdem olan demdedür”*

İbrahim Gülşenî, 347/3

Yakîn, kesin olarak apaçık bilmektir. Onda tereddüte mahal yoktur.¹¹⁶⁴ Hak ile bâtilı en doğru ayırt edenler ilm-i ledüne mazhar olan keşf ehli kişilerdir:

*“İlm-i ledünden ohur keşf ehli bil ki şeksüz
Bilür yakîn nedür hak kim dâddur ana bâtil”*

İbrahim Gülşenî, 732/21

Aşağıdaki beyitte vücut bir gemiye, mana ve marifet denize teşbih edilmiştir. Kişinin vücut gemisini mana denizine daldırmasıyla ilm-i ledünden marifet denizi taşıyacaktır:

*“Çü keştî-i vücûdun bahr-i ma'nâda kılasın gark
İde 'ilm-i ledünden niçe yemm-i ma'rifet tugyân”*

Muhyî, 193/4

İlm-i ledün, gayb ilmi olmasıyla gayb dershanesinde tedris edilir. Gülşenîler bu ilmi öğrendiklerini söylerler:

*“Tedrîs-i 'ilm idüp ders-hâne-i gaybda
'İlm-i ledünni müntec olan Gülşenîlerüz”*

La'lî-i Fenâî, 11/4

Vücudun ayete teşbih edildiği aşağıdaki beyitte “men ‘aref”¹¹⁶⁵ hadisine manen iktibas yapılmıştır. Bu hadise göre Allah'ı bilmek isteyen önce kendisini bilmelidir. “Marifetullah” olarak da ifade edilen Allah'ı bilme, irfan ile mümkündür. İlm-i ledün bu yönüyle irfan kavramıyla da ilişkililidir. İrfan da ilm-i ledün gibi kesbî (çalışarak) elde edilmez, vehbî (Allah'ın lutfu ile) ve ilhamla olur:

*“Ma'ni-i ilm-i ledünnîden haberdâr olmaga
Gel vücûdın âyetin okı Sezâyî andadur”*

Sezâî, G. 60/5

¹¹⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 386.

¹¹⁶⁵ Kendini bilen Rabb'ini bilir. (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/361).

Yukarıda da belirtildiği üzere dem, bir anlamıyla Allah'ın üflediği ruhtur. Bu ruh, ledün sırrının hazinesidir. İlm-i ledünün kaynağı da Allah'tır. Feyz, tasavvuf yolcusunun çabası olmaksızın Allah tarafından kalbine bir hususun verilmesi anlamıyla ledün kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Bu manasıyla feyz, ilham ve irfandır.¹¹⁶⁶ Allah'ın feyzi yani ilham ve irfan, Allah'ın üflediği ruh nefesiyle kişiye ulaşır:

“O demdür mahzen-i sırr-ı ledünnî

O demden irişür bil feyz-i Rahmân”

Sezâî, G. 267/4

Bir hadise göre âlimler peygamberlerin varisidir.¹¹⁶⁷ Peygamberlere vahiy gönderildiği gibi onların varisi olan âlimlere de ilm-i ledün verilmiştir. Nazîr İbrahim'e göre İbrahim Gülşenî de bu âlimlerdendir:

“Vâris-i ‘ilm-i ledündür Gülşenî

‘Ârif-i esrâr-ı kündür Gülşenî”

Nazîr İbrahim, Kt. 23/1

Ledün ilmi aşağıdaki beyitte şaraba teşbih edilmiştir. Ledün, gayb ilmidir. Dolayısıyla şarabının yâr elinden içildiği yer, gayb âlemi yani elest bezmi olmalıdır. Elest bezminde edinilen ilk ledün bilgisi Allah'ın yegâne Rab olmasıdır. Bunu öğrenen kişi de ondan başkasına meyl etmeyecektir. Bunun bilincinde olan kişi ancak onun cemâlinin temasından zevk alabilir ve dünyada her ne görürse ona Allah'ın bir tecellîsi nazarıyla bakar:

“İçen hamr-ı ledünni yâr elinden gayra meyl itmez

Nazîrâ'nun olur zevki temaşâ-yı dilârâdan”

Nazîr İbrahim, G. 645/5

2.1.4. Marifet

Marifet kelimesi, Arapça tanıdı, bildi, farkında oldu, şuurunda oldu gibi anlamlara gelen a-re-fe (عَرَفَ) fiil kökünden mef'ilet babında türetilmiş bir mastardır ve bilgi, maharet,

¹¹⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 137.

¹¹⁶⁷ “Âlimler, peygamberlerin varisleridir.” (Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İbn Keser, 1987), “İlm”, 10.

kabiliyet gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁶⁸ Sûfilerin bazı mânevî hâlleri yaşayarak, iç tecrübeyle elde ettiği bilgiye marifet, bu yolla Allah'ı bilmeye marifetullah denmiştir. Marifet, tasavvuf yolcusunun Allah'ı isim, sıfat ve fiilleriyle tanıyıp, terbiye ile nefsini arındırmasıyla Allah'a yaklaşması ve Allah'ın ona kendini tarif etmesi olarak da tanımlanmıştır.¹¹⁶⁹

Marifet, tasavvuftaki dört kapının şariat, tarikat ve hakikatten sonraki dördüncü mertebesidir. Bu mertebelerden şariat beden için, tarikat kalp için, hakikat ruh için, marifet ise Hak içindir.¹¹⁷⁰ Bu itibarla marifet, doğrudan Allah'ı bilmekle (marifetullahla) ilişkilendirilir.

Gülşenîler marifet kavramını, *ma'rifetün sırrı* / *ma'rifet sırrı* (İbrahim Gülşenî 85/4, 133/12), *ma'rifetün 'aynı* (İbrahim Gülşenî 96/2), *ma'rifetün remzi* (İbrahim Gülşenî 216/6), *ma'rifetün nahvi* (İbrahim Gülşenî 257/5), *ma'rifet deryâsı* / *yemm-i ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 469/9; Muhyî 193/4), *zâhid-i bî-ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 490/6), *vâ'iz-i bî-ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 743/5), *münkir-i bî-ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 771/4), *ma'rifet kâli* (İbrahim Gülşenî 772/3), *ma'rifetün ebkemi* (İbrahim Gülşenî 802/3), *ma'rifetün dirligi* (İbrahim Gülşenî 804/4), *ma'rifetün hâli* (İbrahim Gülşenî 807/5), *ma'rifetün tohmı* (İbrahim Gülşenî 815/6), *ma'rifetün oyunu* (İbrahim Gülşenî 892/4), *ma'rifetün şerhi* (İbrahim Gülşenî 1005/1), *ma'rifetün ni'meti* (İbrahim Gülşenî 1005/4), *tarîk-i ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 1052/1), *ma'rifet ehli* / *erbâb-ı ma'rifet* (Hayâlî-i Gülşenî P. 1/15; Muhyî 293/8), *evc-i ma'rifet* (Muhyî 101/4), *sipîhr-i m'arîfet* (Muhyî 261/14), *cihân-ı ma'rifet* (Muhyî 278/2), *verd-i ma'rifet* (Muhyî 279/11), *esb-i ma'rifet* (Muhyî 280/15), *mîhr-i ma'rifet* (Muhyî 281/46), *bâg-ı ma'rifet* (Muhyî 306/42), *ma'rifet dürleri* (Muhyî 512/1), *ma'ârif ma'deni* (Sezâî G. 216/4), *metâ'-ı ma'rifet* (Nazîr İbrahim 735/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Tasavvufta deniz Allah'ın sıfat ve zatını, dalgalar ise bütün eşya ve varlığı sembolize eder.¹¹⁷¹ Bahr-ı revân ile kastedilen de denizin dalgaları yani yaratılmış varlık, ondaki inci de marifet olmalıdır. Marifetin sırrı Allah'ın yarattığı varlıktaki tecellîlerini

¹¹⁶⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 563.

¹¹⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 236.

¹¹⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 412.

¹¹⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 64.

müşahede ederek anlaşılabilir. Hay, Allah'ın yaratma sıfatıdır.¹¹⁷² Yaratılmış olan her varlık Allah'ın bir tecellîsidir. Her bir tecellî adeta dile gelip marifetin sırrını söylemektedir. Marifete erişmek isteyen bu sese kulak vermelidir:

*“Ma’rifetün sırrını bahr-i revân dürrini
Dile gelüp isterem işide haydan kulah”*

İbrahim Gülşenî, 85/4

Lisan, tasavvufî manada hakikat bilgisidir. İlim dili kâl, hakikat dili ise hâl iledir. İlim ehli bilgiyi kâl (söz) ile aktarırken hâl ehli hâl ile aktarır. Bu yüzden marifet ve hâl ehli hakikat bilgisini verirken konuşmaz, susar. Lisân-ı küll denilen bu dil, insan-ı kâmilin dilidir¹¹⁷³:

*“Ma’rifetden kâl uman çün lisânı küll ider
Anun için samt idüpdür kâlin andan ehl-i hâl”*

İbrahim Gülşenî, 730/4

Tasavvufta deniz vahdettir. Mana, maddenin zıttı olarak ruha, öze ve hakikate işaret eder. Bedense yaratılmış ve fânî bir madde olarak kesretin bir parçasıdır. Vahdete erişmek isteyen, maddî varlığından arınarak vahdet denizinde kaybolmalı ve aslına dönmelidir. Ledün ilmüne mazhar olmak da marifet denizinin coşması da bu şekilde mümkün olabilir:

*“Çü keştî-i vücûdun bahr-i ma’nâda kılasın gark
İde ‘ilm-i ledünden niçe yemm-i ma’rifet tугyân”*

Muhyî, 193/4

Marifetin bir çeşidi de marifet-i nefis yani kişinin kendisini bilmesidir. “Men ‘aref”¹¹⁷⁴ hadisine göre Allah'ı bilmek isteyen, önce kendi nefsini tanımalıdır. Marifeti olmayan da nefsini idrak edemez. Kuş dili, vahdet sırrı¹¹⁷⁵ olmasıyla marifetin de dilidir. Süleyman gibi olmak için o dilin öğrenilmesi gerekir:

¹¹⁷² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 161.

¹¹⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 402.

¹¹⁷⁴ “Kendini bilen, Rabb’ini bilir.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/361.)

¹¹⁷⁵ Sâfî Arpaguş, “Tasavvufta “Mantiku’t-tayr” Mevlânâ’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005), 135.

*“Derk idemez nefsi ma’rifeti olmayan
Kuş dilini bilmeyen nice Süleymân olur”*

Sezâî, G. 69/3

Gönül, tecellî ve irfan mahallidir. Gönül vesilesiyle âşığın vücudu da marifetten nasiplenmiştir. Gönülün virane olması, hazinelerin viranelerde olduğu düşüncesini çağrıştırmaktadır. Bu viranedeki hazine de irfan ve marifettir. Gönül evi virane iken irfan ve marifet hazinesiyle süslenmiş bir hâneye dönüşür:

*“Ma’rifetden behre-yâb oldı vücûdî ‘âşkın
Gerçi sûretde anun virâne dirler gönline*

*Şübhesiz kalb-i şînâsı genc-i ‘irfândur Nazîr
Ma’rifet ile müzeyyen hâne dirler gönline”*

Nazîr İbrahim, G. 665/3, 6

2.1.5. Şeriat-Tarikat-Hakikat

Şeriat, Arapça bir yöne doğru açılıp uzayıp gitmek anlamına gelen şe-ri-‘a (شرع) fiil kökünden fe’ilet babında türetilmiş, su yolu, suya giden yollar gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Şeriat kelimesi zamanla hukukla ilişkilendirilmiş ve İslam dini içerisinde ayet, hadis, icma esasları üzerine kurulmuş ilâhî kanun anlamıyla kullanılmıştır.¹¹⁷⁶ Tasavvuf erbabı içinse şeriat, dinin zahirî kurallarıdır.¹¹⁷⁷

Gülşenî şairler şeriat kavramını, şerî’atla hakikat (İbrahim Gülşenî 348/6), şerî’atla tarikat (Hayâlî-i Gülşenî G. 72/4), şer’-i şerîf (Muhyî 76/3), keştî-i şer’ (La’lî-i Fenâî 3/5), şerî’at hükmi (Nazîr İbrahim K. 12/21), âdâb-ı şerî’at (Nazîr İbrahim G. 33/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Tarikat, Arapça dövdü, vurdu, yol izledi gibi anlamlara gelen ta-re-ka (طرق) fiil kökünden fa’ilet babında türetilmiş yol, metot, usul gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Eşanlamlısı olan tarîk kelimesi gibi önceleri yol, patika anlamıyla kullanılmış, zaman içerisinde bir meslek ya da mezhepte takip edilen yol anlamıyla da kullanılır

¹¹⁷⁶ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 774.

¹¹⁷⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 607.

olmuştur.¹¹⁷⁸ Tasavvufî manada tarikat, şeyh ya da mürşit denilen öğreticinin nezaretinde mürit ya da tâlip denilen talebenin Allah'a ulaşmak ve tefekkür bilincini kazanmak için takip ettiği usullerdir.¹¹⁷⁹ Tasavvuf erbabına göre Allah'a giden sayısız yol vardır. Kişi meşrebine, mânevî zevkine göre bu yollardan birini seçer ve o yoldan maksadına ulaşmaya çalışır. Allah'a giden her bir yol sulûk ya da tarikattir.¹¹⁸⁰

Gülşenîler tarikat kavramını, tarîk-ı 'ışk (İbrahim Gülşenî 26/3; Muhyî 42/7), *deccâl-i tarîkat* (İbrahim Gülşenî 162/9), *şer' ü tarîkat* (İbrahim Gülşenî 308/1), *ilm ü tarîkat* (İbrahim Gülşenî 1149/8), *tarîkat yolu* (İbrahim Gülşenî 1154/4), *tarîkat mülki* (İbrahim Gülşenî 1154/6), *tarîk ile hakikat* (Muhyî 76/3), *ehl-i tarîk* (Muhyî 115/2), *tarîk-i Hak / tarîk-i İlâh* (Muhyî 156/4, 603/3) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Hakikat, Arapça doğru oldu, haklı oldu gibi anlamlara gelen ha-k-ka (حَقّ) fiil kökünden fe'ilet babında türetilmiş doğru, gerçek gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Tasavvufî manasıyla ise hakikat, Allah'ın tasavvuf yolcusundan beşerî vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koymasıdır.¹¹⁸¹ Fenâyâ erişip maddî yönünden arınan sûfî, Allah ile bekâyâ ulaşmış hakikat ehli bir kişi olur.¹¹⁸²

Gülşenî şairler hakikat kavramını, *hakikat dehri* (İbrahim Gülşenî 348/3), *dürr-i hakikat / gevher-i hakikat / hakikat gevheri* (İbrahim Gülşenî 469/9, 524/9; Sezâî G. 216/4), *ma'den-i hakikat* (İbrahim Gülşenî 591/15), *hakikat yolu* (İbrahim Gülşenî 1154/4), *hakikat iklîmi / iklîm-i hakikat* (İbrahim Gülşenî 1154/6; Sezâî G. 18/1), *hakikat hamrı* (İbrahim Gülşenî 1259/6), *'ayn-ı hakikat* (Muhyî 14/1), *yem-i hakikat / hakikat bahri* (Muhyî 96/6; Nazîr İbrahim Ms. 46/5), *mihr-i hakikat* (Muhyî 220/2), *sırr-ı hakikat* (Muhyî 281/50), *pîr-i hakikat* (Muhyî 466/3), *bâb-ı hakikat* (La'lî-i Fenâî 23/3), *hakikat cenneti* (Sezâî G. 366/7), *nîsân-ı hakikat* (Sezâî G. 376/3), *bû-yı hakikat* (Nazîr İbrahim K. 6/10), *mir'ât-ı hakikat* (Nazîr İbrahim K. 48/1), *hakikat hâli* (Nazîr İbrahim K. 52/3), *hakikat menzili* (Nazîr İbrahim Ms. 38/3), *râh-ı hakikat* (Nazîr İbrahim Ms. 40/3), *fîkr-i hakikat* (Nazîr İbrahim Ms. 41/3), *hakikat şehri* (Nazîr İbrahim Ms. 58/4), *sûk-ı hakikat* (Nazîr İbrahim Ms. 65/1), *mürşidân-ı hakikat* (Nazîr İbrahim Ms. 93/5), *genc-i*

¹¹⁷⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 520-521.

¹¹⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 627.

¹¹⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 343.

¹¹⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 152-153.

¹¹⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 243.

hakikat (Nazîr İbrahim Ms. 111/2), *hakikat silki* (Nazîr İbrahim Ms. 111/3), *ders-i hakikat* (Nazîr İbrahim G. 60/4), *fûlk-i hakikat* (Nazîr İbrahim G. 131/3), *hâl ü hakikat* (Nazîr İbrahim G. 150/2), *bâg-ı hakikat* (Nazîr İbrahim G. 155/5), *dildâr-ı hakikat* (Nazîr İbrahim G. 331/1), *hakikat ehli* (Nazîr İbrahim G. 655/4), *hakikat 'ursı* (Nazîr İbrahim G. 793/5), *sırr-ı hakikat* (Nazîr İbrahim Kt. 92/1), *hakikat himeti* (Nazîr İbrahim Kt. 135/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Şeriat kavramı, Gülşenî şairlerce müstakil olarak ele alınmayıp, daha çok tarikat ve hakikat kavramlarıyla ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Dört kapı olarak adlandırılan şeriat, tarikat, marifet ve hakikatin ilk aşaması olan şeriat, diğer kapıların temelidir. İkinci kapı olan tarikat yoluna şeriat ayağıyla basarak girilmelidir:

*“Şerî’atla ayah basan tarîkat yolına cândan
Hakikat yolını sorup yol eriyle varan gelsün”*

İbrahim Gülşenî, 1154/4

Hakikatin güneşe, şeriatın aya teşbih edildiği aşağıdaki beyitte şeriatla hakikatin özünde bir ve birbiriyle iç içe geçmiş olduğu belirtilmektedir:

*“Ay ile gün-sıfât birden ikisüz
Şerî’atla hakikat mültevidür”*

İbrahim Gülşenî, 348/6

Hakikate ulaşmak isteyen kişi, ilimle ya da tarikatla ilgili konuştuğunda şeriate uygun sözler söylemelidir:

*“Söyle sözün şer’ ile ‘ilm ü tarikat bile
Tâ ki hakikat ola didüğün andan revân”*

İbrahim Gülşenî, 1149/8

Şeriat, tarikat ve hakikat özde birdir:

*“Tarîkat mülkine şer’ün elifden togrudur yolu
Hakikat iklîmi içre üçini bir gören gelsün”*

İbrahim Gülşenî, 1154/6

İbrahim Gülşenî, tarikâtı şeriatla bulmuştur. Onun yolu, dosdoğru bir yoldur:

*“Muktedâ-yı Gülşenî bilür sırât-ı müstakîm
Kim şerî’atla tarîkat buldı ol şeyh-i kebîr”*

Hayâlî-i Gülşenî, G.72/4

Hükmünü şeriata uygun icra eden tasavvuf yolcusu hangi yoldan gitse hakikate ulaşır:

*“Her tarîk ile hakikat bula ol sâlik-i râh
Hükmini şer’-i şerîf ile çün icrâ eyler”*

Muhyî, 76/3

Şeriat, dinin zahirî kuralları, söz ve fiileri; tarikat ise Allah’a giden yollardır. Şeriatla tarikat yoluna giren kişi hakikate layık olur:

*“Fi’lile söz şerî’at yol varmadur tarîkat
Çün sendedir hakikat lâıksın iktidâya”*

Muhyî, 219/13

Lâhut, vahdettir ve denize teşbih edilir. Vahdet denizinde şeriat gemisiyle girmek gerekir. Tevhid zikri ise vahdet yolunun rehberi, pusulasıdır:

*“Eger keştî-i şer’ ile girersen bahr-ı lâhûta
Fenâ’î vahdete hoş reh-nümâdur halka-i tevhîd”*

La’lî-i Fenâî, 3/5

Aşağıdaki beyitte gönül, irfan ve marifet mahalli olmasıyla madene teşbih edilmiştir. Hakikat cevheri de, gönül madeninde aranmalıdır:

*“Ma’ârif ma’deni bir hoş-fezâdur
Hakikat gevherine kân olur dil”*

Sezâî, G. 216/4

Hakikat yolcusunun nihai gayesi, hakiki sevgiliye kavuşmak, onunla vahdete ermektir. Hakikat makamı, kulun tümüyle beşerî vasıflarından arınması ve onun yerine Allah’ın

vasıflarına bürünmesiyle mümkün olur. Hâtır, kişinin iç âleminde duyduğu sestir.¹¹⁸³ Kişinin en son hâtırını da mahvedip ondan bile arınması gerekir.¹¹⁸⁴ Kişi bu yolla (tarikatla) her demde (ebedî olarak) Allah’a kavuşmuş olur:

“Yol sorarsan bana dildâr-ı hakikat yoludur
Nefy-i hâtır ile her demde tarikat yoludur”

Nazîr İbrahim, G. 331/1

2.2. Tasavvuf, Mürşid, Mürîd vb. İle İlgili Kavramlar

2. 2. 1. Cem-Fark

Cem, Arapça topladı, derledi, bir araya getirdi anlamlarına gelen ce-me-‘a (جَمَعَ) fiil kökünden fa’l babında türetilmiş derleme, toplama, bir arada tutma gibi anlamlara gelen bir kelimedir.¹¹⁸⁵ Tasavvufî manada cem, yaratılmış olan tüm eşyanın, varlığın Allah sayesinde mevcut olduklarını görmek ve her şeyi Allah’tan bilmektir. Çevresine bu gözle bakan sûfî, etrafında halkı değil Hakk’ı görür. Etrafında olan bitene baktığında olayların gerçek sahibinin Allah olduğunu bilir. Yaratılmışta gördüğü her sıfat da hakikatte Allah’a aittir.¹¹⁸⁶

Fark, Arapça ayırdı, böldü, dağıttı anlamlarına gelen fe-ra-ka (فَرَقَ) fiil kökünden fa’l babında türetilmiş ayrılma, bölünme, ayırt etme gibi anlamlara gelen bir kelimedir.¹¹⁸⁷ Tasavvufta fark, cem’ hâlinin zıttı olarak halkı (yaratılmışı) halk olarak görmektir. Kula Kulluğu görebilmek için fark hâline ihtiyaç vardır ancak marifete erişebilmek için cem hâli gereklidir. Allah’a ibadet farka, Allah’tan yardım istemek cem hâline işaret eder. Başka bir tanımla fark şeriat, cem ise hakikattir.¹¹⁸⁸

Fark hâlinin birinci ve ikinci aşaması vardır. İlk fark yaratılmışın Hakk’ı görmeye engel bir perde olmasıdır. İkinci fark ise yaratılmışların Allah sayesinde var olduğunu idrak

¹¹⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 160.

¹¹⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 234.

¹¹⁸⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 128.

¹¹⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 121-122; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 85.

¹¹⁸⁷ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 656.

¹¹⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 132.

etmektir. Kesrette vahdeti, vahdette kesreti görebilmektir. “Fark ba’de’l-cem” de denilen bu fark, Allah’ı görmeye engel olmaz.¹¹⁸⁹

Gülşenî şairler cem ve fark kavramını, *cem’-i zıddeyn* (İbrahim Gülşenî 78/3), *cem’ ile cem’* (İbrahim Gülşenî 342/4), *cem’ ile furkân / cem’ ile fark / fark ile cem’* (İbrahim Gülşenî 349/6, 355/5, 712/2), *cem’-i Kur’ân* (İbrahim Gülşenî 1087/9), *cem’-i cem’ / cem’ü’l-cem’* (İbrahim Gülşenî 1152/10; Muhyî 114/1), *cem’le cum’a* (İbrahim Gülşenî 1260/6), *kemâl-i cem’* (Muhyî 115/7), *cem’-i ‘âlem* (Muhyî 125/4), *şem-i cem’* (Muhyî 158/3), *cem’-i emr* (Muhyî 266/36), *cem’-i zât u sıfât* (Nazîr İbrahim G. 45/3), *ecza cem’i* (Nazîr İbrahim G. 364/5), *cem’-i ‘ulûm* (Nazîr İbrahim G. 533/4), *makâm-ı cem’* (Nazîr İbrahim G. 561/3), *cem’-i ezdâd* (Nazîr İbrahim Kt. 102/1) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Akıl, şeriat gibi zahirî âlem için vardır. İslam ile küfrü akıl ve şeriat ayırır. Batınî âlemi idrak edebilen aşk için ise hakikatte her şey özünde birdir, cem hâlinededir:

*“İslâm ü küfri ‘âkıla sorun ki fark ide
‘Âşık katında küfr ile îmân çü birdür”*

İbrahim Gülşenî, 203/6

*“İşk ile birlik bulup iki nedür bilmezem
Birden iki neydiğin tâ ki diyüp fark idem”*

İbrahim Gülşenî, 940/5

Cem hâlinde, yaratılmış olan her şey Allah’ın bir ismi, bir sıfatı olarak görünür. Cemin cemi denilen hâl, Allah’tan başka hiçbir şeyi görmeme hâlidir.¹¹⁹⁰ Bu bakış açısıyla ekvân (maddî âlem) şândan (Allah’ın tecellîsinden) ibarettir:

*“Nedür esmâdan özge fark müsemâdan zuhûr için
Ki cem’-i cem’ için farkın ide her şân ile ekvân”*

İbrahim Gülşenî, 1152/10

¹¹⁸⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 206.

¹¹⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 86.

Aşk, irfan ve tecellî mahalli olan, hakikati idrak edebilen gönül için herkes ve her şey birdir:

*“Gönüldür bil nazar-gâh-ı ilâhî
Gedâdan sanma fark eyleye şâhı”*

Hayâlî-i Gülşenî, P. 4/50

*“Makâm-ı cem’de hâlâ vâsıl oldu farkı terk itdi
Cihânun cümle-i bâî u gedâsın bir bilür gönlüm”*

Nazîr İbrahim, G. 561/3

Cem hâlinde her şey bir olduğu gibi uzakla yakının da farkı yoktur. Yakîn, şüpheyi mahal bırakmayan kesin bilgidir. Hakk’ı yakînen bilmek, Allah’ın ebedî ve ezeli yegâne tek varlık olduğunu bilmektir. Hakiki manada Allah’tan başka bir varlık olmadığı idrakine sahip olan derviş, kendisini Allah’a yakın ve onunla bir hisseder. Aşağıdaki beyitte yakîn kelimesi hem kesin olarak bilmek hem de yakın olmak anlamı çağrıştırılarak tevriyeli kullanılmıştır:

*“Tefrîkadan cem’le bu’da karîb olalı
Hakk’a yakîn olmadur kurbeti dervîşlerin”*

Muhyî, 122/3

“Fark-ı sâni” ya da “fark ba’de’l-cem” denilen hâlde kişi, yaratılmış olan her varlığın Allah sayesinde olduğunu bilir. Bu bilinçten sonra tekrar farka düşmelidir. Çünkü kulluğun gereğini yerine getirebilmek farkla mümkündür:

*“Durma yûri cem’e çalış varını
Farka düşür kendüni var sâniyâ”*

Sezâî, K. 2/30

Fark, zahirî âlem için vardır. Akıl ve şariat bu âlemi düzenler. Ancak maddî âlem bir görüntüden ibaret olup hakikatte yok hükmündedir. Kişi hakikatte her şeyin özde bir olduğunu, aşk ve irfan mahalli olan gönülle idrak edilebilir. Lâubâli olmak, tasavvufta

bütün sıfat ve fiillerin Allah’a ait olması¹¹⁹¹ anlamına gelir ki bu da tam bir cem hâlidir. Ezeli ve ebedî olan tek varlık Allah olduğu için hakiki manada başka bir varlık yoktur:

“Farkı sûretde götür ammâ derûnun vahdet it
Lâübâlî ol bidâyet hem nihâyet bundadur”

Sezâî, G. 70/4

2. 2. 2. Halvet

Halvet, Arapça yalnız oldu, inzivaya çekildi anlamlarına gelen ha-lâ (حلا) fiil kökünden fa’let babında türetilmiş yalnızlık, inziva, uzlet, yalnız olunan yer, biriyle tenhada konuşmak anlamlarına gelen bir kelimedir. Kelime halk arasında yalnız olunan yer manasıyla banyo ya da hamamın bir kişinin yıkanması için ayrılmış bölümü için ve mecazen sıcaklık için de kullanılmıştır.¹¹⁹²

Tasavvufî manada halvet, Allah’a yönelmek için ondan gayrısıyla alakayı kesmek, ibadetle meşgul olmak, manen Allah ile konuşmaktır.¹¹⁹³ Halvet, genellikle bir şeyhin nezaretinde yapılır. Halvet süresince derviş, karanlık ve dış dünyadan soyutlanmış bir mekânda kalarak belli zikirlerle meşgul olur, yanlış inançlardan ve kötü huylardan arınmaya gayret eder. Hz. Musa’nın kırk gün Tûr dağında Allah ile görüşmesi, Hz. Muhammed’in vahiy gelmeden önce Hira’da uzlete çekilmesi, halvet uygulamasına mesnet teşkil etmiştir. Dervişlerin genellikle halvette kırk gün kalması ve halvette kalınan bu süreç için Farsça çihil (kırk) kelimesinden dönüşen çile kelimesinin kullanılması, Hz. Musa’nın Tûr dağında geçirdiği kırk gün ile ilgilidir.¹¹⁹⁴ Halvetiyye tarikatının bir kolu olması açısından Gülşenîler için halvet, önemli kavramlardan biridir.

Gülşenî şairler halvet kavramını, *halvetün tâlibi* (İbrahim Gülşenî 623/3), *dervîşlerin halveti* (İbrahim Gülşenî 701/25), *‘ışk ile halvet* (İbrahim Gülşenî 753/2), *‘uzlet ü halvet* (İbrahim Gülşenî 929/8), *halvet ile celvet / halvet ü celvet* (Muhyî 122/4, 269/36), *halvet-serâ-yı dil / halvet-i dil* (Nazîr İbrahim G. 383/4, G. 530/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

¹¹⁹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 396.

¹¹⁹² Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 247; Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 587.

¹¹⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.

¹¹⁹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 249.

Halvete giren derviş, Allah'tan başka her şeyden irtibatını kesmelidir. Maddî âleme ait her ne varsa uyurcasına onlardan uzaklaşmalıdır:

“Halvet idende beden hâlî kılun cümleden

Uyuyuban dünyeden göz açup uyanmanız”

İbrahim Gülşenî, 423/8

Halvete niyet eden derviş, Allah'tan başka her şeyi gönlünden çıkardığı gibi kendisini de çıkarmalıdır. Gerçek uzlet ve halvet ancak böyle olur:

“Dilesen halvet çıkargil gönül evinden seni

Andan özge çünkü yohdur ‘uzlet u halvet n’idem”

İbrahim Gülşenî, 929/8

Muhyî, genellikle halvet kavramını halvetten çıkma anlamına gelen “celvet” kavramıyla birlikte kullanır. Aşağıdaki beyitte halvet vahdetle, celvetse kesretle ilişkilendirilerek leff ü neşr yapılmıştır. Aşk ile erişilen cem makamında halvetle celvet birdir. Kesrete bakıp onda Allah'ı gören dervişler için kesret, vahdetin delili olur:

“Halvet ile celveti bir ideli ‘ışkla

Vahdete olur delil kesreti dervîşlerin”

Muhyî, 122/4

Hak âşığı, uzlete çekilerek, Allah'tan başka her şeyden uzaklaşıp Allah ile görüşerek sefa bulduğu için sık sık halvete girer:

“Safâ-yâb olmak-içün yar ile tenhâda sohbetle

Nice dem hânîkâh-ı ‘âşıkanda halvetüm vardır”

Nazîr İbrahim, G. 131/4

Halvet-der-encümen, Nakşîlerin halk içinde Hak'la olmak anlamında kullandıkları bir tabirdir.¹¹⁹⁵ Aşağıdaki beyitte bu esasa işaret edilmesi Nazîr İbrahim'in Nakşîliğe ilgi duyduğunun bir örneği olarak değerlendirilebilir. Kişi halk arasında olsa da gönlü hep

¹¹⁹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 250.

Allah’la birlikte olmalıdır. Muteber olan budur. Vahdete nail olanlar da “dest der-kâr dil be-yâr”¹¹⁹⁶ (eli işte, gönlü Hak’ta) olanlardır:

*“Encümende bulunur halvet-i dil ‘âlemde
Dâ’ima anlar olur vahdete zîrâ nâil”*

Nazîr İbrahim, G. 530/4

2. 2. 3. İbrahim b. Edhem

İbrahim b. Edhem (ö. 161/778) Belh sultanı iken saltanatını terk ederek derviş olmasıyla bilinir. Dünyalık makamı ve varlığı terk etmesi sebebiyle istiğnayı (Allah’tan başka hiçbir şeye muhtaç olmamayı) sembolize eden dört terkli (dilimli) sarığa “Edhemî tâc” veya “fâhr-ı Edhemî” denmiştir.¹¹⁹⁷ Gülşenî şairler İbrahim b. Edhem’i İbrahim-i Edhem, İbn Edhem ya da sadece Edhem ismiyle tac, taht, şah gibi sultanlıkla ilgili kelimelerle ve terk, tefrîd, fenâ, fakr gibi tasavvufî kavramlarla birlikte anmışlardır.

İbrahim b. Edhem, vahdete ulaşmak isteyen, maddî varlığından ve dünyalık olan her şeyden arınıp, onu yok edip maksadına ulaşmaya gayret eden tasavvuf yolcusu için örnek bir kişidir:

*“Varlığı terk itmege yohlug ile gitmege
Maksûdına yitmege İbrâhîm Edhem gerek”*

İbrahim Gülşenî, 638/2

*“Terk idüp ey dil cihânı cümleten
Var fenâ tahtında İbn-i Edhem ol”*

Muhyî, 140/3

Dünyalık zenginliğin ve makamın bir sonu vardır. İbrahim b. Edhem gibi fakr (Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymama) hazinesini bulan, sona ermeyen bir sultanlığa ve mânevî zenginliğe erişir. Kelime manası fakirlik ve yoksulluk olan fakr, beyitte bir hazineye teşbih edilmiş ve hazine kelimesiyle tezatlı olarak kullanılmıştır:

*“Şâh-ı bî-ma’zûl olur gencîne-i fakrı bulan
Şân-ı fakrı kim bilürdi İbn-i Edhem olmasa”*

Sezâî, G. 304/2

¹¹⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 104.

¹¹⁹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 183, 203.

H. İbrahim'in ateşe atılması hadisesine telmih yapılan aşığıdaki beyitte kötölüğü emreden ve kişiyi cehenneme sürükleyen nefsin, cennete vesile olması için terbiye edilmesi tavsiye edilmektedir. Nefsi terbiye etmek, onun dünyalık geçici zevklerini ve heveslerini terk etmekle olur. Bunu İbrahim b. Edhem gibi başarabilmek her deli gönüllünün (âşığın) harcı değildir:

*“Hemân İbrâhîm-âsâ nârını nûr idegör nefsün
Cihânda her dil-i şeydâyı bil Edhem yirin tutmaz”*
Nazîr İbrahim, G. 373/5

Kişinin gönlünde dünya sevgisi değil, Allah sevgisi olmalıdır. İbrahim b. Edhem bu hakikati görüp saltanatını terk edince gönlünden temizlediğı dünya sevgisinin yerini Allah sevgisi almıştır:

*“Hubb-ı dünyâ olmaya kalbinde hubb-ı Hak ola
Görince terk eyledi bi'l-cümle tahtı Edhem'i”*
Nazîr İbrahim, G. 817/4

2. 2. 4. Kabz-Bast

Kabz, Arapça kavradı, sıkıca tuttu anlamlarına gelen ka-ba-za (قبض) fiil kökünden fa'l babında türetilmiş tutma, kavrama, kısma, azaltma anlamlarına gelen bir kelimedir. Kelime zaman içerisinde yakalama, tutuklama, içine kapanma, keyfi kaçma gibi anlamlar da kazanmıştır.¹¹⁹⁸ Tasavvufî anlamda kabz, sûfinin edebe aykırı davranmasından dolayı Allah'ın kahredici celâl sıfatının tecellî etmesi sebebiyle korku içinde olması hâlidir. Kul bu hâliyle yemeden içmeden kesilir, konuşmayı bırakır, bildiklerini unuttur, gönlüne de bir şey gelmez.¹¹⁹⁹

Bast, Arapça yaydı, açtı, serdi, genişletti anlamlarına gelen (بسط) fiil kökünden fa'l babında türetilmiş açılma, büyüme, açıklama gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Kelime zaman içerisinde hoşlanma, eğlenme, sevinçli olma, sağlıklı olma, zengin olma gibi

¹¹⁹⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 683.

¹¹⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 333-334; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 67.

anlamlarda da kullanılmıştır.¹²⁰⁰ Tasavvufî manada bast, kabz kavramının zıttı olarak umut, lütuf, rahmet hâlidir. Kabza maruz kalan sûfinin gönlü hesaba çekilir. Sûfî, bu sıkıntı hâlinde iken Kâbız (gönlü daraltan) ve Bâsıt'ın (lütuflar verenin) Allah olduğunu bilir, bu hâlden kurtulmaya çalışmaz, tam bir teslimiyet içerisinde olur. Kabz hâli, Allah'ın lütuf tecellîleri ile son bulunca sûfî basta, genişliğe ve ferahlığa kavuşur. Kabz hâli ne kadar şiddetliyse bast hâli de o kadar büyük olur. Bast hâli kişiyi -kabz hâlinin tersine- gönlü şen, zihni açık olarak yemeye, içmeye ve konuşmaya sevk eder.¹²⁰¹

Gülşenî şairler kabz ve bast kavramını, *kabz u bast / kabz ile bast / kabz ve bast* (İbrahim Gülşenî 28/3, 619/8; Hayâlî-i Gülşenî G. 66/2; Muhyî 906/1; Nazîr İbrahim G. 780/1), *kabz ile gam* (İbrahim Gülşenî 838/4), *kabz u bast darlığı* (İbrahim Gülşenî 28/3), *bast ile kâl* (İbrahim Gülşenî 222/4), *gönlümün bastı* (İbrahim Gülşenî 222/4), *halkun bastı* (İbrahim Gülşenî 769/5), *bast u ferâh* (İbrahim Gülşenî 838/4), *bast-i kâyinât* (Hayâlî-i Gülşenî G. 86/8) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Kişiyi kabz hâline sürükleyen, nefis yüzünden edebe aykırı hareket etmesidir. Kabz hâlindeyken bildiğini unutan, zihni çalışmayan sûfî, bast hâlindeyken zihni açıldığından bu durumu anlar. Kabz ve bast birbirini takip eden bir süreç olmakla birlikte nefsin yenen sûfî için Allah'ın sıfatları süreklilik kazanır, kabz ve bast hâli artık görülmez.¹²⁰² Kişi böylece istikrara ulaşırsa kabz ve bast darlığından da kurtulmuş olur:

“Kabza salan nefis imiş bastıla bildüm beni
Terk idüben kabz u bast darlığı sal çıh gine”

İbrahim Gülşenî, 28/3

Aşağıdaki beyitte kabz geceye, bast gündüze teşbih edilmiştir. Dünyanın dönmesiyle gece ve gündüzün birbirini izlemesi gibi kabz ve bast da birbirini takip eder. Dünyanın âdeti böyle olduğu gibi dünyaya bağlı olan insanın da kaderi böyle takdir edilmiştir:

“Görüp kabz ile bastını gice gündüz dönen dehrün
Muvâfık dileme hâlün muhâlifdür çün erkânun”

İbrahim Gülşenî, 656/4

¹²⁰⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 54-55.

¹²⁰¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 85, 86, 333, 334; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 67.

¹²⁰² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 86.

Bir hâlin devamı muhaldir. Kabz da bast da dert de elem de gelip geçicidir. Fânî dünyanın ne ferahına sevinmeye ne de gamına üzülmeye değer. Değişken hâllere gönül bağlamaya gerek yoktur:

*“Çün kabz u bast u derd ü elem her ne var-ısa
Turmaz geçer sahin buna dil verme zinhâr”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 66/2

*“İtme ferah neşâtına gam çekme bastına
Hoş gör demi Hayâlî geçer her nicesi var”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 66/5

Dünyanın hâli tümüyle değişkenlikten arınmış değildir. Hayatta ne oluyorsa bazen kabz, bazen de bast ile olur:

*“Takallübden degildür hâl-i ‘âlem yeksere hâlî
Gehî kabz u gehî bast iledür bi’l-cümle ahvâlî”*

Nazîr İbrahim, G. 780/1

2. 2. 5. Kalender

Kalender, dünyadan el çeken, derbeder bir hâlde olan, serseri gezen kişi anlamına gelen bir kelimedir. Dünyadan ilgisini kesmiş dervişler için de kalender denmiş, bu anlama bağlı olarak hakikati gören kişi, filozof, herkesle anlaşabilen, hoşgörülü kimse anlamında da kalender kelimesi kullanılmıştır.¹²⁰³ Kalender kelimesinin kökeni konusunda çeşitli görüşler olmakla birlikte bu konuda bir kesinlik yoktur. Kelime bazılarına göre Farsça kaba, iri yarı anlamına gelen “kalanter” kelimesinden, bazılarına göre ise Farsça ağır yük taşıyan anlamına gelen “kalan-ender” kelimesinden gelmektedir. Kelimenin Sanskritçe töreyi bozan anlamına gelen “kâlândâra”dan Farsçaya geçtiği de iddialar arasındadır.¹²⁰⁴ Kalender, bir diğer anlamıyla Kalenderiyye tarikatına mensup kişilerdir. Kalenderlerin genel niteliği, dünya ile alakalarını kesmeleri, geleneklere aykırı davranışları, zevke düşkün olmaları, şeklî kayıtlardan

¹²⁰³ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1081; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 343.

¹²⁰⁴ Nihat Azamat, “Kalenderiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001), 253.

uzak, laubali meşrep, bekâr ve fakir olmalarıdır. Bu kişiler genellikle saç, sakal ve bıyıklarını tıraş etmişler, başları açık gezmişlerdir.¹²⁰⁵

Gülşenî şairler kalender kavramını, *kalender kisveti* (İbrahim Gülşenî 103/16), *kalenderân-ı erbâb-ı safâ* (Muhyî 318), *kalender beççe* (Nazîr İbrahim G. 620), *rind-i kalender* (Nazîr İbrahim G. 669) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

İbrahim Gülşenî, Kalenderîlerin hâlini anlatan, onlara muhabbet duyduğunu hissettiren, gazel formunda, 8 beyitlik müstakil bir manzume yazmıştır. Şiirin ilk beytinde kalenderliğin şekilden ibaret olmadığı, kişinin önce özünü (nefsini) temizlemesi gerektiği ifade edilmektedir:

“Sakal yoldurana dimen kalender
Tıraş eylemedin özüni yek-ser”

İbrahim Gülşenî, 312/1

Kalenderlik kisvesi, Kalenderîlerin hırpani ve özensiz kılık kıyafeti değil, İbrahim b. Edhem’in mânevî olarak giydiği dünyalık varlıktan vazgeçme ve arınma elbisesidir:

“Rûşenî kimi kalender kisvetin giy Gülşenî
Ki bin Edhem anı giydi bu sa’îd ile ferîd”

İbrahim Gülşenî, 103/16

Kalenderler zevk, sefa ve muhabbet ehli kişiler olarak tanınmışlardır. Muhyî, muhabbet ehli olmalarının dışında, görünüşe ve dünyaya kıymet vermemeleri sebebiyle onlara yakınlık duymuş olmalıdır:

“Reftem be-kalenderân-ı erbâb-ı safâ
Tâ câ yâbem berây-ı yârân ân câ”¹²⁰⁶

Muhyî, 318

Kalender ve rind, dünyaya ve şekle önem vermemeleri, zevk ehli olmalarıyla birbirine benzer. Rindlerin dışı hırpani olsa da gönülleri temiz ve sağlamdır.¹²⁰⁷ Tasavvufî

¹²⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 343-344; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 205.

¹²⁰⁶ Dostlara yer bulmak için safâ erbâbı olan kalenderlere gittim.

manada rind, gönlünü fâni dünyadan koparıp Allah’a bağlayan kişidir. Aşağıdaki beyitte rind ehli kişiler, ellerinde gezdirdikleri keçkül denilen dilenci çanağıyla zekât ve sadaka toplayan kalenderlere teşbih edilmiştir. Bu tasavvurda rindler, gözlerini keçkül edip onunla sevgilinin güzelliğinden dilenmektedirler. Hak âşığı rindler, Allah’ın cemâlini onun tecellî ettiği varlıkta seyrederek. Gözleriyle o güzelliklerden zekât miktarı nasiplenmeye çalışırlar:

“Rind olanlar çi zekât-ı hüsn-i cânânı için
Dîdesin keçkül ider misl-i kalender gezdirür”

Nazîr İbrahim, G.262/4

2. 2. 6. Mahv-İsbât

Mahv, Arapça sildi, yok etti, iptal etti anlamlarına gelen ma-hâ (مَحَا) fiil kökünden fa’l babında türetilmiş silme, kazıma, okunmayacak hâle getirme, iptal etme, hükmünü kaldırma anlamlarına gelen bir kelimedir.¹²⁰⁸ Tasavvufî manada mahv, kulun aklının, fiillerinin, varlığının Allah’ın sıfat ve fiillerinde yok olmasıdır. Sûfînin Allah katındaki derecesi yükselince Allah onun kesretteki varlığını yok edip onu kendi katında var eder ve vahdete eriştirir. Bu hâle hakiki mahv ya da cem’e ait mahv denmiştir.¹²⁰⁹

İsbât, Arapça sabit kaldı, sağlam oldu, sebat gösterdi anlamlarına gelen se-be-te (ثَبَّتَ) fiil kökünden if’âl babında türetilmiş belirleme, tasdik etme, doğruluk, asla uygunluk anlamlarına gelen bir kelimedir.¹²¹⁰ Tasavvufta isbât, mahvın zıttıdır. Mahv ile yok edilen vasıfların yerini isbât ile kulluğun hükümleri alır. Diğer bir anlamıyla Allah’ın bir şeyi gizlemesi mahv, ortaya çıkarmasına isbât denmiştir. İsbât kavramı nefy kavramıyla birlikte anıldığında nefy ile kelime-i tevhidin “lâ ilâhe”, isbât ile “illallâh” kısmı kastedilir.¹²¹¹

Gülşenî şairler mahv ve isbât kavramını, *mahv ile nahv* (İbrahim Gülşenî 429/3), *isbât-ı ışk* (İbrahim Gülşenî 555/3), *mahv-ı nahv* (İbrahim Gülşenî 571/10), *fıkr ile isbât* (İbrahim Gülşenî 623/2), *mahv-ı isbât* (İbrahim Gülşenî 691/4), *mahv-ı sübût* (İbrahim

¹²⁰⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 519-520.

¹²⁰⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 823.

¹²⁰⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 408; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 234.

¹²¹⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 94-95.

¹²¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 318; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 191.

Gülşenî 711/4), *mahv ile isbât / mahv u isbât* (İbrahim Gülşenî 1103/9; Nazîr İbrahim G. 282/3), *nefy ile isbât / nefy ü isbât* (İbrahim Gülşenî 1110/10; Muhyî 193/5; Nazîr İbrahim G. 85/5), *mahv-ı fenâ* (Muhyî 122/1), *mahv-ı vücûd* (Sezâî G. 283/1; Nazîr İbrahim Ms. 28/3), *mahv-ı nûr* (Sezâî G. 383/2) terkipleriyle kullanmışlardır.

Aşağıdaki beyitte kelime-i tevhiddeki yok anlamına gelen “lâ”, mahv ile; ancak, sadece anlamına gelen “illâ”, isbât ile ilişkilendirilerek mahv ile isbâtın kelime-i tevhidin bir gereği olduğu ifade edilmiştir.

*“Lâ diyüp illâya yit mahvunı isbâtun it
Anı salup hûya git bil nedür andan dilek”*

İbrahim Gülşenî, 623/5

Mahv, aşağıdaki beyitte kesrette yok olup vahdete erişmeyi ifade eden “hakiki mahv”, diğer adıyla “cem’e ait mahv” anlamında kullanılmıştır:

*“Mahv eyleyi kesretümi vârumı buldum
Kesretten itüp vahdet ile varumı buldum”*

İbrahim Gülşenî, 1036/16

“Beni göremezsın” anlamına gelen “len terânî” ibaresiyle Araf suresi 143. ayete¹²¹² lafzen iktibas yapılan aşağıdaki beyitte Hz. Musa’nın Tûr dağında Allah ile görüşmesi hadisesine telmih yapılmıştır. Aşka gark olmuş kişi, Allah’ı şevkle görmek isterken buna nail olamazsa vücudu mahvolur. Diğer bir anlamıyla maddî âlemde Allah’ı göremeyen âşık, maddî varlığından arınarak vahdete erişmeye ve Allah’a bu şekilde kavuşmaya çalışır:

*““Len terânî” emrini nice duyar müştâk olan
Mahv olur kalmaz vücûdı ‘aşka müstagrak olan”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 226/1

¹²¹² Musa, Tûr’a gelip Rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım" dedi. Allah da, "Beni katiyen göremezsın. Fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi..." (el-A'râf 7/143)

Kişi kelime-i tevhidin “lâ”sında kesretin bir parçası olan vücudunu yok edip, “illâ”sında vahdete erişmelidir. Kesret âleminde varlığından arınan için artık isbât da gerekmez:

*“Nefy idüp lâda vücûdın vahdet-i illâda dur
Mahv iden kesretde bûdın çün bilâ-isbât olur”*

Muhyî, 61/3

Dünyadaki her varlık geçicidir. Dünyayı hiçe sayıp ondan vazgeçenler daimi bir cömertliğe erişirler. Allah’ın görülmesi iki şekilde düşünülebilir: Birinci anlam, dünyaya ve nefsin heveslerine aldanmayıp cennette sonsuz bir hayatı kazananların Allah’ı görecekleridir.¹²¹³ Diğer anlam ise mahv ile maddî varlığından arınıp vahdete erişince Allah’a kavuşmaktır:

*“Mahv-ı fenâ eyleyüp sahv-ı bekâ buldılar
Rû’yet-i Hak’dur hemân rû’yeti dervîşlerün”*

Muhyî, 122/1

Vücut, katre ve sel kesreti; deniz ise vahdeti sembolize eden ifadelerdir. Damlaya teşbih edilen vücut, denize teşbih edilen vahdetle birleşinceye (kesret vahdette kayboluncaya) kadar vücut (maddî varlık) yok edilmelidir:

*“Bu vücûdun katresini ş’ol kadar mahv eyle kim
Bilmeyesün katre nedür sel nedür hem yem nedür”*

Sezâî, G. 79/3

Me’vâ kelimesi sözlükte yer, yurt anlamına gelmektedir.¹²¹⁴ Me’va aynı zamanda Hz. Muhammed’in İsrâ hadisesinde Allah’ın huzuruna varmadan önce uğradığı ve “Sidretü’l-Müntehâ” denilen ağacın yanındaki cennetin de ismidir.¹²¹⁵ Hz. Muhammed’in Allah’ın huzuruna varmadan önce uğradığı bir yer olması “vasl-ı yâr” ifadesi ile ilişkili omalıdır. Sûfî için cennet, Allah ile vuslata ermektir. Bu dünyanın geçici varlığından ve heveslerinden vazgeçen insan, Allah’a kavuşunca ebedî olarak cennetine de nail olmuş olur:

¹²¹³ “O gün Rablerine bakarken ışıltılı parlayan yüzler vardır.” (el-Kıyame 75/22, 23).

¹²¹⁴ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 1264.

¹²¹⁵ “Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında Cennetü’l-Me’vâ vardır.” (en-Necm 53/14,15).

*“Ey Sezâyî mahv olan bulur bekâ
Vasl-ı yâr ile ebed me’vâdadur”*

Sezâî, G. 84/16

Yâr yolunda ber-dâr olmak ifadesi, Hallâc-ı Mansur’un “ene’l Hak” dediği için darağacına çekilmesi hadisesini çağrıştırmaktadır. Nitekim bir görüşe göre Mansur mahv ile fenâ hâlindeyken bu sözü söylemiştir.¹²¹⁶ Allah’a kavuşmak isteyen varlığını Allah’ın varlığında yok etmelidir:

*“Yârı yolunda o kim şevk-ile ber-dâr olur
Mahv-ı vücûd eyleyüp vâsıl-ı dil-dâr olur”*

Nazîr İbrahim, Ms. 28/3

Şems, diğer varlıkların aslı olarak tasavvur edilmektedir.¹²¹⁷ Denizin vahdeti, damlanın kesreti sembolize etmesine benzer bir anlam ilişkisi güneşle zerre arasında da kurulmuştur. Bu tasavvurda güneş ışığında havada uçan zerreler kesret, zerrelerin uçarak ulaşmaya çalıştığı güneş ise vahdete teşbih edilir. Aşkın feyzine (tasavvufî anlamıyla ilâhî tecellîlere¹²¹⁸) mazhar olan kişi, zerre gibi güneşte (Allah’ın pak zatında, vahdette) yok olur:

*“Feyz-i ‘aşkın mazharı oldu Nazîrâ çün bugün
Zerre-veş mahv oldu şems-i zât-ı pâk-ı yârda”*

Nazîr İbrahim, G. 658/5

2. 2. 7. Melâmet

Melâmet, Arapça ayıpladı, azarladı, kınadı anlamlarına gelen lâ-me (لام) fiil kökünden mef’âlet babında türetilmiş ayıplama, azarlama, kınama, tekdir etme gibi anlamlara gelen bir kelimedir.¹²¹⁹ Tasavvufî anlamda melâmet -Maide suresinin 54. ayetine¹²²⁰ istinaden- kınayanın kınamasından korkmayıp doğru bildiği yoldan yürümektir. Hakkı söyleyen peygamberler, veliler gibi Hak âşıkları da kınanmışlardır. Onlar bu kınamalara aldırış etmez, halkın rızasını değil Hakk’ın rızasını gözetirler.

¹²¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 123.

¹²¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 604.

¹²¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 214.

¹²¹⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 812-813.

¹²²⁰ “...hiç kimsenin kınamasından korkmazlar...” (el-Maide 5/54)

Mensup olduğu tarikat ne olursa olsun melâmet neşesini, yaşam tarzını, meşrebini tercih edenlere “Melâmî” denmiştir. Bu itibarla Melâmîlik, müstakil bir tarikat değildir. Melâmîlerin kendilerine has herhangi bir kıyafeti, evrâdı, erkânı da yoktur. Melâmîler sohbete önem verirler. Riyadan kaçınmak için nafîle ibadetlerini gizli yapmaya çalışırlar, farzı terketmemek ve haram işlememek şartıyla ayıplanacak davranışlarını gizlemezler. İbadetten ziyade tevhitten zevk almayı tercih ederler. Kibir ve gösterişle mücadele ederler. Öyle ki Melâmîliğin fıkıhçıların ve müçtehitlerin kibrine, şeriat ehlinin riyasına bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenmiştir.¹²²¹ Şeriatın hükümlerine titizlikle uymak ve sahih bir inanca sahip olmak Bayramî-Melâmîliğine kabul esasları içerisinde yer almakla birlikte Bayramî-Melâmîler, şeriata muhalif davrandıkları gerekçesiyle vaiz zümresi tarafından mülhitlik ve zındıklıkla itham edilmiş, hatta bazı kaynaklarda bildirildiğine göre, idam edilen şeyhler de olmuştur.¹²²²

Sun’ullâh-ı Gaybî, Oğlanlar Şeyhî İbrâhim gibi bazı Bayramî-Melâmî şeyhleri şeriata muhalif davrandıkları gerekçesiyle mülhitlik ve zındıklık ithamına maruz kalmışlardır.

Gülşenî şairler melâmet kavramını, *rüsvâ vü melâmet* (İbrahim Gülşenî 129/12, 726/7, 873/4), *rind ü melâmet* (İbrahim Gülşenî 1045/5), *seng-i melâmet* (İbrahim Gülşenî 1272/4), *çok dürlü melâmet* (Hayâlî-i Gülşenî G. 231/4), *şehr-i melâmet* (Sezâî G. 73/2), *melâmet pûtesi* (Sezâî G. 202/1), *sadr-ı melâmet* (Sezâî G. 202/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

İbrahim Gülşenî, melâmeti aşk ile ilişkilendirir. Ona göre hakiki sevgilinin aşkını bulan namı, o aşktan mahrum olan kötü namıdır. Halk içinde melâmet hâliyle gezen ve dünyaya rüsva olanlar da gerçek Hak âşıklarıdır:

“İşkunıla buluban nâm kılmayan özin bed-nâm

Rüsvâ-yı cihân olup halk içre melâmetdür”

İbrahim Gülşenî, 165/20

¹²²¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler* (İstanbul: Milenyum Yay., 2013), 22, 23; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 424; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 241-242.

¹²²² Oğlanlar Şeyhi İbrahim, *Müfîd ü Muhtasar*, V; Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 177-187; Abdurezzak Tek, *Melâmet Risâleleri* (Bursa: Emin Yay., 2007), 45.

Rind ve melâmetin birlikte kullanıldığı aşağıdaki beyitte aşkın utancından bahsedilmektedir. Kişi birine âşık olduğunda ondan utanır, hâline ve davranışına itina gösterir. Başkalarının onu kınamasını umursamaz hatta bunun farkında bile olmaz. Melâmet ehli kişinin utancı da hakiki sevgiliye duyduğu aşkla ilgilidir. O ancak aşkla bağlı olduğu sevgilinin rızasını gözetir, halkın ne dediğini umusamaz:

*“Rind ü melâmet olmayan bilmedi ‘âr-ı ‘ışkunı
Ben ki melâmet olmuşam ‘ışk ile ‘âr içindeyem”*

İbrahim Gülşenî, 1045/5

Hayâlî-i Gülşenî de babası ve şeyhi İbrahim Gülşenî gibi melâmet ehli bir kişi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Melâmet, âşığın aşkının derecesini de gösteren bir işarettir. Kişi ne kadar melâmete uğramış, ne kadar halk tarafından ayıplanıp rüsva ve adı kötü anılır olmuşsa o kadar âşıktır. Hak âşığı bu hâlden memnundur:

*“Çok dürlü melâmetle bed-nâm-ı cihân oldun
Yohdur sana bir çâre inen katı rüsvâsın”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 231/4

Melâmet, ancak tecrübe edenin kıymetini bilebileceği bambaşka bir hâldir. Kişi, görenlerin hayret içinde kalıp “Bu ne hâl!” diyeceği kadar melâmet içinde olmalıdır:

*“Şehr-i melâmet içre rüsvâyılıklar itdüm
Bir özge hâle yetdüm âyâ nedür desünler”*

Sezâî, G. 73/2

Aşağıdaki beyitte insan, içinde altın olan bir madene; melâmet, madenin eritildiği potaya, zillet (hakirlik) ise ateşe teşbih edilmiştir. Kişi aşk ile melâmet ehli olunca halkın onu kınaması nefsinin eritir, temizler ve kişiyi tam ayar bir altın gibi değerli kılar:

*“Melâmet pûtesinde nâr-ı zilletde erit varun
Mahall-i ‘aşk-ile tâhir ola tâ pâk mi ‘yârun”*

Sezâî, G. 202/1

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığına göre melâmet neşesini benimsemek, Gülşenîlerin genel karakteridir. Sezâî'ye göre melâmet tavrı üzere olmaları sebebiyle Gülşenîler, aşk ehlinin erişebileceği son noktaya ulaşmışlardır:

“Bu erbâbun melâmet üzredür cümbüşleri ey dil
Anunçün ehl-i ‘aşkun müntehâsı Gülşenîlerdür”

Sezâî, G. 65/2

2. 2. 8. Rind ü Zâhid

Farsça kökenli bir kelime olan *rind*, sözlükte eğlenceden kaçınmayan, laubali, gönül ehli insan olarak tanımlanmaktadır.¹²²³ Tasavvufî tanımla *rind*, insanların hakkında ne düşündüğünü umursamayan, gönlüne göre hareket eden, ilim ve irfan sahibi olsa da sıradan ve sade yaşayan, kalbi temiz ve bilge kişidir. *Rind* kişi, dışından ziyade içini süsler. Şekilden öte dinin aslını ve özünü benimsemeye çalışır. Gelenek ve göreneklere aldırış etmeden hür ve gönlüne göre davranır. Bu itibarla *rind*, Kalender ve Melâmîlere benzer.¹²²⁴

Gülşenî şairler *rind* kavramını, *rind ü evbâş* (İbrahim Gülşenî 42/23), *rind-i evbâş / evbâş-ı rind* (İbrahim Gülşenî 68/8, 531/6), *rind-i meyhâne* (İbrahim Gülşenî 73/4), *rind-i tersâ* (İbrahim Gülşenî 73/26), *rind ü rüsvâ / rind ile rüsvâ* (İbrahim Gülşenî 125/12, 261/6), *rind-i ‘ışk* (İbrahim Gülşenî 213/5; Nazîr İbrahim G. 213/2), *rind ü bed-nâm* (İbrahim Gülşenî 502/16), *rind ü hurâf* (İbrahim Gülşenî 534/5), *rind-i bî-pervâ* (İbrahim Gülşenî 548/2), *fakîr ü rind* (İbrahim Gülşenî 586/6), *rind ü melâmet* (İbrahim Gülşenî 1045/5), *rind-i hem-dem* (İbrahim Gülşenî 1064/12), *rind ü meh-hâre / rindân-ı mey-hâr / rindân-ı mey-âşâm* (İbrahim Gülşenî 1105/6; Muhyî 211/4; Nazîr İbrahim G. 407/2), *rind ü harâbâtî / rind-i harâbât* (İbrahim Gülşenî 1105/9, Muhyî 162/1), *rind ü ayyâş* (İbrahim Gülşenî 1251/7), *rind ü kallâş* (Hayâlî-i Gülşenî Mrb. 6/1), *meclis-i rindân / ‘ışret-i rindân* (Muhyî 65/4; Nazîr İbrahim G. 545/1), *meşreb-i rindân* (Muhyî 133/1), *rindân-ı cihân* (Nazîr İbrahim G. 50/4), *dil-i rindân* (Nazîr İbrahim G. 186/1), *rind-i sâfî-meşreb* (Nazîr İbrahim G. 426/2), *rind-i kalender* (Nazîr İbrahim G. 669/1), *rind-i sühan-der* (Nazîr İbrahim G. 669/7) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

¹²²³ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 671.

¹²²⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 519-520; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 296-297.

Evbâş, sözlükte haydut, serseri, ayak takımı gibi anlamlara gelmekle birlikte tasavvufta ilâhî aşkın etkisiyle ibadetlerinden ya da kaçındığı günahlardan bir sevap beklemeyen sûfî için kullanılan bir kelimedir.¹²²⁵ Gönlün kişileştirildiği aşağıdaki beyitte rind ve evbaş, sevdiğine duyduğu aşkın şiddetiyle sevdiğinden başkasından utanmayı, başkalarının kınamasından endişe etmeyi terk etmek anlamında kullanılmıştır:

“Görmedüm gönlüm kimi bir rind ü evbâşı kim ol

Terk ide nâmûs u ‘ârın sevdiğine cân virüp”

İbrahim Gülşenî, 42/23

Âşk ne kadar şiddetliyse âşığı o kadar perişan eder. Hakiki âşık gözü yaşlı, bağı kanlı, sinesi yaralı, hâli harap ve dertli olur. Sadece sevdiğini düşünür. Ondan başkası umrunda değildir. Onun dünyadan bir nasibi yoktur. O, daima hüznle yanar. Bu tasvir genel olarak rind ve onunla benzer nitelikler taşıyan kallaş tipi için de geçerlidir. Dolayısıyla rindin genel hâli aşkının şiddeti sebebiyledir:

“Gözlerüm giryân u bagrum kan u sînem çâk çâk

Olmuşam âlüfte vü şûrîde-hâl ü derd-nâk

Bî-nevâ vü rind ü kallâşum hazîn ü sûz-nâk

Dôstlar bilmem ne oldu bana ben oldum helâk”

Hayâlî-i Gülşenî, Mu. 6/1

Gülşenî şairler rind tipini benimsemişler, rindâne meşrebi kötü gören zâhid tipini kınamışlardır. Her camın ayna ve her kâsenin kadeh olmadığı gibi zâhidin de kıymetten nasibi yoktur. Beyitte ayna ve kadehin seçilmesi ayna-kadeh-gönül ilişkisiyle ilgili değildir. Bu itibarla zâhidin gönül ehli olmadığı belirtilmiş olmaktadır. Rind ise gönül ehli olmasıyla bilinir:

“Meşreb-i rindânı bed gördiyse zâhid gam degül

Her zücâc âyîne vü her kâse câm-ı Cem degül”

Muhyî, 133/1

¹²²⁵ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, 184; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 129.

Tasavvufî manada aşına Hakk'ı tanıyan, bigâne ise tasavvuf yolunu bilmeyen kişidir.¹²²⁶ Aşk ehli olmanın zevki içindeki rindler, her ne kadar Hakk'a aşına olsalar da bigâne bir surette görünürler:

*“Mezâk-ı ehl-i ‘aşk içre bu bir rindâne dâdudur
Görün bî-gâne-sûret âşinâdur çünkü dildârun”*

Sezâî, G. 202/3

Cem makamında olan sûfî için zevk, safa, dert, gam yoktur. Her şey özünde birdir. Öyleyse dünya için endişe etmeye de mahal yoktur. Kişi fânî dünyaya bu gözle bakarsa onu gerçekten tanımış olur. Rindlerin de yaptığı budur:

*“Zevk ü safâ derd ü gamı bir bilüp Nazîr
Rind ol cihânda tâ olasın ‘âlem-âşinâ”*

Nazîr İbrahim, G. 42/6

Zâhid, Arapça vazgeçti, geri çekildi anlamlarına gelen ze-he-de (زهد) fiil kökünden ism-i fâil babında türetilmiş, vazgeçen, uzaklaşan, el çeken gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Kelime zaman içerisinde dünyadan elini eteğini çeken kimseler için kullanılır olmuştur.¹²²⁷ Tasavvufî manada zühd, dünyaya gönül vermemek; dünyadan, halktan, haramdan ve nihayet helalden bile yüz çevirmektir. Tasavvufta olumlu manada kullanılan zâhid kavramı, edebiyatta dinin zahirî yönlerine önem verip özünden habersiz olan, olgunlaşmamış, gönül ehli olmadığı için aşktan ve irfandan nasibi olmayan kişiler için kullanılmıştır.¹²²⁸ Zâhid kavramı bu anlamıyla rind kavramının zıttıdır.

Gülşenî şairler zâhid kavramını, *aff ü zâhid* (İbrahim Gülşenî 65/3), *zâhid-i dindâr* (İbrahim Gülşenî 68/4), *zâhid ü âbid* (İbrahim Gülşenî 73/18), *zâhid-i huşk* (İbrahim Gülşenî 126/10, 495/4, 509/5; Muhyî 115/6), *vâ'iz ü zâhid* (İbrahim Gülşenî 126/11), *zâhid-i bî-ma'rifet* (İbrahim Gülşenî 490/6), *zâhid-i hod-bîn* (İbrahim Gülşenî 638/5; Sezâî G. 47/4; Nazîr İbrahim G. 390/3), *zâhid-i magrûr* (İbrahim Gülşenî 1230/8), *zâhid-i ham* (Muhyî 104/6), *zâhid-i câhil* (Muhyî 266/31), zâhid ü sûfî (Nazîr İbrahim

¹²²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 64, 102.

¹²²⁷ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 363-364.

¹²²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 717; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 389.

K. 8/7), *zâhid ü bî-gâne* (Nazîr İbrahim 430/6), *güft ü gû-yı zâhid* (Nazîr İbrahim 529/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Zâhid, zahirî ibadetleri yerine getirirken bunların karşılığı olarak cennete gitmeyi umar. Gerçek âşık ise sevdiğinin yüzünü görmek ister. Sevgiliyi görmek âşık için cennetin ta kendisidir:

*“Zâhide cennet gerekdür bana vechi dil-berün
Cennet oldur anı koyup din bana nire varam”*

İbrahim Gülşenî, 1054/8

Zâhidin iki yüzlülükle gösteriş için yaptığı güzel görünen fiillerine kanmamak gerekir. O, menfaatinin derdindedir. Bir yufka için imanını bile satar:

*“Zâhidün aldanma zerk ile riyâdan fi’line
Satar îmânın açanda almak için bir ragîf”*

İbrahim Gülşenî, 538/13

Aşağıdaki beyitte zâhide kurtuluşa erebilmek için ibadetini aşk ile yapması tavsiye edilmektedir. Aşk ile kılınmayan namaz, ansızın kalpte fesadı artırabilir:

*“Zâhidâ ‘ışk ehli olgıl dilesen Hak’dan felâh
Arturur çünkim salâhun ansuzın dilden fesâd”*

İbrahim Gülşenî, 99/11

Zâhid, sevapları cennete girmek için yaptığı gibi günahlardan da cehennemden kurtulmak için kaçınır. Sevdiğine duyduğu aşkla nefisinden ve maddî varlığından arınan âşık için yanacak bir beden kalmadığından onun cehennemden korkmasına gerek kalmamıştır. Diğer bir anlamıyla, benliğini yok edip nefis mertebelerini aşan kişi Allah’ın rızasını kazandığından cehenneme girmeyecektir:

*“Zâhidâ sen kork hemân nâr-ı câhîme yanmadan
Benlüğün var çoh senün bende ho kalmamış eser”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 90/2

Gerçek bir Hak âşığı Allah’a kavuşmaya can atarken zâhid, cennete ve hurilere kavuşmayı ister:

*“O perî-veş bana kûyunda sana
Zâhidâ cennetile hûr gerek”*

Muhyî, 126/4

Ârif, aşk ve gönül ehlidir. O, etrafına gönül gözüyle bakar ve yaratılmış olan her varlıkta Allah’ın bir ismini, sıfatını ve tecellisini görür. Nereye dönse Allah’ın vechine şahit olur. Zâhid ise aşktan yana nasipsizdir. Çevresine sadece baş gözüyle bakmakla yetindiğinden eşyanın özünü görmekten acizdir. Aşağıdaki beyitte irfan, nura teşbih edilmiştir. İrfan ışığından mahrum olan zâhid, karanlıkta kaldığından onun mânevî anlamda görmesi mümkün değildir:

*“Cemâl-i nûrını ‘ârif görür zâhir kamu şeyde
Bu seyri idemez zâhid ki yokdur nûr-ı ‘irfânı”*

Sezâî, G. 348/4

Zâhidin mağrur ve kibirli olması, nefis ve şeytana uyduğuna işaret eder. Aşk ve gönül ehli olanlar böyleleriyle tartışmaya bile tenezzül etmezler. Onları makbul görmezler, aralarına almazlar:

*“Zâhid-i hod-bîn ile biz itmezüz asla cedel
Nefs ü şeytâna uyanlar oldılar merdûdımız”*

Nazîr İbrahim, G. 390/3

2. 2. 9. Rûşenî

Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Halvetiyye tarikatının Rûşeniyye kolunun kurucusudur. Rûşeniyye’nin bir kolu olan Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî’nin de şeyhidir. Aydın ilinden olması sebebiyle Farsça “aydın” anlamına gelen “rûşen” kelimesinden türettiği Rûşenî mahlasıyla şiirler yazan Dede Ömer Rûşenî’nin divanı ve didaktik manzum eserleri bulunmaktadır.¹²²⁹

¹²²⁹ Hayatı ve eserleri için bkz. Mustafa İsmet Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9 (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994), 81-83.

İbrahim Gülşenî, şiirlerinde Rûşenî'den sıkça ve hürmetle bahsetmiş, onun hocasına verdiği kıymet, kendisinden sonraki Gülşenî şairlerce de örnek alınmıştır. Gülşenîlerin şiirlerinde Rûşenî isminin İbrahim Gülşenî ile birlikte anılması adeta bir gelenek hâline gelmiştir.

Gülşenî şairler Rûşenî'yi, *Rûşenî'nün sırrı* (İbrahim Gülşenî 91/5), *Rûşenî'nün hâli* (İbrahim Gülşenî 96/7), *Rûşenî'nün yüzi / Rûşenî vechi / Rûşenî dîdârı* (İbrahim Gülşenî 98/13, 1083/6, 1188/14), *Rûşenî 'ışkı / Rûşenî sevdâsı* (İbrahim Gülşenî 338/8, 397/7), *ziyâ-yı Rûşenî* (İbrahim Gülşenî 486/7), *cihân-ı Rûşenî* (İbrahim Gülşenî 699/2), *Rûşenî'nün şevki* (İbrahim Gülşenî 710/7), *Rûşenî'nün zıllı* (İbrahim Gülşenî 714/14), *mihr-i Rûşenî* (İbrahim Gülşenî 1087/22), *Rûşenî 'ilmi* (İbrahim Gülşenî 1089/11), *Rûşenî nûrı* (İbrahim Gülşenî 1121/30), *Rûşenî derdi* (İbrahim Gülşenî 1127/8), *Rûşenî tâcı* (İbrahim Gülşenî 1130/11), *Rûşenî sözi* (İbrahim Gülşenî 1131/14), *Rûşenî kâli* (İbrahim Gülşenî 1185/7), *Rûşenî'nün zevki* (İbrahim Gülşenî 1199/8), *mülk-i Rûşenî* (İbrahim Gülşenî 1205/1), *Rûşenî zikri* (İbrahim Gülşenî 1223/7), *Rûşenî bayramı* (İbrahim Gülşenî 1235/8), *Rûşenî nakdı* (İbrahim Gülşenî 1238/9), *Rûşenî irşâdı* (İbrahim Gülşenî 1249/7), *Rûşenî mey-hânesi* (İbrahim Gülşenî 1251/17), *Rûşenî şem'i* (İbrahim Gülşenî 1258/7), *Rûşenî makamı* (İbrahim Gülşenî 1260/16), *Rûşenî binâsı* (İbrahim Gülşenî 1267/5), *Rûşenî feyzi* (İbrahim Gülşenî 1267/7), *revân-ı Rûşenî* (Hayâlî-i Gülşenî G. 128/4), *reh-i Rûşenî* (Muhyî 260/8), *çerâğ-ı Rûşenî* (Muhyî 264/3; Nazîr İbrahim Tr. 180/1), *Rûşenî ve Gülşenî* (Nazîr İbrahim N. 53/6) gibi terkiplerle anmışlardır.

Rûşenî kelimesi, Rûşenî'nin Aydınli olması ve mahlasındaki “aydın” anlamı sebebiyle genellikle güneş, ay, kandil, nur, ziya gibi ışıık ve aydııklıkla ilgili kelimelerle çağrışımlı ve tevriyeli olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte Rûşenî'nin terbiyesinden mahrum rehberleri takip edenlerin karanlıkta kalacağı, onların güneşe teşbih edilen Rûşenî'nin ışığından mahrum kalacakları belirtilmektedir:

“Cihânda Rûşenî-perver kimün ki reh-nümâsı yoh
Kalan zulmetde oldur kim güneş kimi ziyâsı yoh”

İbrahim Gülşenî, 83/1

Gülşenî, Rûşenî'nin yüzünü aydan daha aydın görmüş ve onu andığında vasfetmekte aciz kalmıştır:

*“Aydın görüben aydan yüzini Rûşenî'nün
Vasf idüben ne disün bu Gülşenî kılup yâd”*

İbrahim Gülşenî, 98/13

Hayâlî-i Gülşenî, aşağıdaki beyitte Gülşenîleri gül bahçesine, kendisini o bahçede bolca gül açmış bir gül fidanına, kırmızı rengi sebebiyle gülü de ateşe ve meşaleye teşbih etmektedir. O gül bahçesine kim baksa bu akıp giden ışık selinin kaynağı Rûşenî'dir diyecektir:

*“Bir nihâl-i Gülşenîyem bûstânda pür-semer
Kim görür eydür revân-ı Rûşenîdür bu çerâg”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 128/4

Gönlü aydın Rûşenî'nin yolu ışık saçar. O yolda Gülşenî gibi cennet bağının nadir bir gülü vardır:

*“Rûşenî-bahş-ı reh-i Rûşenî-i rûşen-dil
Gülşenî-vâr gül-i bâg-ı cinân-ı nâdir”*

Muhyî, 260/8

Elest bezmine telmih yapılan aşağıdaki beyitte, ruhların yaratıldığı ve Allah'ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” deyip ezel kadehinden aşkı sunduğu andan itibaren Rûşenî'nin ışık saçmaya, Gülşenî'nin yol göstermeye devam ettiği ifade edilmektedir. Bu düşünceyle gerçekte her şeyin tek bir andan ibaret olduğu ya da Rûşenî'nin ve Gülşenî'nin kaderinin ezelde böyle takdir edildiği kastedilmiş olabilir:

*“Şem'-i cem'-i bezm-i Hû'dan pür-ziyâdur Rûşenî
Sâki-i câm-ı ezelden reh-nümâdur Gülşenî”*

La'lî-i Fenâî, 16/1

“Gülşenî'den Rûşenîlik” ifadesi İbrahim Gülşenî'den itibaren Gülşenî şairlerce şiirde sıkça kullanılmış ve Gülşenîliğin Rûşenîlikten geldiği sıkça hatırlatılmıştır. Aşağıdaki beyitte zahirî anlamıyla gönlün sevgilinin evi olmasının, özdeki anlamıyla gönlün

Allah’ın tecellîlerine mazhar olmasının Rûşenîlikten gelen Gülşenîliğe intisap etmekle mümkün olacağı ifade edilmiştir:

“Sezâyî Gülşenîden Rûşenîlik

Olursa hâne-i cânân olur dil”

Sezâî, G. 216/5

Gülşenî ve Rûşenî isimlerinin birlikte anıldığı ve Rûşenî adının tevriyeli kullanıldığı aşağıdaki beyitte Nazîr İbrahim’in ifade ettiği düşünceye göre, bir kişi samimi bir niyetle Gülşenî olursa onun içindeki karanlık gidecek ve gönlü aydınlık olacaktır:

“Ol kim hulûs-ı kalbi ile Gülşenî olur

Zulmet gider derûn u dili Rûşenî olur”

Nazîr İbrahim, Kt. 200

2. 2. 10. Semâ ve Devrân

Semâ, Arapça duydu, dinledi anlamlarına gelen se-mi-‘a (سمع) fiil kökünden fa’âl babında türetilmiş bir mastar olup duyma, dinleme anlamlarına gelmektedir.¹²³⁰ Kelime zaman içerisinde işitmeyeyle ilgili olduğundan müzik için ve müzik eşliğinde dönerek icra edilen ayin için de kullanılmıştır. Tasavvufî manada semâ, dinî musikinin tesiriyle coşup dönmektir. Kur’ân’da birçok ayette¹²³¹ belirtildiği üzere yerde ve gökte ne varsa Allah’ı zikretmektedir. Kâinattaki pek çok varlığın zikri dönerek olur. Gök cisimleri döner, mevsimler döner, pervane böceği ateş etrafında döner, hacılar Kâbe’nin etrafında döner, su yerle gök arasında döner, öz olarak yerde ve gökte ne varsa dönerek Allah’ı zikretmiş olur. Semâ da tüm kâinatın Allah’ı dönerek zikretmesinin bir sembolüdür. Semânın yönü, hacıların Kâbe’yi tavaf ederken yaptıkları gibi sağdan sola doğrudur. Mevlevîlerde önemli bir yeri olan ve ilahiler eşliğinde icra edilen semâ, Mevlevî ayininin de adı olmuştur.¹²³²

Gülşenî şairler semâ kavramını, *vecd ü semâ’ / semâ’ ü vecd / vecd-i semâ’* (İbrahim Gülşenî 345/1, 483/3; Muhyî 1035/2), *zevk-i semâ’ / zevk u semâ’ / semâ’ ü zevk* (İbrahim Gülşenî 345/6, 345/10, 688/2, 697/3; Nazîr İbrahim N. 46/3), *bang u semâ*

¹²³⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 406-407.

¹²³¹ İsra, 17/44; Hadid, 57/1; el-Haşr, 59/24.

¹²³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 555; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 312.

(İbrahim Gülşenî 355/4), *semâ'un ayı* (İbrahim Gülşenî 483/11), *semâ'* ile *safâ* (Muhyî 273/49), *semâ'-ı ma'nevî* (La'lî-i Fenâî 23/3), *semâ' u raks* (Nazîr İbrahim K. 22/9), *semâ'-ı şem'-i hüsn* (Nazîr İbrahim G. 843/3) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Devrân, Arapça döndü, dolaştı anlamına gelen *dâ-ra* (دار) fiil kökünden fa'lân babında türetilmiş dönmek, dolaşmak anlamında bir mastardır.¹²³³ Cehrî (yüksek sesle) zikir yapılan Kadiriyye, Halvetiyye, Mevleviyye gibi tarikatlarda dönerek “Hû” zikriyle yapılan ayinlerine *devrân* ya da *deverân* demiştir.¹²³⁴ Bu itibarla *devrân* ile *semâ* bir birinin yerine kullanılabilen iki kavramdır.

İbrahim Gülşenî *devrân* kavramını, *devr-i devrân* (İbrahim Gülşenî 29/3), *ışık ile devrân / devrân-ı ışık* (İbrahim Gülşenî 109/7, 431/9), *çarh-ı devrân* (İbrahim Gülşenî 196/3), *Gülşenî devrânı* (İbrahim Gülşenî 414/8), *devrân-ı âşık* (İbrahim Gülşenî 550/14) gibi terkiplerle kullanmış, diğer Gülşenî şairler ise *devrân* yerine *semâ* kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Semâ ile yerde ve gökte dönerek Allah'ı zikreden varlıkların sembolize edildiğinden yukarıda söz edilmişti. Bu itibarla aşağıdaki beyitte geçen iki cihan ile yer ve gök kastedilmiş olabilir. Bir diğer bakış açısıyla iki cihan, dünya âlemi ile bekâ âlemidir. Tasavvufta *etvâr* ile yedi nefis mertebesini içine alan *etvâr-ı seb'a* kastedilir. *Seyr* kelimesi ile de nefis terbiyesi yolculuğu anlamındaki *seyr-i sülûk* kastedilmiş olmalıdır. Yedi, aynı zamanda göklerdeki kat sayısıdır. Göklerde ve yerdeki varlıkların Allah'ı tesbih ettiği belirtilen ayette¹²³⁵ bu sayı da belirtilmiştir. *Semâ* ve *devrân* “Hû” zikriyle yapılır. Dolayısıyla işitilen nida, hakikatte kendisinden başka hiçbir varlığın olmadığı Allah'a ve onun birliğine işaret eden “Hû” nidası olmalıdır. O nida ilk kez elest bezminde işitilmiştir. Bu nidayı işiten yerde ve gökteki her varlığın nidanın tesiriyle mest olup dönmeye başlaması gibi dervişler de “Hû” nidasıyla mest bir şekilde *semâ* ile dönerler. Dervişler zikrettikçe mertebeleri yükselir ve yedi nefis mertebesini sırasıyla aşarlar.¹²³⁶ Yedi nefis mertebesine sayıca karşılık gelen yedi kat göğe mânevî olarak

¹²³³ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 283.

¹²³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 165; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 105.

¹²³⁵ “Yedi kat gök ile yer ve bunlarda bulunanlar Allah'ı tesbih eder.” (el-İsra 17/44).

¹²³⁶ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013), 411.

yükselerek son mertebe olan nefs-i kâmile ile Allah’a kavuşmak ve vahdete ulaşmak mümkün olabilecektir:

*“Bir nidâ işidübeni şevkıla iki cihân
Çizginür girüp semâ’a seyr ile etvâr mest”*

İbrahim Gülşenî, 73/30

Semâ ve devrân, Hristiyan raksına benzetilmesi sebebiyle bazı âlimlerce uygun görülmemiştir.¹²³⁷ İbrahim Gülşenî, semâ için böyle düşünenleri münkirlerden sayar. Semânın zevkini onu aşkla yapanlar bilir ve bundan hiç bıkmazlar:

*“İy Gülşenî semâ’a münkir ne dirse disün
İşk ile iden anı zevkin dadup usanmaz”*

İbrahim Gülşenî, 48/10

Feleklerin ve dünyanın kaderi ezelde dönme üzerine takdir edilmiştir. Gülşenî’nin devran zikri yaparken dönmesi, dönerken başının bile dönmesi ezelde takdir edilmiş hükmün gerçekleşmesidir. Beyitte “devr” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. “Devr-i devrân” ifadesi dünyanın devretmesi (dönmesi) anlamına geldiği gibi devrin zaman anlamı düşünüldüğünde dünyada yaşanan dönem anlamına da gelmektedir. Bu şekilde anlaşıldığında da verilmek istenen düşünceye uygundur:

*“Dönüben devrâne başum çizginen demde direm
Ne kazâdur iy felek bu devr-i devrândan bana”*

İbrahim Gülşenî, 29/3

Erenler şevkle semâyâ başladığında, gönül ehli olmayıp zahire göre hüküm veren ham insanlar, kadınlara benzeyen erkekler oynuyor sanır. Bu durum onların semâ edenleri daha önce seyrettikleri çengilere benzetmelerinden dolayıdır. Oysa semânın zevki ancak aşk ile semâ edince bilinebilir. Kişinin daha önce gördüğü rasklardan kıyas ile semâyı anlaması mümkün değildir:

*“Sema’a girse şevk ile erenler
Sanur kim oynamadur her muhannes*

¹²³⁷ Öngören, “Zikir”, 411; Kemikli, *Dost İlinden Gelen Ses*, 123.

*Ne bilsün zevk ehlinün semâ'ın
Kıyâs-ıla semâ'ı bilemez kes”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 114/8, 9

Zikir, sema ile döne döne yapılmalıdır. Bu şekilde kişiye zindelik gelir:

*“Zikrini döne döne eyle beyân
Ki semâ'ından irişür tene cân”*

Muhyî, 983/7

Sezâî, semâ hakkında menfî düşünen vaizi gönül ehlinin işine karışmaması konusunda uyarır, ona bu konuda inadı bırakmasını tavsiye ederek onu semâya katılmaya davet eder. Çünkü semâ etmeden semânın zevki bilinemez. Beyitte aynı kökten türeyen dahl ve dâhil kelimeleriyle iştikak sanatı yapılmıştır:

*“İtme ‘inâd devr ü semâ’ımuza
Dahlı ko gel dâhil ol ey vâ’izâ”*

Sezâî, K. 2/37

Aşağıdaki beyitte şems, semâ, ma’nevî kelimeleri ile Mevlânâ çağrıştırılmış ve mazmun ile beyte gizlenmiştir. Bilindiği üzere Şems, Mevlânâ’nın en yakın dostudur. En meşhur eseri *Mesnevî-i Ma’nevî*’dir. Semâ ise Mevlevîlerin zikir ayininin adıdır. Beytin diğer mazmunuysa İbrahim Gülşenî’dir. *Ma’nevî* aynı zamanda Gülşenî’nin *Mesnevî*’ye yazdığı nazirenin adıdır. Semâ, Gülşenîlerin de benimsediği bir zikir şeklidir. La’lî’nin Gülşenî olması ve öncelikle tarikatın pirine tabi olması sebebiyle beyte İbrahim Gülşenî üzerinden anlam vermek daha uygun olacaktır. Nitekim La’lî için Mevlânâ’nın kıymeti de Gülşenî’nin verdiği kıymetle ilgili olmalıdır. Gülşenî’nin şeyhi Rûşenî’nin adı aydınlık anlamı sebebiyle Gülşenî şairlerce güneş, ay, nûr gibi kelimelerle birlikte anılmıştır. Beyitteki şems kelimesi bu yönden de anlamlıdır. Bu itibarla Rûşenî ve Mevlânâ’yı rehber edinen Gülşenî’yi takip etmek, kişiyi hakikate ve marifete ulaştıracaktır:

*“Şems-i rûhuyla semâ-ı ma’nevîsin seyriden
Feth olub bâb-ı hakikat keşf olur didâr-ı Hû”*

La’lî-i Fenâî, 23/3

Semâ kavramının kullanıldığı beyitlerde Gülşenîler üzerindeki Mevlevî etkisi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Dünyanın bir hân-kâha (tarikatin merkez tekkesine) teşbih edildiği aşağıdaki beyitte semâ eden bir Mevlevî'ye duyulan sevgi dile getirilmektedir. Beyitteki devr-i âlem, dünyanın dönmesi, dünya hayatı ve âlem (zevk, eğlence) zamanı anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır. Semâdan mânevî olarak haz alan derviş için semâ zamanı bir nevi âlem zamanıdır:

*“Semâ’ itse n’ola bu hân-kâh-ı devr-i ‘âlemde
Sevüp bir Mevlevî küçigini dîvâneye döndi”*

Nazîr İbrahim, G.843/2

Mevlevîlerde semâ, ney eşliğinde yapılır ve neyin Mevlevîlikte sembolik bir anlamı vardır. Neyin hikâyesi, insanın hikâyesidir. Ney, yetiştiği kamışlıktan; insan, ruhunun yaratıldığı elest bezminden ayrılıp gamla dolu bir devrâna düşmüşlerdir. Ney gibi hicrana düştüğü âlemde ağlayıp inleyen kişi, Mevlevîhane’ye gelirse devrân-ı gamdan (gam dünyasından) devrân (semâ) ile kurtulabilir:

*“Gam-ı devrân ile ney gibi nâlân olan ‘âlemde
Gele bu Mevlevî-hâneye ola gamdan âzâde”*

Nazîr İbrahim, Mf. 66

2. 2. 11. Sûfî

Sûfî kelimesi Kur’ân’da ve hadislerde geçmemektedir. Kökeni konusunda farklı görüşler olmakla birlikte bu görüşler içerisinde en çok kabul gören görüş, kelimenin Arapçada yün anlamına gelen “sûf” kelimesinden gelmiş olmasıdır. Bu düşünceye göre sûfî de yün giyen anlamına gelmektedir. Zühd ehlinin ve sûfîlerin eskiden beri yün elbise giymeleri bu düşünceyi desteklemektedir.¹²³⁸ Tasavvufî manada sûfî, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, nefsinde fânî olup Allah ile bâkî olmuş, Hakk’a ermiş, hakikate ulaşmış kişidir.¹²³⁹ Bununla birlikte Gülşenî şairler şiirlerinde sûfî kavramını daha çok tasavvuf yoluna girmiş derviş anlamında kullanmışlar ve şiirlerinde onlara Hakk’a ulaşma yolunda nefis terbiyesine yönelik öğütlerde bulunmuşlardır. Nazîr

¹²³⁸ Reşat Öngören, “Sûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009), 471; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 495.

¹²³⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 581; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 322.

İbrahim ise diğerlerinden farklı olarak sûfiyi zâhid ve vaiz tipinde olduğu gibi tenkit etmek için ele almıştır.

Gülşenî şairler sûfi kavramını, *sûfilerin hırkası* (İbrahim Gülşenî 498/6), *sûfi pelâsı* (İbrahim Gülşenî 629/12), *zâhid ü sûfi* (Nazîr İbrahim K. 8/7), *zamâne sûfileri* (Nazîr İbrahim G. 321/5), *zühhâd u sûfi* (Nazîr İbrahim G. 453/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Yedi, etvâr-ı seb’â olarak da ifade edilen yedi nefis mertebesi ile ilgilidir. Halvetîlerde bu mertebeler yedi ayrı renkle sembolize edilir.¹²⁴⁰ Sûfi, mânevî olarak nefsindeki kötülükleri yedi su ile arındırmalı ve yedi nefis mertebesinin rengine boyanmalıdır. Kişi ancak bu şekilde sûfi kıyafetine bürünmüş olur. Şekilden ibaret olan sûfi kisvesi makbul değildir:

*“Yedi suyile yunuban arınan kisvetin sûfi
Boyadup yedi reng ile yeni başdan ne âl ider”*

İbrahim Gülşenî, 284/6

Sûfi, az yiyerek, az uyuyarak, çokça zikirle meşgul olarak nefsini terbiye etmeli ve zamanla nefsinde fâni olmalıdır. Hakk’a ve hakikate erişmenin yolu budur:

*“Zikri çoh idüp az yiyüben az uyi sûfi
Diyün bilürem çünkü bularsuz melek olmaz”*

İbrahim Gülşenî, 438/22

Kişinin maddî zenginliği, dünyalık payeleri terk etmesi, her şeyi Allah rızası için yapması “tecrîd”, çevresinden uzaklaşıp yalnız kalması ise “tefrîd” olarak adlandırılır.¹²⁴¹ Fakr ise kişinin hiçbir şeye sahip olmayıp her şeyin Allah’ın mülkiyetinde olduğu bilincinde ve her zaman Allah’a muhtaç olduğunun şuurunda olmasıdır.¹²⁴² Sûfilik bu hâllere bürünmekle olur:

*“Terk ile tecrîd olan ferd ile tefrîd olan
Sûfiye hod iy fülân fakr ile kisvet gerek”*

İbrahim Gülşenî, 620/7

¹²⁴⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 515.

¹²⁴¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 347.

¹²⁴² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 131.

Takvâ, dinî konulardaki hassasiyet ve ihlas olarak tanımlanmaktadır.¹²⁴³ Sûfî takva elbisesini kuşanmalı, kişiyi Allah’tan uzaklaştıracak masivadan elini çekmelidir:

*“Giye gör takvâ libâsını elün çek cümleden
Bolmaya yükünü sûfî isen almadan senden kısâs”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 121/6

Kalp ya da gönül, Allah’ın tecellî mahallidir ve aynaya teşbih edilir. Allah’ın gönle tecellî etmesi için -aynanın pastan arındırılması gerektiği gibi- sûfînin de kalbini mânevî kirlerden arındırması, saf ve temiz hâle getirmesi gerekir:

*“Sûfiyâ sâf eyle kalbün jengden âyîne-vâr
Sırr-ı hoş başdan gelüp bir pîr-i hoş-âyîne var”*

Muhyî, 66/1

Sûfî, nefsinde fânî olup Allah’ta bâkî olan kişidir. Kişi nefsinden arınıp, Allah ile bir olunca irfana da mazhar olur. Nefsinden vazgeçmeyenler Allah’ı bilemezler, onların irfanı da olmaz:

*“‘Ârif oldur özüni mahv ide yârinde tamâm
Yohsa sûfî ne biter mülhidin ‘irfânından”*

Sezâî, 286/4

Divan şiirinde sûfî, zâhid ve vaiz gibi, hoşlanılmayan ve tenkit edilen bir tiptir.¹²⁴⁴ Nazîr İbrahim şiirlerinde diğer Gülşenî şairlerden farklı olarak sûfî tipini bu bakış açısıyla zikretmiştir. Aşağıdaki beyitte sûfî, keşf (hakikati görme) ve kerametle ilgili sohbeti uzatması ile tenkit edilmektedir. Oysa makbul olan, mutlak sevgiliyle ülfet hâlinde olmaktır:

*“Ol âfitâb-ı hüsn-ile germ-ülfetüz bu gün
Basdurma sûfî sohbeti keşf ü kerâmete”*

Nazîr İbrahim, G. 701/4

¹²⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 625.

¹²⁴⁴ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 443.

Aşağıdaki beyitte ise sûfî, hikmetli öğütler vermeye çalışan, kerameti kendinden menkul bir tip olarak zikredilmiştir:

*“Laf eyleme ‘Îsî nefesüm diyü cihânda
Sûfî hele bu va’z-ı hakîmâneyi boş ko”*

Nazîr İbrahim, G. 653/3

2. 2. 12. *Tarikat Eşyaları*

Cihâz-ı tarikat ya da tarikat çeyizi denilen hırka, tâc, sarık, pâlehang, âsa gibi eşyalar tarikat erbabıyla özdeşleşmiş kıyafet ve araçlardır.¹²⁴⁵ Dış görünüşe ve şekle ait olan bu unsurların tasavvufta özel anlamları vardır. Ayrıca bu eşyalar, dervişin hangi tarikata mensup olduğuna da işaret eder. Gülşenî şairler bu tür eşyaları tasavvufî kavram ve esaslarla ilişkilendirmişler ve aslolanın şekil değil öz olduğu vurgulamışlardır.

Hırka, kumaş parçalarının birbirine dikilmesiyle yapılmış, tarikata kabul edilen dervişlerin toplu zikirlerde giydikleri bir tür yelektir.¹²⁴⁶ Makbul olan zahiren derviş hırkası giymek değil, dünyalık zenginliği, şanı, şöhreti, makamı Allah için terk edebilmektir. Gülşenî’nin tecrîd hırkası olarak tabir ettiği bu mânevî hırka, kişiyi iki dünyada da saadete erdirecektir:

*“Terk ile tecrîdi hırka idinüp giyene din
Her kimesne budur olan iki ‘âlemde sa’îd”*

İbrahim Gülşenî, 103/13

Derviş kıyafetleri genellikle özensiz ve yıpranmış olur ancak aşk eri böyle kıyafetlere ihtiyaç duymaz. Ne giyerse giysin onun yolu da kesilmez:

*“İşk erinün hırkası olmaz imiş çul pelâs
Yolunu urmaz anun her ne geyerse libâs”*

İbrahim Gülşenî, 498/1

¹²⁴⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul: İnkılâp, 2017), 69.

¹²⁴⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 166.

Tâc, tarikat şeyhlerinin mânevî derecelerini, mertebelerini gösteren bir başlıktır. Her tarikatın kendine has bir tacı vardır.¹²⁴⁷ Malum olduğu üzere karalar giymek, halk arasında yas tutmak anlamına gelir. Nefsini öldürmeden dervişin karalar giymesinin bir anlamı da yoktur. Diğer bir bakış açısıyla dervişlik hırkasını ve tâcını giymeyi hak etmek için kişinin önce nefsini öldürmesi gerekir:

*“Nefsini öldürmedin hırka vü tâcın kara
Nişe geyer dutuban diri iken ana yâs”*

İbrahim Gülşenî, 498/4

Dervişlik şeklen tâc ve hırkadan ibaret değildir. Önemli olan öz, sîret ve hakikattir. Dervişin kisvesi özünde olur:

*“Ma’nî gerek dervîşe tâc ile hırka nedür
Ma’nîdürür çün olan kisveti dervîşlerün”*

İbrahim Gülşenî, 701/17

Aşağıdaki beyitte terk kelimesi sarığın dilimi ve terk etmek anlamlarıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır. Dört terkli (dilimli) tâc, tasavvufta istiğnanın (Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamanın) sembolüdür ve İbrahim b. Edhem’in Allah için saltanatını terk etmesinden ötürü “Edhemî tâc” olarak adlandırılmıştır.¹²⁴⁸ Edhemî tâc hak etmek için ucbu (kibri), buğzu, hıdkı (kini) ve haseti terk etmek gerekir. Gerçek bir sûfî başına bu tâc giymelidir:

*“Dört terk it tâcunı gey başuna sûfî isen
Terk-i ‘ucb u terk-i bugz u hıkd u [hasedden]¹²⁴⁹ menâs”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 121/4

Aşk ehli olmayan gösteriş düşkünü kimselerin kıyafetine aldanmamak gerekir. Tasavvuf yolcusu önce aşk ehli olmalıdır:

*“Gel hırka-pûşa meyl it sâlik tarîkına git
Âşık degülse terk it aldanmagıl riyâyâ”*

Muhyî, 219/14

¹²⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 340.

¹²⁴⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 183.

¹²⁴⁹ Metinde yer almayan “hasedden” kelimesi, beytin anlamı ve vezni dikkate alınarak eklenmiştir.

Pâleheng, suçlu kişinin ya da avın bağlandığı ip veya kementtir. Bektaşî ve Kalenderîlerin beline sardıkları kuşağın ucuna bağlı yumruk büyüklüğündeki taşa da bu isim verilmiştir. Pâleheng, dervişin nefsinin yenmesinin alametidir. Nazîr, feleğin (kâinatın) bir abdalıdır. Ay da onun palehengine teşbih edilmiştir. Mehtabın zaman içerisinde yer değiştirmesi, Nazîr'in pâlehengini teşhir etmesi sebebine bağlanarak hüsnûtalil sanatı yapılmıştır:

“Nazîr abdalıdur çarhın mehi bir pâleheng itmiş
Anı menzil be-menzil nakl-ile teşhîr ider mehtâb”

Nazîr İbrahim, G. 56/6

Nazîr, görünüşte bir dervîştir ama hakikatte âlemin baş tacıdır. O, bu âleme aşk tekkesinin sırlarının âlimi olarak gelmiştir:

“Ma’nide ser-tâc-ı ‘âlem sûretâ dervîş imiş
Tekye-gâh-ı ‘âşkın esrârına a’lem gelmişüz”

Nazîr İbrahim, G. 364/4

2. 2. 13. *Tecrîd-Tefrîd*

Tecrîd, Arapçada soydu, açtı anlamına gelen ce-re-de (جَرَدَ) fiil kökünden tef’îl babında türetilmiş bir mastardır ve soyutlamak, bir şeyi vermemek, sakınmak, kısıtlamak gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁵⁰ Tasavvufî manada tecrid, kişinin mal mülk edinme hevesinden, makam sahibi olma düşüncesinden, Allah’tan başkasından bir beklenti içinde olmaktan arınarak kalbini Allah’tan başka her şeyden uzak tutmaya çalışmasıdır. Bir diğer tanımla tecrîd, mâlik olmamak, kalpten masivayı (Allah’tan gayrısını) temizlemektir.¹²⁵¹

Tefrîd, Arapça yalnız oldu, tek oldu anlamına gelen fe-re-de (فَرَدَ) fiil kökünden tef’îl babında türetilmiş bir mastardır ve tek başına kalma, yalnız olma anlamlarına gelmektedir.¹²⁵² Tasavvufta tefrîd, Allah ile birlikte olabilmek için kişinin

¹²⁵⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 112.

¹²⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 641; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 347.

¹²⁵² Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 652.

akranlarından, çevresinden uzaklaşıp tek başına kalması, yaptığı her şeyi Allah için yapar hâle gelmesidir.¹²⁵³

Tecrîd ve tefrîd birbirini tamamlayan ve genellikle birlikte anılan iki kavramdır. Gülşenî şairler bu iki kavramı, *terk ile tecdîd / terk ü tecdîd* (İbrahim Gülşenî 49/9, 103/13, Sezâî G. 80/2), *tefrîd ile tecdîd / tecdîd ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 165/10, 458/5), *tecdîd-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 189/15), *tecdîd zevki* (İbrahim Gülşenî 563/4), *'ışk ile tecdîd* (İbrahim Gülşenî 619/5), *'ışk ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 529/4), *terk ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 619/5), *terk ile tecdîd* (İbrahim Gülşenî 620/7), *kesretün tecdîdi* (İbrahim Gülşenî 668/2), *Rûşenî tefrîdi* (İbrahim Gülşenî 611/5), *ferd ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 620/7), *şevk ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 87/3), *tecdîd vechi* (Muhyî 909/1), *vâsıl-ı tecdîd* (Nazîr İbrahim Ms. 34/4) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Masivanın ve vahdetin elbiseye teşbih edildiği aşağıdaki beyitte kişinin masivadan (Allah'tan gayrisından) arınarak vahdet elbisesini giymesi ve insanlardan uzaklaşıp Allah'la bir olması tavsiye edilmektedir. Aksi hâlde insan, geçici dünya kesretiyle (malıyla, mülküyle, şanıyla, makamıyla...) ömrünü bitirir. Onların hepsi dünyada kalır. Kişi bu dünyadan eli boş gider:

*“Soyunup tecdîd idüben bulmayan tefrîdini
Giymedi vahdet libâsın kesretilen kaldı 'ûr”*

İbrahim Gülşenî, 170/10

Hak âşıklarının gözü Allah'tan gayrisını (masivayı) görmez. Gönülden masivayı silebilmek için hakiki Hak âşığı olmak gerekir. Tefrîd ise Allah ile birlikte olabilmek için ondan gayrisını terk etmekle olur. Hak âşığının halili (dostu) Allah'tır. Bu yüzden onlara Allah dostu denmiştir. Safvet, maddî ve mânevî temizliktir. Sûfî, içini ve dışını tecdîd ve tefrîdle temizleyince Allah'ın dostluğuna ve sevgisine mazhar olacaktır:

*“'Işk ile tecdîd-i dil terk ile tefrîdi bil
Âşıka hubb-ı halîl sûfîye safvet gerek”*

İbrahim Gülşenî, 619/5

¹²⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 641; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 347

Muhyî, gönlünden masivanın silinmesini ve dünya ile alakasının kesilmesini Allah'ın ona bir anda tecrîd vechiyle bakması sebebine bağlamaktadır. Beyitte “vech” kelimesi hem sebep hem de Allah'ın vechi (yüzü) anlamıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*“Nâ-gehân tecrîd vechiyle bakup
Kesdi ser-cümle ‘alâyıkdan beni”*

Muhyî, 909/1

Tecrîd kavramı, masivayı (Allah'tan gayrısını) gönülden silmek, onları bırakmak, onlardan vazgeçmek anlamlarıyla terk kavramıyla doğrudan ilişkililidir. Bilhassa “terk-i dünya” denilen terk çeşidi, tecrîdin anlamıyla benzer bir muhtevaya sahiptir. Bu sebeple terk kavramı, tecrîd kavramıyla sıkça birlikte kullanılmıştır. Diğer bir terk çeşidi ise beyitte de işaret edilen “terk-i ukbâ”dır. Terk-i ukbâ, ârif kişinin Allah'ın cemâlini görebilmek için cenneti ve cennet nimetlerini terk etmesidir. Hakiki Hak âşığı sadece dünyalık nimetlerden feragat etmekle yetinmez, cennetten de feragat eder. Çünkü ârifin düşüncesinde cennet de masivaya dâhildir:

*“Fârigam dünyâ vü ‘ukbâya ta'alluk itmeden
Terk ü tecrîdem bugün hubb-ı sivâ bilmem nedür”*

Sezâî, G. 80/2

Kişi, masiva sevgisini terk etme konusunda nefesine acımamalı, onunla şiddetle mücadele etmelidir. Ne zaman ki nefis, terbiye ile fâni dünyanın malından, mülkünden, şanından, makamından vazgeçip, Allah ile birlikte olmak için insanları terk etme, yaptığı her işi Allah için yapma seviyesine erişirse ancak o zaman nefse iyi bir nazarla bakılabilir:

*“Terk-i hubb-ı mâ-sivâda nefse gayet şiddet it
Vâsıl-ı tecrîd olup tefrîd irince cevdet it”*

Nazîr İbrahim, Ms. 34/4

2. 2. 14. Telvîn-Temkîn

Telvîn, Arapça boyadı anlamına gelen lâ-ne (لَا نَـ) fiil kökünden türetilmiş tef'îl babında bir mastardır ve renklendirme, boyama anlamlarına gelmektedir.¹²⁵⁴ Tasavvufta telvîn,

¹²⁵⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 813.

hâl ile ilgilidir. Çok sayıda renk olması gibi birbirinin karşıtı olan hüzn-sevinç, sıkıntı-ferahlık gibi pek çok hâl vardır. Telvîn kavramı, istikamet yoluna girmiş ama henüz istikamete varamamış bir sûfinin bir hâlden başka bir hâle geçmesini ifade etmektedir. Bu hâller kişinin iradesinde olmayıp zamanla değişir. Telvîn, makbul bir durum değildir. Kişi Hakk’a ulaştığında telvîni de geride bırakmış olur olur.¹²⁵⁵

Temkîn, Arapçada güçlü oldu, sağlam oldu anlamlarına gelen me-kü-ne (مَكَّنَ) fiil kökünden türetilmiş tef’îl babında bir mastardır ve sağlamlaştırma, pekiştirme, yerine oturtma gibi anlamlara gelmektedir. Temkîn, İslam hukukunda tayin ya da resmî atama anlamlarıyla da kullanılmıştır.¹²⁵⁶ Tasavvufta temkîn, hâl ve değişkenliği ifade eden telvîn kavramının zıttı olarak sabitliği ve makamı ifade eder. Sûfî, temkin ile istikamete erişmiş ve Hakk’a ulaşmış olur.¹²⁵⁷

Telvîn ve temkîn Gülşenî şairlerin sıkça kullandıkları kavramlardan değildir. Divanlarını incelediğimiz şairler içerisinde İbrahim Gülşenî ve Nazîr İbrahim bu kavramları, *telvîn ile ta’cîl* (İbrahim Gülşenî 438/6), *telvînde temkîn* (İbrahim Gülşenî 478/8), *telvînde bî-temkîn* (İbrahim Gülşenî 1121/23), *temkîn ü metânet* (Nazîr İbrahim G. 87/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Mutmain olmak, kelime manasıyla sükûnete ermeaktır. Gönülün sükûnete ulaşması da değişken hâlden kurtulup istikrara kavuşmasıyla mümkündür. Mutmain, aynı zamanda yedi nefis mertebesinde biri olan nefis-i mutmainneyi ifade eder ki bu nefis de huzura ermiş, doyuma ulaşmış ve rahata kavuşmuş olan nefistir¹²⁵⁸:

“Dilesen temkîne irüp mutma’în olmah gönül

Terk idüp telvîni bulgıl bî-karâr olup karâr”

İbrahim Gülşenî, 117/3

İbrahim Gülşenî, temkîne (istikrara) kavuşmayı aşk yolunda sabitkadem ve sabırlı olmaya bağlamıştır. Temkînin aceleyle hâlden hâle geçmekle elde edilmesi mümkün değildir:

¹²⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 649; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 351.

¹²⁵⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 843.

¹²⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 649; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 351.

¹²⁵⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 474-475.

*“Temkîn dileyen sâbit olur ‘ışk yolında
Telvîn ile ta’cîl idüben ıvecek olmaz”*

İbrahim Gülşenî, 438/6

Aşağıdaki ilk iki mısradaki telvîne karşılık gelen çileli döneme, üçüncü mısradaki ise sonunda huzurla temkine ulaşmaya işaret edilmiştir. Bu mısradan anlaşıldığına göre temkîne erişen kişinin zikri her demde (anda, nefeste) “Hû” olmaktadır. “Hû”, tasavvufta Allah’ın mutlak zâtını yani gaybdaki hüviyetini (hakikatini) ifade eder.¹²⁵⁹ Temkîn de istikrara kavuşup Hakk’a ulaşmaktır. Dolayısıyla temkîne erişen kişi aynı zamanda vahdete ve daimî zikre erişen kişidir:

*“Bir zaman geşt eyledüm âfâkı gerçi sû-be-sû
Nice dergehlerde firkat ile dökdüm âb-ı rû
‘Âkibet temkîn ile zikrüm olup her demde Hû”*

Nazîr İbrahim, Ms. 39/3

Su ve su zerrelere kesrete (çokluk âlemine), deniz ise vahdete (Allah’ın birliğine) teşbih edilir. Suyun denizden ayrılıp tekrar çeşitli vesilelerle denizle birleşerek aslına dönmesi gibi kesretin parçası olan her şey aslı olan mutlak varlıkta birleşip vahdete ermelidir. Aşağıdaki beyitte suyun alçağa akması telvin hâlini, denize varıp istikrara ve sükûnete ermesi ise temkîni ifade etmektedir:

*“Su gibi alçaga akma birâder
Bulup yemm gibi temkîn ü metânet”*

Nazîr İbrahim, G. 87/5

2. 2. 15. *Terk*

Arapçada bıraktı, vazgeçti anlamlarına gelen te-re-ke (ترك) fiil kökünden fa’l babında türetilmiş bir mastar olan terk kelimesi vazgeçme, bırakma anlamlarına gelmektedir. Kelime zaman içerisinde ihmal etme, gözönüne almama ve miras bırakma gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹²⁶⁰ Tasavvufta terk, masivayı (Allah’tan başka her şeyi) terk etmektir. Terkin terk-i dünyâ, terk-i ukbâ, terk-i hestî ve terk-i terk olmak üzere

¹²⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 172.

¹²⁶⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 87.

dört çeşidi vardır. Tasavvuf yolcusu terk-i dünya ile ahiret için dünya nimetlerini, terk-i ukbâ ile Allah'ın cemâlini seyredebilmek için cennet nimetlerini, terk-i hestî ile Allah'ta fânî olmak için kendi varlığını ve terk-i terk ile tamamen vahdete erebilmek için zihnindeki terk düşüncesini dahi terk eder.¹²⁶¹

Gülşenî şairler terk kavramını, *terk-i murâd* (İbrahim Gülşenî 32/2; Hayâlî-i Gülşenî G. 13/5; Muhyî 99/1; Nazîr İbrahim G. 125/1), *terk ile tecrîd / terk ü tecrîd* (İbrahim Gülşenî 49/9, 161/5; Sezâî G. 80/2), *terk-i hevâ* (İbrahim Gülşenî 70/20, 141/6; Nazîr İbrahim G. 104/6), *terk ile nezdîk ü dûr* (İbrahim Gülşenî 88/4), *terk-i ihtiyâr* (İbrahim Gülşenî 117/5), *terk-i hured* (İbrahim Gülşenî 475/6), *terk-i sûret* (İbrahim Gülşenî 516/12; Muhyî 281/44), *terk-i rây / terk-i rey* (İbrahim Gülşenî 544/77, 547/13), *terk-i ser* (İbrahim Gülşenî 595/5; Hayâlî-i Gülşenî G. 89/1), *terk ile tefrîd* (İbrahim Gülşenî 619/5), *terk-i 'araz* (İbrahim Gülşenî 649/5), *terk-i sanem* (İbrahim Gülşenî 663/12), *terk-i 'izzet* (İbrahim Gülşenî 686/4), *terk-i riyâ* (İbrahim Gülşenî 729/25), *iki 'âlem terki / iki cihân terki* (İbrahim Gülşenî 764/8, 896/3), *terk-i vatan* (İbrahim Gülşenî 826/7), *'aklun terki* (İbrahim Gülşenî 927/5), *terk ile dal* (İbrahim Gülşenî 952/7), *terk-i kesret* (İbrahim Gülşenî 978/8), *cânun terki / terk-i cân* (İbrahim Gülşenî 1131/4; Hayâlî-i Gülşenî G. 30/2; Nazîr İbrahim Ms. 16/1), *cân u cihân terki* (İbrahim Gülşenî 1174/2), *terkün tâcı* (İbrahim Gülşenî 1174/3), *'ilmün terki* (İbrahim Gülşenî 1204/7), *terk-i mekâsîd* (Hayâlî-i Gülşenî G. 110/9), *terk-i heves* (Hayâlî-i Gülşenî G. 219/4), *terk-i diyâr* (Hayâlî-i Gülşenî G. 3/8; Nazîr İbrahim G. 779/5), *terk-i dünyâ* (Hayâlî-i Gülşenî Mr. 6/7; Nazîr İbrahim Ms. 105/5), *terk-i kâm* (Hayâlî-i Gülşenî Mh. 1/8), *terk-i şehvât* (Hayâlî-i Gülşenî G. 32/3), *terk-i 'âz* (Hayâlî-i Gülşenî G. 62/3; Muhyî 862/1), *terk-i hıdk* (Hayâlî-i Gülşenî G. 62/3), *terk-i bugz* (Hayâlî-i Gülşenî G. 62/3), *terk-i dil* (Hayâlî-i Gülşenî G. 78/2), *terk-i 'ucb* (Hayâlî-i Gülşenî G. 121/4), *terk-i his* (Muhyî 101/1), *terk-i kabâ* (Muhyî 109/4), *terk-i sivâ / terk-i mâ-sivâ / terk-i hubb-ı mâ-sivâ* (Muhyî 109/5, 151/3; Nazîr İbrahim Ms. 34/4), *terk-i da'vâ* (Muhyî 116/10), *terk-i ta'alluk* (Muhyî 247/3), *terk-i hâb* (Nazîr İbrahim N. 8/1), *terk-i 'adâvet* (Nazîr İbrahim Ms. 36/3), *terk-i mâl* (Nazîr İbrahim Ms. 91/5), *terk-i ülfet* (Nazîr İbrahim G. 129/5), *terk-i zıll* (Nazîr İbrahim G. 571/2), *terk-i ifsâd* (Nazîr İbrahim Mf. 48), *terk-i nefis* (Nazîr İbrahim Mf. 155) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

¹²⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 653; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

Allah'ın cemâlini seyredebilmek için cennet ve cennet nimetlerini terk etmek, terk-i ukbâ olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki beyit bu terk çeşidinin izahı niteliğindedir:

*“Senün yüzün gören cândan behişt ü ‘adni terk eyler
Cemâlün cennetin gören anun hûrîsini ne’yler”*

İbrahim Gülşenî, 282/1

Terk çeşitlerinden biri de terk-i hestîdir. Bu terk çeşidine göre Allah'ta fâni olmak isteyen kişi kendi varlığını aşk ile terk etmeli ve böylece yokluğa erişmelidir:

*“Sorar isen n’idelüm varlığı terk idelüm
Yohlugıla gidelüm ‘ışkıla yârdan yana”*

İbrahim Gülşenî, 21/5

Terk, aynı zamanda derviş başlığı ve o başlığın her bir dilimi anlamına gelmektedir.¹²⁶² Bu anlamı sebebiyle terk, şiirde zaman zaman her iki anlamı da çağrıştıracak şekilde tevriyeli olarak kullanılır. Kişi maddî varlığını terkedince ve yokluğa erince adem (yokluk) tacını vücûduna giymiş olur:

*“Ademden terk ile tâcın giyen sûfî vücûdudur
‘Adem çün sûfî olanun o terk ile vücûdudur”*

İbrahim Gülşenî, 297/1

Hayâlî-i Gülşenî, tasavvufî kavramları diğer Gülşenî şairlere göre daha az kullanmıştır. Terk kavramı ise Hayâlî'nin divanında en sık kullandığı kavramlardan biridir. Kişi dünyada gamdan, kederden, eziyetten kurtulmak, zevk ve safaya ulaşmak istiyorsa dünyayı terk etmelidir:

*“Çekmeyesin kahr u gam derd ü elem cevr ü cefâ
Terk-i dünya kıl Hayâlî istesen zevk ü safâ”*

Hayâlî-i Gülşenî, Mr. 6/7

Maksadı Allah olan hevâ ehli olmaz ve dünyalığı istemeyi terk eder:

¹²⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 653.

*“Terk-i kâm itdük hamumuz na-murâd u bî-nevâ
Hakk’dur maksûdumuz sanma bizi ehl-i hevâ”*

Hayâlî-i Gülşenî, Mh. 1/8

Terk ve tâc kelimesi beyitte bir arada kullanıldığında dört terkli (dilimli) Edhemî tâcını hatırlatır.¹²⁶³ Saltanatını Allah için terk eden İbrahim b. Edhem de terk kavramının sembollerinden biri olmuştur. Bu itibarla Edhemî tâcın dört dilimli olmasının terkin de dört çeşidi olmasıyla ilgisi olmalıdır. Edhemî tâcî hak etmek isteyen kişi şehveti, hevayı, dünyayı ve gamı terk etmelidir:

*“Dört terk itmen gerek tacın aradan isteyen
Terk-i şehvât ü hevâ terk-i dünyâ vü kemîn”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 32/3

Dünyanın geçici zenginliğini, makamını İbrahim b. Edhem gibi terk eden, onun gibi fenâ (yokluk) tahtına layık olur:

*“Terk idüp ey dil cihânı cümleten
Var fenâ tahtında İbni Edhem ol”*

Muhyî, 140/3

Kişinin Allah’a yönelip masivayı (Allah’tan gayrısını) terk ederek kendi vücuduna malik (nefsine hâkim) olması, onun bir ülkeye padişah olmasından daha makbuldür:

*“Şehâ vücûduna ger mâlik olayum dersen
Teveccüh-i Hak idüp terk-i mâ-sivâ eyle”*

Muhyî, 222/13

Allah’tan başka her şeyin gönülden silinmesi anlamına gelen tecrîd, masivanın terk edilmesi ile mümkün olur. Bu sebeple terk ve tecrîd kavramları birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Gerçek bir hak âşığı, terk-i dünya ederek ahiret için dünyadan, terk-i ukbâ ile Allah’ın cemâlini temaşa edebilmek için cennetlik nimetlerden ilgisini keser. Onun gönlünde Allah’tan başkasının sevgisi yoktur:

¹²⁶³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 183.

*“Fârigam dünyâ vü ‘ukbâya ta’alluk itmeden
Terk ü tecrîdem bugün hubb-ı sivâ bilmem nedür”*

Sezâî, G. 80/2

Pervâne böceği ışığın etrafında dönerken yanarak canından olur. Onun bu hâli âşıklar için bir örnektir. Bir böcek bile yanarak can vermesi pahasına ışığın etrafında dönmekten vazgeçmiyorsa Hak âşığı da Allah için canı ve başını aşkın ateşine yakmaktan korkmamalıdır. Kişi Allah’ta fâni olmak için kendi varlığını terk edince terk-i hestîye erişmiş olur. Beyitte “pervâneneden” ve “pervâ neden” kelimeleriyle cinas yapılmıştır:

*“Nâr-ı ‘aşka yanmagı öğren dilâ pervâneneden
Cân u başın terk iden ‘âşıklara pervâ neden”*

Sezâî, G. 279/1

Her şeyin geçici olduğu dünya âleminde arzulara meyiletmenin bir anlamı yoktur. Dünya heveslerinin bu sebeple terk edilmesi gerekir:

*“Fenâ bezmine aldanma hevâya meyli terk eyle
Bekâ fîkr itme ‘âlemde zemîn ü âsumân kalmaz”*

Nazîr İbrahim, G. 362/4

Allah’ın mutlak zatının neşesine erişebilmek için âlemin geçici varlığını ve tümüyle masiva sevgisini terk etmek gerekir:

*“Hubbını terk eyleyüp bi’l-cümle-i varlıkların
Hubb-ı zâtı neş’esiyle ‘âlemin varın bırak”*

Nazîr İbrahim, G. 455/2

2. 2. 16. Zikr

Arapçada hatırladı, andı, bahsetti anlamlarına gelen ze-ke-ra (ذكر) fiil kökünden fi’l babında türetilmiş bir mastar olan zikir kelimesi hatırlama, anma, bahsetme, anlatma gibi anlamlara gelmektedir. Kelime zaman içerisinde şan, şöhrat, övmek, kutlamak gibi anlamlar da kazanmış, dinî leteratürde daha çok Allah’ı anma anlamıyla

kullanılmıştır.¹²⁶⁴ Tasavvufta zikir, Allah'ı anmak amacıyla belirli kelime ve ibareleri belirli sayıda, bir edep ve usul içerisinde düzenli olarak, bazen cehrî (sesli) bazen hafi (gizli) söylemektir. Buna vird de denir. Bazı zikirler tek başına, bazıları ise bir şeyhin ya da hocanın gözetiminde bir zikir merasimi şeklinde yapılmıştır. Zikir bir sevgi alametidir. Hak âşığı muhabbetini zikir ile belli eder. Hatta bir süre sonra dil susar, kalp zikre devam eder. Aralıksız devam eden bu zikre kalp zikri ya da daimî zikir denmiştir. Kalp zikri, havasın zikridir. Allah ile vuslat hâlinde olan havâsu'l-havâs diye tabir edilen tasavvuf erbabının zikri ise sırrın zikridir ki bu zikirde zikreden zikredilende eriyip yok olmuştur.¹²⁶⁵

Gülşenî şairler zikr kavramını, *hüviyyet zikri* (İbrahim Gülşenî 7/8), *lî-ma'allâh zikri* (İbrahim Gülşenî 7/9), *fıkr ü zikr / zikr ü fıkr* (İbrahim Gülşenî 7/9; Nazîr İbrahim N. 10/10), *Gülşenî zikri* (İbrahim Gülşenî 7/10), *Rûşenî zikri* (İbrahim Gülşenî 83/3), *zikr ü evrâd* (İbrahim Gülşenî 102/10), *lebün zikri* (İbrahim Gülşenî 139/19), *kâl ile zikr / zikr ü kâl* (İbrahim Gülşenî 224/7, 354/1), *zikr ü münâcât* (İbrahim Gülşenî 355/1), *zikr-i Hak / Hakk'un zikri* (İbrahim Gülşenî 355/2, 497/2; Nazîr İbrahim N. 5/3) *fîrâkun zikri / zikr-i fîrâk / zikr-i hecr* (İbrahim Gülşenî 376/3; Nazîr İbrahim Ms. 42/1, Ms. 72/1), *ene'l-Hak zikri* (İbrahim Gülşenî 506/11), *dilün zikri* (İbrahim Gülşenî 798/7), *ölüm zikri* (İbrahim Gülşenî 971/2), *zikrinün sevdası* (İbrahim Gülşenî 1185/5), *'ışk ile zikr* (İbrahim Gülşenî 1201/2), *zikr u salât* (Muhyî 286/12), *zikr-i Hû* (Muhyî 463/4; Nazîr İbrahim Ms. 14/5), *nâr-ı zikru'llâh* (La'lî-i Fenâî 3/2), *nûr-ı zikru'llâh* (Sezâî G. 378/3), *zikr ü tevhîd* (Nazîr İbrahim Tv. 2/1), *ism-i latîfün zikri* (Nazîr İbrahim N. 5/3), *zikr-i hafî* (Nazîr İbrahim N. 6/11), *zikr-i cemîl* (Nazîr İbrahim N. 29/1), *zikr ü du'â* (Nazîr İbrahim K. 19/16), *zikr-i ma'nâ* (Nazîr İbrahim Ms. 59/5), *zikr-i âhir* (Nazîr İbrahim Ms. 68/6), *zikr-i Hudâ* (Nazîr İbrahim G. 1/2), *bekâ zikri* (Nazîr İbrahim G. 25/4), *zikri dilârâ* (Nazîr İbrahim G. 138/1), *zikr-i leb-i yâr* (Nazîr İbrahim G. 154/1), *zikr-i evsâf* (Nazîr İbrahim G. 475/6), *nâle-i zikr* (Nazîr İbrahim G. 530/1), *zikr-i Bârî* (Nazîr İbrahim G. 800/5), *zikr-i cehrî* (Nazîr İbrahim Kt. 2/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

¹²⁶⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 294.

¹²⁶⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 728-729; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 393-394.

“Lî-ma'allâh” ibaresi ile Allah'ın Hz. Muhammed ile yakınlığından bahsedilen bir hadise¹²⁶⁶ lafzen iktibas yapılan aşağıdaki beyitte, yukarıda kısaca bilgi verilen, Allah ile vuslat hâlinde yapılan ve zikreden zikredilende yok olduğu “sırrın zikrine” işaret edilmektedir:

*“Lî-ma'a'llâh zikri nedür sorana direm bunı
İrişüp mezkûre olmak fikr ü zikründen cüdâ”*
İbrahim Gülşenî, 7/9

Şairler aşkın kişiyi ne hâle getirdiğini ifade ederken zaman zaman Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmih yaparlar. Leylâ'nın aşkıyla aklını yitiren Mecnûn gibi hakiki Hak âşığı da sevgisinin şiddetinden kendinden geçer, zikrini ve fikrinin ne olduğunu bilmez hâle gelir:

*“Bilmezem Mecnûn nisbet zikr ü fikrüm neydüğün
Olalı vird ü zebânum sevgüden Leylâ-yı 'ışk”*
İbrahim Gülşenî, 544/9

İbrâhim Gülşenî, aşkı şeyhi Rûşenî'den öğrenmiştir. O aşk, Gülşenî'yi lisan ile yapılan sözlü zikrin ve havasın zikri olan kalp zikrinin de üstünde daimi hâl zikrine erdirmiştir:

*“Nedür iy Gülşenî sevdâ başunda Rûşeni 'ışkı
Ki kâl ile dilün zikri bana hâl iledür hem-dem”*
İbrahim Gülşenî, 798/7

Ölüm zikrinin gece gündüz her an yapılması, ölümün çokça anılmasını tavsiye eden hadisi¹²⁶⁷ hatırlatmaktadır:

*“Gice gündüz ölüm zikri dilümde bir nefes gitmez
Anun fikr ile uyansam gözüm yumup yatamazam”*
İbrahim Gülşenî, 971/2

¹²⁶⁶“Benim Allah ile öyle anlarım vardır ki ne Allah'a yakın kılınmış bir melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığa erişebilir.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/244).

¹²⁶⁷“Ağızların tadını kaçıran ölümü çokça zikrediniz.” (Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 2307).

Muhyî, Allah'ı lisanı ve kalbiyle zikretmenin ötesinde her bir kılının dahi zikrederken ürperereceği kadar vücudunun tümüyle ve dâimî olarak Allah'ı zikretmesini dilemektedir:

*“Her kılum zâkir olsa mezkûr
Zikrde dâyim ürperür olsa”*

Muhyî, 225/3

Allah'ı zikretmenin ateşe ve nefsin demire teşbih edildiği aşağıdaki beyitte, zikrin hararetiyle nefis demirinin mum gibi eriyeceği ve nefsin hilelerinin nura dönüşeceği ifade edilmektedir. Bu itibarla zikir, nefsi terbiye etme yollarından biridir:

*“Pes anda nâr-ı zikru'llâh ider mum âhen-i nefsi
Yakub gışşını nûr eyler hüdâdur halka-i tevhîd”*

La'lî-i Fenâî, 3/2

Zikir, aynaya teşbih edilen ve Allah'ın tecellî mahalli olan kalbi mânevî paslardan arındırmaktadır. Böylece kalp aynasından her bakışta Allah'ın vechini seyretmek mümkün olur:

*“Sâf iden mir'ât-ı kalbin nûr-ı zikru'llah ile
Her nazarda vech-i Hakkı anda seyrân eyledi”*

Sezâî, G. 378/3

Her an Allah'ı düşünerek zikretmek, Allah'tan başkasını gönülden çıkarmanın bir yoludur:

*“Nazîrâ zikr ü fikr-i Hak'la dâ'im
Olup terk idegör hubb-ı sivâyı”*

Nazîr İbrahim, G. 51/5

Hakikatte yok hükmünde olan ve bundan dolayı bir kıymeti de olmayan dünya, yokluk içinde yokluktan ibarettir. Gerçekte var olmayanı düşünmekten ele bir fayda geçmeyecektir. Kişi, yaratılmış ve fâni olan bu kesret âlemini düşünmeyi terk edip her an bâki olan mutlak varlığı zikretmelidir:

*“Fenâ-ender-fenâdur kâr-ı ‘âlem i’tibârı yok
Ne hâsıl fikr-i fânîden bekâ zikrinde ol hâlâ”*

Nazîr İbrahim, G. 25/4

Aşağıdaki beyitte geçen halvet ve encümen kelimeleri Nakşî ıstılahında halk içinde Hak’la olmak anlamına gelen “halvet-der-encümen”¹²⁶⁸ kavramını hatırlatmaktadır. Dest der-kâr dil be-yâr¹²⁶⁹ (eli işte gönlü Hak’ta) ile de ifade edilen bu düşünceye göre kişi bir köşede inzivaya çekilmek yerine halkın içinde mesleğini icra ederken ya da günlük hayatını devam ettirirken gönlünü Allah’a bağlamalı, düşünce ve zikriyle Allah ile olmalıdır. Beyit, Nazîr’in Nakşîlikten etkilenmesinin bir işareti olarak da dikkat çekmektedir:

*“Huzûr u halvet-i dil encümende mümkündür
Ki fikr-i zikr-i dilârâ sühanda mümkündür”*

Nazîr İbrahim, G. 138/1

Sevdiğinin adını anmak, âşığın alametlerindendir. Gerçek bir âşığın her an gönlünde sevdiğinin hayali ve dilinde sevdiğinin adı varsa hakiki bir Hak âşığının da hâlinin böyle olması gerekir:

*“Âşıkın kârı hemîşe zikr-i yâr olmak gerek
Dilde her demde hayâli ‘âşikâr olmak gerek”*

Nazîr İbrahim, G. 497/1

3. Değerlerle İlgili Tasavvufî Kavramlar

3.1. Güzellik, Yücelik vb. İle İlgili Kavramlar

3. 1. 1. Cemâl

Arapçada güzel oldu, hoş oldu, latif oldu anlamlarına gelen ce-mü-le (جَمَل) fiil kökünden fa’âl babında türetilmiş bir mastar olan cemâl kelimesi, güzellik anlamına gelmektedir. Daha çok yüz güzelliği için kullanılan bu kelime “estetik” anlamında da

¹²⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 250.

¹²⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 104.

kullanılmıştır.¹²⁷⁰ Tasavvufî manada cemâl, Allah'ın lütuf ve rahmeti olarak mutlak zatını âleme yansıtmayıyla ortaya çıkan güzelliklerdir. Diğer bir ifadeyle Allah'ın vechinin âleme tecellî etmesidir. Bu itibarla âlem, Allah'ın cemâl sıfatını yansıtan bir ayna gibidir. Cemâl kavramı, lütuf ve rahmet anlamıyla zaman zaman Allah'ın kahır ve gazabını ifade eden sıfatı celâl ile birlikte zikredilmiştir. Celâl, bir anlamıyla cemâlin perdelenmesidir. Celâl ile karşılaşan sûfî, onun arkasında cemâl olduğunu bildiği için celâlden de hoşnuttur.¹²⁷¹

Gülşenî şairler cemâl kavramını, '*ıyd-ı cemâl / bayram cemâl / îd-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 1271, 331/13; Muhyî 484/2), *cemâlün hayreti* (İbrahim Gülşenî 38/2), '*aks-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 43/7; Nazîr İbrahim Ms. 14/6), *ebedî cemâl* (İbrahim Gülşenî 58/1), *levh-i cemâlün harfî* (İbrahim Gülşenî 70/8), *cemâlün nûrî / nûr-ı cemâl* (İbrahim Gülşenî 70/11, 184/8; Muhyî 971/5; Sezâî G. 54/1; Nazîr İbrahim N. 21/5), *cemâl-i meymenet* (İbrahim Gülşenî 71/9), *bedr-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 75/7), *cemâlün vasfî* (İbrahim Gülşenî 75/11), *cemâlün kıblesi* (İbrahim Gülşenî 124/3), *hatt-ı cemâl / cemâlün hattı* (İbrahim Gülşenî 130/2, 180/2), *iklîm-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 130/7), *gülistân-ı cemâl* (İbrahim Gülşenî 134/4), *cemâl-i dîde* (İbrahim Gülşenî 135/1), *rûşen cemâl / aydın cemâl* (İbrahim Gülşenî 135/2, 501/3), *hüsn-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 136/10), *cemâlün pertevi / cemâlün tâbişi / cemâlün tâbî / lem'a-i cemâl / zav-ı cemâl / leme'ât-ı cemâl* (İbrahim Gülşenî 139/16, 298/3, 420/4, 604/3, 675/4; Muhyî 967/18), *vech-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 146/2), *şem'-i cemâl / cemâlün şem'i* (İbrahim Gülşenî 150/7, 663/3; Sezâî G. 216/1), *cemâlün defteri* (İbrahim Gülşenî 171/3), *âyine-i cemâl / cemâlün gözgüsü / mir'ât-ı cemâl* (İbrahim Gülşenî 187/3, 1231/2; Muhyî 111/1), *mihr ile mâh cemâl / mâh-ı cemâl / mihr-i cemâl / hurşîd-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 193/3, 983/8; Muhyî 33/1, 182/3; Sezâî G. 101/5; Nazîr İbrahim K. 2/11), *cemâl-i 'ışk / 'ışkun cemâli* (İbrahim Gülşenî 231/11, 398/3), *cennet cemâl / cemâlün cenneti* (İbrahim Gülşenî 232/5, 282/5), *cîm-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 268/6), *zevk-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 272/3), *hüsn ile cemâl / hüsn ü cemâl* (İbrahim Gülşenî 291/5; Muhyî 1044/4), *cemâlün hasreti* (İbrahim Gülşenî 367/4), *cemâlün sultânlığı* (İbrahim Gülşenî 435/2), *cemâl ile celâl / cemâl ü celâl* (İbrahim Gülşenî 724/4; Muhyî 875/1), *tecellî-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 730/7), *mâlik-i mülk-i cemâl* (İbrahim Gülşenî 1160/14), *cemâlün*

¹²⁷⁰ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 130; Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 481.

¹²⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 123; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 86.

Ka'besi (İbrahim Gülşenî 1178/6), *'ayn-ı cemâl* (İbrahim Gülşenî 1227/6), *cemâl-i hûb* (Hayâlî-i Gülşenî G. 123/1), *hicr-i cemâl* (Muhyî 53/2), *cemâl-i hazret-i Hak / Hak cemâli / cemâl-i Hakk / cemâl-i Hudâ* (Muhyî 57/6, 858/3, 859/3; Sezâî Mr. 3/1), *bâg-ı cemâl* (Muhyî 71/6), *cemâl-i cân* (Muhyî 193/2), *cemâlün mushafı* (Muhyî 208/3), *şevk-i cemâl* (Muhyî 229/2), *kemâl ü cemâl* (Muhyî 267/22), *medh-i cemâl* (Muhyî 272/17), *nakş-ı cemâl* (Muhyî 300/3), *ma'nâ cemâli / cemâl-i sûret ü ma'nâ* (Muhyî 306/34, 1044/6), *cemâl keşfi* (Muhyî 307/17), *bedî'-i cemâl* (Muhyî 966/6), *tâlib-i cemâlu'llâh* (Muhyî 967/42), *cemâl-i yâr* (La'lî-i Fenâî 7/1; Sezâî G. 373/2; Nazîr İbrahim Ms. 40/2), *'arz-ı cemâl* (Sezâî G. 65/3), *'ayn-ı cemâl* (Sezâî G. 66/3), *seyr-i cemâl* (Nazîr İbrahim Ms. 40/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Terk-i ukbâ, Allah'ın cemâlini seyredabilmek için cennet ve cennet nimetlerinden vazgeçmektir.¹²⁷² Hakiki Hak âşığı için cennet, Allah'ın cemâlini seyretmektir:

*“Sekiz cennet kimi gören cemâlün
Ne yüzdendür bilür cennet temâmet”*

İbrahim Gülşenî, 62/5

İbadet eden kişi namaz için kibleye döndüğünde ne tarafa dönse göreceği Allah'ın tecellilerini görmekten acizse Allah'tan bihaber kıldığı o namazın bir sevabı değil günahı olur:

*“Kibleye döndürüp yüzin tâ'at idende 'âbidün
Görmeyicek cemâlünü tâ'ati seyyi'ât olur”*

İbrahim Gülşenî, 119/8

Cemâlin muma, güneş ve ayın pervane böceğine teşbih edildiği aşağıdaki beyitte güneş ve ayın sürekli devrederek dönmesi hadisesi hüsnütalil ile Allah'ın cemâlinin etrafında dönmeleri sebebine bağlanmıştır:

*“Mîhr ile meh devr ideli yüzüne karşı çizginüp
Bildüm cemâlün şem'ine ay ile gün pervânedür”*

İbrahim Gülşenî, 174/4

¹²⁷² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 353.

Yukarıda da belirtildiği üzere Allah'ın kahır ve gazap sıfatı olan celâl, lütuf ve rahmet sıfatı olan cemâlin önündeki bir perde olarak düşünülmüştür. Bu itibarla celâlin arkasında cemâl vardır. Öyleyse kahır, lutf, acı, tatlı, çirkin, şirin, kavuşma, ayrılık, cevr, cemâl ve celâl özünde birdir. Bunu idrak eden sûfî cem makamındadır ve o bu makamda her şeyi bir görür:

*“Kahr u lutf u acı datlu talh u şîrîn her yana
Vasl u hicrân bilmezem nedür cemâl ile celâl”*

İbrahim Gülşenî, 724/4

*“İncinme cevre nâz u niyâzıdır ‘âşıkun
Remz-i celâli anla ki ‘ayn-ı cemâldür”*

Sezâî, G. 66/3

Îd-i ekber, arefe günü cumaya denk gelen kurban bayramına denmektedir. Îd (bayram) tasavvufî manada ise tecellîlerin kalp üzerinde tekrar etmesidir.¹²⁷³ Dünyada cemâlin seyredilmesi de tecellîler vesilesi ile olur. Bu hâl, sûfî için îd-i ekber gibi çifte bayram sevincidir. Kurban kelimesi, hem âşığın canını sevdiği için feda etmesi, hem de - kelimenin yaklaşma anlamından dolayı- Allah ile yakınlığı ifade etmesi bakımından tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*“İyd-ı ekberdür cemâlün göreliden vechüni
Kıluban bayrâm ü cânım ana kurbân bulmuşam”*

İbrahim Gülşenî, 1053/14

Sûfînin bakış açısıyla âlem, Allah'ın cemâlinin bir aynasıdır.¹²⁷⁴ Aşağıdaki beyitte Hayâlî, ayın ve güneşin dünya semasına gönderilmesini Allah'ın cemâl sıfatını arz etmesi sebebine bağlamaktadır:

*“Tâ ki cemâl-i hûbunu ‘âleme kıldı tanrı ‘arz
Ötene düşdi mihr ü meh eyledi ‘azm-ı taht-ı ‘arz”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 123/1

¹²⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 297.

¹²⁷⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 123.

Klasik şiirde güzellik unsuru olarak yüz vafedilirken yüzdeki ayva tüylerinden de bahsedilir. Aşağıdaki beyitlerde yüz mushafa, ayva tüyü ise Kur'an ayetlerine teşbih edilmiştir. Ayetin bir anlamı da delildir.¹²⁷⁵ Bu anlamıyla Allah'ın cemâl sıfatıyla tecellî ettiğı her şey, bakmasını bilen ve görebilen için Allah'ın Rahman, Rahim olduğına ve Allah'ın yakınlık vaadine¹²⁷⁶ birer delil ve cevap olmaktadır:

*“Ey cemâlün mushaf-ı âyât-ı Rahmân-ı Rahîm
Lutfun umar c n   dil lutf eyle ey   n-ı ker m”*
Muhyî, 156/1

*“Tam m-ı mushaf-ı hüsn-i cemâl-i y re bakup
Vis le va'dini h zır-cev bdan aluruz”*
Nazîr İbrahim, G. 366/5

Hak   ğı için Allah'ın cemâlini seyretmekten daha büyük bir bayram yoktur. Allah e y ya tecellî ettikçe ehl-i Hak olanların (ya da hakikate erenlerin) keşfi artar:

*“Ruhundan gayrı 'idi n'eyler ey meh tâlib-i didâr
Cemâlün 'arz k l t  ke f ola ehl-i haka  s r”*
Muhyî, 272/1

Kişi gönül aynasından mânevî pas gibi olan masıvayı (Allah'tan gayrısını) silerse, onun gönlü tecellilere mazhar olur ve kişi nereye baksa Allah'ın cemâlini görecek hâle gelir. Beyitte “Nereye dönerseniz d n n, Allah'ın yüzü oradadır.”¹²⁷⁷ ayetine manen iktibas yapılmıştır:

*“Sil gönülden masiv  nak ın cemâl-i y ri g r
Her neye baksan o yüzden  ehre-i dildârı g r”*
La'li-i Fen i, 7/1

¹²⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri S zl ğı*, 69.

¹²⁷⁶ “Kullarım, beni senden sorarlarsa, gerçekten ben yakınlım.” (el-Bakara 2/186)

¹²⁷⁷ el-Bakara 2/115.

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi gönlün aynaya teşbih edildiği aşağıdaki beyitte kelime-i tevhîd¹²⁷⁸, aynadaki pası temizleyip parlatan bir cilaya benzetilmiştir. Allah'ın cemâlini tecellî aynası olan gönülden seyretmek isteyen kişi bu zikre devam etmelidir:

“Ey cemâl-i Hakk’a tâlibem diyen
Nûr-ı tevhîd ile kalbe vir cilâ”

Sezâî, Mr. 3/1

3. 1. 2. Kaf – Ankâ

Kaf, dünyanın çevresini kuşattığı ve ardında cinlerin, ederhaların bulunduğu ve üstünde Anka kuşunun yaşadığı rivayet edilen efsanevi bir dağın ismidir. Tasavvuf ehli için “Kaf” Kur’ân’a işaret etmektedir. Bu vesileyle Kaf, Allah’ın isimlerinin zâhir olduğu insan-ı kâmilidir. Halk arasında yücelik, yükseklik, büyüklük anlamlarıyla mübalağa için kullanılan bu kavram, tasavvufî şiirde istiğnayı (kanaat sahibi olmayı) ifade etmek için kullanılmıştır.¹²⁷⁹

Anka, yüzü insan yüzüne benzeyen, her hayvandan izler taşıyan, iri bir vücudu ve renkli tüyleri olan, kuşları avlayan, efsanevi Kafdağı’nda yaşadığı rivayet edilen mitolojik bir kuştur. Anka, Kafdağı gibi kanaat sembolüdür.¹²⁸⁰

Gülşenî şairler Kaf kavramını, ‘*adem Kâf*’ı (İbrahim Gülşenî 241/5), *Kâf-ı dil* (İbrahim Gülşenî 547/5), *Kâf’un ‘Ankâ’sı* (İbrahim Gülşenî 575/8), *Kâf-ı istignâ* (Sezâî K. 1/11; Muhyî 190/6; Nazîr İbrahim G. 784/2), *Kâf-ı kudret* (Muhyî 39/4), *Kâf-ı Ankâ* (Muhyî 983/2), ‘*anâ Kâf*’ı (Muhyî 100/3), *Kâf-ı ıtlâk* (Muhyî 116/2), *vücûdun Kâf*’ı (Sezâî 376/2), *verâ-yı Kâf* (Nazîr İbrahim K. 31/5), *Kâf-ı heves* (Nazîr İbrahim G. 649/1), *kûh-ı Kâf* (Nazîr İbrahim G. 682/7) gibi terkiplerle; Anka kavramını ise, ‘*Ankâ vücûd* / ‘*Ankâ-yı vücûd* (İbrahim Gülşenî 300/4, 486/2), ‘*Ankâ-yı kimyâ* (İbrahim Gülşenî 536/5), ‘*Ankâ-yı ışk / ‘aşk ‘Ankâsı* (İbrahim Gülşenî 547/5; Sezâî G. 376/2), ‘*Ankâ şikârı* (İbrahim Gülşenî 859/7), ‘*Ankâ-yı zât* (Sezâî G. 94/1), ‘*Ankâ-yı ‘arş* (Muhyî 96/2), ‘*izzetün ‘Ankâsı* (Muhyî 259/10), ‘*Ankâ-yı ‘adl* (Muhyî 306/17), ‘*Ankâ ile vefâ* (Muhyî 894/2) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

¹²⁷⁸ Lâ ilâhe illallâh: Allah’tan başka ilâh yoktur.

¹²⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 336-337.

¹²⁸⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 59; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 41.

Gönlün Kaf’a, aşkın Anka’ya teşbih edildiği aşağıdaki beyitte aşkın makamının yüceliği ve onun yüce gönüllerde bulunduğu ifade edilmektedir:

*“İsteyen yir ile gökde bulamaz ‘ışka makâm
Kâf-ı dilden özge yirde olmayup ‘Ankâ-yı ‘ışk”*
İbrahim Gülşenî, 547/5

Tasavvufta lâ-mekân ile Allah’ın mekândan münezzeh oluşu ve mekânsızlık âlemi, bî-nişân ile Allah’ın yüce zâtı ve fenâ (yokluk) makamı kastedilmiştir.¹²⁸¹ Vahdete ulaşan sûfî, maddî âlemden bağlarını koparınca, Anka misali, Kafdağı’na teşbih edilen böyle bir yüce makama erişmiş olacaktır:

*“Zi-nâm-ı bî-nişân [u] lâ-mekânî
Çü ‘Ankâ Kâf-ı kudret cây-ı mâ şüid”¹²⁸²*
Muhyî, 39/4

Aşkın Anka’ya, Kafdağı’nın ise Allah’ın mutlak zâtına teşbih edildiği aşağıdaki beyitte, bir önceki beyitte geçen “bî-nişân” makamına erişebilmek ve Kafdağı’na yuva etmiş Anka gibi yücelerde mesken tutabilmek için kişinin aşk ile maddî âlemdeki varlığını yok etmesi gerektiği belirtilmektedir:

*“Mahv idüp nâm u nişânı olmayınca bî-nişan
Lâne itmez ‘aşk ‘Ankâsı vücûdun Kâf’ını”*
Sezâî, G. 376/2

Kafdağı, cinlerin ve ejderhaların bile aşamadığı yücelikte bir dağdır.¹²⁸³ Ancak bu bağlayıcılık, Kafdağı’nın üstünde yuva kuran Anka için geçerli değildir. Aşağıdaki beyitte aşk, Anka’ya teşbih edilerek aşkın yüceliği ifade edilmektedir:

*“Kâf-ı itlâka mukayyed olmadı
Kanda ‘Ankâ-veş olısar cây-ı ‘ışk”*
Muhyî, 116/2

¹²⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 77, 227.

¹²⁸² Yerimiz, Anka (kuşu) gibi lâ-mekân ve bî-nişân (âlemi) ile kudret Kaf’ı oldu.

¹²⁸³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 336-337.

Hümâ, devlet kuşu da denilen ve dünyalık makamı sembolize eden efsanevi bir kuştur.¹²⁸⁴ Kanaatin Kafdağına teşbih edilerek yüceltildiği aşağıdaki beyitte, dünyalık makamlara yakın olmaya çalışan kişiler, leş yemesiyle bilinen karga ve çaylak kuşuna teşbih edilerek yerilmiştir:

*“Kâf-ı istignâda ‘Ankâlar şikâr eyler iken
Sen hümâyâ hem-cenâh olmak neden zâg u zagan”*

Muhyî, 190/6

Kanaat sultana, tamahkârlık dilenciye yakışır. Aşağıdaki beyitte kanaat Kaf’a teşbih edilerek kanaat mülküne sultan olabilmek için Anka gibi istiğna makamına tâlip olunması tavsiye edilmektedir:

*“Kâf-ı istignâda ol ‘Ankâ-sıfat var aç kanat
Geç kanâ’at mülkine sultân olup olma gedâ”*

Sezâî, K. 1/11

Anka’ya teşbih edilen dervişlerin bu dünyadan nasipsiz olmalarının sebebi, Allah’ın onlara Kafdağı’na teşbih edilen kanaat makamını lutfetmiş olmasıdır. Dünyalık nimetlerden mahrum yaşadıkları bu dünya, adeta dervişler için bir tekke olmuştur ve onlar bu mahrumiyetle mânevî derecelere erişirler:

*“Kâf-ı istignâyâ ‘Ankâ eyleyüp lutfi ile
Hânikâh-ı ‘âleme dervîş-i nâ-kâm eyledi”*

Nazîr İbrahim, G. 784/2

3.2. Aşk İle İlgili Kavramlar

3. 2. 1. Aşk

İşk, Arapçada çok sevdi, tam uydu, bağladı anlamlarına gelen ‘a-şî-ka (عَشِقَ) fiil kökünden fi’l babında türetilmiş bir mastardır ve şiddetli sevgi, muhabbet, seveda anlamlarına gelmektedir. İşk kelimesi 18. yüzyıla kadar Türkçede bu hâliyle

¹²⁸⁴ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, 212.

kullanılmış, daha sonraları kelime ses değişmesiyle aşk hâline dönüşmüştür.¹²⁸⁵ Tasavvuf erbabı sevgiyi ifade etmek için aşk dışında meveddet, hevâ, hillet, hûb, muhabbet, şagaf, hüvâm, valeh gibi kelimeleri de kullanmışlar ancak aşkı sevginin en mükemmel hâli saydıklarından onu diğer sevgi ifadelerinden üstün tutmuşlardır. Çünkü sevgiler kişinin iradesindedir ancak aşk, âşığı hâkimiyeti altına alacak kadar güçlü bir duygudur.

Allah'ın yarattıklarını sevmek mecazi, Allah'ı sevmek ise hakiki aşktır. Yaratılanı yaratandan ötürü seven âşık, mecazi aşkı hakiki aşka köprü yapmış olur.

Tasavvuf erbabı aşkın kaynağını, şiirde genellikle “küntü kenzen”¹²⁸⁶ olarak lafzen iktibasla zikredilen, kudsi hadise dayandırmıştır. Dolayısıyla aşk, varlığın esası ve yaratılış sebebidir.¹²⁸⁷ Bu hadise göre Allah, bilinmeyi sevmiştir. Allah'ı bilmek de aşk ile olacaktır. Aşk bu yönüyle akıldan da ilimden de daha üstün ve makbul sayılır.¹²⁸⁸

Aşk, Gülşenî şairlerin en temel kavramlarından biridir. Dolayısıyla bu kavramın tasavvur dünyası da oldukça geniştir. Gülşenî şairler aşk kavramını, ‘ışkun belâsı (İbrahim Gülşenî 10/3), ‘ışk eri (İbrahim Gülşenî 17/3; Hayâlî-i Gülşenî G. 20/7), ‘ışk eli (İbrahim Gülşenî 24/2; Hayâlî-i Gülşenî G. 208/1; Muhyî 187/1), belâ-yı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 26/1), devâ-yı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 26/2), tarîk-ı ‘ışk / ‘ışkun yolu / râh-ı ‘aşk (İbrahim Gülşenî 26/3, 92/10; Muhyî 42/7; Sezâî G. 77/4; Nazîr İbrahim Ms. 77/1), ziyâ-yı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 26/6), ‘ışk u muhabbet (İbrahim Gülşenî 30/2; Muhyî 488/3; Nazîr İbrahim G. 2/1), ‘ışk odu / âteş-i ‘ışk / nâr-ı ‘ışk / ‘ışkun nârı (İbrahim Gülşenî 32/7, 459/6, 489/2; Hayâlî-i Gülşenî G. 283/1; Muhyî 12/3; Sezâî G. 279/1; Nazîr İbrahim G. 453/1), bende-i ‘ışk (İbrahim Gülşenî 35/7; Muhyî 27), meydân-ı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 37/6; Muhyî 37/3; Sezâî G. 373/5; Nazîr İbrahim Ms. 96/1), sevdâ-yı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 59/5; La’lî-i Fenâî 13/5; Nazîr İbrahim G. 415/5), kayd-ı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 59/6), kelâm-ı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 65/5), bâzâr-ı ‘ışk (İbrahim Gülşenî 68/7; Nazîr İbrahim G. 154/2), ‘ışkun şarâbı / bâde-i ‘ışk / şarâb-ı

¹²⁸⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 571; Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 937-938; Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 1/471.

¹²⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 65; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 48-49.

¹²⁸⁷ Sun’ullâh-ı Gaybî, *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, 170.

¹²⁸⁸ “Gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim. Bu yüzden âlemi yarattım.” (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/191).

'aşk / 'aşk şarâbı (İbrahim Gülşenî 73/6; Muhyî 70/3; Sezâî G. 382/3; Nazîr İbrahim K. 19/17), *'ışk ili* (İbrahim Gülşenî 86/1; Muhyî 136/5), *ehl-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 99/10), *'ışkınun deryâsı / deryâ-yı 'ışk / 'ışkun bahri / bahr-i 'ışk / yem-i 'aşk / 'ummân-ı 'aşk* (İbrahim Gülşenî 205/4, 100/17, 547/4; Hayâlî-i Gülşenî G. 44/2; Muhyî 67/2; Nazîr İbrahim K. 19/15, Ms. 17/3), *âlem-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 119/16; Muhyî 75/3), *mushaf-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 122/7), *keyf-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 123/7), *'ışkun sırrı / sırr-ı 'aşk* (İbrahim Gülşenî 133/14; Sezâî G. Nazîr İbrahim Ms. 30/1), *Ka'be-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 141/3), *bed-nâm-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 150/17), *mihr-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 157/4), *genc-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 189/7; Muhyî 232/1; Sezâî G. 279/2), *tecrîd-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 189/15), *nevâ-yı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 197/12), *'ayn-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 198/8), *'ışkun zelîli* (İbrahim Gülşenî 203/11), *kûy-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 207/5; Muhyî 248/5), *Rûşenî'nün 'ışkı* (İbrahim Gülşenî 208/7), *derd-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 210/10; Muhyî 177/1; Nazîr İbrahim N. 23/28), *rind-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 213/5; Nazîr İbrahim G. 213/2), *'ışkun lezzeti* (İbrahim Gülşenî 225/9), *rumûz-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 227/6; Nazîr İbrahim G. 3/4), *'ışkun Mansûrı / Mansûr-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 228/3, 502/8; Sezâî G. 188/3), *marîz-i 'ışk / haste-i 'ışk / marîz-i 'aşk / maraz-ı 'aşk* (İbrahim Gülşenî 228/4; Muhyî 234/1; Nazîr İbrahim G. 214/5, 343/6), *âdem-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 230/1; Muhyî 172/8), *makâm-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 231/4; Hayâlî-i Gülşenî G. 266/1), *cemâl-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 231/11), *sûret-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 239/8), *şem'-i 'ışk / 'aşkun şem'i* (İbrahim Gülşenî 277/7; Sezâî G. 94/2), *rehber-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 283/7), *gölşen-i 'ışk / gülîstân-ı 'aşk / gül-zâr-ı 'aşk* (İbrahim Gülşenî 378/9; Muhyî 463/1; Sezâî G. 12/1; Nazîr İbrahim Ms. 11/2), *hayret-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 407/5), *tiryâk-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 427/6), *nûr-ı 'ışk / envâr-ı 'aşk* (İbrahim Gülşenî 490/4; Muhyî 92; Sezâî G. 189/1), *ene'-l-'ışk* (İbrahim Gülşenî 502/8), *zahm-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 519/15), *rûsvâ-yı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 543/7; Muhyî 116/13), *Ankâ-yı 'ışk / 'aşk 'Ankâsı* (İbrahim Gülşenî 547/5; La'lî-i Fenâî 12/5; Sezâî G. 376/2), *cihân-ârâ-yı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 547/20), *mir'ât-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 555/1), *dâr-ı 'ışk* (İbrahim Gülşenî 556/2), *'ışkun 'irfânı* (İbrahim Gülşenî 611/1), *'ışk-ı bî-reng* (İbrahim Gülşenî 657/4), *tevhîd-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 663/7), *ezelî 'ışk* (İbrahim Gülşenî 826/2), *'ışkun cemâli* (İbrahim Gülşenî 833/1), *'ışkun Kâf'ı* (İbrahim Gülşenî 833/2), *'ışkun kazâsı* (İbrahim Gülşenî 903/3), *'ışkun şehîdi* (İbrahim Gülşenî 903/5), *mekteb-i 'ışk / medrese-i 'ışk* (İbrahim Gülşenî 1012/4; Muhyî 347),

ebced-i ışk (İbrahim Gülşenî 1022/4), *ışk-ı hakîkî* (İbrahim Gülşenî 1034/1; Nazîr İbrahim G. 120/4), *ışkınun vahyi* (İbrahim Gülşenî 1040/12), *vahdet-i ışk* 1045/6), *ışk özi* İbrahim Gülşenî, 1076/6), *kemâl-i ışk* (Muhyî 46/5), *mest-i ışk* (Muhyî 63/3; Sezâî G. 238/4), *âyât-ı ışk* (Muhyî 66/3), *vâdî-i ışk* (Muhyî 259/12; Sezâî G. 238/2), *ma'rifet-i ışk* (Muhyî 293/9), *gam-ı ışk* (Muhyî 341; Nazîr İbrahim G. 92/4), *yara-yı aşk* (La'lî-i Fenâî 12/4), *bârûd-ı aşk* (La'lî-i Fenâî 18/5), *merd-i aşk* (Sezâî K. 1/12), *bezm-i aşk* (Sezâî G. 155/1; Nazîr İbrahim G. 777/6), *mahall-i aşk* (Sezâî G. 202/1), *istignâ-yı aşk* (Sezâî G. 80/1), *dâsitân-ı aşk* (Nazîr İbrahim K. 2/13), *kevser-i aşk* (Nazîr İbrahim K. 12/11), *nüşa-i aşk* (Nazîr İbrahim K. 20/3), *câm-ı aşk* (Sezâî G. 240/1; Nazîr İbrahim G. 645/1), *sûz-ı aşk* (Nazîr İbrahim G. 424/5), *tâb-ı aşk* (Nazîr İbrahim G. 443/3), *aşk-ı mecâz* (Nazîr İbrahim G. 445/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

Gülşenî'ye göre, Allah'ın yarattığı ruhlara elest bezminde “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” diye sormasına cevaben ruhların “belâ” (evet) demeleri, aşkın da başlangıcı olmuştur. İmanın geçerli olabilmesi için öncelikle dil ile ikrar (kararlı ve açıkça söylemek) gerekir. “Belâ” cevabı aşk için verilmiş bir söz ve ikrardır. Din ve iman, ezelde Allah aşkı için verilmiş o sözdür. Aşağıdaki beyitte “belâ” cevabının ikrar, aşkın ise din ve iman olduğu ifade edilmektedir:

“Rûz-ı ezelde ışkuna ahd idüben didüm “belâ”

Îmân u dîn bu dem bana ol ahd ile ikrâr imiş”

İbrahim Gülşenî, 502/7

Muhyî de İbrahim Gülşenî gibi “belâ” cevabının Allah aşkı için verilmiş bir söz olduğunu ifade etmektedir. Bu sözü tutmak, onun hayat gayesidir. Diğer anlamıyla belâ, aşkın sebep olduğu gam ve derttir. Dolayısıyla tevriyeli bir kullanım söz konusudur. Aşk için verilen sözün gereği Allah'tan başka bütün istekleri terk etmektir. Tek maksatlarının Hak olması Hak âşıklarının nasibi olmuştur:

“İşka belâ diyeli oldu belâ gâyetimiz

Terk-i murâd itmişüz maksad-ı Hak vâyetimiz”

Muhyî, 99/1

Bazı Gülşenî şairler, Allah tarafından kula bildirilmesi yönüyle vahiy ile ledün ilmi ve irfân arasında benzerlik kurmuşlardır.¹²⁸⁹ İrfan ya da ledün bilgisi, Allah tarafından kişinin kalbine tecellî eden, ilham edilen bilgidir. Levh-i mahfûz ise olmuş ve olacak her şeyin yazılı olduğu ilâhî bir levhadır.¹²⁹⁰ Gönlün, levh-i mahfûza teşbih edildiği aşağıdaki beyitte aşkın, tüm bilgilerin kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Gülşenî, Allah aşkıyla kalbine tecellî eden bu ledün veya irfan bilgisini Hz. Muhammed'e vahiyle gelen ayetlerin ceylan derisine yazılarak insanlara yayılması gibi sözleriyle insanlara yaymaktadır:

*“İşkunun vahyine gönlüm levh-i mahfûz olalı
Ol tecellîden kelâma rakk-ı menşûr olmuşam”*

İbrahim Gülşenî, 1040/12

Gülşenî şairler aşkı sıkça bahr, yem, ummân, derya gibi kelimelerle ifade ettikleri denize teşbih etmişlerdir. Bunda denizin vahdet sembolü olmasının da etkisi vardır. Gülşenî şairler için vahdet denizindeki inci de hakikat ve marifettir.¹²⁹¹ Vahdete, hakikat bilgisine ve marifete (Allah'ı bilmeye) erişebilmek için engin aşk denizine dalmak gerekir. Aşk ehli olan bir değil bin canı olsa Allah'a kavuşmak için tutkuyla aşk denizine can atmalıdır:

*“Lücce-i ‘ummân-ı ‘aşka dal çıkar dürr ile la’l
Merd-i ‘aşk ol yâre var bin cân ile ol mübtelâ”*

Sezâî, K. 1/12

Aşağıdaki beyitte aşk, şarap gibi akı baştan alıp kişiyi mest etmesi yönüyle içki kadehine teşbih edilmiştir. Bir mürşidin rehberliğinde aşk ile çekilen zikirler, kalbe düşen ilhamlarla, âleme tecellî eden Allah'ın isimlerinin sırlarından haberdar olmaya vesile olmaktadır:

*“İçüp mürşîd elinden câm-ı ‘aşkı zikr ü esmâdan
Haber-dâr oldum ‘âlemde bu gün sırr-ı müsemâdan”*

Nazîr İbrahim, G. 645/1

¹²⁸⁹ Bkz. “İrfân” maddesi; İbrahim Gülşenî, 347/3; Sezâyî, G. 378/1; Nazîr İbrahim, Kt. 23/1.

¹²⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 397, 399.

¹²⁹¹ Bkz. İbrahim Gülşenî, 85/4; Hayâlî-i Gülşenî, G. 77/6; La'î-i Fenâyî, 20/5.

Aşk tasavvurunun başlıca unsurlarından biri ateş gibi yakıcı olmasıdır. Ancak bu yakıcılık hem Allah'tan gelene razı olunması hem de maddî varlıktan arınmaya ve yokluğa erişmeye vesile olmasıyla arzulanan bir yakıcılıktır:

*“Turma yanalum âteş-i ‘aşka
Şu’le virelüm âteş-i ‘aşka”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 283/1

“Hel min mezîd” ¹²⁹² cehennemın yakmaya doymayan hâlinin tasvir edildiği ayette geçen bir ibaredir. Yukarıdaki beyitte verilen düşünceyi daha güçlü bir anlatımla ifade eden La’lî, ateşin en şiddetli hâliyle var olacağı cehennemın hevesiyle, varlığının yanmasını, gönlünün kebab olmasını ve aşk yarasının iyileşmemesini istemektedir:

*“Yâ Rab o şurbı ber-devâm ile verem “hel min mezîd”
Cân teşne-dil olsun kebâb onulmasun yara-yı ‘aşk”*

La’lî-i Fenâî, 12/4

Aşk, âşığı perişan, hoş olmayan, aklı başından gitmiş ve kendinden geçmiş bir hâle getirir:

*“İşk eri şûrîde vü bî-hoş ü lâ-ya’kil durur
Cümlesinden gör meni mestâne oldum ‘âkıbet”*

Hayâlî-i Gülşenî, G. 20/7

Aşk ehlinin kaderi daima bela, dert, eziyet, zahmet, sıkıntı içinde elem çekmektir. Dünyaya çıplak gelip dünyadan çıplak gitmek insanoğlunun kaderidir. Aşk ehli olmanın farkı ise bu bilinçle dünyalığa kıymet vermemek ve maddeden arınmaya gayret etmektir:

*“Ehl-i ‘aşkun hâli mihnetle meşakkat da’imâ
‘Âşıkân bu ‘âleme ‘uryân gelür ‘uryân gider”*

Nazîr İbrahim, G. 176/2

¹²⁹² “O gün cehenneme “Doldun mu?” deriz. O da “Daha var mı?” der.” (el-Kâf 50/30).

Aşk ve akıl bir arada bulunmaz. Aşk gelince akıl baştan gider. Zaten aşk, akıl işi de değildir. Allah'ı bilmeye vesile olan aşk, gaybı idrak etmekten aciz olan ve sadece zahir olanı algılayabilen akıldan üstün görülür ve bu yüzden akıl, aşk için feda edilir:

“İşkla ‘aklumu yagma kıldı
Muhyiyâ ‘âşık olur mı ‘âkıl”

Muhyî, 138/7

Silahla ilgili kelimelerin tenasüplü olarak kullanıldığı aşağıdaki beyitte kalp tüfeğe, aşk baruta teşbih edilmiştir. O silahı ateşleyecek olan da Allah için duyulan iştihak, heyecan ve özlemdir. Aşk barutu şevk ile kalpte patlayınca elbette gönül de yanıp tutuşacaktır:

“Kalbi tûfengine Fenâyî’nün koyup bârûd-ı ‘aşk
Âteş-i şevkünle anı sûzân idersin dostum”

La’lî-i Fenâî, 18/5

3. 2. 2. Ene’l-Hak – Ene’l-‘Aşk

Ene’l-Hak, Hallâc-ı Mansûr’a (ö. 309/922) atfedilen, “Ben Hakk’ım.” anlamına gelen ve bu ifadeyle küfre girdiği, tanrılık iddiasında bulunduğu ve mühlid olduğu fetvasıyla darağacına çekilerek idam edilmesine sebep olan bir sözdür. Tasavvuf ehli ise onun bu sözüne fenâ (yokluk) ya da sekr hâlinde söylenmiş bir söz nazarıyla bakmışlar, söyleyenin Allah olduğunu, Hallâc’ın ise Allah’ın sözüne tercüman olduğunu veya “Batıl değil hakkım.” demek istediğini söylemişler ve Hallâc’ı mazur görmüşlerdir.¹²⁹³

Gülşenî şairler Hallâc’ın “ene’l-Hak” sözünü, *sırr-ı ene’l-Hak / ene’l-Hak sırrı* (İbrahim Gülşenî 144/16; Sezâî G. 188/3), *ene’l-Hak zikri* (İbrahim Gülşenî 444/6, 506/11), *ene’l-‘ışk* (İbrahim Gülşenî 502/8, 635/7, 928/5, 1036/12, 1204/3), *kavl-i Mansûr* (Nazîr İbrahim Ms. 43/5) gibi terkiplerle kullanmışlardır.

İbrahim Gülşenî’ye göre Mansûr, sadık bir âşıktır. Onun başına gelenlerse onun aşkını izhar etmesi sebebiyle olmuştur. Onun bu sözü “Allah’tan başka ilah yoktur.” anlamına gelen ve “lâ ilâhe illâllâh” ile ifade edilen kelime-i tevhidin bir gereğidir. Onun sözünün

¹²⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 191-192; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 123.

mahiyetini ve tevhidi anlamayanlar kelime-i tevhidi söylediklerinde bu sözün özüne vakıf olmadıklarından bir yalancı olurlar:

*“Kılan sırrını ‘ışkun âşikâre
Görün Mansûr tek gavgaya düşmüş*

*Ene’l Hak zikridür sâdık olanun
Yalancı lâyilen illâya düşmüş”*

İbrahim Gülşenî, 506/10, 11

Aşağıdaki beyit, Mansûr’un sözünü tevil niteliğindedir. “Evde ev sahibinden başka kimse olmaz.” anlamında Arapça bir söz olan “*leyse fi’ d-dâr gayruhu’ d-deyyâr*”a telmih yapılan beyitte yaratılmış tüm âlemin ev sahibinin Allah olması sebebiyle âlemde Allah’tan başka bir şey bulunamayacağı ve her eşyanın Allah’ın bir tecellîsi olduğu düşüncesi ifade edilmiştir.¹²⁹⁴ Beyitte vahdet hâlinde söylendiği belirtilen “ene’l-Hak” sözüne bu itibarla Gülşenî de sahip çıkmaktadır:

*“Vahdet deminde ‘ışk ile didüm ene’l-Hak dönmezem
Mansûr-ı dâra asdılar men “leyse fi’ d-dâr” olmuşam”*

İbrahim Gülşenî, 1049/6

Dünya evinde Allah’tan gayrısı yoktur. Mansûr ise darağacına çekilmiştir. Gülşenî’nin yukarıdaki beytiyle benzer bir düşüncenin ifade edildiği aşağıdaki beyitte “dâr” kelimesi hem darağacına çekilmek hem de dâr-ı ukbâya çekilmek anlamında tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*“Eger bu hânede ben gayr yok dirsem ne var bi’ llâh
Ki ger Mansûr’ı dirsen sen çekildi gitdi ol dâra”*

Muhyî, 211/2

Klasik şiirdeki tasavvurda âşğın gönlü sevgilinin zülfüne asılıdır. Sevgilinin zülfünün darağacına teşbih edildiği aşağıdaki beyitte Gülşenî, sevgilinin zülfüne asılmasıyla kendi durumunu darağacına çekilen Mansûr’a benzetirken diğer yandan da Mansûr’un

¹²⁹⁴ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler-Ansiklopedik Sözlük* (İstanbul: Kesit Yay., 2013), 459.

bir aşk şehidi olduğunu ima etmektedir. “Ene’l-ışk”, Gülşenî’nin şiirlerinde beş ayrı yerde kullandığı bir ifadedir. Bu ifade ile Mansûr’un “ene’l-Hak” sözünü aşk ile söylediği veya âlemin yaratılış sebebinin aşk olduğu düşüncesi kastedilmiş olmalıdır. Zülf, tasavvufî anlamıyla kesret âlemidir. Bu anlamıyla maddî varlık âlemi, Allah’a kavuşma yolunda ayakbağı olmaktadır:

*“Mansûr oluban mihrün ile diyüp ene’l-ışk
Zülfünden ana bend ile çün dârumı buldum”*

İbrahim Gülşenî, 1058/11

“Dâr” kelimesinin darağacı ve âlem anlamıyla tevriyeli kullanıldığı aşağıdaki beyitte Muhyî, her gece yaşadığı vuslat, vahdet ve fenâ hâlini ifade etmektedir. Beyitte gece vakti, nalından örsü eritecek kıvılcım çıkaracak kadar hızlı bir binekle göğe çıkmaktan bahsedilmesi ve vahdet hâlinin sembolü olan Mansûr’un anılmasıyla miraç hadisesine telmih yapılmıştır:

*“Muhyiyâ olalı Mansûr’ı bu dârun her şeb
Şerer-i na’lçemüz çarhı çü sindân eridür”*

Muhyî, 64/5

“Men ‘aref” ibaresiyle “Kendini bilen Rabb’ini bilir.” hadisine iktibas yapılan aşağıdaki beyitte Fenâyî, Mansûr’un bu hadisi nüshaya teşbih edilen vücudundan okuduğu için “ene’l-Hak” dediğini belirtmektedir. “ber-dâr-ı Hû”, Allah’ın âleminde olmak ya da vahdet âleminde olmak anlamlarına gelmesinin dışında Mansûr’un çekildiği darağacını da çağrıştırmasıyla tevriyeli olarak kullanılmıştır:

*““Men ‘aref”¹²⁹⁵ dersin vücûdı nüshasından ohıyan
Her zaman diyüp ene’l-Hak olur ol ber-dâr-ı Hû”*

La’lî-i Fenâyî, 23/2

Sezâî, aşağıdaki beyitlerde Hak aşkıyla canını feda ederek “ene’l-Hak” sırrını izhâr etmesiyle Mansûr’u ehl-i aşkın serdarı olarak gördüğünü ve ona özendiğini onu överek ifade etmiştir:

¹²⁹⁵ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2/361.

“‘Aşk dârına Mansûr-veş ber-dâr olayın şimdi

Tâ zümre-i ‘uşşâka serdâr olayın şimdi”

Sezâî, G. 359/1

“Zümre-i ‘uşşâk içinde cümleye serdârdur

Çün ene’l-Hak sırrın izhâr eyledi Mansûr-ı ‘aşk”

Sezâî, G. 188/3

Nazîr İbrahim “ene’l-Hak” sözünü hiçbir şiirinde doğrudan kullanmamış, “kavl-i Mansûr” terkihiyle bu söze işaret etmiştir. Nazîr’e göre Mansûr, gönlü vahdet denizinde coşmuşken bu sözü söylemiştir. Onun bu sözünü -denize kavuşan suyun durgunlaşması gibi- vahdete ulaşınca susanlar duyabilecek ve anlayabilecektir:

“Bahr-i vahdetde dili cûş eyleyen

Zâtını fikriyle hâmuş eyleyen

Kavl-i Mansûr’ı odur gûş eyleyen”

Nazîr İbrahim, Ms. 43/5

Gülşenî şairlerin dinî-tasavvufî kavramlara yükledikleri anlamları seçtiğimiz divanlarda yaptığımız taramalar neticesinde örnek beyitler üzerinde inceleyip tespit etmeye gayret ettik. Bu inceleme neticesinde dikkati çeken ilk husus Gülşenîlerin kendilerine has bir terminolojilerinin olmayıp büyük ölçüde Halvetîlerin sıklıkla kullandıkları tasavvufî kavramlar ile Mevlevîlik ve Nakşîliğe ait bazı kavramları kullanmış olmalarıdır.

İtikadi kavramlar, Gülşenî şairlerin inançla ilgili konularda hürmet ve tazimini en çok ifade ettikleri kavramlardır. İbadetle ilgili kavramlarda ise ibadetlerin şekli yönünü aşip özünü benimsemek ve ibadeti aşkla yapmak gerektiği düşüncesi işlenmiştir. İncelemeye esas aldığımız divanlarda tasavvufî kavramlara yüklenen anlamların tasavvuf sözlüklerindeki anlamlarla örtüştüğü görülmektedir. Bilhassa Gülşenîliğin kurucusu İbrahim Gülşenî’nin tasavvufî kavramlara yüklediği anlam, bazen benzer bazen farklı ifadelerle, takipçileri tarafından tekrar edilmiştir. İbrahim Gülşenî’nin oğlu ve halifesi olduğu hâlde Hayalî-i Gülşenî, tasavvufî kavramları en az kullanan şairdir. Tasavvufî

kavramların kullanılmasında, Gülşenîliğin ikinci piri kabul edilen Sezâî-i Gülşenî'de La'lî-i Fenâyî tesiri, Nazîr İbrahim'de ise Sezâî-i Gülşenî tesiri dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Şiirle iç içe yaşayan ve Türk tasavvuf edebiyatına önemli katkıları olan Gülşenîlerin aktif olarak faaliyetlerini sürdürdükleri 16. - 20. yüzyıllar arasında manzum eserler veren Gülşenî şairlerin manzum eserlerini ve eserlerindeki dinî-tasavvufî kavramları konu edinen çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Halvetîliğe bağlı Rûşeniyye'nin bir kolu olarak Kahire'de İbrahim Gülşenî tarafından kurulan Gülşenîlik, Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış, 20. yüzyıl ortalarına kadar, başta Diyarbakır, Edirne, İstanbul, Mekke, Halep, Urfa, Antalya, Şam ve Bursa olmak üzere Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada sadece tarikat dünyasında değil şiir alanında da etkili olmuştur. Gülşenî gelenekte öne çıkan ve divanlarını dinî-tasavvufî kavramlar yönünden incelediğimiz altı şairden üçü (İbrahim Gülşenî, Hayâlî-i Güşenî, Muhyî) Mısır muhitine, diğer üçü (La'lî-i Fenâî, Hasan Sezâî, Nazîr İbrahim) ise Edirne muhitine ait şairlerdir. Bu şairlerden Muhyî aslen Edirnelidir ve ilk eğitimini burada almış daha sonra Mısır'a gitmiştir. Bu itibarla Gülşenîliğin iki ana muhiti Mısır ve Edirne olmuştur.

2. Gülşenî şairler, Osmanlı şairlerinin en çok tercih ettiği tarikatlardan olan Mevlevîlik ve Nakşîlik ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Tespitlerimize göre Gülşenî şairlerden 7'si Mevlevîliğe, 8'i Nakşîliğe intisap etmiş ve eserlerinde bu tarikatların tesirini yansıtmışlardır. Gülşenîliğin ilk döneminde Kalenderîliğe ve Hurufîliğe ilgi duyan; sonraki dönemlerde Uşşakîliğe, Şabanîliğe, Sümblîliğe, Kâdirîliğe, Rufâîliğe ve Celvetîliğe intisap eden Gülşenî şairler olmakla birlikte bu tarikatlar Gülşenîler üzerinde Mevlevîlik ve Nakşîlik kadar etkili olmamıştır.

3. 16. - 20. yüzyıllar arasında Gülşenî kimliği ile tanınmış 51 şair tespit edilmiştir. Gülşenîliğe intisap ettiği bildirilen ancak başka tarikatlara bağlılığı ön planda olan ya da Gülşenîliği şüpheli olan 14 şairle birlikte bu sayı 65'e ulaşmaktadır. 51 Gülşenî şair, toplamda 55 manzum eser meydana getirmiştir. Bu şairlerden Usûlî ve Yahyâ Dükaginzâde, divan şiirinin önemli şahsiyetlerindendir. 51 şairden 26'sının müstakil mazum eseri vardır. Diğer şairlerin şiirleri manzum bir eser meydana getirecek miktara ulaşmamıştır. Gülşenîler, Türk edebiyatına toplamda 21 divan, 5 divançe

kazandırmışlardır ancak bu divanlardan dördü günümüzde mevcut değildir. İbrahim Gülşenî, üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) birer divan yazmıştır. Za'fî-i Gülşenî'nin Türkçe Divan'ı dışında Farsça yazılmış bir divançesi bulunmaktadır.

4. Gülşenî şairlerin önemli bir kısmı mederese tahsili görmüş, ilmiye sınıfına dâhil edilebilecek kişilerdir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Gülşenî şairlerden 6'sı kâtip, 2'si mülazım, 6'sı müderris, 3'ü defterdar, 1'i kadı yardımcısı, 4'ü kadı ve 2'si hekimdir. Yine bu şairler içerisinde vaizlik, hatiplik, danışmentlik, müstensihlik, müfettişlik ve müdürlük yapanlar olmuştur. Şairlerin almış oldukları tahsilin izlerini Arapça, Farsça kelime ve terkiplerin, sanatlı söyleyişlerin yoğunlukta olduğu bazı eserlerde görmek mümkündür. Bununla birlikte, eserlerinin geneline bakıldığında, tasavvufî düşüncüyü geniş halk kitlelerine ulaştırabilmek gayesiyle didaktik bir üslûp ve anlaşılır bir dil kullanmışlardır.

5. Gülşenî muhitlerin sanata verdikleri değerin bir neticesi olarak Gülşenî şairler, şiir dışındaki sanat dallarıyla da ilgilenmişlerdir. Tespitlere göre Gülşenî şairlerden 7'si musikişinas, 6'sı hattattır.

6. Biyografik kaynaklarda ismi, mahlası, yaşadığı yer ve dönem gibi konularda benzerlikler bulunan şairler hakkında zaman zaman karışıklıklar meydana gelmiş ve bazı hatalı bilgiler nakledilmiştir. Gülşenî şairlerden Selman İlâhî'nin bilgilerinin bazı kaynaklarda hemşehrisi Nakşî şeyhi Abdullah İlâhî'nin bilgileriyle karıştırılması bunun örneklerinden biridir. Benzer bir karışıklık aynı dönemde Edirne'de yaşayan, medrese tahsili gören, Gülşenî olan ve aynı mahlası kullanan Vâlihî ile Kurtzâde Vâlihî arasında da yaşanmış, Vâlihî'nin bazı bilgileri Kurtzâde Vâlihî'nin bilgilerine eklenmiştir. İlgili bölümlerde gerekli tashih yapılmıştır.

7. Bazı şairler Gülşenîlerle ilgili ithamlar sebebiyle Gülşenî kimliklerini saklama gereği duymuşlar, bu sebeple biyografik kaynaklar -eski ve yeni kimliklerinden dolayı- aynı kişilerden iki farklı kişi gibi bahsetmişlerdir. Bazı kaynaklarda Nakşî dervişlerinden olduğu söylenen ve Gülşenîliğinden hiç söz edilmeyen İlhamî'nin bu kaynaklardaki bilgileriyle, Gülşenî olduğunu bildiren kaynaklarda nakledilen bilgileri kıyas edildiğinde aynı kişiden bahsedildiği tespit edilmiştir. Semâî ve Hasan Zarîfî de ithamlar sebebiyle Nakşîliğe geçen Gülşenî şairlerdir.

8. Gülşenî şairler, şiirlerinde daha çok aruzu çok nadiren hece ölçüsünü kullanmışlardır. Divanlarda aruzun her bahrinden vezinlerle yazılmış şiirlere rastlanabilmektedir. Hezec ve remel en çok tercih edilen bahirlerdir. Usûlî ve Muhyî vezin çeşitliliği konusunda şiirlerinde 12 farklı bahir kullanmalarıyla dikkati çekmektedirler.

9. Divanlarında klasik şiirimizin hemen her nazım şeklini kullanan Gülşenî şairlerin en çok kullandıkları nazım şekli gazeldir. Divan dışındaki müstakil manzum eserlerin dördü hariç tamamı mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır.

10. Allah'la ilgili manzum türlerden tevhid, münâcât, esmâ-i hüsnâ; Hz. Muhammed'le ilgili manzum türlerden na't, esmâ-ı nebî, mu'cizenâme ve tasavvufî türlerden menâkıbnâme, nasihatnâme, silsilenâme, şathiye ve dolapnâme Gülşenî şairlerin örneklerini verdikleri türlerdir. Gülşenî şairler bu türlerin dışında şehrengiz ve zafernâmeye dâhil edilebilecek manzum eserler de vermişlerdir. Gülşenî şairlerce edebiyatımıza kazandırılan şehrengiz sayısı 10'u bulmaktadır.

11. Gülşenî şairler, divanlarında pek çok ayet ve hadise lafzen ve manen iktibas yapmışlardır. Bu ayet ve hadisler genel olarak tasavvufî şiirde çokça iktibas edilen ayet ve hadislerdir.

12. Gülşenî şairler itikadî kavramları, iman ettikleri değerlere karşı muhabbet ve hürmetlerini göstermek için, ibadetle ilgili kavramları ise zahirî anlam dışında tasavvufî düşüncelerini ifade etmek için -araç olarak- kullanmışlardır. Örnek olarak kelime-i tevhid, fenâ (yokluk) ve bekâ (vahdet); abdest, dünya ve ahiretten arınmak; namaz, Allah'ın tecellîlerini ve vechini görmek; oruç, aklı bırakmak; hac, Allah yolunda yürümek ve Allah'a yaklaşmak; tavaf, mutlak sevgilinin mahallinde ve güzelliğinin etrafında dönmek; zekâtsa sevgili için canını vermektir.

13. Gülşenîlerin Mevlevîlik ve Nakşîlikte olduğu gibi kendilerine has bir terminolojisi oluşmamıştır. Gülşenî şairlerin şiirlerinde sıklıkla kullandıkları tasavvufî kavramlar, büyük ölçüde, diğer Halvetî şairlerin şiirlerinde kullandıkları tasavvufî kavramlarla örtüşmektedir. Özünde vahdet-i vücut düşüncesinin işlendiği bu kavramların yanı sıra Gülşenîlerin yakın oldukları Mevlevîlik ve Nakşîlikten alınan kavramlar da dikkat

çekmektedir. Gülşenîliğin ilk dönemlerinde Za'fî-i Gülşenî ve Usûlî'nin şiirlerinde Kalenderîlik ve Hurufîlikle ilgili bazı kavramlara rastlansa da ithamlara sebep olması sebebiyle sonraki dönemlerde bu kavramlar ve bu kavramlarla ilgili düşünceler terk edilmiştir.

Mevcut kaynaklar ve akademik çalışmalardan istifade ederek Türk edebiyatında Gülşenî muhite dair şair, eser ve kavramlar üzerine yaptığımız bu çalışmada verdiğimiz bilgiler, Gülşenî şairlere ait henüz tespit edilmeyen eserlerin tespiti, neşredilmeyen eserlerin neşir ve inceleme çalışmalarıyla daha da zenginleşecektir.

KAYNAKÇA

Yazma Eserler

- Derviş Hasan Gülşenî. *Nüzhet-nâme*. Mısır-Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, m Mecâmi Türkî, 11. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/nuzhet-name/124058>
- Hâletî. *Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. Y., 783. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty00783.pdf>
- Hasan Zarîfî. *Kâşîfu'l-Esrâr Matlau'l-Envâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Bölümü, 38273.
- Hasîb Efendi. *Dîvân*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Muzaffer Özak Koleksiyonu, 232/I.
- Hasîb Efendi. *Dîvân*. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet, 1617.
- Hayâlî-i Gülşenî. *Dîvân*. İstanbul: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 133.
- Hulvî. *Dîvân*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası, Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, T. Y., 821.
- Hulvî. *Lemezât-ı Hulvî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T. Y., 1894.
- Hüseyin Vassâf. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2311.
- İbrahim Gülşenî. *Dîvân*. İstanbul: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 379.
- İbrahim Gülşenî. *Farsça Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 272.
- İbrahim Gülşenî. *Kenzü'l-Cevâhir*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, F. 1233.
- İbrahim Gülşenî. *Kıdem-nâme*. Ankara: Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, A 2920/2.
- İbrahim Gülşenî. *Ma'nevî-i Şerîf*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 2908.
- İbrahim Gülşenî. *Pend-nâme*. Konya: Mevlana Müzesi, Türkçe Yazmaları, 4032/3.
- İbrahim Gülşenî. *Râz-nâme-i Mevlânâ Gülşenî*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 932.

- İbrahim Gülşenî. *Risâletü'l-Etvâr*. Ankara: Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 2482/6, vr. 88b-99b.
- İbrahîm Hakkı Erzurumî, *Dîvân*, (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu).
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1143>.
- Kâmî. *Behçetü'n-Nu'amâ*. Edirne: Selimiye Yazma Eser Ktp., Badi Efendi, 2136.
- Kâmî. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp. Hafîd Efendi, 357/1.
- Kâmî. *Tuhfetü'z-Zevrâ'*. Edirne: Selimiye Yazma Eser Ktp., Badi Efendi, 2136/2.
- La'î Mehmed Fenâî. *Dîvân*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 358.
- Mahvî. *Divânçe*. İstanbul: Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Y 0527.
- Mecmû'a-i Eş'âr*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Koleksiyonu, 479.
- Muhyî-i Gülşenî. *Gül-i Sad-Berk*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1231/1, 1234.
- Muhyî-i Gülşenî, *Mecmûa-i Muhyî* (Kahire: Mısır- Milli Kütüphanesi (Darü'l-Kütübi'l-Kavmiyyeti'l-Hıdiviyye-Mecâmi-i Türkî), 23); İstanbul: İSAM Ktp., (fotokopi nüsha), 8906).
- Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî*. İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 302.
- Muhyî-i Gülşenî. *Şehd-i Ebrâr*. Konya: Konya Müzesi Kütüphanesi, 2311.
- Münîrî. *Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Böl. (Agâh Sırrı Levent'ten satın alınan yazmalar), 100.
- Müsellem Efendi. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Hafîd Efendi, 361.
- Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn. *Risâle-i Tâciyye* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, Yz. A 3913).
- Nazîr İbrahim. *Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 424/2; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi (Murad Molla Kütüphanesi), 493.
- Nazîr İbrahim. *Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye*. Saraybosna: Gazi Hüsrev Begova Biblioteka (Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi), 4253.
- Örfî. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2195.
- Örfî. *Mahabbet-nâme-i Örfî*. Edirne: Selimiye Kütüphanesi, 2195.

Refî'. *Hayât-âbâd*. İstanbul: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., 1115.

Sezaî-yi Gülşenî. *Dîvân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 3159/1, 3543/2.

Sıyâmî. *Dîvân*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Seyfeddin Özege Kütüphanesi, Ağâh Sırrı Levend Kitapları Bölümü, 48, 49.

Şânî. *Gülşen-i Efkâr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., Nadir Eserler, 3040.

Şânî. *Manzûme-i Avâmil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Böl., 2573.

Şânî. *Zerîatü'l-Ebrâr fî Na'ti'n-Nebiyyi'l-Muhtar*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Böl., 3782.

Usûlî. *Dîvân*. İstanbul: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 31.

Usûlî. *Külliyât*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3304.

Ulusoy, Mehmet Şemseddin. *Ezhâr-ı Şemsî*. Mustafa Kara Kitaplığı (fotokopi nüsha).

Yahyâ Bey. *Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, 1302.

Yahyâ Bey. *Gencîne-i Râz*. Ankara: Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Mü 1380.

Yahyâ Bey. *Gülşen-i Envâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1636.

Yahyâ Bey. *İstanbul Şehrengizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2692.

Yahyâ Bey. *Kitâb-ı Usûl*. İstanbul: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 994.

Yahyâ Bey. *Şâh u Gedâ*. Ankara: Milli Ktp., Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 399.

Yûsuf u Zelîhâ. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 5682.

Za'fî-i Gülşenî. *Dîvân*. İstanbul: Ali Emirî Efendi Manzum Eserler (Millet Kütüphanesi), 254.

Za'fî. *Mevlid*. Ankara: Milli Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, Yz A 2249/3.
<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/mevlid/137667>

Kitaplar

- Aclûnî, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l Keşfü'l-hafa ve müzilü'l-ilbas amma iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nas*. 2 Cilt. Halep: Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî, ts.
- Ahdî. *Gülşen-i Şu'arâ*. haz. Süleyman Solmaz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/ahdi-gulsen-i-suara.html>
- Akkuş, Mehmet. *Abdullah Selâhaddîn-i Uşşâkî Hz. Peygamber'e Na'tlar Dîvân-ı Nu'ût-ı Salâhî*. İstanbul: Şelale Yay., 2002.
- Akkuş, Mehmet. *Abdullah Salahaddin-i Uşşaki: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hikemiyat Yay. 2021.
- Atlansoy, Kadir. *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*. Bursa: Asa Kitabevi, 1998.
- Ayan, Gönül. *Lâmi'î Vâmık u Azrâ İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998.
- Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*. haz. Ramazan Ekinci. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194287/vefeyat-i-ayvansarayi.html>
- Beliğ, İsmail. *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., 1985.
- Beliğ, İsmail. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*. haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu. Ankara: Anıl Matbaacılık, 1998.
- Beyânî, *Tezkîretü's-Şu'arâ*. haz. Aysun Sungurhan. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194495/beyani-tezkiresi-tezkiretus-suara.html>
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 4. Basım, 1982.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Burmalıoğlu, H. Bilen. *Bursalı Lâmi'î Çelebi Dîvânı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Canım, Rıdvan. *Edirne Şairleri*. Ankara: Akçağ Yay., 1995.

- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay., 2. Basım, 2004.
- Ceylan, Ömür. *Böyle Buyurdu Sûfî*. İstanbul: Kapı Yay. 2010.
- Çelebi, Âşık. *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Metin*. haz. Filiz Kılıç. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Çelebi, Âşık. *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. haz. Filiz Kılıç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>
- Çelebi, Evliyâ. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. 2 Cilt. haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2013.
- Çoban, Ali. *Mevlevî Sülûkü Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre*. Konya: Palet Yay., 2021.
- Dâvûd, Fatîn. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. haz. Ömer Çiftçi. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html>
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Edirneli, Nazmî. *Dîvân*. haz. Sibel Üst. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206284/edirneli-nazmi-divani.html>
- Edirneli, Nazmî. *Mecma'un-Nezâir*. haz. M. Fatih Köksal. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html>
- Emîrî Efendi, Ali. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amîd*. haz. İdris Kadioğlu. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208593/ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amid.html>
- Ergun, Saadettin Nüzhet. *Türk Musikisi Antolojisi*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1942.
- Esrâr Dede. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. haz. İlhan Genç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206275/tezkire-i-suara-yi-mevleviyye.html>
- Garîbî. *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm Garîbî Tezkiresi*. haz. İsrâfil Babacan. Ankara: Vizyon Yay., 2010.
- Gelibolulu, Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. haz. Mustafa İsen. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html>
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp, 2006.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Milenyum Yay., 5. Basım, 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılâp, 2017.
- Güftî. *Teşrîfâtı's-Şu'ara*, haz. Kâşif Yılmaz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247200/gufti-tesrifatus-suara.html>
- Hanyevî, Nurî Osman. *Girit Şâirleri (Tezkîre-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Girid)*. haz. Orhan Kurtoğlu. Ankara: Akçağ Yay., 2006.
- Hayrabolulu Hasib. *Hayrabolulu Hasib Divanı*. haz. Ramazan Ekinci - Suat Donuk. İzmir: Serüven Kitabevi, 2015.
- Hayretî. *Divan (Tenkitli Basım)*. haz. Mehmet Çavuşoğlu - M. Ali. Tanyeri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1981.
- Hibrî, Abdurrahmân. *Enîsü'l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*. çev. Ratip Kazancıgil. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 1996.
- Hulvî, Cemâleddin Mahmûd. *Câm-ı Dil-nüvâz*. haz. Sait Okumuş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Hulvî, Cemaleddin Mahmûd. *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemât-ı Ulviyye Halvetî Büyüklerinin Tatlı Halleri*. haz. Mehmet Serhan Tayşı. İstanbul: Semerkand Basım Yay., 2013.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. 18 Cilt. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yay., 2014.
- İbn-i Kemâl. *Dîvân*. haz. Mustafa Demirel. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1996.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.
- İmam-ı Gazali. *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. haz. Hüseyin Kader. İstanbul: Vefa Yay., 2007.
- İpekten, Haluk. *Nâilî*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1986.
- İspir, Meheddin. *Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.
- İsyânî. *İsyânî Dîvânı*. haz. Talip Çukurlu. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2022.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yay., 4. Basım. 1999.

- Kara, Mustafa. *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017.
- Kemikli, Bilal. *Bursalı Bilge Şair Lâmiî Çelebi*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011.
- Kemikli, Bilal. *Dost İlinden Gelen Ses*. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım. 2017.
- Kılıç, Atabey. *Mirzazâde Ahmed Neylî ve Divanı*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sûfî ve Şiir*. İstanbul: İnsan Yay., 2004.
- Kınalızâde, Hasan Çelebi. *Tezkiretü’s-Şu’arâ*. haz. Aysun Sungurhan. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html>
- Koç, Mustafa. *Bâleybelen Muhyî-i Gülşenî İlk Yapma Dil*. İstanbul: Klasik Yay., 2005.
- Köksal, M. Fatih. *Mevlid-Nâme*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2011.
- Kunt, İbrahim. *Hasan-ı Zarîfî’nin Mesnevi Şerhi / Kaşîfu’l Esrar ve Matla’u’l-Envar*. Konya: Konya Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yay., 2015.
- Kurnaz, Cemal. *Halk ve Divan Şiirinin Müşterekleri Üzerine Denemeler*. Ankara: Akçağ Yay., 1990.
- Kurnaz, Cemal - Tatçı, Mustafa. *Türk Edebiyatında Şathiyye*. Ankara: Akçağ Yay., 2001.
- Lâmiî Çelebi. *Bursa Şehrengizi*. haz. Mustafa İsen - H. Bilen Burmaoğlu. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011.
- Lâmiî Çelebi. *Mevlidü’r-Rasûl*. haz. Süleyman Eroğlu. Bursa: Bursa Büyükşehir Yay., 2011.
- Lâmiî Çelebi. *Salâmân ve Absâl*. haz. Erdoğan Uludağ. İstanbul: Büyüyenay Yay., 2013.
- Lâmiî Çelebi. *Şem’ ü Pervâne*. haz. Sadık Armutlu. İstanbul: Kitabevi Yay., 2021.
- Latîfî. *Tezkîre-i Latîfî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314.
- Latîfî. *Latîfî Tezkiresi*. s.nşr. Mustafa İsen (Ankara: Akçağ Yay., 1999).
- Latîfî. *Tezkiretü’s-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html>

- Mehmed Efendi, Es'ad. *Bağçe-i Safâ-endüz*. haz. Rıza Oğraş. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-212024/esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduz.html>
- Mirza-zâde, Mehmed Sâlim. *Tezkiretü's-Şuarâ*, haz. Adnan İnce. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html>
- Muallim Nâci. *Osmanlı Şairleri*. haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1986.
- Muhyî. *Menâkıb-ı Gülşenî*. haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Muhyî-yi Gülşenî - Şemlelizâde, Ahmed Efendi. *Menâkıb-i İbrahim-i Gülşenî ve Şîve-i Tarikat-ı Gülşenîye*. haz. Tahsin Yazıcı. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yay., 1982.
- Muhyî. *Reşahât-ı Muhyî Reşahât-ı Aynü'l Hayât Tercümesi*. haz. Mustafa Koç - Eyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Muvakkit-zâde, Muhammed Pertev. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. haz. Ekrem Bektaş. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195828/muvakkit-zade-muhammed-pertev-divani.html>
- Müslim, İbnü'l-Haccâc. *Sahih Müslim*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, t.s.
- Nâilî-i Kadîm. *Dîvân*. haz. Haluk İpekten. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247199/naili-i-kadim-divani.html>
- Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâ'ik Fî Tekmîleti's-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, 2 Cilt. haz. Suat Onuk. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/hadaiku-l-hakaik-fi-tekmileti-s-saka%E2%80%99ik--takim-2-cilt-_620.aspx
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1992.
- Osman, Rifat. *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*. haz. Ratip Kazancıgil. PDF: Edirne Valiliği Kültür Yay., 2013. <http://www.edirne.gov.tr/edirne-rehnumasi>
- Ögke, Ahmet. *Vahîb-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısırî'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*. Van: Ahenk Yay., 2005.

- Oğlanlar Şeyhi, İbrahim. *Müfîd ü Muhtasar*. haz. Bilal Kemikli. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Örfî, Mahmûd Ağa. *Divan (İnceleme-Metin)*. haz. Lokman Turan. Ankara: Vizyon Yay., 2011.
- Pervâne b. Abdullah. *Pervâne Bey Mecmuası*. haz. Kamil Ali Gıynaş. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194492/pervane-bey-mecmuasi.html>
- Peremeci, Osman Nuri. *Edirne Tarihi*. İstanbul: Bellek Yay., 2011.
- Râmiz. *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraî'sı İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük*. haz. Sadık Erdem. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi. Yay., 1994.
- Reşâd, Faik. *Eslâf*. haz. Emrah Aydemir - Fatih Özer. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-242935/eslaf-faik-resad.html>
- Riyâzî, Muhammed Efendî. *Riyâzü's-Şuara*. haz. Namık Açıkgöz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazus-suaratezkiretus-suara.html>
- Salahaddin-i Uşşaki, Abdullah. *Dîvân*. haz. Mehmet Akkuş. İstanbul: Eflatun Kitap, 2021.
- Saraç, M. A. Yekta. *Şeyhülislam Kemal Paşazade: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*. İstanbul: Şule Yay., 1999.
- Sehî Beg. *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&refer=65A1BBC40BAA09DF99824FAE96A629D4C2D26E9694528206389716117DBCE52B
- Sezaî-yi Gülşenî. *Divan Sezai-i Gülşenî*. Şahver Çelikoğlu. İstanbul: Yazı Yay., 1985.
- Sezaî-yi Gülşenî. *Mektûbât-ı Hazret-i Sezâî*. Sadeleştiren: Cezair Yazar. İstanbul: Divan Yay., 2001.
- Sıyâmî, *Sıyâmî Divanı (İnceleme-Metin)*. haz. Vesile Albayrak Sak. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2019.
- Silâhdâr-zâde, Mehmed Emîn. *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*. haz. Furkan Öztürk. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-209345/tezkire-i-silahdar-zade.html>
- Sun'ullâh-ı Gaybî. *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*. haz. Bilal Kemikli. İstanbul: H Yay. 2017.

- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. 6 Cilt. haz. Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.
- Şefkat-i Bagdâdî. *Sefkat Tezkiresi (Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*. haz. Filiz Kılıç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194367/sefkat-tezkiresi-tezkire-i-suara-yi-sefkat-i-bagdadi.html>
- Şemseddin Sâmî. *Kamûs 'ul-Âlâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1889.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay., 1992.
- Şerefuddin, Şeyh Şuayb. *Kâinatın Mihveri*. çev. Yaman Arıkan. İstanbul: Buhara Yay., 1976.
- Şeyhî Mehmet Efendi. *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. 4 Cilt. haz. Ramazan Ekinci. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/vekayi%E2%80%98u%E2%80%99l-fuzala--takim-4-cilt-_628.aspx
- Şeyhülislam, Ârif Hikmet Bey. *Tezkiretü's-Şuarâ*. haz. Mehmet Nuri Çınarcı. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240610/seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresi.html>
- Şimşek, Selami. *Edirne'de Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Buhara Yay., 2008.
- Şimşek, Selami. *Edirneli Şeyh Ahmed Müsellem el- Gülşenî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvân'ı*. İstanbul: Buhara Yay., 2016.
- Usûlî. *Usûlî Dîvânı*. haz. Mustafa İsen. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/us%C3%BBli-divani_735.aspx
- Uşşâkîzâde, İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*. haz. Ramazan Ekinci. PDF: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/zeyl-i-saka%E2%80%99ik_621.aspx
- Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.
- Tek, Abdurrezzak. *Melâmet Risâleleri*. Bursa: Emin Yay., 2007.
- Tezcan, Nuran. *Lâmi 'îs Gûy u Çevgân*. Stuttgart: Steiner, 1994.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. 10 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Tuman, Nâil. *Tuhfe-i Nâilî Şairlerin Muhtasar Biyografileri*. 2 Cilt. haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Yay., 2001.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2016.

Vassâf, Hüseyin. *Bursa Hatırası*. haz. Bilal Kemikli - Mustafa Kara. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2010.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. 5 Cilt. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2011.

Vassâf, Hüseyin. *Divan*. haz. Mustafa Tatçı vd. İstanbul: Kırkambar Yay., 2012.

Vassâf, Hüseyin. *Hâtıra-i Hicâziyye*. haz. Mehmet Akkuş. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2012.

Vassâf, Hüseyin. *Gül Bahçesinden Mektuplar-Mürâselât*. haz. Mehmet Akkuş. İstanbul: H Yayınları, 2016.

Vassâf, Hüseyin. *Gülzâr-ı Aşk*, haz. Mustafa Tatçı vd. İstanbul: H Yayınları, 2019.

Yahyâ Bey. *Yûsuf ve Zelîhâ*. haz. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi, 1979.

Yahya Bey. *Yusuf ile Züleyha*. haz. Mehmet Kanar. İstanbul: Say Yay., 2011.

Yeniterzi, Emine. *Divan şiirinde Na't*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993.

Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler-Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Kesit Yay., 2013.

Mehmed Sâlih Yümnî. *Tezkire-i Şu'arâ-i Yümnî*. haz. Sadık Erdem. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2013.

Zehr-i Mâr-zâde, Seyyid Mehmed Rızâ. *Rızâ Tezkiresi*. haz. Gencay Zavotçu. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-219133/riza-tezkiresi.html>

Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri, Kitap Bölümleri ve Tebliğler

Afyoncu, Erhan. “Zeâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/162-164. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.

Akün, Ömer Faruk. “Ahdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/514. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.

- Aksoyak, İsmail Hakkı. “Nazîr/Nazîrâ”, İbrahim Nazîr Çelebi Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 20 Nisan 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nazir-nazira-ibrahim-nazir-celebi>
- Albayrak Sak, Vesile. “Siyâmî’nin Antakya Şehrengizi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 51-70.
- Arı, Abdullah. “Muhyî-i Gülşenî’nin Siret-i Murâd-ı Cihân İsimli Eseri”. *Sûfî Araştırmaları* 3 (2011), 51-76.
- Arpaguş, Sâfi. “Tasavvufta “Mantiku’t-tayr” Mevlânâ’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2005), 121-135.
- Aslan, Üzeyir. “Fetihten Sonra Yazılmış Türkçe İlk Mevlid-i Manevî: Kerîmî’nin İrşâd’ı”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (2009), 19-80.
- Azamat, Nihat. “Divane Mehmed Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/435. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994.
- Azamat, Nihat. “Kalenderiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/253-256. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001.
- Başpınar, Fatih. “16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinden Garâmî’nin Tezkiretü’ş- Şu‘arâ İsimli Şairnamesi”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (2015), 1-32.
- Belenkuyu, Bekir. “Edebiyatımızda Esmâ-i Nebî-Peygamberimiz (S.A.V.)’in İsimleri- ve Esmâ-i Nebî Metinleri”. *Turkish Studies* 10/4 (2015), 167-196.
- Büyükyıldırım, Ayşe. “Usûlî Dîvânı’nda Tasavvufî Unsurlar”. *Osmanlı Araştırmaları: Journal of Ottoman Studies* 26 (2005), 133-146.
- Ceyhan, Adem. “Usûlî’nin Hadis ve Vecize Tercümeleleri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 30/0 (2003), 147 – 188.
- Ceyhan, Semih. “Salâhî Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/17-19. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Semih. “Şuayb Şerefeddin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/223-224. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/241-243. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.
- Çakıcı, Bilal. “Za’fî’nin Vardar Yenicesi Şehrengizi”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Şinasi Tekin Hatıra Sayısı III* 32/1 (2008), 169-193.

- Çakıcı, Bilal. "The Shahrangiz of Shtip by Za'fî". *International Journal of Central Asian Studies* 14 (2010), 95-107.
- Çalka, Mehmet Sait. "İbrahim Gülşenî ve Kıdemnâme Adlı Tasavvufî Mesnevisi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 59 (2017), 119-154.
- Çavuşoğlu Mehmed. "Taşlıcalı Dukakin-zâde Yahya Bey'in İstanbul Şehr-engîzi". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XVII (1969), 73-108.
- Çavuşoğlu, Mehmed. "Belgrad Şehrengizi". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (1974), 325-356.
- Çavuşoğlu, Mehmed. "Yenice Şehrengizi". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5 (1976), 81-100.
- Derdiyok, İ. Çetin. "Gül-i Sad-Berk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/225-226. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.
- Efe, Zahide. "16. Yüzyıl Divan Şairi Hâtemî ve Dîvânçesi". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8/20 (2019), 114-150.
- Ekinci, Ramazan. "Osmanlı Kültür Merkezlerinden Vardar Yenicesi ve Tezkirelere Göre Vardar Yenicesi Şairleri", *Turkish Studies* 7/4 (2002), 1663-1679.
- Ekinci, Ramazan. "Hayrabolulu Hasîb ve Eserlerinden Örnekler", *Yeni Türkiye* 67 (2015), 2373-2386.
- Ercan, Özlem. "Kâmî Mehmed Efendi ve Fîrûznâme". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* III (2002), 115-134.
- Eroğlu, Süleyman. "Edebî Bir Tür Olarak Mevlitler - Şekil Özelliklerine Dair Bazı Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18 (2010), 125-141.
- Gönel, Hüseyin. "Garîbî, Mîr Hüseyin". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 11 Haziran 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/garibi-mir-huseyin>
- Göre, Zehrâ. "Za'fî-i Gülşenî'nin Moton Şehrengizi". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 2/4, (Kasım 2015), 41-57.
- Güleç, İsmail. "Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevî Şerhleri". *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies* XXIV (2004), 159-179.
- Gülerer, Salih. "Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı". *Tarih Okulu Dergisi* 16 (2013), 233-262.

- Gürgendereli, Müberra. "Örfî Mahmûd Ağa ve Mahabbetnâme Mesnevîsi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 6 (2002), 85-106.
- Işık, Emin. "Fâtiha Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/252-254. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
- İsen, Mustafa. "Usûlî'nin Yenice Şehrengizi". *Mehmet Kaplan İçin*. haz. Zeynep Kerman. 131-148. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1988.
- İsen, Mustafa - Burmaoğlu, H. Bilen. "Bursa Şehrengizi", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 3 (1988), 57-106.
- İsen, Mustafa. "Ârifî Hüseyin Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/373. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- İsen, Mustafa. "Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri". *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay., 2010.
- İsen, Mustafa. "Usûlî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 11 Mayıs 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/usuli>
- İspir, Meheddin. "Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Adlı Eserin Şairi Münîrî Üzerine". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* I/2 (2008), 183-191.
- Kaplan, Yunus. "Sadâyî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 24 Şubat 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sadayi>
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "Gülşeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/256-259. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.
- Karagözlü, Volkan. "Muhyî-i Gülşenî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 18 Nisan 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhyii-gulseni-ekmekcizade-seyh>
- Kaya, Bayram Ali. "Gülşen-i Envâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/252-253. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1996.
- Kaya, Bayram Ali. "Taşlıcalı Yahyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/156-157. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.
- Kaya, Bayram Ali. "Usûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/213-214. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2012.

- Keklik, Murat - Aslan, Murat. “Usûlî Divanı’nda Gülşenîlik ve Hurûfîlik”. *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırmalar*. ed. Zeki Taştan vd. 143-169. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Kemikli, Bilal. “Türk Tasavvuf Şiirinde Allah Tasavvuru”. *Yeni Türkiye* 34 (2000), 232-238.
- Kızıлтаş, Maşallah. “Muhteva olarak şehrengiz niteliği taşıyan üç manzume: “der vasf-ı Yenişehir-i Fenâr” (Yenişehirli Avnî), “şehir-i Edirne’nün evsâfidur” (Edirneli Örfî Mahmud ağa), “şehir-i Bitlis redifli şiir” (Müştak Baba)”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 19 (2010), 413-442.
- Koç, Mustafa. “16. yy Osmanlı Coğrafyasında Karanlıkta Kalmış Nakşî-Ahrârî, Yesevî ve Kübrevî Şeyhleri”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 7 (2005), 213-254.
- Koç, Mustafa. “16. Yüzyıl’da Kaleme Alınmış Bir Aşk Metni: Muhyî-i Gülşenî’nin İhsânâme Adlı Mesnevîsi”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 8 (2005) 185-237.
- Konur, Himmet. “Gülşenîliğe Dair Bir Eser: Nazîr İbrâhim’in Beyân-ı Tarîkat-ı Gülşenî’si”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Arastırma Dergisi* I/3, (2000), 64-79.
- Konur, Himmet. “Sezâî-yi Gülşenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/79-81. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009.
- Kurnaz, Cemal - Tatcı, Mustafa. “Hüseyin Vassâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/18-19. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1999.
- Kubbealtı Lugati*. Erişim 12 Nisan 2020. <http://lugatim.com/>
- Kut, Günay. “Lâmi’î Çelebi, Mahmûd b. Osmân”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 13 Mart 2022. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lamii-celebi-mahmud-osman>
- Levend, Ağâh Sırrı. “Lâmi’î’nin Ferhad ü Şirin’i”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* (1964), 85-111. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/504916>
- Levend, Ağâh Sırrı. “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Türleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 20 (1973), 35-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38410/445360>
- Macit, Muhsin. “Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî’nin İşlevi”. *Bilig* 60 (2012), 193-214.
- Macit, Muhsin. “Sa’îd-i Gülşenî, Hüseyin”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Erişim 26 Nisan 2020). <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/saidi-gulseni-huseyin>

- Öngören, Reşat. “Sûfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/471-472. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2009.
- Öngören, Reşat. “Zikir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2013.
- Orman, İsmail. “Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi”. Ketebe.org (Erişim 07 Mart 2020). <https://www.ketebe.org/sanatkar/katibzade-mehmed-ref-i-efendi-1002>
- Özcan, Abdülkadir. “Kuloğlu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/358-359. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- Özcan, Abdülkadir. “Örfi Mahmud Ağa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/94-96. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- Özçelik, Kenan. “Lâmiî Çelebi’nin Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl’ü”, *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*. ed. Bilal Kemikli - Süleyman Eroğlu. 273-279. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011.
- Özder, Deva. - Tok, Eda. “XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Mahvî ve Dîvânçe’si”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6/3, (2020), 584-618.
- Özen, Şükrü. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/240-242. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002.
- Öztürk, Ali. “Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Dolapnâme Türü ve Ahmed Hayâlî’nin “Tolabnâme” İsimli Kasîdesi”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/ 3 (2003), 87-101.
- Öztürk, Ali. “İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ”. *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 27-41.
- Serin, Muhittin. “Kâtibzâde Mehmed Refî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/42-44. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2002.
- Şahin, İlhan “Eski Zağra”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/395. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
- Şahin, Kürşat Şamil. “Çorumîzâde Seyyid Mehmed Hasîb Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 30 Mart 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-corumizade-seyyid-mehmed>
- Şengün, Necdet. “La’lî Mehmed Fenâî Efendi ve Dîvânçesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2007), 241-270.

- Şengün, Necdet. “Nazîr İbrâhîm-i Gülşenî ve Farklı Bir Kırk Hadîs Denemesi (Risâle-i Ehâdîs-i Erbaîn-i Sülâsiyye)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007), 279-298.
- Şimşek, Abdullah. “La’lî Muhammed Fenâyî’nin Etvâr-ı Seb’a Risâlesi”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 35 (2015), 255-268.
- Şimşek, Selami. “Anadolu ile Balkanlar Arasında Geçit Bölgesi Tekirdağ’da Tasavvuf ve Tarîkatlar”. *Süleyman Uludağ Kitabı*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- Şimşek, Selami. “Süleyman Zâtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/110-111. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2010.
- Tan, M. Numan. “Ahmed Müsellem Efendi, Şerh-i Kasîde-i Şumû’-ı Lâmi’ fî Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi”. İstanbul: *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 28 (2011), 302-304.
- Tanman, M. Baha. “Drağman Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/524-525. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994.
- Taşkın, Gülşah. “Zarîfî, Çorlulu”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 10 Mayıs 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zarifi-corlulu>
- Tatcı, Mustafa. “Hayretî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/61-62. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. “İsm-i A’zam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/75-76. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. “Lafza-i Celâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/47-48. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.
- Uslu, Recep. “Hasan Sezâyî Gülşenî’nin Bilinmeyen İki Musikî Eseri”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 12 (2002), 37-49.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Dede Ömer Rûşenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/81-83. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1994.
- Uzun, Oğuzhan. “Türk Edebiyatında Menakıpname Yazımı Geleneği ve Menakıpname-i İbrahim Gülşenî”. *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi* (2014), 315-344.
- Yaşar, Önder. “16. Asırdan Bir Zafer-Nâme Örneği: Muhyî-i Gülşenî’nin Gazâle-nâme Adlı Eseri”. *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi* 12 (2020), 72-112.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Adem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/356-357. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1988.

- Yazıcı, Gülgün. “Kâmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/279-280. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2001.
- Yazıcı, Tahsin. “Muhyî-i Gülşenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31/80-81. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Ali. “Kâmî'nin Behçetü'l-Feyha Mesnevisi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/1-2, (1995) 280-301.
- Yıldırım, Ali. “Kâmî'nin Tuhfetü'z-Zevrâ Adlı Mesnevîsi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2000), 81-111.
- Yıldız, Alim. “İbrahim Gülşenî'nin “Pend-nâme”si”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16, (2002), 57-95.
- Yılmaz, Kadri Hüsnü. “Vâlihî, Kurdzâde Şeyh Vâlihî Efendi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 14 Mayıs 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/valihi-kurdzade-seyh-valihi-efendi>
- Yılmaz, Kadriye. “Bir Nazire Örneği Olarak Taşlıcalı Yahyâ'nın Gülşen-i Envâr'ı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2015), 107-126.
- Yılmaz, Kübra. “Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2017), 366-381.
- Zülfe, Ömer. “Pervâne Bey Mecmuası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/244-255. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007.

Tezler

- Açar, Bedriye Gülay. *Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Türkçe Divanı ve İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Adak, Abdurrahman. *Za'fî-i Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvanının İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Adıgüzel, Niyazi. *Edirneli Ahmet Bâdî'nin “Riyâz-ı Belde-i Edirne” Adlı Eserinin Tezkire Kısmı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Akay, Mehmet. *İbrahim Gülşenî'nin Dîvânı, Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.

- Akpınar, Hüseyin. *Gülşenîlikte Musiki ve Musikişinaslar*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Albayrak, Çağdaş. *Ağazâde 'Örfî Divanı (Transkripsiyonlu Metin Aktarımı)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Alkan, Ramazan. *Neylî Dîvânı'nın Tahlili*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Alparslan, Mevlüde. *İbrahim Şânî Lârendevî'nin Gülşen-i Efkar Mesnevisi (Metin-Muhtevâ-Tahlil)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Altunel, İbrahim. *Hâletî-i Gülşenî (Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Altuner, Nuran. *Safâyî ve Tezkiresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Alvan, Türkân. *Hayâlî-i Güşenî Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Arı, Abdullah. *Muhyî-i Gülşenî, Eserleri ve Sîret-i Murâd-ı Cihân (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Arıcı, Resul. *Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Arslan, Harun. *Lami'î Çelebi Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Atıcı, Fatma. *Usûlî Dîvânı'nda Cemiyet, İnsan ve Tabiat*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Avçin, Mehmet. *İbrahim Gülşenî Divanı*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Aydemir, Pınar. *Taşlıcalı Yahyâ'nın Şâh u Gedâ'sı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Aydın, Bünyamin. *Sa'id-i Gülşenî Divanı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Bedir, Nurcan. *Neyli Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.

- Bektaş, Ekrem. *Muvakkit-zade Muhammed Pertev Hayatı, Sanatı ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Büyükoçak, Vahide. *Hasan-ı Zarîfî'nin Kâşif Al-Esrâr ve Matla' Al-Envâr Adlı Mesnevî Şerhi (Vrk. 1b -35b) Tercüme, İnceleme ve İndeks*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Ceyhan, Adem. *Enis Receb Dede Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri: Divanı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Çelik, Nülüfer. *Muhyî-i Gülşenî Şehd-i Ebrâr (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Çınar, Bekir. *Taşlıcalı Yahya Gencine-i Raz (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Çimen, Şadiye. *Şuayb Şerefuddîn-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Çoban, Ali. *Cezire-i Mesnevi ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Demiralay, Mehmet. *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy.) ve Divanı İnceleme-Tenkitli Metin*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Doğanyigit, İbrahim. *Yahya Bey (Taşlıcalı) Gülşen-i Envar*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ekmekçi, Güneş. *16. Yy. Diyarbakır Şairleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Erden, Serçin. *Hasan Gülşenî'nin Güfte Mecmuası ve İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Gürbüz, İncinur Atik. *Mecmû'a-i Letâif*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Kaçar, Mücahit. *İbni Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi – Belâgat - Üslûp ve Dil Özellikleri - Muhtevâ)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Kale, Zehra. *Muhyî'nin Şehd-i Ebrâr İsimli Manzum Dört Halife Menâkıbnâmesi (İnceleme-Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Karhan, Ahmed Rauf. *Sâdikî'nin Osmanlı Şairleri Tezkiresi*. İstanbul: Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Kayabaşı, Bekir. *Kafzâde Faizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Kılıç, Atabey. *Ahmed Neyli Divanı*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Kiremitçi, İnci. *Hayâlî-i Gülşenî Divanı Üzerine Bir İnceleme*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Koncu, Hanife. *Vâlî Dîvânı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Kurmuş, Cengiz Veli. *Lârendeli Şâni Gülşen-i Efkar İnceleme-Metin*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2010.
- Kurumehmet, Meryem. *XVIII. yy. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebu'l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mucan, Yunus. *Tanzimat'tan Bugüne Divan Şiiri Geleneğinde Yazılmış Na'tlerin İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Öte, Emine. *Senâî Divanı ve Tenkitli Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Öztürk, Ali, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvân'ının Tenkitli Metni ve İncelenmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Sağlam, Ayşe. *Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Sinsoysal, Betül. *İbrahim Gülşenî'nin Türkçe Divanındaki Tasavvufî Kavramlar Üzerine Bir İnceleme*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şengün, Necdet. *Nazîr İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Tek, Ayhan. *İbrâhim Güşenî'ye Ait Mânevî Adlı Eserin La'li Mehmed Fenâî Tarafından Şerhi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

- Tekin, Havva İskender. *Ahmed Müsellem Edirnevî'nin Şerh-i Kasîde-i Şumû-ı Lâmi' İsimli Eseri İnceleme ve Metin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tıgılı, Fatih. *Türk Edebiyatında Şehrengizler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Topak, Zafer. *Ahmet Müsellem Efendi ve Divan'ın Tenkitli Metni*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Uzun, Adnan. *Neylî, Divan (Tenkitli Metin)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Ulusoy, Ceren. *Muhyî-i Gülşenî "Şehd-i Ebrâr" Mesnevîsi*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yapıcı, Uğurtan. *Edirneli Mevlevî ve Gülşenî Şairler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yaşar, Ayşe. *16.Yüzyıl Şairi Usulî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Yaşar, Önder. *Muhyî-i Gülşenî Dîvânı İnceleme-Metin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Yavuz, Sevgi. *Cemaleddin Mahmud Hulvî Divanı (Metin-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yazıcı, Gülgün. *Edirneli Kâmî ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Yekbaş, Hakan. *Hüdâyî-i Kadîm Divanı (Edisyon Kritik Metin İnceleme)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Yıldırım, Ali. *Edirneli Mehmed Çelebi: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Yurtsever, M. Murat. *Lâmiî Çelebi Şehrengîz-i Bursa İnceleme-Metin*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1984.

EKLER

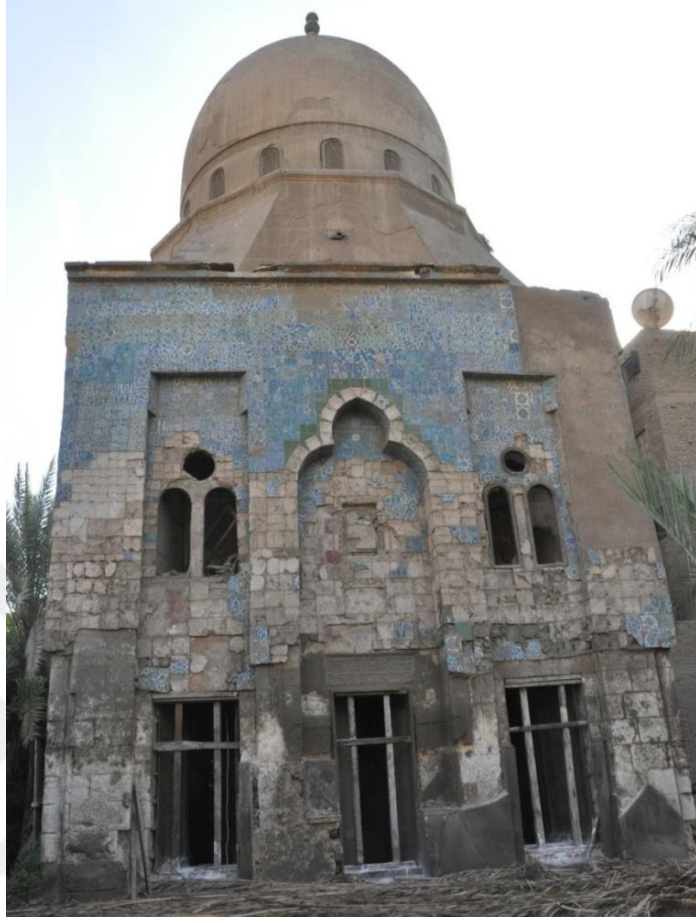
- * Gülşenî Tâcı
- * Gülşeniyye Asitanesi ve İbrahim Gülşenî Türbesi
- * Hasan Sezâî Dergâhı

Hüseyin Vassâf'ın kaleminden Gülşenî tâcı (Kaynak: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bilal Yamak)

İbrahim Gülşenî Asitanesi - Kahire / Mısır (Kaynak: cumhurgurel.com)

İbrahim Gülşenî Türbesi - Kahire / Mısır (Kaynak: cumhurgurel.com)

Hasan Sezâî Dergâhı ve Hazinesi - Edirne (Kaynak: kulturportali.gov.tr; Fotoğraf: Alp Eren)

ÖZGEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Salih YILMAZ		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme	Kurum Adı	
Lise	1986	1992	Zonguldak İmam Hatip Lisesi
Lisans	1992	1996	Gazi Üniversitesi / Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans	1996	2010	Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2018	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	Başlama -	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	1996	2012	Milli Eğitim Bakanlığı
2.	2012	-	Yalova Üniversitesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayınlar:	Yılmaz, S. (2018). Cem Sultan bibliyografyası. <i>Cem Sultan ve dönemi sempozyumu bildiri kitabı</i> (ss. 235-242) içinde. Osman Gazi Belediyesi Yayınları. Yılmaz, S. (2021). Hasan Sezai Divânı'nda La'î-i Fenâyî tesiri. <i>Uluslararası Edirne'de tasavvufî hayat ve Hasan Sezai Gülşenî sempozyumu tebliğ özetleri</i> (ss. 61) içinde. Yılmaz, S. (2021). Anadolu sahasındaki bazı mutasavvıf şairlerin vezne bakışı ve şiirlerindeki vezin problemleri. <i>RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi</i>, (25), 620-636. DOI: 10.29000/rumelide.1032444.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih:		18/07/2022	
İmza:			
Adı-Soyadı:		Salih YILMAZ	